

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
І ПСИХОЛОГІЇ

Кафедра психології освіти

*До 100-річчя Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка*

Т. В. Дуткевич

ДИТЯЧА ПСИХОЛОГІЯ

Практикум

*для студентів галузі знань 01 Освіта,
спеціальності 012 Дошкільна освіта*

Київ 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
І ПСИХОЛОГІЇ

Кафедра психології освіти

*До 100-річчя Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка*

Т. В. Дуткевич

ДИТЯЧА ПСИХОЛОГІЯ

Практикум

*для студентів галузі знань 01 Освіта,
спеціальності 012 Дошкільна освіта*

Київ 2018

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.8я73
Д 84

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
(Протокол № 11 від 09.11.2017 року)*

Рецензенти:

Мірошник З.М. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет»

Федорчук В.М. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу

Савицька О.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дуткевич Тетяна Вікторівна

Д 84 Дитяча психологія: Практикум. – Київ. – КНТ, 2018. – 204 с.

ISBN-978-966-373-840-6

У практикумі подано опис навчальної дисципліни «Дитяча психологія», методичні рекомендації для студентів – щодо ефективних способів та прийомів вивчення дитячої психології; і для викладачів – з організації навчальних занять з відповідної дисципліни.

Основна частина практикуму складається з розробок практичних занять, кожне з яких містить перелік теоретичних питань для обговорення, список літератури, практичну роботу, завдання для самостійного та індивідуального виконання, завдання програмованого контролю знань. Використано активні й творчі методи навчання (обговорення, дискусії, групова робота, міні-дослідження, творчі завдання).

Практикум рекомендується студентам спеціальностей „Дошкільна освіта”, „Психологія”, „Практична психологія”, може використовуватись викладачами од-нойменної дисципліни, педагогами і психологами дошкільних й загальноосвітніх навчальних закладів.

**УДК 159.9(075.8)
ББК 88.8я73**

ISBN 978-966-373-840-6

© Т. Дуткевич, 2018
© ТОВ «КНТ», 2018

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.8я73
Д 84

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
(Протокол № 11 від 09.11.2017 року)*

Рецензенти:

Мірошник З.М. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет»

Федорчук В.М. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу

Савицька О.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дуткевич Тетяна Вікторівна

Д 84 Дитяча психологія: Практикум. – Київ. – КНТ, 2018. – 204 с.

ISBN-978-966-373-840-6

У практикумі подано опис навчальної дисципліни «Дитяча психологія», методичні рекомендації для студентів – щодо ефективних способів та прийомів вивчення дитячої психології; і для викладачів – з організації навчальних занять з відповідної дисципліни.

Основна частина практикуму складається з розробок практичних занять, кожне з яких містить перелік теоретичних питань для обговорення, список літератури, практичну роботу, завдання для самостійного та індивідуального виконання, завдання програмованого контролю знань. Використано активні й творчі методи навчання (обговорення, дискусії, групова робота, міні-дослідження, творчі завдання).

Практикум рекомендується студентам спеціальностей „Дошкільна освіта”, „Психологія”, „Практична психологія”, може використовуватись викладачами од-нойменної дисципліни, педагогами і психологами дошкільних й загальноосвітніх навчальних закладів.

**УДК 159.9(075.8)
ББК 88.8я73**

ISBN 978-966-373-840-6

© Т. Дуткевич, 2018
© ТОВ «КНТ», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Опис навчальної дисципліни «Дитяча психологія».....	7
Методичні рекомендація викладачам.....	12
Методичні рекомендації студентам.....	19
РОЗРОБКИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	23
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	23
ТЕМА 2. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ	26
ТЕМА 3. КОРОТКИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ	31
ТЕМА 4. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ.....	36
ТЕМА 5. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ.....	41
ТЕМА 6. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ ДОРΟΣЛОГО І ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	44
ТЕМА 7. СПІЛКУВАННЯ І СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ З РОВЕСНИКАМИ	49
ТЕМА 8. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ	55
ТЕМА 9. НОРМАТИВНІ ПОКАЗНИКИ ТА СПОСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	60
ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	67
ТЕМА 11. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	71
ТЕМА 12. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ТА КОНСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	77
ТЕМА 13. РОЗВИТОК УВАГИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	81
ТЕМА 14. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДИТИНИ.....	85
ТЕМА 15. РОЗВИТОК СЕНСОРНО-ПЕРЦЕПТИВНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКА	90
ТЕМА 16. РОЗВИТОК ПАМ'ЯТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	94
ТЕМА 17. РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ ДИТИНИ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 7 РОКІВ.....	98
ТЕМА 18. РОЗВИТОК УЯВИ У ДИТИНИ ДО 7 РОКІВ	103
ТЕМА 19. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	108

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Опис навчальної дисципліни «Дитяча психологія».....	7
Методичні рекомендація викладачам.....	12
Методичні рекомендації студентам.....	19
РОЗРОБКИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	23
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	23
ТЕМА 2. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ	26
ТЕМА 3. КОРОТКИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ	31
ТЕМА 4. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ.....	36
ТЕМА 5. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ.....	41
ТЕМА 6. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ ДОРΟΣЛОГО І ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	44
ТЕМА 7. СПІЛКУВАННЯ І СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ З РОВЕСНИКАМИ	49
ТЕМА 8. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ	55
ТЕМА 9. НОРМАТИВНІ ПОКАЗНИКИ ТА СПОСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	60
ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	67
ТЕМА 11. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	71
ТЕМА 12. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ТА КОНСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	77
ТЕМА 13. РОЗВИТОК УВАГИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	81
ТЕМА 14. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДИТИНИ.....	85
ТЕМА 15. РОЗВИТОК СЕНСОРНО-ПЕРЦЕПТИВНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКА	90
ТЕМА 16. РОЗВИТОК ПАМ'ЯТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	94
ТЕМА 17. РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ ДИТИНИ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 7 РОКІВ.....	98
ТЕМА 18. РОЗВИТОК УЯВИ У ДИТИНИ ДО 7 РОКІВ	103
ТЕМА 19. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	108

ТЕМА 20. ВОЛЯ ТА СИСТЕМА МОТИВІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	112
ТЕМА 21. СТАНОВЛЕННЯ САМОСВІДОМІСТІ ДОШКІЛЬНИКА	116
ТЕМА 22. ЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	120
ТЕМА 23. РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ	128
ТЕМА 24. ТЕМПЕРАМЕНТ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	131
ТЕМА 25. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО СИСТЕМАТИЧНОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ.....	135
ТЕМА 26. ПСИХОЛОГІЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	141
ТЕМА 27. РОЗВИТОК ПСИХІКИ ТА ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	146
ТЕМА 28. ПСИХОЛОГІЯ РАННЬОЇ ЮНОСТІ	156
ЕТАЛОННІ ВІДПОВІДІ, КЛЮЧІ	169
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ КУРСУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	204

ТЕМА 20. ВОЛЯ ТА СИСТЕМА МОТИВІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	112
ТЕМА 21. СТАНОВЛЕННЯ САМОСВІДОМІСТІ ДОШКІЛЬНИКА	116
ТЕМА 22. ЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	120
ТЕМА 23. РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ	128
ТЕМА 24. ТЕМПЕРАМЕНТ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	131
ТЕМА 25. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО СИСТЕМАТИЧНОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ.....	135
ТЕМА 26. ПСИХОЛОГІЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	141
ТЕМА 27. РОЗВИТОК ПСИХІКИ ТА ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	146
ТЕМА 28. ПСИХОЛОГІЯ РАННЬОЇ ЮНОСТІ	156
ЕТАЛОННІ ВІДПОВІДІ, КЛЮЧІ	169
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ КУРСУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	204

ПЕРЕДМОВА

Система підготовки педагогів дошкільних навчальних закладів розвивається, орієнтуючись на сучасні соціально-економічні пріоритети українського суспільства. Актуальним завданням цієї системи є приведення її у відповідність із основними ідеями і положеннями Закону «Про освіту», в якому, зокрема, зазначено, що кваліфікація, яку мають отримати педагоги дошкільної освіти – це «визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання)». У зміст поняття компетентності закладено ідею «динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно... провадити професійну діяльність». Відтак, гострої необхідності набуває засвоєння студентами не лише певної сукупності знань, а формування у них спроможності ці знання осмислено і гнучко використовувати у різноманітних професійних ситуаціях.

При підготовці практикуму автор вважав головною своєю задачею формування у студентів гуманістичної, осмисленої, стійкої педагогічної позиції, за якої дитина сприймається як самоцінна й неповторна особистість, здатна до волевиявлення та ініціативи. Фундаментом цієї позиції є глибокі й різнобічні знання з дитячої психології, що слугують своєрідним ключем для вироблення відповідних умінь і навичок у діагностуванні й стимулюванні тих проявів дитячої активності, які забезпечать повноцінний розвиток психіки і особистості дитини; в організації такої поведінки, спілкування і діяльності дітей, що призведуть до формування у них початкових уявлень та чимдалі складніших знань про довколишнє.

Метою практикуму є створення навчальних ситуацій, у яких розумова діяльність студентів спрямовується на використання засвоєних у теоретичному курсі знань для виконання практичних робіт, завдань на самостійне опрацювання і програмований контроль.

У практикумі вміщено опис навчальної дисципліни, методичні рекомендації для студентів – щодо ефективних способів та прийомів вивчення дитячої психології; і для викладачів – з організації навчальних занять з відповідної дисципліни.

Основна частина практикуму складається з розробок 28 практичних занять. Кожне практичне заняття містить перелік теоретичних питань для обговорення, список літератури, завдання на самостійну роботу, практичну роботу, завдання і питання для індивідуального виконання, завдання програмованого контролю знань. Використано активні й творчі методи навчання (обговорення, дискусії, групова робота, міні-дослідження, творчі завдання).

Значна частина практичних робіт носить інтерактивний характер, передбачає їх виконання у групі студентів. Інтерактивні завдання поєднують активізацію як розумової діяльності, так і спілкування між студентами. За структурою завдання можуть бути синтетичного характеру (вимагають

ПЕРЕДМОВА

Система підготовки педагогів дошкільних навчальних закладів розвивається, орієнтуючись на сучасні соціально-економічні пріоритети українського суспільства. Актуальним завданням цієї системи є приведення її у відповідність із основними ідеями і положеннями Закону «Про освіту», в якому, зокрема, зазначено, що кваліфікація, яку мають отримати педагоги дошкільної освіти – це «визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання)». У зміст поняття компетентності закладено ідею «динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно... провадити професійну діяльність». Відтак, гострої необхідності набуває засвоєння студентами не лише певної сукупності знань, а формування у них спроможності ці знання осмислено і гнучко використовувати у різноманітних професійних ситуаціях.

При підготовці практикуму автор вважав головною своєю задачею формування у студентів гуманістичної, осмисленої, стійкої педагогічної позиції, за якої дитина сприймається як самоцінна й неповторна особистість, здатна до волевиявлення та ініціативи. Фундаментом цієї позиції є глибокі й різнобічні знання з дитячої психології, що слугують своєрідним ключем для вироблення відповідних умінь і навичок у діагностуванні й стимулюванні тих проявів дитячої активності, які забезпечать повноцінний розвиток психіки і особистості дитини; в організації такої поведінки, спілкування і діяльності дітей, що призведуть до формування у них початкових уявлень та чимдалі складніших знань про довколишнє.

Метою практикуму є створення навчальних ситуацій, у яких розумова діяльність студентів спрямовується на використання засвоєних у теоретичному курсі знань для виконання практичних робіт, завдань на самостійне опрацювання і програмований контроль.

У практикумі вміщено опис навчальної дисципліни, методичні рекомендації для студентів – щодо ефективних способів та прийомів вивчення дитячої психології; і для викладачів – з організації навчальних занять з відповідної дисципліни.

Основна частина практикуму складається з розробок 28 практичних занять. Кожне практичне заняття містить перелік теоретичних питань для обговорення, список літератури, завдання на самостійну роботу, практичну роботу, завдання і питання для індивідуального виконання, завдання програмованого контролю знань. Використано активні й творчі методи навчання (обговорення, дискусії, групова робота, міні-дослідження, творчі завдання).

Значна частина практичних робіт носить інтерактивний характер, передбачає їх виконання у групі студентів. Інтерактивні завдання поєднують активізацію як розумової діяльності, так і спілкування між студентами. За структурою завдання можуть бути синтетичного характеру (вимагають

побудови цілого з частин, якими володіють окремі учасники), або аналітичного (передбачають диференціацію цілого за визначеними критеріями).

Змістом завдань аналітичного типу можуть бути диференціація проявів поведінки, властивих для дітей різного віку, для представників різного типу темпераменту; розподіл положень різних теорій психічного розвитку за їх авторством. Синтетичного типу – це визначення форм спілкування дитини і дорослого, рівнів розвитку сюжетно-рольової гри, коли на підсумковому етапі перед студентами розкривається картина цілісного розвитку окремих форм і рівнів. Інтерактивним завданням властива значна варіативність і потенційна можливість різних модифікацій, що дозволяє користувачам посібника адаптувати їх відповідно до конкретних умов.

При розробці посібника використовувались матеріали навчально-методичних праць В.К.Котирло, С.Є.Кулачківської, Г.О.Люблінської, Ю.О.Приходько, С.П.Тищенко, С.О.Ладивір, О.Л. Кононко; матеріали досліджень Л.К.Балацької, В.У.Кузьменко, М.І.Лісіної, Д.Б.Ельконіна, Г.А.Урунґасвої.

Робота з практикумом передбачає самостійне опрацювання студентами низки першоджерел, до яких належать фрагменти експериментальних робіт провідних українських психологів у галузі дитячої психології. До завдань подаються еталонні відповіді й ключі, що робить їх зручними для самоперевірки студентами своїх знань.

Також практикум містить словник основних понять та список використаних джерел.

Посилання по тексту зроблено за загальним списком літератури у кінці посібника.

побудови цілого з частин, якими володіють окремі учасники), або аналітичного (передбачають диференціацію цілого за визначеними критеріями).

Змістом завдань аналітичного типу можуть бути диференціація проявів поведінки, властивих для дітей різного віку, для представників різного типу темпераменту; розподіл положень різних теорій психічного розвитку за їх авторством. Синтетичного типу – це визначення форм спілкування дитини і дорослого, рівнів розвитку сюжетно-рольової гри, коли на підсумковому етапі перед студентами розкривається картина цілісного розвитку окремих форм і рівнів. Інтерактивним завданням властива значна варіативність і потенційна можливість різних модифікацій, що дозволяє користувачам посібника адаптувати їх відповідно до конкретних умов.

При розробці посібника використовувались матеріали навчально-методичних праць В.К.Котирло, С.Є.Кулачківської, Г.О.Люблінської, Ю.О.Приходько, С.П.Тищенко, С.О.Ладивір, О.Л. Кононко; матеріали досліджень Л.К.Балацької, В.У.Кузьменко, М.І.Лісіної, Д.Б.Ельконіна, Г.А.Урунґасвої.

Робота з практикумом передбачає самостійне опрацювання студентами низки першоджерел, до яких належать фрагменти експериментальних робіт провідних українських психологів у галузі дитячої психології. До завдань подаються еталонні відповіді й ключі, що робить їх зручними для самоперевірки студентами своїх знань.

Також практикум містить словник основних понять та список використаних джерел.

Посилання по тексту зроблено за загальним списком літератури у кінці посібника.

Опис навчальної дисципліни «Дитяча психологія»

Предметом вивчення дитячої психології є: закономірності розвитку і функціонування психіки й особистості дитини на різних етапах онтогенезу. При вивченні дитячої психології студенти повинні також засвоїти найпростіші прийоми і методи психологічної діагностики, консультування, просвіти, які зможуть використовувати у майбутній професійній діяльності.

Міждисциплінарні зв'язки: дитяча психологія спирається на знання студентами загальної психології. Тісно пов'язана з курсами педагогіки, вікової фізіології, дошкільної педагогіки, конкретними методиками дошкільного виховання. У свою чергу, становить основу для викладання педагогічної психології, етнопсихології.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання дитячої психології є розкриття основних закономірностей психічного розвитку на різних вікових етапах сходження особистості до зрілості та у детальному розкритті психологічних особливостей дошкільного дитинства.

Основними **завданнями** вивчення дитячої психології є:

теоретичні: розкрити психологічний зміст послідовних етапів онтогенезу; охарактеризувати вікову динаміку психічних процесів і особистісних особливостей в період дитинства з урахуванням впливу культурно-історичних, етнічних та соціально-економічних умов; сформувати вміння встановлювати та аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між факторами, умовами і змістом психічного розвитку дитини;

практичні: сформувати вміння і навички організовувати навчально-виховний процес, спілкування, психологічну допомогу в різних періодах дитинства, опанувати методи діагностики і контролю перебігу, змісту і умов психічного розвитку дитини.

У результаті вивчення цього курсу студент повинен знати:

- Поняття, основні закономірності, умови психічного розвитку дитини.
- Методи дитячої психології.
- Психологічну періодизацію вікового розвитку особистості. Параметри психологічного віку за Л.С.Виготським: соціальна ситуація розвитку; особистісні новоутворення; ведуча діяльність.
- Особливості розвитку спілкування з дорослими і ровесниками у дитини від народження до 7 років.
- Особливості розвитку різних видів діяльності (ігрової, конструктивної, трудової, побутової) дитини до 7 років.
- Особливості розвитку пізнавальних та емоційно-вольових процесів дитини до 7 років.
- Особливості розвитку особистості та її індивідуально-психологічних властивостей у дитини до 7 років.
- Складові психологічної готовності дитини до навчання у школі.

Опис навчальної дисципліни «Дитяча психологія»

Предметом вивчення дитячої психології є: закономірності розвитку і функціонування психіки й особистості дитини на різних етапах онтогенезу. При вивченні дитячої психології студенти повинні також засвоїти найпростіші прийоми і методи психологічної діагностики, консультування, просвіти, які зможуть використовувати у майбутній професійній діяльності.

Міждисциплінарні зв'язки: дитяча психологія спирається на знання студентами загальної психології. Тісно пов'язана з курсами педагогіки, вікової фізіології, дошкільної педагогіки, конкретними методиками дошкільного виховання. У свою чергу, становить основу для викладання педагогічної психології, етнопсихології.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання дитячої психології є розкриття основних закономірностей психічного розвитку на різних вікових етапах сходження особистості до зрілості та у детальному розкритті психологічних особливостей дошкільного дитинства.

Основними **завданнями** вивчення дитячої психології є:

теоретичні: розкрити психологічний зміст послідовних етапів онтогенезу; охарактеризувати вікову динаміку психічних процесів і особистісних особливостей в період дитинства з урахуванням впливу культурно-історичних, етнічних та соціально-економічних умов; сформувати вміння встановлювати та аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між факторами, умовами і змістом психічного розвитку дитини;

практичні: сформувати вміння і навички організовувати навчально-виховний процес, спілкування, психологічну допомогу в різних періодах дитинства, опанувати методи діагностики і контролю перебігу, змісту і умов психічного розвитку дитини.

У результаті вивчення цього курсу студент повинен знати:

- Поняття, основні закономірності, умови психічного розвитку дитини.
- Методи дитячої психології.
- Психологічну періодизацію вікового розвитку особистості. Параметри психологічного віку за Л.С.Виготським: соціальна ситуація розвитку; особистісні новоутворення; ведуча діяльність.
- Особливості розвитку спілкування з дорослими і ровесниками у дитини від народження до 7 років.
- Особливості розвитку різних видів діяльності (ігрової, конструктивної, трудової, побутової) дитини до 7 років.
- Особливості розвитку пізнавальних та емоційно-вольових процесів дитини до 7 років.
- Особливості розвитку особистості та її індивідуально-психологічних властивостей у дитини до 7 років.
- Складові психологічної готовності дитини до навчання у школі.

- Загальну характеристику розвитку психіки та особистості дитини у молодшому шкільному, підлітковому віці.
- Психолого-педагогічні умови розвитку психіки й особистості дитини.

Студент повинен уміти:

- Витлумачити поняття, основні закономірності, умови психічного розвитку дитини.
- Характеризувати психологічні особливості дитини відповідно до кожного вікового періоду
- Диференціювати та узагальнювати суттєві ознаки розвитку спілкування та різних видів діяльності дитини дошкільного віку.
- Аналізувати властивості психічних процесів дитини на різних етапах її онтогенезу
- Визначати сформованість та недоліки розвитку психіки й особистості дошкільника.
- Визначати властивості й типи темпераменту дітей.
- Аналізувати психолого-педагогічні умови розвитку психіки й особистості дитини.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Загальні питання дитячої психології

Предмет і основні поняття дитячої психології
 Принципи і методи дитячої психології
 Короткий огляд історії та сучасного стану дитячої психології
 Психологічна періодизація вікового розвитку особистості

Розвиток спілкування і діяльності дитини

Основні закономірності розвитку психіки та особистості у дошкільному віці

Психічний розвиток дитини в немовлячому віці
 Психічний розвиток спілкування дитини з дорослими
 Розвиток спілкування між дітьми
 Ігрова діяльність
 Активізація сюжетно-рольової гри дошкільника: нормативні показники та

способи

Побутова діяльність дошкільника
 Психологічні особливості дитячої праці
 Психологічні особливості розвитку самообслуговування у дитини
 Психологічні особливості образотворчої діяльності дитини
 Психологічні особливості конструктивної діяльності дитини

Розвиток психіки і особистості дитини

Розвиток уваги дошкільника
 Розвиток мовлення дошкільника
 Розвиток сенсорно-перцептивної сфери дошкільника

- Загальну характеристику розвитку психіки та особистості дитини у молодшому шкільному, підлітковому віці.
- Психолого-педагогічні умови розвитку психіки й особистості дитини.

Студент повинен уміти:

- Витлумачити поняття, основні закономірності, умови психічного розвитку дитини.
- Характеризувати психологічні особливості дитини відповідно до кожного вікового періоду
- Диференціювати та узагальнювати суттєві ознаки розвитку спілкування та різних видів діяльності дитини дошкільного віку.
- Аналізувати властивості психічних процесів дитини на різних етапах її онтогенезу
- Визначати сформованість та недоліки розвитку психіки й особистості дошкільника.
- Визначати властивості й типи темпераменту дітей.
- Аналізувати психолого-педагогічні умови розвитку психіки й особистості дитини.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Загальні питання дитячої психології

Предмет і основні поняття дитячої психології
 Принципи і методи дитячої психології
 Короткий огляд історії та сучасного стану дитячої психології
 Психологічна періодизація вікового розвитку особистості

Розвиток спілкування і діяльності дитини

Основні закономірності розвитку психіки та особистості у дошкільному віці

Психічний розвиток дитини в немовлячому віці
 Психічний розвиток спілкування дитини з дорослими
 Розвиток спілкування між дітьми
 Ігрова діяльність
 Активізація сюжетно-рольової гри дошкільника: нормативні показники та

способи

Побутова діяльність дошкільника
 Психологічні особливості дитячої праці
 Психологічні особливості розвитку самообслуговування у дитини
 Психологічні особливості образотворчої діяльності дитини
 Психологічні особливості конструктивної діяльності дитини

Розвиток психіки і особистості дитини

Розвиток уваги дошкільника
 Розвиток мовлення дошкільника
 Розвиток сенсорно-перцептивної сфери дошкільника

Розвиток пам'яті дошкільника
Розвиток мислення дошкільника
Розвиток уяви дошкільника
Становлення самосвідомості дошкільника
Етичний розвиток дитини
Емоційно-вольовий розвиток дитини
Розвиток системи мотивів дитини
Темперамент дитини та його становлення дошкільника
Розвиток здібностей дошкільника

Психічний розвиток дитини на етапі шкільного навчання

Психологічна готовність до систематичного навчання в школі
Психологія молодших школярів
Розвиток психіки та особистості у підлітковому віці
Психологія ранньої юності

Засоби діагностики успішності навчання

Перевірка глибини засвоєння знань, рівня сформованості навичок та умінь студентів відбувається у формі поточного, проміжного та підсумкового видів контролю.

Поточний контроль здійснюється на кожному занятті в межах змістового модуля, має навчальний характер, може проводитися в формі опитування, виконання практичних та тестових завдань.

Проміжний контроль здійснюється з метою перевірки рівня засвоєння теоретичного і практичного матеріалу змістових модулів та передбачає виконання студентами завдань для модульного контролю.

Підсумковий контроль проводиться у формі екзамену після закінчення вивчення навчальної дисципліни.

Перевірка залишкових знань студентів проводиться у формі комплексної контрольної роботи.

Індивідуальні завдання (мета, тематика, види)

Вид: курсова робота

Мета: поглиблення теоретичних знань, формування вмінь науково-дослідної роботи з дитячої психології

Тематика курсових робіт

1. Психічний розвиток дитини раннього віку
2. Психічний розвиток дитини від 3 до 7 років
3. Розвиток спілкування дитини з дорослим у дошкільному віці
4. Розвиток гри у дитини до 3-х років
5. Психологічна особливості сюжетно-рольової гри дошкільника
6. Психологічні умови організації й активізації сюжетно-рольової гри у дошкільника
7. Психологічні особливості побутової діяльності дитини раннього віку
8. Психологічні особливості побутової діяльності у дошкільному віці

Розвиток пам'яті дошкільника
Розвиток мислення дошкільника
Розвиток уяви дошкільника
Становлення самосвідомості дошкільника
Етичний розвиток дитини
Емоційно-вольовий розвиток дитини
Розвиток системи мотивів дитини
Темперамент дитини та його становлення дошкільника
Розвиток здібностей дошкільника

Психічний розвиток дитини на етапі шкільного навчання

Психологічна готовність до систематичного навчання в школі
Психологія молодших школярів
Розвиток психіки та особистості у підлітковому віці
Психологія ранньої юності

Засоби діагностики успішності навчання

Перевірка глибини засвоєння знань, рівня сформованості навичок та умінь студентів відбувається у формі поточного, проміжного та підсумкового видів контролю.

Поточний контроль здійснюється на кожному занятті в межах змістового модуля, має навчальний характер, може проводитися в формі опитування, виконання практичних та тестових завдань.

Проміжний контроль здійснюється з метою перевірки рівня засвоєння теоретичного і практичного матеріалу змістових модулів та передбачає виконання студентами завдань для модульного контролю.

Підсумковий контроль проводиться у формі екзамену після закінчення вивчення навчальної дисципліни.

Перевірка залишкових знань студентів проводиться у формі комплексної контрольної роботи.

Індивідуальні завдання (мета, тематика, види)

Вид: курсова робота

Мета: поглиблення теоретичних знань, формування вмінь науково-дослідної роботи з дитячої психології

Тематика курсових робіт

1. Психічний розвиток дитини раннього віку
2. Психічний розвиток дитини від 3 до 7 років
3. Розвиток спілкування дитини з дорослим у дошкільному віці
4. Розвиток гри у дитини до 3-х років
5. Психологічна особливості сюжетно-рольової гри дошкільника
6. Психологічні умови організації й активізації сюжетно-рольової гри у дошкільника
7. Психологічні особливості побутової діяльності дитини раннього віку
8. Психологічні особливості побутової діяльності у дошкільному віці

9. Розвиток спілкування і спільної діяльності з ровесниками у дошкільному віці
10. Вплив групи дошкільного закладу на психічний і особистісний розвиток дитини
11. Психологічні особливості трудової діяльності дошкільника
12. Психологічні особливості образотворчої діяльності дошкільника
13. Психологічні особливості конструктивної діяльності в дошкільному віці
14. Розвиток уваги у ранньому дитинстві
15. Психолого-педагогічні умови розвитку уваги дошкільника
16. Психологічні особливості розвитку мовлення дитини раннього віку
17. Психологічні особливості мовлення дитини дошкільного віку
18. Особливості сенсорно-перцептивного розвитку дитини раннього віку
19. Сенсорно-перцептивний розвиток дитини від 3 до 7 р.
20. Розвиток спостереження – цілеспрямованого сприймання у дошкільника
21. Розвиток пам'яті в ранньому дитинстві
22. Розвиток пам'яті у дошкільному віці
23. Психолого-педагогічні умови розвитку пам'яті
24. Розвиток мислення дитини раннього віку
25. Розвиток мислення дошкільника
26. Психолого-педагогічні умови розвитку мислення
27. Особливості розвитку уяви у дошкільному віці
28. Розвиток уяви в дошкільному віці
29. Психолого-педагогічні умови розвитку уяви дошкільника
30. Емоційний розвиток у ранньому дитинстві
31. Емоційний розвиток у віці 3-7 років
32. Розвиток етичних почуттів дошкільника
33. Розлади емоційної сфери дошкільників
34. Розвиток волі у дошкільному віці
35. Психолого-педагогічні умови розвитку волі дитини
36. Розвиток самосвідомості в ранньому дитинстві
37. Розвиток самооцінки у дошкільника
38. Розвиток самосвідомості дошкільника
39. Психолого-педагогічні умови розвитку самосвідомості дитини
40. Етичний розвиток у ранньому дитинстві
41. Розвиток моральної свідомості дитини 3-7 років
42. Психолого-педагогічні умови формування етичної свідомості та поведінки дошкільника
43. Недоліки етичного розвитку дошкільників та їх подолання
44. Розвиток здібностей дошкільника
45. Психологічні особливості ранньої обдарованості
46. Психофізіологічні особливості темпераменту дітей від народження до 7 років
47. Особливості поведінки дітей з різними типами темпераменту
48. Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання
49. Пізнавальна готовність дошкільника до систематичного навчання
50. Вольова готовність дитини виконувати вимоги школи

9. Розвиток спілкування і спільної діяльності з ровесниками у дошкільному віці
10. Вплив групи дошкільного закладу на психічний і особистісний розвиток дитини
11. Психологічні особливості трудової діяльності дошкільника
12. Психологічні особливості образотворчої діяльності дошкільника
13. Психологічні особливості конструктивної діяльності в дошкільному віці
14. Розвиток уваги у ранньому дитинстві
15. Психолого-педагогічні умови розвитку уваги дошкільника
16. Психологічні особливості розвитку мовлення дитини раннього віку
17. Психологічні особливості мовлення дитини дошкільного віку
18. Особливості сенсорно-перцептивного розвитку дитини раннього віку
19. Сенсорно-перцептивний розвиток дитини від 3 до 7 р.
20. Розвиток спостереження – цілеспрямованого сприймання у дошкільника
21. Розвиток пам'яті в ранньому дитинстві
22. Розвиток пам'яті у дошкільному віці
23. Психолого-педагогічні умови розвитку пам'яті
24. Розвиток мислення дитини раннього віку
25. Розвиток мислення дошкільника
26. Психолого-педагогічні умови розвитку мислення
27. Особливості розвитку уяви у дошкільному віці
28. Розвиток уяви в дошкільному віці
29. Психолого-педагогічні умови розвитку уяви дошкільника
30. Емоційний розвиток у ранньому дитинстві
31. Емоційний розвиток у віці 3-7 років
32. Розвиток етичних почуттів дошкільника
33. Розлади емоційної сфери дошкільників
34. Розвиток волі у дошкільному віці
35. Психолого-педагогічні умови розвитку волі дитини
36. Розвиток самосвідомості в ранньому дитинстві
37. Розвиток самооцінки у дошкільника
38. Розвиток самосвідомості дошкільника
39. Психолого-педагогічні умови розвитку самосвідомості дитини
40. Етичний розвиток у ранньому дитинстві
41. Розвиток моральної свідомості дитини 3-7 років
42. Психолого-педагогічні умови формування етичної свідомості та поведінки дошкільника
43. Недоліки етичного розвитку дошкільників та їх подолання
44. Розвиток здібностей дошкільника
45. Психологічні особливості ранньої обдарованості
46. Психофізіологічні особливості темпераменту дітей від народження до 7 років
47. Особливості поведінки дітей з різними типами темпераменту
48. Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання
49. Пізнавальна готовність дошкільника до систематичного навчання
50. Вольова готовність дитини виконувати вимоги школи

51. Емоційна готовність дошкільника до входження у систему взаємовідносин шкільного середовища
52. Психофізіологічні особливості дитини, яка вступає до школи
53. Соціально-психологічна адаптація першокласників до умов шкільного навчання
54. Психологічні особливості діяльності молодшого школяра
55. Розвиток пізнавальних психічних процесів молодшого школяра
56. Розвиток емоційно-вольових процесів молодшого школяра
57. Розвиток особистості молодшого школяра
58. Біологічні та соціальні умови психічного розвитку підлітка
59. Психологічні особливості кризи підліткового віку
60. Психологічні особливості взаємин підлітка з оточуючими
61. Психологічні особливості навчальної діяльності підлітка
62. Розвиток пізнавальних процесів підлітка
63. Психологічні особливості раннього юнацького віку
64. Психологічні особливості спілкування і взаємин у старшокласників
65. Розвиток пізнавальних процесів старшокласника
66. Емоційно-вольова сфера у ранній юності
67. Розвиток самосвідомості старшокласника

Методи контролю: усне опитування, співбесіда, розв'язання ситуаційних задач, програмовані завдання, модульна контрольна робота, перевірка конспекту, екзамен.

Оцінювання якості знань студентів, в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою здійснюється шляхом поточного, модульного, підсумкового (семестрового) контролю за 100-бальною шкалою оцінювання, за шкалою ECTS та національною шкалою оцінювання.

Методичне забезпечення

Навчальний посібник (тексти лекцій), методичний посібник (розробки практичних занять), роздатковий матеріал для проведення практичних робіт, завдання до самостійної роботи студентів, контрольні завдання (завдання програмованого контролю, тести, ситуативні задачі з еталонними відповідями), методичні рекомендації до самостійної роботи студентів, методичні рекомендації до виконання та оформлення курсової роботи.

51. Емоційна готовність дошкільника до входження у систему взаємовідносин шкільного середовища
52. Психофізіологічні особливості дитини, яка вступає до школи
53. Соціально-психологічна адаптація першокласників до умов шкільного навчання
54. Психологічні особливості діяльності молодшого школяра
55. Розвиток пізнавальних психічних процесів молодшого школяра
56. Розвиток емоційно-вольових процесів молодшого школяра
57. Розвиток особистості молодшого школяра
58. Біологічні та соціальні умови психічного розвитку підлітка
59. Психологічні особливості кризи підліткового віку
60. Психологічні особливості взаємин підлітка з оточуючими
61. Психологічні особливості навчальної діяльності підлітка
62. Розвиток пізнавальних процесів підлітка
63. Психологічні особливості раннього юнацького віку
64. Психологічні особливості спілкування і взаємин у старшокласників
65. Розвиток пізнавальних процесів старшокласника
66. Емоційно-вольова сфера у ранній юності
67. Розвиток самосвідомості старшокласника

Методи контролю: усне опитування, співбесіда, розв'язання ситуаційних задач, програмовані завдання, модульна контрольна робота, перевірка конспекту, екзамен.

Оцінювання якості знань студентів, в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою здійснюється шляхом поточного, модульного, підсумкового (семестрового) контролю за 100-бальною шкалою оцінювання, за шкалою ECTS та національною шкалою оцінювання.

Методичне забезпечення

Навчальний посібник (тексти лекцій), методичний посібник (розробки практичних занять), роздатковий матеріал для проведення практичних робіт, завдання до самостійної роботи студентів, контрольні завдання (завдання програмованого контролю, тести, ситуативні задачі з еталонними відповідями), методичні рекомендації до самостійної роботи студентів, методичні рекомендації до виконання та оформлення курсової роботи.

Методичні рекомендації викладачам

Докорінне реформування системи освіти України передбачає посилення гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу, його побудову на засадах розвивальної психології, де дитині відводиться активна роль — роль суб'єкта діяльності й спілкування.

Становлення суб'єктності дитини напряму залежить від дорослого, його дбайливого, уважного, терплячого й тактовного ставлення, від поваги до дитини з перших днів її життя, від змістовного й емоційно теплого спілкування з нею.

Маленька дитина потребує постійної турботи та захисту оточуючих від шкідливих для її розвитку зовнішніх впливів. Особлива вразливість і пластичність дитячої психіки зумовлює підхід дорослого до дитини на основі гуманізму і педагогічного оптимізму з вимогою “Не зашкодь”.

Серед живих істот саме людська дитина народжується найбільш безпомічною та залежною від догляду навколишніх людей. Ця обставина дала Л.С.Виготському підставу зауважити про те, що новонароджений — найбільш соціальна істота серед усіх інших. Водночас потенції розвитку у новонародженого — максимальні і залежать від тих умов, які будуть створені дорослим. Так, діти, з якими батьки постійно й доброзичливо спілкуються, починають розмовляти раніше за малюків, позбавлених батьківського піклування в інтернатних установах.

Визначальна роль у психічному розвитку дитини раннього віку належить дорослому, який піклується про задоволення життєво необхідних потреб дитини у їжі, відпочинку, чистоті тощо. Але тільки цього недостатньо для нормального психічного розвитку малюка. Необхідно налагодити доброзичливі, емоційно позитивно забарвлені, стабільні стосунки з малюком, що забезпечать провідний канал передачі суспільного досвіду, шлях педагогічно доцільних впливів на дитину.

Відтак, педагогу дошкільної освіти необхідно глибоко знати дитячу психологію, найновіші її досягнення, володіти достатньою проникливістю у внутрішній світ дитини, розумінням його неповторності та специфічності порівняно з дорослою людиною.

Технологія підготовки майбутніх педагогів системи дошкільної освіти розкривається у працях Г.В.Беленької [3], О.Л.Богінч [4], Р.В.Куліш [8], Л.В.Литвин [11] та ін. Автори відзначають суттєву психолого-педагогічну складову у моделі фахівця системи дошкільної освіти. Провідні завдання педагога, при вирішенні яких необхідні знання з дитячої психології, полягають у тому, щоб розпізнавати й підтримувати педагогічно значущі прояви активності дитини, спрямовувати їх у належному руслі; спиратись на бажання та інтереси вихованців при формуванні в них початкових уявлень та чимдалі складніших знань про дійсність, при озброєнні їх навичками спілкування й діяльності.

Психологічними засобами діяльності виступають знання, вміння, навички, інтеграція яких визначає зміст професійного досвіду. Інтегрованість перелічених складових полягає у наступному. Безпосереднє виконання діяльності передбачає

Методичні рекомендації викладачам

Докорінне реформування системи освіти України передбачає посилення гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу, його побудову на засадах розвивальної психології, де дитині відводиться активна роль — роль суб'єкта діяльності й спілкування.

Становлення суб'єктності дитини напряму залежить від дорослого, його дбайливого, уважного, терплячого й тактовного ставлення, від поваги до дитини з перших днів її життя, від змістовного й емоційно теплого спілкування з нею.

Маленька дитина потребує постійної турботи та захисту оточуючих від шкідливих для її розвитку зовнішніх впливів. Особлива вразливість і пластичність дитячої психіки зумовлює підхід дорослого до дитини на основі гуманізму і педагогічного оптимізму з вимогою “Не зашкодь”.

Серед живих істот саме людська дитина народжується найбільш безпомічною та залежною від догляду навколишніх людей. Ця обставина дала Л.С.Виготському підставу зауважити про те, що новонароджений — найбільш соціальна істота серед усіх інших. Водночас потенції розвитку у новонародженого — максимальні і залежать від тих умов, які будуть створені дорослим. Так, діти, з якими батьки постійно й доброзичливо спілкуються, починають розмовляти раніше за малюків, позбавлених батьківського піклування в інтернатних установах.

Визначальна роль у психічному розвитку дитини раннього віку належить дорослому, який піклується про задоволення життєво необхідних потреб дитини у їжі, відпочинку, чистоті тощо. Але тільки цього недостатньо для нормального психічного розвитку малюка. Необхідно налагодити доброзичливі, емоційно позитивно забарвлені, стабільні стосунки з малюком, що забезпечать провідний канал передачі суспільного досвіду, шлях педагогічно доцільних впливів на дитину.

Відтак, педагогу дошкільної освіти необхідно глибоко знати дитячу психологію, найновіші її досягнення, володіти достатньою проникливістю у внутрішній світ дитини, розумінням його неповторності та специфічності порівняно з дорослою людиною.

Технологія підготовки майбутніх педагогів системи дошкільної освіти розкривається у працях Г.В.Беленької [3], О.Л.Богінч [4], Р.В.Куліш [8], Л.В.Литвин [11] та ін. Автори відзначають суттєву психолого-педагогічну складову у моделі фахівця системи дошкільної освіти. Провідні завдання педагога, при вирішенні яких необхідні знання з дитячої психології, полягають у тому, щоб розпізнавати й підтримувати педагогічно значущі прояви активності дитини, спрямовувати їх у належному руслі; спиратись на бажання та інтереси вихованців при формуванні в них початкових уявлень та чимдалі складніших знань про дійсність, при озброєнні їх навичками спілкування й діяльності.

Психологічними засобами діяльності виступають знання, вміння, навички, інтеграція яких визначає зміст професійного досвіду. Інтегрованість перелічених складових полягає у наступному. Безпосереднє виконання діяльності передбачає

наявність відповідних умінь у її суб'єкта. У свою чергу, знання утворюють загальну схему процесу діяльності й являють собою внутрішню умову вмінь. Уміння безпосередньо характеризують процес виконання діяльності й виявляються у ньому. Окрім знань, для успішного виконання діяльності необхідний певний досвід опанування діяльністю (навички). Таким чином, уміння – це готовність фахівця успішно виконувати професійну діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.

Навички виробляються у ході безпосереднього виконання діяльності. Чим частіше студент виконує діяльність, тим міцнішими є його навички. В основі навички — дія, неодноразове виконання якої призводить до автоматизації, ознаками якої є максимально швидке і вправне виконання, зниження психофізичної напруги й свідомого контролю.

У процесі вивчення дитячої психології викладач застосовує низку методичних прийомів формування професійного досвіду майбутніх фахівців дошкільної освіти, спрямованих на засвоєння студентами професійно важливих знань, умінь і навичок.

Засвоєння студентами знань та формування понять з дитячої психології є основою подальшого розвитку професійно-психологічного мислення, в якому поняття виступають знаряддями. У лекційному курсі студент знайомиться з поняттями, засвоює їх визначення, взаємозв'язки з іншими поняттями дитячої психології. При цьому переважає дедуктивний шлях засвоєння понять: від загального до часткового. Здатність студентів запропонувати власні влучні приклади до наведених викладачем визначень, ознак свідчить про розуміння поняття.

У процесі практичних занять з дитячої психології переважає індуктивний шлях засвоєння понять: від часткового до загального. Відбувається перехід від презентації, спостереження, аналізу окремих проявів психічних явищ — до узагальнення їх у певному понятті та називанні у терміні. Задіяною є вся розумова сфера психіки студента. Спочатку — під час демонстрації проявів психічних явищ певного класу — у студентів переважають відчуття та сприймання. Наприклад, формування знань про розвиток сюжетно-рольової гри дитини починається з розгляду низки описів дитячої поведінки у грі. Потім викладач спрямовує студентів на аналіз цих проявів з виділенням їх окремих ознак: співвідношення ролі та дії; відповідність ігрової дії тій, яку вона моделює; реалістичність послідовності ігрових дій; рівень входження дитини в ігрову роль. Далі студенти проводять порівняння описів за виділеними ознаками, під час якого зростає роль мислення. У поведінці дітей з різними рівнями розвитку сюжетно-рольової гри є спільне й відмінне, що і повинні визначити студенти під керівництвом викладача.

До кожного опису студенти складають характеристики, що розкривають ознаки розвитку кожного рівня сюжетно-рольової гри, відбувається абстрагування спільних властивостей від несуттєвих відмінностей між ними та закріплення їх у відповідному терміні (перший, другий, третій, четвертий рівні розвитку).

наявність відповідних умінь у її суб'єкта. У свою чергу, знання утворюють загальну схему процесу діяльності й являють собою внутрішню умову вмінь. Уміння безпосередньо характеризують процес виконання діяльності й виявляються у ньому. Окрім знань, для успішного виконання діяльності необхідний певний досвід опанування діяльністю (навички). Таким чином, уміння – це готовність фахівця успішно виконувати професійну діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.

Навички виробляються у ході безпосереднього виконання діяльності. Чим частіше студент виконує діяльність, тим міцнішими є його навички. В основі навички — дія, неодноразове виконання якої призводить до автоматизації, ознаками якої є максимально швидке і вправне виконання, зниження психофізичної напруги й свідомого контролю.

У процесі вивчення дитячої психології викладач застосовує низку методичних прийомів формування професійного досвіду майбутніх фахівців дошкільної освіти, спрямованих на засвоєння студентами професійно важливих знань, умінь і навичок.

Засвоєння студентами знань та формування понять з дитячої психології є основою подальшого розвитку професійно-психологічного мислення, в якому поняття виступають знаряддями. У лекційному курсі студент знайомиться з поняттями, засвоює їх визначення, взаємозв'язки з іншими поняттями дитячої психології. При цьому переважає дедуктивний шлях засвоєння понять: від загального до часткового. Здатність студентів запропонувати власні влучні приклади до наведених викладачем визначень, ознак свідчить про розуміння поняття.

У процесі практичних занять з дитячої психології переважає індуктивний шлях засвоєння понять: від часткового до загального. Відбувається перехід від презентації, спостереження, аналізу окремих проявів психічних явищ — до узагальнення їх у певному понятті та називанні у терміні. Задіяною є вся розумова сфера психіки студента. Спочатку — під час демонстрації проявів психічних явищ певного класу — у студентів переважають відчуття та сприймання. Наприклад, формування знань про розвиток сюжетно-рольової гри дитини починається з розгляду низки описів дитячої поведінки у грі. Потім викладач спрямовує студентів на аналіз цих проявів з виділенням їх окремих ознак: співвідношення ролі та дії; відповідність ігрової дії тій, яку вона моделює; реалістичність послідовності ігрових дій; рівень входження дитини в ігрову роль. Далі студенти проводять порівняння описів за виділеними ознаками, під час якого зростає роль мислення. У поведінці дітей з різними рівнями розвитку сюжетно-рольової гри є спільне й відмінне, що і повинні визначити студенти під керівництвом викладача.

До кожного опису студенти складають характеристики, що розкривають ознаки розвитку кожного рівня сюжетно-рольової гри, відбувається абстрагування спільних властивостей від несуттєвих відмінностей між ними та закріплення їх у відповідному терміні (перший, другий, третій, четвертий рівні розвитку).

Завершується формування поняття про рівні розвитку сюжетно-рольової гри його узагальненням шляхом складання послідовності головних розвивальних змін, що відбуваються у грі дитини.

Основні способи формування професійно-психологічного мислення спираються на засвоєння студентами вмінь працювати за алгоритмом, виявляти суттєві структурні ознаки й відношення, визначати загальні категорії на матеріалі дитячої психології.

Робота студентів з використанням алгоритму являє собою виконання ними певної послідовності розумових дій з осмислення навчального матеріалу. Наприклад, алгоритм визначення рівня розвитку мислення дитини за описом процесу розв'язання нею задач передбачає такі розумові дії студента:

- Чітко згадай показники, за якими визначають низький рівень розвитку мислення;
- Порівняй норми розвитку мислення на низькому рівні з наведеним описом;
- Якщо в описі присутні ознаки низького рівня розвитку мислення, то відповідь готова.
- Якщо ні, то повтори попередні кроки щодо середнього (потім – високого) рівня розвитку мислення.

Важливі для професійно-психологічного мислення вихователя дошкільної освіти вміння виявляти суттєві структурні ознаки й відношення проявляються у студента, якщо при встановленні рівня розвитку сюжетно-рольової гри дитини він орієнтується на співвідношення ролі та дії, на логіку послідовності ігрових дій, ставлення дітей до порушення цієї послідовності.

Важливим завданням вихователя дошкільної освіти є осмислення явищ поведінки дитини, пояснення їх з погляду наукових знань. Цьому сприяє формування у студентів уміння визначати в явищах поведінки дитини загальні категорії (якість, кількість, причина, наслідок, ціль, засіб, функції) та логічні структури (класифікація, включення, виключення). Формування цього вміння спирається на засвоєння студентом ознак цілого класу психологічних явищ, які він потім переносить на будь-яке нове явище з поведінки дитини за умови його приналежності до цього класу. Наприклад, визначивши певне явище як підсвідоме, студент має всі підстави стверджувати, що це явище володіє всіма ознаками підсвідомості взагалі. При цьому головним є правильне визначення категорії, до якої належить конкретне явище (процес, стан чи властивість).

Окрема задача викладача полягає у розвитку творчого професійно-психологічного мислення, яке відрізняється від логічного. Задача логічного мислення – підпорядкувати всі факти відомим закономірностям, нові задачі – відомим. У творчому мисленні – навпаки – стоїть завдання усвідомити схематизм, обмеженість засвоєних знань у порівнянні з дійсністю, з'ясувати невідоме, незвичне. Воно є необхідним при здійсненні наукових досліджень з дитячої психології.

Рівень творчого мислення студента характеризується не механічним, пасивним застосуванням знань, а їх активним використанням, різнобічністю підходу до проблем своєї діяльності, послідовністю, чіткістю, самостійністю і точністю їх рішення.

Завершується формування поняття про рівні розвитку сюжетно-рольової гри його узагальненням шляхом складання послідовності головних розвивальних змін, що відбуваються у грі дитини.

Основні способи формування професійно-психологічного мислення спираються на засвоєння студентами вмінь працювати за алгоритмом, виявляти суттєві структурні ознаки й відношення, визначати загальні категорії на матеріалі дитячої психології.

Робота студентів з використанням алгоритму являє собою виконання ними певної послідовності розумових дій з осмислення навчального матеріалу. Наприклад, алгоритм визначення рівня розвитку мислення дитини за описом процесу розв'язання нею задач передбачає такі розумові дії студента:

- Чітко згадай показники, за якими визначають низький рівень розвитку мислення;
- Порівняй норми розвитку мислення на низькому рівні з наведеним описом;
- Якщо в описі присутні ознаки низького рівня розвитку мислення, то відповідь готова.
- Якщо ні, то повтори попередні кроки щодо середнього (потім – високого) рівня розвитку мислення.

Важливі для професійно-психологічного мислення вихователя дошкільної освіти вміння виявляти суттєві структурні ознаки й відношення проявляються у студента, якщо при встановленні рівня розвитку сюжетно-рольової гри дитини він орієнтується на співвідношення ролі та дії, на логіку послідовності ігрових дій, ставлення дітей до порушення цієї послідовності.

Важливим завданням вихователя дошкільної освіти є осмислення явищ поведінки дитини, пояснення їх з погляду наукових знань. Цьому сприяє формування у студентів уміння визначати в явищах поведінки дитини загальні категорії (якість, кількість, причина, наслідок, ціль, засіб, функції) та логічні структури (класифікація, включення, виключення). Формування цього вміння спирається на засвоєння студентом ознак цілого класу психологічних явищ, які він потім переносить на будь-яке нове явище з поведінки дитини за умови його приналежності до цього класу. Наприклад, визначивши певне явище як підсвідоме, студент має всі підстави стверджувати, що це явище володіє всіма ознаками підсвідомості взагалі. При цьому головним є правильне визначення категорії, до якої належить конкретне явище (процес, стан чи властивість).

Окрема задача викладача полягає у розвитку творчого професійно-психологічного мислення, яке відрізняється від логічного. Задача логічного мислення – підпорядкувати всі факти відомим закономірностям, нові задачі – відомим. У творчому мисленні – навпаки – стоїть завдання усвідомити схематизм, обмеженість засвоєних знань у порівнянні з дійсністю, з'ясувати невідоме, незвичне. Воно є необхідним при здійсненні наукових досліджень з дитячої психології.

Рівень творчого мислення студента характеризується не механічним, пасивним застосуванням знань, а їх активним використанням, різнобічністю підходу до проблем своєї діяльності, послідовністю, чіткістю, самостійністю і точністю їх рішення.

Викладання практичних занять з дитячої психології спрямоване на вироблення у студентів здатності (вмінь і навичок) використовувати отримані знання про психічний і особистісний розвиток дитини для забезпечення психолого-педагогічних його умов у навчально-виховному процесі ДНЗ. Основні професійно-психологічні вміння, які формує вивчення дитячої психології у педагога дошкільної освіти, наступні.

Діагностичні вміння (від гр. δίαγνωσις – розпізнавання, бачення) полягають в оцінці знань, умінь, навичок, вихованості, розвитку дитини у тісному зв'язку з встановленням особливостей навчально-виховного процесу – зокрема причин, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку рис і якостей особистості та факторів, які сприяють успішному досягненню цілей освіти. Ці вміння студентів формуються у процесі вивчення дитячої психології на основі знань про методи діагностики розвитку психіки і особистості дітей, що переходять у вміння під час виконання завдань на розроблення діагностичних матеріалів (анкет, співбесід, тестів, малюнкових методик тощо), завдань на використання стандартизованих методик, кількісне і якісне опрацювання отриманих результатів (у тому числі з використанням методів математичної статистики), завдань на ілюстрування діагностичних результатів (складання таблиць, діаграм, схем, малюнків тощо); складання висновків про результати психодіагностики. Сприяє формуванню діагностичних умінь і розв'язання психологічних задач: 1) Діти якого саме дошкільного віку ставлять такі запитання: „Куди летить дим? Чому місяць світить тільки вночі? Звідки взялася гора? Куди біжать хмарки?” тощо? 2) Для якої форми спілкування дошкільників характерні наступні висловлення дітей? Який приблизний вік дітей?

“Таразд, ти будеш вчителькою, а я твій учень”, – погоджується Роман М.

“Якщо не хочеш грати у «Лікарню», то давай будемо грати у те, що ти хочеш”, – пропонує Ангеліна Д.

“Сашко, давай сьогодні ти будеш головним у грі, а завтра – я”, – домовляється Дмитро Д.

Орієнтаційно-прогностичні вміння (гр. πρόγνωσις – передбачення) полягають у передбаченні педагогом процесу та кінцевих результатів своєї педагогічної діяльності, а саме того, як діти певного віку й рівня розвитку сприйматимуть завдання, що викликатиме в них найбільше труднощів та як їх уникнути, які завдання будуть посильними для них, які новоутворення психіки і особистості дітей можуть бути сформовані за певний проміжок часу та за яких умов. Орієнтаційно-прогностичні вміння студентів формуються у процесі вивчення дитячої психології внаслідок виконання підбору та розроблення завдань для дітей відповідного віку, на визначення можливих труднощів дітей під час їх виконання, моделювання ситуацій спільного подолання цих труднощів методом ускладнення підказок; завдання на планування різних видів роботи з дітьми з постановкою мети та виділенням завдань, складання варіантів прогнозу подальшого розвитку психіки і особистості дитини за наявності сприятливих та несприятливих соціально-педагогічних умов. Орієнтаційно-прогностичні вміння студентів потрібні і для розв'язання психологічних задач наступного типу:

Викладання практичних занять з дитячої психології спрямоване на вироблення у студентів здатності (вмінь і навичок) використовувати отримані знання про психічний і особистісний розвиток дитини для забезпечення психолого-педагогічних його умов у навчально-виховному процесі ДНЗ. Основні професійно-психологічні вміння, які формує вивчення дитячої психології у педагога дошкільної освіти, наступні.

Діагностичні вміння (від гр. δίαγνωσις – розпізнавання, бачення) полягають в оцінці знань, умінь, навичок, вихованості, розвитку дитини у тісному зв'язку з встановленням особливостей навчально-виховного процесу – зокрема причин, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку рис і якостей особистості та факторів, які сприяють успішному досягненню цілей освіти. Ці вміння студентів формуються у процесі вивчення дитячої психології на основі знань про методи діагностики розвитку психіки і особистості дітей, що переходять у вміння під час виконання завдань на розроблення діагностичних матеріалів (анкет, співбесід, тестів, малюнкових методик тощо), завдань на використання стандартизованих методик, кількісне і якісне опрацювання отриманих результатів (у тому числі з використанням методів математичної статистики), завдань на ілюстрування діагностичних результатів (складання таблиць, діаграм, схем, малюнків тощо); складання висновків про результати психодіагностики. Сприяє формуванню діагностичних умінь і розв'язання психологічних задач: 1) Діти якого саме дошкільного віку ставлять такі запитання: „Куди летить дим? Чому місяць світить тільки вночі? Звідки взялася гора? Куди біжать хмарки?” тощо? 2) Для якої форми спілкування дошкільників характерні наступні висловлення дітей? Який приблизний вік дітей?

“Таразд, ти будеш вчителькою, а я твій учень”, – погоджується Роман М.

“Якщо не хочеш грати у «Лікарню», то давай будемо грати у те, що ти хочеш”, – пропонує Ангеліна Д.

“Сашко, давай сьогодні ти будеш головним у грі, а завтра – я”, – домовляється Дмитро Д.

Орієнтаційно-прогностичні вміння (гр. πρόγνωσις – передбачення) полягають у передбаченні педагогом процесу та кінцевих результатів своєї педагогічної діяльності, а саме того, як діти певного віку й рівня розвитку сприйматимуть завдання, що викликатиме в них найбільше труднощів та як їх уникнути, які завдання будуть посильними для них, які новоутворення психіки і особистості дітей можуть бути сформовані за певний проміжок часу та за яких умов. Орієнтаційно-прогностичні вміння студентів формуються у процесі вивчення дитячої психології внаслідок виконання підбору та розроблення завдань для дітей відповідного віку, на визначення можливих труднощів дітей під час їх виконання, моделювання ситуацій спільного подолання цих труднощів методом ускладнення підказок; завдання на планування різних видів роботи з дітьми з постановкою мети та виділенням завдань, складання варіантів прогнозу подальшого розвитку психіки і особистості дитини за наявності сприятливих та несприятливих соціально-педагогічних умов. Орієнтаційно-прогностичні вміння студентів потрібні і для розв'язання психологічних задач наступного типу:

1) У Франції одна чотирирічна дівчинка пробула в стані летаргічного сну 18 років. Усі ці роки її штучно годували. Дівчинка прокинулася фізично розвиненою, дорослою. *Якою ж вона була за своїм психічним розвитком? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Організаторські вміння вихователя є необхідними для залучення дітей до різних видів індивідуальної і групової діяльності. Включення дітей у діяльність (ігрову, побутову, конструктивну, трудову) ґрунтується на їх стійкій зацікавленості до цієї діяльності, на розумінні чітких критеріїв її оцінювання дорослим, на сформованій готовності до її виконання. Організаторські вміння студентів формуються при виконанні завдань з розроблення прийомів та способів мотивації дітей до того чи іншого виду діяльності, створення умов виконання цієї діяльності, забезпечення при цьому безпеки життєдіяльності, правильного оцінювання результатів діяльності дітей. Корисним буде і виконання практичних завдань. Наприклад, кожна «четвірка» студентів обирає один із ігрових сюжетів – за бажанням, або із запропонованого списку („Лікарня”, „Сім’я”, „Магазин”, „Обід”, „Будівництво”, „Подорож”). Сюжети у підгрупах різні. «Четвірка» забезпечує ігрове обладнання до обраного сюжету та моделює мотивацію дитини до нього.

Конструктивно-проектувальні вміння вихователя передбачають розроблення структури і змісту навчально-виховної роботи, визначення відповідних способів організації діяльності дітей, що реалізують запроєктований зміст у відповідності із принципами педагогіки. Педагог повинен вміти визначати конкретні педагогічні завдання на кожному етапі педагогічного процесу, враховуючи суспільно зумовлені цілі дошкільної освіти та потреби й інтереси дітей, можливості матеріальної бази, власний досвід. Педагог дошкільної освіти виступає не лише організатором педагогічного процесу, а й джерелом елементарних природничих, побутових, світоглядних і морально-етичних знань; суб’єктом пізнавальної діяльності. Ці вміння студентів формуються при виконанні завдань на планування різних форм роботи з дітьми; складання конспектів занять, визначення розвивальних цілей тих чи інших форм роботи з дітьми, розроблення розвивальних співбесід, виховних ситуацій, спільних справ з дітьми. Рекомендується виконання практичних завдань. Наприклад, „Презентація завдань до занять з продуктивної діяльності у ДНЗ”. Студенти виготовляють зразки виробів з паперу, які можна використати під час занять із дошкільниками та моделюють фрагмент заняття.

Інформаційно-пояснювальні вміння педагога зумовлені важливою роллю інформаційних процесів у навчанні та вихованні дітей. Педагоги дошкільної освіти повинні відзначатись високою пізнавальною активністю, здатністю до пошукової діяльності, до постійного розширення й поглиблення своїх знань. Інформаційно-пояснювальні вміння студентів формуються у результаті виконання завдань на пояснення для дітей явищ природи, морально-етичних колізій, правил, розроблення інформаційних матеріалів для батьків, постановки професійних проблем та експериментування у їх вирішенні. Для цього знадобиться і розв’язання психологічних задач:

1) У Франції одна чотирирічна дівчинка пробула в стані летаргічного сну 18 років. Усі ці роки її штучно годували. Дівчинка прокинулася фізично розвиненою, дорослою. *Якою ж вона була за своїм психічним розвитком? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Організаторські вміння вихователя є необхідними для залучення дітей до різних видів індивідуальної і групової діяльності. Включення дітей у діяльність (ігрову, побутову, конструктивну, трудову) ґрунтується на їх стійкій зацікавленості до цієї діяльності, на розумінні чітких критеріїв її оцінювання дорослим, на сформованій готовності до її виконання. Організаторські вміння студентів формуються при виконанні завдань з розроблення прийомів та способів мотивації дітей до того чи іншого виду діяльності, створення умов виконання цієї діяльності, забезпечення при цьому безпеки життєдіяльності, правильного оцінювання результатів діяльності дітей. Корисним буде і виконання практичних завдань. Наприклад, кожна «четвірка» студентів обирає один із ігрових сюжетів – за бажанням, або із запропонованого списку („Лікарня”, „Сім’я”, „Магазин”, „Обід”, „Будівництво”, „Подорож”). Сюжети у підгрупах різні. «Четвірка» забезпечує ігрове обладнання до обраного сюжету та моделює мотивацію дитини до нього.

Конструктивно-проектувальні вміння вихователя передбачають розроблення структури і змісту навчально-виховної роботи, визначення відповідних способів організації діяльності дітей, що реалізують запроєктований зміст у відповідності із принципами педагогіки. Педагог повинен вміти визначати конкретні педагогічні завдання на кожному етапі педагогічного процесу, враховуючи суспільно зумовлені цілі дошкільної освіти та потреби й інтереси дітей, можливості матеріальної бази, власний досвід. Педагог дошкільної освіти виступає не лише організатором педагогічного процесу, а й джерелом елементарних природничих, побутових, світоглядних і морально-етичних знань; суб’єктом пізнавальної діяльності. Ці вміння студентів формуються при виконанні завдань на планування різних форм роботи з дітьми; складання конспектів занять, визначення розвивальних цілей тих чи інших форм роботи з дітьми, розроблення розвивальних співбесід, виховних ситуацій, спільних справ з дітьми. Рекомендується виконання практичних завдань. Наприклад, „Презентація завдань до занять з продуктивної діяльності у ДНЗ”. Студенти виготовляють зразки виробів з паперу, які можна використати під час занять із дошкільниками та моделюють фрагмент заняття.

Інформаційно-пояснювальні вміння педагога зумовлені важливою роллю інформаційних процесів у навчанні та вихованні дітей. Педагоги дошкільної освіти повинні відзначатись високою пізнавальною активністю, здатністю до пошукової діяльності, до постійного розширення й поглиблення своїх знань. Інформаційно-пояснювальні вміння студентів формуються у результаті виконання завдань на пояснення для дітей явищ природи, морально-етичних колізій, правил, розроблення інформаційних матеріалів для батьків, постановки професійних проблем та експериментування у їх вирішенні. Для цього знадобиться і розв’язання психологічних задач:

1) Коли батько підшов до дочки Олі (11 міс.) у незнайомій фуражці, дівчинка раптом гірко розплакалась. *Чому це трапилось?*

2) Поясніть думки та твердження: “Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись” (С.Л.Рубінштейн). “Роль, яку бере на себе дитина, полегшує їй підпорядкування правилу. Це пов’язане з тим, що «рольове правило» передбачено роллю й цим внутрішньо виправдане...” (Д.Б.Ельконін).

Студенти також виконують завдання на розроблення коротких і чітких пам’яток. Наприклад, про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві (10-12 положень): а) для вихователя; б) для батьків.

Комунікативно-стимуляційні вміння полягають у здатності педагога бути взірцем для дітей, впливати на них через свою індивідуальність, високу моральну культуру, а для цього налагоджувати доброзичливі емоційно-теплі відносини з дітьми, встановлювати взаєморозуміння з ними. Комунікативно-стимуляційні вміння студентів формуються через оволодіння прийомами розуміння дитини (емпатія, ідентифікація, каузальна атрибуція тощо) при виконанні лабораторних робіт з відповідними завданнями та з використанням групової роботи студентів, моделювання ними ситуацій спілкування з дітьми. Наприклад, на практичному занятті організовується проблемна ситуація. Студенти утворюють дві підгрупи А і Б, які отримують однаковий портрет учня. Підгрупам пропонують різні інструкції. У підгрупі А:

"Це – портрет учня-відмінника. Дайте психологічну характеристику учневі шляхом ранжування таких властивостей особистості: старанність, сумлінність, відповідальність, організованість, зацікавленість, доброзичливість, спостережливість, метушливість, байдужість, зухвалість, нестриманість, легковажність, впертість, конфліктність".

Підгрупа Б отримує інструкцію з єдиною різницею із попередньою: замість слів "учня-відмінника" подано "учня-двійчника".

Виконання завдання призводить до створення двох різних психологічних характеристик учня з портрету. Характеристика відмінника містила на перших місцях всі позитивні риси. Двійчник характеризується вибором негативних ознак на перших семи місцях. В цілому психологічний портрет відмінника є позитивним, а двійчника — негативним. Причини появи двох варіантів описів стають зрозумілими, коли зачитують різні інструкції до завдання. Порівняння двох різних описів одного і того ж учня викликає значне здивування студентів, що наочно презентує дію явища стереотипізації та стимулює до осмислення її причин і наслідків, чому сприяє постановка наступних питань:

- 1) У чому полягає суть явища стереотипізації?
- 2) Які соціальні стереотипи діють у процесі педагогічного спілкування?
- 3) У чому позитивні та негативні наслідки стереотипізації?
- 4) Як педагог може подолати негативні наслідки стереотипізації?

Аналитико-оцінні вміння педагога відображають необхідність його рефлексивного ставлення до власної педагогічної діяльності, що виявляється як уміння аналізувати хід і результати навчально-виховного процесу, виявляти в

1) Коли батько підшов до дочки Олі (11 міс.) у незнайомій фуражці, дівчинка раптом гірко розплакалась. *Чому це трапилось?*

2) Поясніть думки та твердження: “Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись” (С.Л.Рубінштейн). “Роль, яку бере на себе дитина, полегшує їй підпорядкування правилу. Це пов’язане з тим, що «рольове правило» передбачено роллю й цим внутрішньо виправдане...” (Д.Б.Ельконін).

Студенти також виконують завдання на розроблення коротких і чітких пам’яток. Наприклад, про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві (10-12 положень): а) для вихователя; б) для батьків.

Комунікативно-стимуляційні вміння полягають у здатності педагога бути взірцем для дітей, впливати на них через свою індивідуальність, високу моральну культуру, а для цього налагоджувати доброзичливі емоційно-теплі відносини з дітьми, встановлювати взаєморозуміння з ними. Комунікативно-стимуляційні вміння студентів формуються через оволодіння прийомами розуміння дитини (емпатія, ідентифікація, каузальна атрибуція тощо) при виконанні лабораторних робіт з відповідними завданнями та з використанням групової роботи студентів, моделювання ними ситуацій спілкування з дітьми. Наприклад, на практичному занятті організовується проблемна ситуація. Студенти утворюють дві підгрупи А і Б, які отримують однаковий портрет учня. Підгрупам пропонують різні інструкції. У підгрупі А:

"Це – портрет учня-відмінника. Дайте психологічну характеристику учневі шляхом ранжування таких властивостей особистості: старанність, сумлінність, відповідальність, організованість, зацікавленість, доброзичливість, спостережливість, метушливість, байдужість, зухвалість, нестриманість, легковажність, впертість, конфліктність".

Підгрупа Б отримує інструкцію з єдиною різницею із попередньою: замість слів "учня-відмінника" подано "учня-двійчника".

Виконання завдання призводить до створення двох різних психологічних характеристик учня з портрету. Характеристика відмінника містила на перших місцях всі позитивні риси. Двійчник характеризується вибором негативних ознак на перших семи місцях. В цілому психологічний портрет відмінника є позитивним, а двійчника — негативним. Причини появи двох варіантів описів стають зрозумілими, коли зачитують різні інструкції до завдання. Порівняння двох різних описів одного і того ж учня викликає значне здивування студентів, що наочно презентує дію явища стереотипізації та стимулює до осмислення її причин і наслідків, чому сприяє постановка наступних питань:

- 1) У чому полягає суть явища стереотипізації?
- 2) Які соціальні стереотипи діють у процесі педагогічного спілкування?
- 3) У чому позитивні та негативні наслідки стереотипізації?
- 4) Як педагог може подолати негативні наслідки стереотипізації?

Аналитико-оцінні вміння педагога відображають необхідність його рефлексивного ставлення до власної педагогічної діяльності, що виявляється як уміння аналізувати хід і результати навчально-виховного процесу, виявляти в

ньому переваги й недоліки, порівнювати досягнуті результати з поставленими цілями й завданнями, з передовим педагогічним досвідом, з найкращими зріцями педагогічної майстерності. На основі проведеного аналізу педагог вносить необхідні корективи в педагогічний процес, розробляє шляхи його поліпшення. Аналітико-оцінні вміння студентів формуються при виконанні завдань на ведення психологічних спостережень за навчально-виховним процесом у ДНЗ, виявлення його переваг і недоліків; складання пропозицій, рекомендацій щодо коректив педагогічного процесу, шляхів його поліпшення. Цьому допоможе і розв'язання психологічних задач: Юра (2 р. 4 міс.) намагається сам одягатись. Нічого не виходить. Втручається мама зі своєю допомогою. Я сам! – протестує дитина.

- Сиди спокійно, у тебе нічого не виходить.
- Я хочу сам! – знову говорить дитина.

Чи можна назвати поведінку Юри впертістю, або це прояв розвитку особистості? Яку рису особистості характеризує така поведінка? Яку самостійність повинен заохочувати дорослий?

Дослідницько-творчі вміння передбачають відкритість педагога постійному запровадженню у свою практику нових досягнень психолого-педагогічної науки, його готовність до експериментування та пошуку нестандартних і більш ефективних форм й методів роботи з дітьми. Дослідницько-творчі вміння студентів формуються при підготовці творчих завдань, написанні рефератів, проведенні досліджень, написання тез і доповідей, підготовці виступів на науковій конференції. Знадобиться і виконання практичних завдань. Наприклад: назвіть 5-10 актуальних проблем дошкільного виховання, які вимагають досліджень психологів.

Отже, дитяча психологія є важливим навчальним предметом у курсі підготовки педагогів для дітей дошкільного віку. Професійний досвід майбутнього фахівця дошкільної освіти має інтегрований характер, у якому поєднані професійно-психологічні знання, вміння, навички організації та здійснення навчально-виховного процесу у дошкільному навчальному закладі. Провідною методичною умовою формування професійного досвіду студентів у процесі вивчення дитячої психології є забезпечення інтеграції їх знань, умінь, навичок. Засвоєні під час лекційної форми навчання теоретичні знання про психологічні особливості дитини різного віку повинні використовуватись студентами на практичних заняттях при вирішенні психологічних і ситуаційних задач, виконанні практичних і лабораторних робіт, творчих завдань, у процесі обговорення проблемних питань.

ньому переваги й недоліки, порівнювати досягнуті результати з поставленими цілями й завданнями, з передовим педагогічним досвідом, з найкращими зріцями педагогічної майстерності. На основі проведеного аналізу педагог вносить необхідні корективи в педагогічний процес, розробляє шляхи його поліпшення. Аналітико-оцінні вміння студентів формуються при виконанні завдань на ведення психологічних спостережень за навчально-виховним процесом у ДНЗ, виявлення його переваг і недоліків; складання пропозицій, рекомендацій щодо коректив педагогічного процесу, шляхів його поліпшення. Цьому допоможе і розв'язання психологічних задач: Юра (2 р. 4 міс.) намагається сам одягатись. Нічого не виходить. Втручається мама зі своєю допомогою. Я сам! – протестує дитина.

- Сиди спокійно, у тебе нічого не виходить.
- Я хочу сам! – знову говорить дитина.

Чи можна назвати поведінку Юри впертістю, або це прояв розвитку особистості? Яку рису особистості характеризує така поведінка? Яку самостійність повинен заохочувати дорослий?

Дослідницько-творчі вміння передбачають відкритість педагога постійному запровадженню у свою практику нових досягнень психолого-педагогічної науки, його готовність до експериментування та пошуку нестандартних і більш ефективних форм й методів роботи з дітьми. Дослідницько-творчі вміння студентів формуються при підготовці творчих завдань, написанні рефератів, проведенні досліджень, написання тез і доповідей, підготовці виступів на науковій конференції. Знадобиться і виконання практичних завдань. Наприклад: назвіть 5-10 актуальних проблем дошкільного виховання, які вимагають досліджень психологів.

Отже, дитяча психологія є важливим навчальним предметом у курсі підготовки педагогів для дітей дошкільного віку. Професійний досвід майбутнього фахівця дошкільної освіти має інтегрований характер, у якому поєднані професійно-психологічні знання, вміння, навички організації та здійснення навчально-виховного процесу у дошкільному навчальному закладі. Провідною методичною умовою формування професійного досвіду студентів у процесі вивчення дитячої психології є забезпечення інтеграції їх знань, умінь, навичок. Засвоєні під час лекційної форми навчання теоретичні знання про психологічні особливості дитини різного віку повинні використовуватись студентами на практичних заняттях при вирішенні психологічних і ситуаційних задач, виконанні практичних і лабораторних робіт, творчих завдань, у процесі обговорення проблемних питань.

Методичні рекомендації студентам

Шановні студенти! На шляху до отримання фаху педагога системи дошкільної освіти Ви вивчаєте низку психологічних дисциплін. Курс «Дитячої психології» безпосередньо пов'язаний з Вашою майбутньої професією, знадобиться Вам у роботі повсякчас. Адже Ви будете працювати з маленькими дітьми, які слабо розуміють свої справжні потреби, у них недосконале мовлення, а тому малюки не висловлять Вам свої проблеми, свої негаразди. Вони просто будуть плакати, кричати чи вередувати. Щоб дорослі могли правильно визначити потреби і проблеми дитини (голод, біль, тривогу, нездужання тощо), потрібно мати глибокі й ґрунтовні знання і не лише з психології дитячої, а і з дитячої фізіології, гігієни, дошкільної педагогіки та інших предметів, які Ви вивчите.

Ви вже вивчили загальну психологію — це перший навчальний предмет з низки психологічних дисциплін на шляху до отримання фаху педагога системи дошкільної освіти. *Загальна психологія* дала Вам базові знання з психології, а саме: поняття про психологічну науку, її основні категорії, методи, принципи, етапи історичного розвитку. Особливо важливими для вивчення дитячої психології є попередньо отримані Вами знання про властивості психічних процесів, психологічну будову особистості, її тлумачення у різних теоріях, основи її творчості.

Нерозривно пов'язана із дитячою психологією ще одна галузь психологічної науки – *педагогічна психологія*. Цей зв'язок зумовлений характером психічного розвитку дитини в умовах суспільства, яке створює необхідні умови для розвитку природно обумовлених, закладених від народження, можливостей людини. Але які умови необхідно створити, щоб досягти оптимальних результатів розвитку психіки дитини? Як побудувати процес навчання та виховання? З якого віку навчати дитину писати, читати, малювати тощо? Без знання вікових особливостей психіки та особистості дитини дати відповідь на поставлені питання неможливо, як неможливо й правильно організувати педагогічний процес. Психічний розвиток дитини вивчають у процесі навчання і виховання, а навчання і виховання орієнтується на психічні особливості дітей.

Назва дисципліни свідчить, що ми вивчаємо психологію дитини. У який період життя ми вважаємо людину дитиною? Від відповіді на це запитання залежить обсяг та зміст матеріалу курсу дитячої психології. У навчальних посібниках і підручниках з назвою «Дитяча психологія» Ви можете побачити віддзеркалення різного тлумачення поняття дитинства. Так, у навчальному посібнику за авторством Г.О.Люблінської розглядаються вікові періоди розвитку дитини, починаючи від народження і завершуючи молодшим шкільним віком [12]. Натомість, у посібниках за авторством Я.Л.Коломінського та Е.А.Панько [9], Р.В. Павелківа та О.П.Цигипало [14], О.О.Смірної [16], Г.А.Урунтаєвої [17], О.О.Шаграєвої [18] розгляд обмежується періодом від народження до початку шкільного навчання дитини.

Методичні рекомендації студентам

Шановні студенти! На шляху до отримання фаху педагога системи дошкільної освіти Ви вивчаєте низку психологічних дисциплін. Курс «Дитячої психології» безпосередньо пов'язаний з Вашою майбутньої професією, знадобиться Вам у роботі повсякчас. Адже Ви будете працювати з маленькими дітьми, які слабо розуміють свої справжні потреби, у них недосконале мовлення, а тому малюки не висловлять Вам свої проблеми, свої негаразди. Вони просто будуть плакати, кричати чи вередувати. Щоб дорослі могли правильно визначити потреби і проблеми дитини (голод, біль, тривогу, нездужання тощо), потрібно мати глибокі й ґрунтовні знання і не лише з психології дитячої, а і з дитячої фізіології, гігієни, дошкільної педагогіки та інших предметів, які Ви вивчите.

Ви вже вивчили загальну психологію — це перший навчальний предмет з низки психологічних дисциплін на шляху до отримання фаху педагога системи дошкільної освіти. *Загальна психологія* дала Вам базові знання з психології, а саме: поняття про психологічну науку, її основні категорії, методи, принципи, етапи історичного розвитку. Особливо важливими для вивчення дитячої психології є попередньо отримані Вами знання про властивості психічних процесів, психологічну будову особистості, її тлумачення у різних теоріях, основи її творчості.

Нерозривно пов'язана із дитячою психологією ще одна галузь психологічної науки – *педагогічна психологія*. Цей зв'язок зумовлений характером психічного розвитку дитини в умовах суспільства, яке створює необхідні умови для розвитку природно обумовлених, закладених від народження, можливостей людини. Але які умови необхідно створити, щоб досягти оптимальних результатів розвитку психіки дитини? Як побудувати процес навчання та виховання? З якого віку навчати дитину писати, читати, малювати тощо? Без знання вікових особливостей психіки та особистості дитини дати відповідь на поставлені питання неможливо, як неможливо й правильно організувати педагогічний процес. Психічний розвиток дитини вивчають у процесі навчання і виховання, а навчання і виховання орієнтується на психічні особливості дітей.

Назва дисципліни свідчить, що ми вивчаємо психологію дитини. У який період життя ми вважаємо людину дитиною? Від відповіді на це запитання залежить обсяг та зміст матеріалу курсу дитячої психології. У навчальних посібниках і підручниках з назвою «Дитяча психологія» Ви можете побачити віддзеркалення різного тлумачення поняття дитинства. Так, у навчальному посібнику за авторством Г.О.Люблінської розглядаються вікові періоди розвитку дитини, починаючи від народження і завершуючи молодшим шкільним віком [12]. Натомість, у посібниках за авторством Я.Л.Коломінського та Е.А.Панько [9], Р.В. Павелківа та О.П.Цигипало [14], О.О.Смірної [16], Г.А.Урунтаєвої [17], О.О.Шаграєвої [18] розгляд обмежується періодом від народження до початку шкільного навчання дитини.

Згідно із «Конвенцією про права дитини», прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН та ратифікованої Постановою Верховної Ради України N789-12 від 27.02.91., «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку». Таким чином, нами передбачається розгляд вікового періоду психічного й особистісного розвитку людини починаючи від народження і завершуючи юнацьким віком. У процесі вивчення дитячої психології буде розкрито психологію новонародженого, психологію дитини раннього віку, дитини-дошкільника, молодшого школяра, психологію підлітка, психологію ранньої юності – всього 28 тем. Водночас, основна увага приділятиметься психології дитини від народження до вступу у школу (25 тем).

Зміст посібника розподілено на чотири модулі.

1. Загальні питання дитячої психології.
2. Розвиток спілкування і діяльності дитини.
3. Розвиток психіки і особистості дитини.
4. Розвиток дитини на етапі шкільного навчання.

Саме на основі цих знань Ви зрозумієте, як формується особистість у ході свого життя, усвідомите, як багато в кожній дитині відмінного й унікального, відкриєте, як вади здоров'я та психологічні травми впливають на психічні стани та окремі сфери особистості дитини. І, найголовніше, завдяки ґрунтовним знанням психічного світу дитини, Ви зможете бачити шляхи допомоги їй.

Відтак, перед нами велика відповідальність — наполегливою працею разом відкрити те загальне, закономірне, що притаманне психічному розвитку кожної дитини. Відкрити так, щоби бути певними — Ви станете фахівцями високого рівня, якими пишатиметься наша освіта і держава.

Щоб досягти цієї мети, потрібно відвідувати заняття, які проходять у формі лекцій і практичних робіт, виконувати завдання самостійної роботи.

Навчання буде ефективним тільки тоді, коли студент засвоює знання усвідомлено, а не переписує чужі конспекти та списує виконані іншими навчальні завдання.

Ефективність слухання курсу лекцій значною мірою залежить від активності та самостійності студента при підготовці до сприйняття лекційного матеріалу. Ця активність та самостійність повинні виявлятися не тільки у тому, щоб конспектувати зміст лекцій, а головне у тому, щоб усвідомити необхідність вивчення сучасного психологічного доробку, що складає умову правильного сприйняття та засвоєння знань з психології на підставі самопідготовки до наступної лекції, практичного заняття.

Деякі питання, терміни, положення, які розглядаються на лекції і практичних заняттях, Ви можете недостатньо розуміти, що потребує додаткового ознайомлення з науковою літературою. Цей матеріал треба не тільки підібрати але і спеціально його позначити, щоб згодом запитати про нього у лектора або з'ясувати самому за допомогою підручника, словників та енциклопедій.

Згідно із «Конвенцією про права дитини», прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН та ратифікованої Постановою Верховної Ради України N789-12 від 27.02.91., «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку». Таким чином, нами передбачається розгляд вікового періоду психічного й особистісного розвитку людини починаючи від народження і завершуючи юнацьким віком. У процесі вивчення дитячої психології буде розкрито психологію новонародженого, психологію дитини раннього віку, дитини-дошкільника, молодшого школяра, психологію підлітка, психологію ранньої юності – всього 28 тем. Водночас, основна увага приділятиметься психології дитини від народження до вступу у школу (25 тем).

Зміст посібника розподілено на чотири модулі.

1. Загальні питання дитячої психології.
2. Розвиток спілкування і діяльності дитини.
3. Розвиток психіки і особистості дитини.
4. Розвиток дитини на етапі шкільного навчання.

Саме на основі цих знань Ви зрозумієте, як формується особистість у ході свого життя, усвідомите, як багато в кожній дитині відмінного й унікального, відкриєте, як вади здоров'я та психологічні травми впливають на психічні стани та окремі сфери особистості дитини. І, найголовніше, завдяки ґрунтовним знанням психічного світу дитини, Ви зможете бачити шляхи допомоги їй.

Відтак, перед нами велика відповідальність — наполегливою працею разом відкрити те загальне, закономірне, що притаманне психічному розвитку кожної дитини. Відкрити так, щоби бути певними — Ви станете фахівцями високого рівня, якими пишатиметься наша освіта і держава.

Щоб досягти цієї мети, потрібно відвідувати заняття, які проходять у формі лекцій і практичних робіт, виконувати завдання самостійної роботи.

Навчання буде ефективним тільки тоді, коли студент засвоює знання усвідомлено, а не переписує чужі конспекти та списує виконані іншими навчальні завдання.

Ефективність слухання курсу лекцій значною мірою залежить від активності та самостійності студента при підготовці до сприйняття лекційного матеріалу. Ця активність та самостійність повинні виявлятися не тільки у тому, щоб конспектувати зміст лекцій, а головне у тому, щоб усвідомити необхідність вивчення сучасного психологічного доробку, що складає умову правильного сприйняття та засвоєння знань з психології на підставі самопідготовки до наступної лекції, практичного заняття.

Деякі питання, терміни, положення, які розглядаються на лекції і практичних заняттях, Ви можете недостатньо розуміти, що потребує додаткового ознайомлення з науковою літературою. Цей матеріал треба не тільки підібрати але і спеціально його позначити, щоб згодом запитати про нього у лектора або з'ясувати самому за допомогою підручника, словників та енциклопедій.

Однак і добросовісне вивчення, і конспектування підручника не дають повного обсягу знань відповідної навчальної програмі. Поряд з вивченням обов'язкових джерел важливо усвідомлено читати й рекомендовану літературу.

Робота з вивчення рекомендованої літератури є основним видом підготовки студентів до практичних занять та екзамену. Конспект курсу лекцій не може замінити підручник, оскільки в лекціях немає можливості викласти увесь курс у повному обсягу.

Опрацьовуючи підручник та рекомендовану літературу, студенту важливо користуватися рекомендаціями викладача до вивчення цієї дисципліни. Це дає можливість чітко усвідомити обсяг знань за кожною темою та систему модулів з дитячої психології, послідовність розділів та тем.

Вивчаючи тему за підручником, науковою літературою, слід дотримуватися визначених технологічних кроків.

Щоб зрозуміти матеріал, перше сприйняття розділу або параграфу повинно бути спрямовано на виділення в ньому головного – центральної думки. Важливо простежити, як ця думка розвивається та обґрунтовується. Після цього навчальний матеріал доцільно розбити на завершені за смыслом частини й кожен частину поділити на складові. Конспектувати необхідно лише після того, як матеріал став цілком зрозумілим. Конспект повинен бути скороченим. Записувати рекомендується основну думку, а також невідомі Вам способи обґрунтування, визначення, розкриття термінології та понять. В окремих випадках конспект може уявляти собою тільки план та скорочені тези опрацьованого матеріалу. Стислий конспект є результатом напруженої розумової діяльності студента над змістом підручника. Опрацьований та законспектований таким чином навчальний матеріал засвоюється найбільш повно та міцно. Конспектувати посібник та рекомендовану літературу доцільно у тому ж зошиті, у якому записані лекції. Це дозволяє співвіднести матеріали конспектування літератури та лекції, взаємно їх доповнити та систематизувати.

Як Ви вже знаєте, значна частина навчального матеріалу є предметом Вашої самостійної роботи. А увесь матеріал розкрито у навчальній програмі з дитячої психології. Потрібно мати окремі зошити для лекцій, для практичних і для самостійних робіт. Уміння студентів організувати самостійне вивчення дисципліни у підготовці до практичних занять є основною умовою глибинного засвоєння ними знань навчального предмету та вміння творчо їх застосовувати на практиці.

Самостійна робота повинна бути чітко спланована на весь період навчання. У процесі засвоєння навчального матеріалу з психології важливу роль складає самоперевірка та самоконтроль. З цією метою до кожної теми пропонується серія запитань та завдань для індивідуального виконання, а також програмований контроль знань. Повнота відтворення матеріалу за цими питаннями та успішність виконання завдань будуть свідчити про якість і усвідомленість засвоєння теоретичного матеріалу, а також про ступінь сформованості необхідних умінь й навичок. Оцінити себе Ви зможете самостійно на підставі еталонних відповідей та ключів, поданих у кінці цього посібника.

Однак і добросовісне вивчення, і конспектування підручника не дають повного обсягу знань відповідної навчальної програмі. Поряд з вивченням обов'язкових джерел важливо усвідомлено читати й рекомендовану літературу.

Робота з вивчення рекомендованої літератури є основним видом підготовки студентів до практичних занять та екзамену. Конспект курсу лекцій не може замінити підручник, оскільки в лекціях немає можливості викласти увесь курс у повному обсягу.

Опрацьовуючи підручник та рекомендовану літературу, студенту важливо користуватися рекомендаціями викладача до вивчення цієї дисципліни. Це дає можливість чітко усвідомити обсяг знань за кожною темою та систему модулів з дитячої психології, послідовність розділів та тем.

Вивчаючи тему за підручником, науковою літературою, слід дотримуватися визначених технологічних кроків.

Щоб зрозуміти матеріал, перше сприйняття розділу або параграфу повинно бути спрямовано на виділення в ньому головного – центральної думки. Важливо простежити, як ця думка розвивається та обґрунтовується. Після цього навчальний матеріал доцільно розбити на завершені за смыслом частини й кожен частину поділити на складові. Конспектувати необхідно лише після того, як матеріал став цілком зрозумілим. Конспект повинен бути скороченим. Записувати рекомендується основну думку, а також невідомі Вам способи обґрунтування, визначення, розкриття термінології та понять. В окремих випадках конспект може уявляти собою тільки план та скорочені тези опрацьованого матеріалу. Стислий конспект є результатом напруженої розумової діяльності студента над змістом підручника. Опрацьований та законспектований таким чином навчальний матеріал засвоюється найбільш повно та міцно. Конспектувати посібник та рекомендовану літературу доцільно у тому ж зошиті, у якому записані лекції. Це дозволяє співвіднести матеріали конспектування літератури та лекції, взаємно їх доповнити та систематизувати.

Як Ви вже знаєте, значна частина навчального матеріалу є предметом Вашої самостійної роботи. А увесь матеріал розкрито у навчальній програмі з дитячої психології. Потрібно мати окремі зошити для лекцій, для практичних і для самостійних робіт. Уміння студентів організувати самостійне вивчення дисципліни у підготовці до практичних занять є основною умовою глибинного засвоєння ними знань навчального предмету та вміння творчо їх застосовувати на практиці.

Самостійна робота повинна бути чітко спланована на весь період навчання. У процесі засвоєння навчального матеріалу з психології важливу роль складає самоперевірка та самоконтроль. З цією метою до кожної теми пропонується серія запитань та завдань для індивідуального виконання, а також програмований контроль знань. Повнота відтворення матеріалу за цими питаннями та успішність виконання завдань будуть свідчити про якість і усвідомленість засвоєння теоретичного матеріалу, а також про ступінь сформованості необхідних умінь й навичок. Оцінити себе Ви зможете самостійно на підставі еталонних відповідей та ключів, поданих у кінці цього посібника.

Самоконтроль щодо виконання навчальних завдань відповідно методичним рекомендаціям забезпечує подолання труднощів, які можуть виникнути при цьому та є необхідною умовою Вашої успішної роботи.

Під час лекцій слід уважно слухати, занотувати основні положення у спеціальний зошит, ставлячи перед собою завдання вже під час лекції зрозуміти і запам'ятати матеріал. Ви можете і повинні запитати викладача про те, що не зрозуміли, чи не розчули, уточнити слово, термін.

До практичних занять викладач повідомляє:

- теми та запитання, які потребують Вашого вивчення та короткого конспектування в окремий зошит;
- список літератури та інтернет-адреси інформаційних ресурсів, де Ви зможете знайти необхідний матеріал для підготовки питань практичних і самостійних робіт у повному обсязі;
- завдання самостійної роботи, де подано перелік робіт психологів, які слід прочитати та занотувати невеликими тезами чи цитатами у зошит для самостійних робіт. Цей вид підготовки передбачає виступи на практичних заняттях або ж індивідуальні звітування про виконання на консультаціях викладача.

До екзамену Ви повинні бути атестованими за практичні роботи, відпрацювати пропущені заняття, здати всі види передбачених робіт. Викладач заздалегідь повідомляє програму екзамену, надає консультацію за кілька днів до екзамену.

Якщо пропустили заняття, його обов'язково слід відпрацювати, тобто ліквідувати прогалини у своїх знаннях, виконати передбачені завдання.

Якщо у Вас виникають запитання, то Ви завжди можете звернутись із ними до викладача. Викладач призначає консультації, які потрібні для роз'яснення незрозумілих Вам питань, для відпрацювання пропущених занять, для перевірки виконання самостійних завдань. Бажаємо успіху!

Самоконтроль щодо виконання навчальних завдань відповідно методичним рекомендаціям забезпечує подолання труднощів, які можуть виникнути при цьому та є необхідною умовою Вашої успішної роботи.

Під час лекцій слід уважно слухати, занотувати основні положення у спеціальний зошит, ставлячи перед собою завдання вже під час лекції зрозуміти і запам'ятати матеріал. Ви можете і повинні запитати викладача про те, що не зрозуміли, чи не розчули, уточнити слово, термін.

До практичних занять викладач повідомляє:

- теми та запитання, які потребують Вашого вивчення та короткого конспектування в окремий зошит;
- список літератури та інтернет-адреси інформаційних ресурсів, де Ви зможете знайти необхідний матеріал для підготовки питань практичних і самостійних робіт у повному обсязі;
- завдання самостійної роботи, де подано перелік робіт психологів, які слід прочитати та занотувати невеликими тезами чи цитатами у зошит для самостійних робіт. Цей вид підготовки передбачає виступи на практичних заняттях або ж індивідуальні звітування про виконання на консультаціях викладача.

До екзамену Ви повинні бути атестованими за практичні роботи, відпрацювати пропущені заняття, здати всі види передбачених робіт. Викладач заздалегідь повідомляє програму екзамену, надає консультацію за кілька днів до екзамену.

Якщо пропустили заняття, його обов'язково слід відпрацювати, тобто ліквідувати прогалини у своїх знаннях, виконати передбачені завдання.

Якщо у Вас виникають запитання, то Ви завжди можете звернутись із ними до викладача. Викладач призначає консультації, які потрібні для роз'яснення незрозумілих Вам питань, для відпрацювання пропущених занять, для перевірки виконання самостійних завдань. Бажаємо успіху!

РОЗРОБКИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.

- Предмет і структура дитячої психології;
- Поняття, що характеризують онтогенез дитини (дозрівання, розвиток, формування, становлення, навчання, виховання);
- Основні закономірності психічного розвитку дитини;
- Передумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку дитини.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 5-13; 86-91.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 7-10; 32-78; 106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 14-25.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 9-14.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Бех І., Зайцева Л. Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід // Дошкільне виховання. – К.: Світич. – № 1, 2013. – С.2-6).

III. Практична робота. Написання твору «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота. Написання твору «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії».

Методичні зауваження. Перед написанням твору «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії» проводиться попередня бесіда, під час якої студенти висловлюють свої думки з приводу зазначеної теми. Під час обговорення творів формується різнобічне уявлення студентів про функції дитячої психології у професії вихователя, представників інших професій, які стосуються роботи з дітьми (педіатра тощо).

РОЗРОБКИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.

- Предмет і структура дитячої психології;
- Поняття, що характеризують онтогенез дитини (дозрівання, розвиток, формування, становлення, навчання, виховання);
- Основні закономірності психічного розвитку дитини;
- Передумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку дитини.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 5-13; 86-91.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 7-10; 32-78; 106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 14-25.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 9-14.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Бех І., Зайцева Л. Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід // Дошкільне виховання. – К.: Світич. – № 1, 2013. – С.2-6).

III. Практична робота. Написання твору «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота. Написання твору «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії».

Методичні зауваження. Перед написанням твору «Роль дитячої психології у моїй майбутній професії» проводиться попередня бесіда, під час якої студенти висловлюють свої думки з приводу зазначеної теми. Під час обговорення творів формується різнобічне уявлення студентів про функції дитячої психології у професії вихователя, представників інших професій, які стосуються роботи з дітьми (педіатра тощо).

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. У Франції одна дівчина перебувала з чотирирьох до вісімнадцяти років у стані летаргічного сну. Весь цей час її штучно годували. Дівчина прокинулася фізично розвиненою, дорослою.

Якою ж вона була за своїм психічним розвитком? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Чому в деяких працюючих, чесних батьків виростають діти ледачі, нечесні?

3. У сім'ї Н.Н. Ладигіної-Котс зростала дитина і проживав від півтора до чотирьох років шимпанзе Іоні. Він мав у своєму розпорядженні різні іграшки, спав на ліжку, їв за столом разом з усією сім'єю. У порівнянні поведінки дитини і шимпанзе були виявлені наступні факти:

- Один з них міг скласти фігуру з двох-трьох частин тільки у тому випадку, якщо перед ним знаходилась фігура-зразок, інший міг виконати завдання і без зразка, з пам'яті.
- Особливістю дій одного було те, що він зазвичай брав дві фігурки, необхідні для конструювання. Часто бувало, що дві фігурки, які він брав, поєднував їх спочатку у повітрі, а потім уже ставив їх на стіл. Інший так ніколи не робив.
- І шимпанзе, і дитина при виборі елементів, які пропонувалися для конструювання, спокушалися їх новизною, незвичністю (диск з очками, блискуча паличка), але якщо один, обравши непотрібний елемент, не включав його у конструкцію, інший нерідко пробував це зробити, і тільки вказівка експериментатора допомагала йому уникнути помилки.

Визначте, які з наведених вище фактів стосуються поведінки шимпанзе, а які – поведінки дитини. Вкажіть ознаки, якими ви керувалися.

4. Поясніть думки та твердження:

- а) “Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись” (С.Л.Рубінштейн).
- б) “Людина не росте ізольовано і не росте просто обік одна з другою, але росте вкупі з людьми під різноманітними впливами, постійно реагуючи на них” (С.Русова).

5.З'ясуйте, в чому виявляється нерівномірність (гетерохронність) психічного розвитку дитини і які її причини.

6.Назвіть 5-10 актуальних проблем дошкільного виховання, які вимагають досліджень психологів.

Програмований контроль знань

1. Знайдіть правильне твердження:

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. У Франції одна дівчина перебувала з чотирирьох до вісімнадцяти років у стані летаргічного сну. Весь цей час її штучно годували. Дівчина прокинулася фізично розвиненою, дорослою.

Якою ж вона була за своїм психічним розвитком? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Чому в деяких працюючих, чесних батьків виростають діти ледачі, нечесні?

3. У сім'ї Н.Н. Ладигіної-Котс зростала дитина і проживав від півтора до чотирьох років шимпанзе Іоні. Він мав у своєму розпорядженні різні іграшки, спав на ліжку, їв за столом разом з усією сім'єю. У порівнянні поведінки дитини і шимпанзе були виявлені наступні факти:

- Один з них міг скласти фігуру з двох-трьох частин тільки у тому випадку, якщо перед ним знаходилась фігура-зразок, інший міг виконати завдання і без зразка, з пам'яті.
- Особливістю дій одного було те, що він зазвичай брав дві фігурки, необхідні для конструювання. Часто бувало, що дві фігурки, які він брав, поєднував їх спочатку у повітрі, а потім уже ставив їх на стіл. Інший так ніколи не робив.
- І шимпанзе, і дитина при виборі елементів, які пропонувалися для конструювання, спокушалися їх новизною, незвичністю (диск з очками, блискуча паличка), але якщо один, обравши непотрібний елемент, не включав його у конструкцію, інший нерідко пробував це зробити, і тільки вказівка експериментатора допомагала йому уникнути помилки.

Визначте, які з наведених вище фактів стосуються поведінки шимпанзе, а які – поведінки дитини. Вкажіть ознаки, якими ви керувалися.

4. Поясніть думки та твердження:

- а) “Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись” (С.Л.Рубінштейн).
- б) “Людина не росте ізольовано і не росте просто обік одна з другою, але росте вкупі з людьми під різноманітними впливами, постійно реагуючи на них” (С.Русова).

5.З'ясуйте, в чому виявляється нерівномірність (гетерохронність) психічного розвитку дитини і які її причини.

6.Назвіть 5-10 актуальних проблем дошкільного виховання, які вимагають досліджень психологів.

Програмований контроль знань

1. Знайдіть правильне твердження:

- а) умови життя впливають на психічний розвиток дитини безпосередньо;
- б) умови життя не відіграють істотної ролі у психічному розвитку дитини;
- в) умови життя впливають на психічний розвиток дитини і безпосередньо, і опосередковано;
- г) умови життя впливають на психічний розвиток дитини через її діяльність.

2. Виберіть рядок, де перераховано основні закономірності динаміки психічного розвитку.

- а) гетерохронність, асинхронність, домінантність, комунікабельність, сензитивні періоди;
- б) гетерохронність, асинхронність, зміна детермінант розвитку, сензитивні періоди, стадіальність;
- в) гетерохронність, асинхронність, ампліфікація, ідентифікація, стадіальність, детермінованість.

3. Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше розкриває предмет дитячої психології. Предметом дитячої психології є:

- а) психологічні закономірності навчання і виховання дітей різного віку;
- б) вікова динаміка психіки людини, онтогенез психічних процесів і психічних властивостей особистості людини, яка розвивається;
- в) особливості етапів психічного розвитку людини.
- г) вікова динаміка психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини.

4. Дитяча психологія вивчає психіку дитини в:

- а) філогенезі;
- б) онтогенезі;
- в) і у філогенезі, і в онтогенезі.

5. Дослідження філогенезу психіки це:

- а) вивчення психіки в розвитку;
- б) вивчення психіки на різних етапах еволюції тваринного світу від найпростіших організмів до людини;
- в) вивчення психіки на різних етапах психічного розвитку людини від народження до старості;
- г) вивчення розвитку психіки тварини.

6. Розгортання природних, генетично зумовлених програм змін в організмі дитини називають:

- а) формування;
- б) онтогенез;
- в) розвиток;
- г) дозрівання.

7. Прогресивні зміни психіки й особистості дитини шляхом накопичення у них новоутворень називають:

- а) формування;
- б) онтогенез;
- в) розвиток;

- а) умови життя впливають на психічний розвиток дитини безпосередньо;
- б) умови життя не відіграють істотної ролі у психічному розвитку дитини;
- в) умови життя впливають на психічний розвиток дитини і безпосередньо, і опосередковано;
- г) умови життя впливають на психічний розвиток дитини через її діяльність.

2. Виберіть рядок, де перераховано основні закономірності динаміки психічного розвитку.

- а) гетерохронність, асинхронність, домінантність, комунікабельність, сензитивні періоди;
- б) гетерохронність, асинхронність, зміна детермінант розвитку, сензитивні періоди, стадіальність;
- в) гетерохронність, асинхронність, ампліфікація, ідентифікація, стадіальність, детермінованість.

3. Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше розкриває предмет дитячої психології. Предметом дитячої психології є:

- а) психологічні закономірності навчання і виховання дітей різного віку;
- б) вікова динаміка психіки людини, онтогенез психічних процесів і психічних властивостей особистості людини, яка розвивається;
- в) особливості етапів психічного розвитку людини.
- г) вікова динаміка психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини.

4. Дитяча психологія вивчає психіку дитини в:

- а) філогенезі;
- б) онтогенезі;
- в) і у філогенезі, і в онтогенезі.

5. Дослідження філогенезу психіки це:

- а) вивчення психіки в розвитку;
- б) вивчення психіки на різних етапах еволюції тваринного світу від найпростіших організмів до людини;
- в) вивчення психіки на різних етапах психічного розвитку людини від народження до старості;
- г) вивчення розвитку психіки тварини.

6. Розгортання природних, генетично зумовлених програм змін в організмі дитини називають:

- а) формування;
- б) онтогенез;
- в) розвиток;
- г) дозрівання.

7. Прогресивні зміни психіки й особистості дитини шляхом накопичення у них новоутворень називають:

- а) формування;
- б) онтогенез;
- в) розвиток;

г) дозрівання.

8. Вставте слова у речення: «Згідно з «Конвенцією про права дитини» ООН, «дитиною є кожна людська істота до досягнення ...».

- а) 18-річного віку;
- б) 7-річного віку;
- в) 14-річного віку;
- г) 10-річного віку.

9. Знайдіть найбільш точне і повне тлумачення поняття.

Психічний розвиток – це:

- а) Процес кількісних та якісних змін психіки, що носять закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення;
- б) Процес кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються у ході діяльності й спілкування дитини з іншими людьми;
- в) Сукупність усіх кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються у ході діяльності й спілкування дитини з іншими людьми;
- г) Процес якісних змін психіки, що відбуваються у ході дозрівання організму дитини.

10. Вставте пропущене слово: “Сензитивні періоди – вікові періоди особливої ... до певного роду впливів навколишньої дійсності”. (Л.А.Венгер, В.С.Мухіна)

- а) схильності
- б) готовності
- в) чутливості
- г) адаптації

ТЕМА 2. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.

- Принципи вивчення психіки дитини;
- Класифікація методів дитячої психології;
- Спостереження як метод дитячої психології;
- Експеримент у дитячій психології;
- Методи бесіди та вивчення продуктів діяльності дітей;
- Особливості вивчення психіки дитини педагогом.

Література:

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 39-54.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 7-10; 26-30.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років: видання 3-є доопрац. та допов. / Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І.Богданець-

г) дозрівання.

8. Вставте слова у речення: «Згідно з «Конвенцією про права дитини» ООН, «дитиною є кожна людська істота до досягнення ...».

- а) 18-річного віку;
- б) 7-річного віку;
- в) 14-річного віку;
- г) 10-річного віку.

9. Знайдіть найбільш точне і повне тлумачення поняття.

Психічний розвиток – це:

- а) Процес кількісних та якісних змін психіки, що носять закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення;
- б) Процес кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються у ході діяльності й спілкування дитини з іншими людьми;
- в) Сукупність усіх кількісних та якісних змін психіки, що відбуваються у ході діяльності й спілкування дитини з іншими людьми;
- г) Процес якісних змін психіки, що відбуваються у ході дозрівання організму дитини.

10. Вставте пропущене слово: “Сензитивні періоди – вікові періоди особливої ... до певного роду впливів навколишньої дійсності”. (Л.А.Венгер, В.С.Мухіна)

- а) схильності
- б) готовності
- в) чутливості
- г) адаптації

ТЕМА 2. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.

- Принципи вивчення психіки дитини;
- Класифікація методів дитячої психології;
- Спостереження як метод дитячої психології;
- Експеримент у дитячій психології;
- Методи бесіди та вивчення продуктів діяльності дітей;
- Особливості вивчення психіки дитини педагогом.

Література:

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 39-54.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 7-10; 26-30.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років: видання 3-є доопрац. та допов. / Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І.Богданець-

- Білоskalенко та ін., наукове керівництво В.О.Огнев'юк, К.І.Волинець. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – 498 с.
- Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 25-39.
  - Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 37-43.
  - Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 12-31.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Максименко С.Д. Методи дослідження особистості // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – №7. – С. 1-8).

III. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

IV. Практична робота «Моделювання міні-дослідження у дитячій психології».

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Моделювання міні-дослідження у дитячій психології».

Хід роботи

Моделювання міні-дослідження у дитячій психології проходить за нижченаведеним зразком.

1. Опис прояву поведінки дитини, який турбує вихователя. *Петрик (5 р. 7 міс.), виконуючи малюнок на тему “новорічне свято”, у центрі альбомного листа зобразив чорною фарбою пташку (як він потім пояснив — бридке каченя). За нею по всій решті простору листа розташовувалися темно-сині плями (сліди).*

2. Постановка проблеми: визначення суперечності та її формулювання.

Чому Петрик зробив малюнок лише коричневою фарбою, хоча у його розпорядженні є фарби всіх кольорів?

3. Висування гіпотез:

- У Петрика поганий настрій (депресивний стан)
- Петрик погано розрізняє кольори
- У Петрика дефект зору

4. Порівняльна оцінка різних гіпотез

Зір перевіряли — все у порядку

Попросили дати червоний (жовтий, синій) олівець — Петрик вміє правильно виконати завдання.

5. Вибір однієї оптимальної гіпотези *Отже, розробляємо гіпотезу про поганий настрій Петрика*

6. Визначення методів, що дозволяють перевірити гіпотезу про поганий

- Білоskalенко та ін., наукове керівництво В.О.Огнев'юк, К.І.Волинець. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – 498 с.
- Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 25-39.
  - Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 37-43.
  - Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 12-31.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Максименко С.Д. Методи дослідження особистості // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – №7. – С. 1-8).

III. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

IV. Практична робота «Моделювання міні-дослідження у дитячій психології».

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Моделювання міні-дослідження у дитячій психології».

Хід роботи

Моделювання міні-дослідження у дитячій психології проходить за нижченаведеним зразком.

1. Опис прояву поведінки дитини, який турбує вихователя. *Петрик (5 р. 7 міс.), виконуючи малюнок на тему “новорічне свято”, у центрі альбомного листа зобразив чорною фарбою пташку (як він потім пояснив — бридке каченя). За нею по всій решті простору листа розташовувалися темно-сині плями (сліди).*

2. Постановка проблеми: визначення суперечності та її формулювання.

Чому Петрик зробив малюнок лише коричневою фарбою, хоча у його розпорядженні є фарби всіх кольорів?

3. Висування гіпотез:

- У Петрика поганий настрій (депресивний стан)
- Петрик погано розрізняє кольори
- У Петрика дефект зору

4. Порівняльна оцінка різних гіпотез

Зір перевіряли — все у порядку

Попросили дати червоний (жовтий, синій) олівець — Петрик вміє правильно виконати завдання.

5. Вибір однієї оптимальної гіпотези *Отже, розробляємо гіпотезу про поганий настрій Петрика*

6. Визначення методів, що дозволяють перевірити гіпотезу про поганий

настрій Петрика. Наприклад, бесіда, спостереження. У ході бесіди з'ясувалося, що цьому хлопчику мама не встигла принести костюм на новорічний ранок. Тому він не зміг прочитати віри, який довго готував. Тому дитина в образній формі виразила на малюнку свої переживання.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється від їжі, повторюючи „не хочу, не хочу”. Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Про яку вимогу до методу психологічного дослідження дитини повинен пам'ятати вихователь при цьому?

2. Як називається нижченаведений спосіб фіксації результатів спостереження, спрямований на детальний опис спостережуваної поведінки дитини?

Спостереження за Оленою Ш. (4 р. 3 міс.).

Вихователь: Діти, зараз підемо в роздягальню і одягатимемося на прогулянку.

Оленка підходить до шафки, відкриває її, сідає на лавку, знімає шкарпетки, кладе в тапочки і ставить їх у шафку. Бере колготки і рейтузи, сідає на лавку, надягає колготки, на них — рейтузи, дістає з шафки і надягає светр, підходить до вихователя і просить: „Заправте мені, будь ласка, плаття”. Вихователь заправляє плаття.

Олена: Дякую... Так хоч не потрапить вітер. (Підходить до шафки, дістає і надягає шубу, потім шапку.)

Вихователь: Давай, я шапку зав'яжу.

Олена: Не треба. Я сама можу. (Зав'язує шапку, роблячи декілька спроб. Сідає на лавку, надягає спочатку лівий, потім правий чобіток. Встає і підходить до вихователя. Знову просить.) Застебніть гудзик, тільки верхній. Інші я сама.

Вихователь застібає верхній гудзик. Інші дівчинка застібає сама. Вихователь зав'язує Олені шарф.

Олена: Ні, я от так (тугіше затягає шарф). А зараз рукавички. (Вихователь надягає їй рукавички.)

Олена: Дякую. (За дослідженнями Г.О. Урунтасвої).

3. Яким методом вихователь вивчає психіку Наталки В. (5 р. 9 міс.)? Обґрунтуйте свою відповідь.

Вихователь розкладає перед дитиною 10 картинок і звертається до дівчинки: Наталко, запам'ятай якомога більше картинок.

Наталка (дивиться на картинки): Так, про себе, значить, повторюватиму, якщо так (ворушить губами). Втомилася. Спочатку відпочину. Так, називати зараз буду, а потім інші (відвертається).

Вихователь: Запам'ятай якомога більше картинок.

Наталка дивиться на картинки.

Вихователь через 20 секунд прибирає картинки, звертається до дівчинки:

настрій Петрика. Наприклад, бесіда, спостереження. У ході бесіди з'ясувалося, що цьому хлопчику мама не встигла принести костюм на новорічний ранок. Тому він не зміг прочитати віри, який довго готував. Тому дитина в образній формі виразила на малюнку свої переживання.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється від їжі, повторюючи „не хочу, не хочу”. Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Про яку вимогу до методу психологічного дослідження дитини повинен пам'ятати вихователь при цьому?

2. Як називається нижченаведений спосіб фіксації результатів спостереження, спрямований на детальний опис спостережуваної поведінки дитини?

Спостереження за Оленою Ш. (4 р. 3 міс.).

Вихователь: Діти, зараз підемо в роздягальню і одягатимемося на прогулянку.

Оленка підходить до шафки, відкриває її, сідає на лавку, знімає шкарпетки, кладе в тапочки і ставить їх у шафку. Бере колготки і рейтузи, сідає на лавку, надягає колготки, на них — рейтузи, дістає з шафки і надягає светр, підходить до вихователя і просить: „Заправте мені, будь ласка, плаття”. Вихователь заправляє плаття.

Олена: Дякую... Так хоч не потрапить вітер. (Підходить до шафки, дістає і надягає шубу, потім шапку.)

Вихователь: Давай, я шапку зав'яжу.

Олена: Не треба. Я сама можу. (Зав'язує шапку, роблячи декілька спроб. Сідає на лавку, надягає спочатку лівий, потім правий чобіток. Встає і підходить до вихователя. Знову просить.) Застебніть гудзик, тільки верхній. Інші я сама.

Вихователь застібає верхній гудзик. Інші дівчинка застібає сама. Вихователь зав'язує Олені шарф.

Олена: Ні, я от так (тугіше затягає шарф). А зараз рукавички. (Вихователь надягає їй рукавички.)

Олена: Дякую. (За дослідженнями Г.О. Урунтасвої).

3. Яким методом вихователь вивчає психіку Наталки В. (5 р. 9 міс.)? Обґрунтуйте свою відповідь.

Вихователь розкладає перед дитиною 10 картинок і звертається до дівчинки: Наталко, запам'ятай якомога більше картинок.

Наталка (дивиться на картинки): Так, про себе, значить, повторюватиму, якщо так (ворушить губами). Втомилася. Спочатку відпочину. Так, називати зараз буду, а потім інші (відвертається).

Вихователь: Запам'ятай якомога більше картинок.

Наталка дивиться на картинки.

Вихователь через 20 секунд прибирає картинки, звертається до дівчинки:

Назви, будь ласка, картинки, які ти запам'ятала.

Наталка (дивиться на дорослого): Лійка, квітка, що там ще було? Їжачок, лампа, так. Ну, що там ще було? Ніяк не можу пригадати. Лампа була, ну, лампа, ну, лопата, а ось інше що?

Вихователь: Більше не пам'ятаєш?

Наталка: Зараз подумаю. Автобус. Тепер уже пам'ятаю.

4. Яким методом вихователь вивчає психіку Катрусі 3. (4 р. 6 міс.)? Обгрунтуйте свою відповідь. У чому цей метод відрізняється від описаного у попередньому завданні?

Вихователь: Катрусю, ти вдома мамі допомагаєш, трудишся вдома?

Катя: Так, допомагаю.

Вихователь: А що ти робиш?

Катруся: Я мию посуд, прибираю в своєму ляльковому куточку, іграшки збираю. Після гри роблю будиночок, він у мене стоїть посередині.

Вихователь: Навіщо ти трудишся, мисш посуд, прибираєш?

Катруся: Я мамі допомагаю.

Вихователь: Якщо до тебе в гості прийде маленький хлопчик або дівчинка, які нічого не вміють робити, якій роботі ти їх навчиш?

Катруся: Я їх навчу мити посуд, прибирати і ще чому-небудь навчу.

Вихователь: А як би ти стала вчити дівчинку мити посуд?

Катруся: Я б узяла брудну тарілку, ганчірку і намила її, і стала мити. А дівчинці сказала б: «Дивися, як я мию».

Вихователь: Що тобі говорить мама, коли ти виконала роботу?

Катруся: Вона мені дякує, говорить: “молодець”.

5. Яким методом вихователь вивчає психіку дошкільника? Обгрунтуйте свою відповідь.

Леон Р. (6 р.) намалював людину без будь-якої допомоги дорослих. Вихователь ретельно розглянув малюнок і помітив, що фігура людини складається з голови, тулуба, кінцівок. Голова не більша за тулуб і з'єднана з ним шиєю. На голові є волосся, що виглядає з-під капелюшка. Є вуха, очі, ніс, рот. На руках – долоні з п'ятьма пальцями. Ноги внизу «зігнуті» (є ступні). На фігурі – чоловічий одяг і намальована вона як єдине ціле, а не складена з окремих частин. На малюнку видно, що ноги й руки ростуть із тулуба, а не кріпляться до нього.

На підставі цього малюнку вихователь зробив висновок про рівень психологічної готовності Леона до навчання у школі й підготував рекомендації для батьків щодо його підготовки до школи.

6. Яким методом вихователь вивчає психіку дошкільника? Обгрунтуйте свою відповідь.

Максим Д. (5 р. 9 міс.) склав казку “Як тигр захищав маленького зайця”.

Жив-був зайчик. І бачить — їжачок йде. Зайчик питає: “Як тебе звуть?” –

Назви, будь ласка, картинки, які ти запам'ятала.

Наталка (дивиться на дорослого): Лійка, квітка, що там ще було? Їжачок, лампа, так. Ну, що там ще було? Ніяк не можу пригадати. Лампа була, ну, лампа, ну, лопата, а ось інше що?

Вихователь: Більше не пам'ятаєш?

Наталка: Зараз подумаю. Автобус. Тепер уже пам'ятаю.

4. Яким методом вихователь вивчає психіку Катрусі 3. (4 р. 6 міс.)? Обгрунтуйте свою відповідь. У чому цей метод відрізняється від описаного у попередньому завданні?

Вихователь: Катрусю, ти вдома мамі допомагаєш, трудишся вдома?

Катя: Так, допомагаю.

Вихователь: А що ти робиш?

Катруся: Я мию посуд, прибираю в своєму ляльковому куточку, іграшки збираю. Після гри роблю будиночок, він у мене стоїть посередині.

Вихователь: Навіщо ти трудишся, мисш посуд, прибираєш?

Катруся: Я мамі допомагаю.

Вихователь: Якщо до тебе в гості прийде маленький хлопчик або дівчинка, які нічого не вміють робити, якій роботі ти їх навчиш?

Катруся: Я їх навчу мити посуд, прибирати і ще чому-небудь навчу.

Вихователь: А як би ти стала вчити дівчинку мити посуд?

Катруся: Я б узяла брудну тарілку, ганчірку і намила її, і стала мити. А дівчинці сказала б: «Дивися, як я мию».

Вихователь: Що тобі говорить мама, коли ти виконала роботу?

Катруся: Вона мені дякує, говорить: “молодець”.

5. Яким методом вихователь вивчає психіку дошкільника? Обгрунтуйте свою відповідь.

Леон Р. (6 р.) намалював людину без будь-якої допомоги дорослих. Вихователь ретельно розглянув малюнок і помітив, що фігура людини складається з голови, тулуба, кінцівок. Голова не більша за тулуб і з'єднана з ним шиєю. На голові є волосся, що виглядає з-під капелюшка. Є вуха, очі, ніс, рот. На руках – долоні з п'ятьма пальцями. Ноги внизу «зігнуті» (є ступні). На фігурі – чоловічий одяг і намальована вона як єдине ціле, а не складена з окремих частин. На малюнку видно, що ноги й руки ростуть із тулуба, а не кріпляться до нього.

На підставі цього малюнку вихователь зробив висновок про рівень психологічної готовності Леона до навчання у школі й підготував рекомендації для батьків щодо його підготовки до школи.

6. Яким методом вихователь вивчає психіку дошкільника? Обгрунтуйте свою відповідь.

Максим Д. (5 р. 9 міс.) склав казку “Як тигр захищав маленького зайця”.

Жив-був зайчик. І бачить — їжачок йде. Зайчик питає: “Як тебе звуть?” –

“Мене — колючка. А тебе?” – “А мене — стрибунець”. І вони подружилися. Якийсь час пройшов, і їжак став нечесним. Одного разу заєць приніс смачну морквинку. І сказав їжак: “Дай мені цю морквинку всю”. А коли заєць пішов, він сам зжер її. А коли заєць прийшов, він говорить: “А де морквина”? Їжак говорить: “Я її не їв”. І сказав заєць: “Ти все брешеш! Ти її з’їв. Ти — поганий друг”. І їжак тоді образився і пішов. Так вони посварилися. А потім їжак сказав: “Давай подружимося”. Заєць говорить: “Ні, ти нечесний”. Їжак тоді ще більше надувся і став колоти зайця. Заколов їжак зайця своїми голками. І раптом з лісу вийшов тигр і сказав: “Що тут відбувається”? А заєць говорить: “Їжак мене коле”. А тигр сказав: “Навіщо ти його колеш”? І так заричав, що їжак в грудочку згорнувся. І довго не вилазив. А заєць з тигром подружилися і ніколи не сварилися.

Програмований контроль знань

1.У якому з наведених нижче описів правильно характеризується метод психологічного експерименту?

- а) експериментатор не втручається у поведінку дитини, а бажані відомості про її психічне життя одержує завдяки апаратурі;
- б) експериментатор втручається у поведінку дитини, використовує апаратуру, викликає бажані прояви психіки досліджуваного;
- в) дослідник активно впливає на поведінку дитини, викликає бажані прояви її психічної діяльності;
- г) проводиться в звичайних умовах навчання і виховання, експериментатор не втручається в поведінку досліджуваного.

2. За поданим описом визначте метод дослідження.

На підставі дитячих малюнків психолог встановлює особливості сприйняття дітьми предметів; ретельно аналізує письмові роботи школярів і, зіставляючи дані з результатами інших досліджень, робить висновки про особливості індивідуального стилю діяльності старшокласників.

- а) аналіз продуктів діяльності
- б) природний експеримент
- в) спостереження
- г) тестування

3. До якої групи методів належить бесіда?

- а) емпіричні;
- б) експериментальні;
- в) психодіагностичні;
- г) організаційні.

4. Стандартизовані методики, що мають за мету вивчення особистості як цілісної унікальної структури, це:

- а) опитувальники;
- б) анкети;
- в) проєктивні методики;
- г) тести.

5. Основою принципу детермінізму є:

- а) замкнений характер психіки, її повна незалежність від зовнішніх умов;

“Мене — колючка. А тебе?” – “А мене — стрибунець”. І вони подружилися. Якийсь час пройшов, і їжак став нечесним. Одного разу заєць приніс смачну морквинку. І сказав їжак: “Дай мені цю морквинку всю”. А коли заєць пішов, він сам зжер її. А коли заєць прийшов, він говорить: “А де морквина”? Їжак говорить: “Я її не їв”. І сказав заєць: “Ти все брешеш! Ти її з’їв. Ти — поганий друг”. І їжак тоді образився і пішов. Так вони посварилися. А потім їжак сказав: “Давай подружимося”. Заєць говорить: “Ні, ти нечесний”. Їжак тоді ще більше надувся і став колоти зайця. Заколов їжак зайця своїми голками. І раптом з лісу вийшов тигр і сказав: “Що тут відбувається”? А заєць говорить: “Їжак мене коле”. А тигр сказав: “Навіщо ти його колеш”? І так заричав, що їжак в грудочку згорнувся. І довго не вилазив. А заєць з тигром подружилися і ніколи не сварилися.

Програмований контроль знань

1.У якому з наведених нижче описів правильно характеризується метод психологічного експерименту?

- а) експериментатор не втручається у поведінку дитини, а бажані відомості про її психічне життя одержує завдяки апаратурі;
- б) експериментатор втручається у поведінку дитини, використовує апаратуру, викликає бажані прояви психіки досліджуваного;
- в) дослідник активно впливає на поведінку дитини, викликає бажані прояви її психічної діяльності;
- г) проводиться в звичайних умовах навчання і виховання, експериментатор не втручається в поведінку досліджуваного.

2. За поданим описом визначте метод дослідження.

На підставі дитячих малюнків психолог встановлює особливості сприйняття дітьми предметів; ретельно аналізує письмові роботи школярів і, зіставляючи дані з результатами інших досліджень, робить висновки про особливості індивідуального стилю діяльності старшокласників.

- а) аналіз продуктів діяльності
- б) природний експеримент
- в) спостереження
- г) тестування

3. До якої групи методів належить бесіда?

- а) емпіричні;
- б) експериментальні;
- в) психодіагностичні;
- г) організаційні.

4. Стандартизовані методики, що мають за мету вивчення особистості як цілісної унікальної структури, це:

- а) опитувальники;
- б) анкети;
- в) проєктивні методики;
- г) тести.

5. Основою принципу детермінізму є:

- а) замкнений характер психіки, її повна незалежність від зовнішніх умов;

- б) психіка і діяльність виступають як дві сторони одного явища;
- в) зовнішні впливи діють через внутрішні умови;
- г) діяльність виступає як умова не тільки прояву, але й розвитку психіки дитини.

6. Твердження про те, що у процесі психологічного дослідження необхідно аналізувати не розрізнені факти, а зіставляти їх, простежувати всі сторони розвитку психіки дитини в сукупності відповідає такому принципу дитячої психології, як:

- а) комплексності, системності й систематичності;
- б) вікового, індивідуального і особистісного підходу;
- в) детермінізму;
- г) єдності свідомості і діяльності.

7. Доповніть речення: «Психічний факт, що становить внутрішнє ество людської поведінки, ...»:

- а) є досяжним для вивчення безпосередньо;
- б) є досяжним для вивчення опосередковано;
- в) є недосяжним для вивчення;
- г) є інколи досяжним для вивчення, а інколи – ні.

8. Методи психологічного дослідження виступають:

- а) засобами;
- б) способами;
- в) умовами;
- г) чинниками.

9. Одночасне вивчення певного психічного явища у дітей різних вікових груп з метою виявлення його динаміки становить сутність:

- а) психодіагностичних методів;
- б) лонгітюдного методу;
- в) порівняльного методу;
- г) комплексного методу.

10. Дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних дітей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років) становить сутність:

- а) психодіагностичних методів;
- б) лонгітюдного методу;
- в) порівняльного методу;
- г) комплексного методу.

ТЕМА 3. КОРОТКИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.

- Зародження знань щодо психічного розвитку дитини у філософії та природознавстві;

- б) психіка і діяльність виступають як дві сторони одного явища;
- в) зовнішні впливи діють через внутрішні умови;
- г) діяльність виступає як умова не тільки прояву, але й розвитку психіки дитини.

6. Твердження про те, що у процесі психологічного дослідження необхідно аналізувати не розрізнені факти, а зіставляти їх, простежувати всі сторони розвитку психіки дитини в сукупності відповідає такому принципу дитячої психології, як:

- а) комплексності, системності й систематичності;
- б) вікового, індивідуального і особистісного підходу;
- в) детермінізму;
- г) єдності свідомості і діяльності.

7. Доповніть речення: «Психічний факт, що становить внутрішнє ество людської поведінки, ...»:

- а) є досяжним для вивчення безпосередньо;
- б) є досяжним для вивчення опосередковано;
- в) є недосяжним для вивчення;
- г) є інколи досяжним для вивчення, а інколи – ні.

8. Методи психологічного дослідження виступають:

- а) засобами;
- б) способами;
- в) умовами;
- г) чинниками.

9. Одночасне вивчення певного психічного явища у дітей різних вікових груп з метою виявлення його динаміки становить сутність:

- а) психодіагностичних методів;
- б) лонгітюдного методу;
- в) порівняльного методу;
- г) комплексного методу.

10. Дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних дітей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років) становить сутність:

- а) психодіагностичних методів;
- б) лонгітюдного методу;
- в) порівняльного методу;
- г) комплексного методу.

ТЕМА 3. КОРОТКИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.

- Зародження знань щодо психічного розвитку дитини у філософії та природознавстві;

- Дитяча психологія у Радянському Союзі;
- Дитяча психологія в Україні:
  - *Передісторія дитячої психології в Україні*
  - *Розвиток дитячої психології в Україні у ХІХ-ХХ ст.*
- Основні теорії психічного розвитку дитини за кордоном.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 13-37.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.13-26.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 39-54.
4. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
5. Приходько Ю.О. Дитяча психологія: Нариси становлення та розвитку. – К.: Міленіум, 2003. – 192 с.
6. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.
7. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии // Избр.пед.соч.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1974. – Т.1. – С. 354-385.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Дуткевич Т.В. Концепція пізнавальної діяльності дошкільника в працях В.К.Котирло // Актуальні проблеми психології: збірник наукових статей / за заг. ред. С.Д.Максименка. – К.: Нора-прінт, 2001. – Т. IV.: Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання. – С. 10-11).

III. Практична робота «Визначення авторства висловлень про психічний розвиток дитини».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення авторства висловлень про психічний розвиток дитини».

Обладнання: набір з 23 непорядкованих карток, на кожній з яких містяться висловлення про психічний розвиток дитини. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у академічній групі, поділеній на три.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють трійки, кожна з яких отримує набір карток.

- Дитяча психологія у Радянському Союзі;
- Дитяча психологія в Україні:
  - *Передісторія дитячої психології в Україні*
  - *Розвиток дитячої психології в Україні у ХІХ-ХХ ст.*
- Основні теорії психічного розвитку дитини за кордоном.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 13-37.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.13-26.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 39-54.
4. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
5. Приходько Ю.О. Дитяча психологія: Нариси становлення та розвитку. – К.: Міленіум, 2003. – 192 с.
6. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.
7. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии // Избр.пед.соч.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1974. – Т.1. – С. 354-385.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Дуткевич Т.В. Концепція пізнавальної діяльності дошкільника в працях В.К.Котирло // Актуальні проблеми психології: збірник наукових статей / за заг. ред. С.Д.Максименка. – К.: Нора-прінт, 2001. – Т. IV.: Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання. – С. 10-11).

III. Практична робота «Визначення авторства висловлень про психічний розвиток дитини».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення авторства висловлень про психічний розвиток дитини».

Обладнання: набір з 23 непорядкованих карток, на кожній з яких містяться висловлення про психічний розвиток дитини. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у академічній групі, поділеній на три.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють трійки, кожна з яких отримує набір карток.

2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано висловлення про психічний розвиток дитини. Кожен студент у парі повинен зібрати картки, що належать авторству одного з трьох вчених – Г.Сковороди, С.Ф.Русової, Л.С.Виготського.

3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік висловлень про психічний розвиток дитини, поданих на картках

1. «Он (*отец*) родил мне крила, а я сам научился летать»;
2. вплив спадщини на процес особистісного розвитку – переважно вроджений
3. дійсність поділена на макрокосм (зовнішній світ), мікркосм (внутрішній світ) та світ символів (Біблія, література)
4. зона найближчого розвитку – це те, що дитина вміє у спільній діяльності з дорослим
5. щаслива доля людини й суспільства загалом можлива лише у випадку, коли зовнішні умови, відповідатимуть вродженим схильностям людини
6. у вихованні слід спиратися на вроджені задатки людини, розвивати їх у вправах
7. «Буде кто чего хочет научиться, к сему подобает ему родиться»;
8. розвиток людини відбувається в процесі засвоєння засобів діяльності (зовнішніх і внутрішніх) шляхом навчання
9. навчався у Києво-Могилянській Академії
10. оточення, яке впливає на розвиток дитини, включає фізичний та соціальний типи
11. зона актуального розвитку – це те, що дитина вміє самостійно, без підтримки дорослих
12. навчання посідає центральне місце в житті людини, визначаючи її психічний розвиток
13. механізмом прилучення дитини до соціального досвіду виступає наслідування
14. розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні
15. вищі психічні функції не представлені в матеріальній структурі організму, а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства
16. процес культурного розвитку – це зміна основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин
17. вищі психічні функції виникають у процесі навчання і виховання в людському суспільстві й відсутні в тваринному світі
18. соціальні фактори впливають через свідомість дитини, а фізичні — несвідомі й тому є сильнішими
19. внутрішній світ володіє значною силою, впливає на зовнішній, через самопізнання можна змінити дійсність, олюднити її
20. кожна дитина є продукт біологічної та історичної еволюції

2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано висловлення про психічний розвиток дитини. Кожен студент у парі повинен зібрати картки, що належать авторству одного з трьох вчених – Г.Сковороди, С.Ф.Русової, Л.С.Виготського.

3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік висловлень про психічний розвиток дитини, поданих на картках

1. «Он (*отец*) родил мне крила, а я сам научился летать»;
2. вплив спадщини на процес особистісного розвитку – переважно вроджений
3. дійсність поділена на макрокосм (зовнішній світ), мікркосм (внутрішній світ) та світ символів (Біблія, література)
4. зона найближчого розвитку – це те, що дитина вміє у спільній діяльності з дорослим
5. щаслива доля людини й суспільства загалом можлива лише у випадку, коли зовнішні умови, відповідатимуть вродженим схильностям людини
6. у вихованні слід спиратися на вроджені задатки людини, розвивати їх у вправах
7. «Буде кто чего хочет научиться, к сему подобает ему родиться»;
8. розвиток людини відбувається в процесі засвоєння засобів діяльності (зовнішніх і внутрішніх) шляхом навчання
9. навчався у Києво-Могилянській Академії
10. оточення, яке впливає на розвиток дитини, включає фізичний та соціальний типи
11. зона актуального розвитку – це те, що дитина вміє самостійно, без підтримки дорослих
12. навчання посідає центральне місце в житті людини, визначаючи її психічний розвиток
13. механізмом прилучення дитини до соціального досвіду виступає наслідування
14. розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні
15. вищі психічні функції не представлені в матеріальній структурі організму, а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства
16. процес культурного розвитку – це зміна основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин
17. вищі психічні функції виникають у процесі навчання і виховання в людському суспільстві й відсутні в тваринному світі
18. соціальні фактори впливають через свідомість дитини, а фізичні — несвідомі й тому є сильнішими
19. внутрішній світ володіє значною силою, впливає на зовнішній, через самопізнання можна змінити дійсність, олюднити її
20. кожна дитина є продукт біологічної та історичної еволюції

- 21.джерела розвитку особистості – спадщина та оточення, з якого дитина бере те, „до чого прагне її індивідуальність”
- 22.розвиток індивіду скорочено повторює розвиток роду
- 23.кожна людина народжується неповторною та унікальною, але всіх людей єднає їхня спільна спадщина

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1.Визначте, хто є автором цієї концепції і яку назву вона отримала.

Згідно цієї концепції, розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні. Вважаючи помилковим погляд про те, що зріла особа представлена вже в матеріальній структурі людського організму в зародковому стані, а в колективі вона знаходить свою реалізацію, автор стверджує, що вищі психічні функції (мовлення, теоретичне мислення, довільна увага, словесно-логічна пам'ять, уява, воля) ніяк не представлені в матеріальній структурі організму, а є природним результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур: "процес культурного розвитку треба розуміти як зміну основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин".

2. Назвіть автора теорії:

А) Родоначалник однієї з наукових шкіл психології, який зосередив свої зусилля на розробці методології психологічної науки, зокрема важливого для вікової та педагогічної психології принципу єдності свідомості й діяльності. Діяльність зумовлює формування психіки, яка, у свою чергу, є умовою виконання діяльності.

Б) Дослідження розвитку психіки як в онтогенезі (розробка теорії провідної діяльності, дослідження процесу формування психіки в провідній діяльності), так і у філогенезі (фундаментальна праця „Проблеми розвитку психіки”).

3. Вставте пропущені слова:

- а) “Зона найближчого розвитку – поняття, яке пояснює зв’язок ... і психічного розвитку дитини та їх залежності від провідної ролі...” (Л.С.Виготський).
- б) “Керуючись діяльнісним підходом до формування людини як особистості, ми вивчаємо процес засвоєння дитиною нових ... позицій, присвоєння людської суті як результату руху, розвитку...” (Д.І.Фельдштейн).
- в) “Педагогіка має орієнтуватися не на ... а на ... день дитячого розвитку” (Л.С.Виготський).
- г) В онтогенезі психіки людини має місце єдність ... і ... умов, у якій провідна роль належить ... (Г.С.Костюк).

- 21.джерела розвитку особистості – спадщина та оточення, з якого дитина бере те, „до чого прагне її індивідуальність”
- 22.розвиток індивіду скорочено повторює розвиток роду
- 23.кожна людина народжується неповторною та унікальною, але всіх людей єднає їхня спільна спадщина

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1.Визначте, хто є автором цієї концепції і яку назву вона отримала.

Згідно цієї концепції, розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні. Вважаючи помилковим погляд про те, що зріла особа представлена вже в матеріальній структурі людського організму в зародковому стані, а в колективі вона знаходить свою реалізацію, автор стверджує, що вищі психічні функції (мовлення, теоретичне мислення, довільна увага, словесно-логічна пам'ять, уява, воля) ніяк не представлені в матеріальній структурі організму, а є природним результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур: "процес культурного розвитку треба розуміти як зміну основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин".

2. Назвіть автора теорії:

А) Родоначалник однієї з наукових шкіл психології, який зосередив свої зусилля на розробці методології психологічної науки, зокрема важливого для вікової та педагогічної психології принципу єдності свідомості й діяльності. Діяльність зумовлює формування психіки, яка, у свою чергу, є умовою виконання діяльності.

Б) Дослідження розвитку психіки як в онтогенезі (розробка теорії провідної діяльності, дослідження процесу формування психіки в провідній діяльності), так і у філогенезі (фундаментальна праця „Проблеми розвитку психіки”).

3. Вставте пропущені слова:

- а) “Зона найближчого розвитку – поняття, яке пояснює зв’язок ... і психічного розвитку дитини та їх залежності від провідної ролі...” (Л.С.Виготський).
- б) “Керуючись діяльнісним підходом до формування людини як особистості, ми вивчаємо процес засвоєння дитиною нових ... позицій, присвоєння людської суті як результату руху, розвитку...” (Д.І.Фельдштейн).
- в) “Педагогіка має орієнтуватися не на ... а на ... день дитячого розвитку” (Л.С.Виготський).
- г) В онтогенезі психіки людини має місце єдність ... і ... умов, у якій провідна роль належить ... (Г.С.Костюк).

Програмований контроль знань

1. Вперше ідея вікового розвитку людини з'являється у працях:
  - а) Жан-Жака Руссо;
  - б) Аристотеля;
  - в) Яна Амоса Коменського;
  - г) Г.Сковороди.
2. Кому з радянських психологів належить положення про те, що навчання веде за собою розвиток:
  - а) Г.С.Костюку;
  - б) О.М.Леонтьєву;
  - в) Д.Б.Ельконіну;
  - г) Л.С.Виготському.
3. Вставте пропущене слово. С.Л.Рубінштейн – розробляв принцип єдності, свідомості і ...
  - а) активності;
  - б) розвитку;
  - в) діяльності;
  - г) спілкування.
4. Оберіть правильну відповідь. Організатор психологічної науки в Україні, вчений психолог, фундатор науково-дослідного інституту психології України, який носить його ім'я.
  - а) Г.С.Костюк;
  - б) О.В.Запорожець;
  - в) П.І.Зінченко;
  - г) Л.С.Виготський.
5. Вставте пропущене слово. Д.Б.Ельконін – досліджував проблеми ... діяльності, вікової періодизації.
  - а) художньої;
  - б) ігрової;
  - в) навчальної;
  - г) дитячої.
6. Визначте, хто з психологів обґрунтував наступне положення.

Формуючись у діяльності, психіка, свідомість у поведінці й виявляється. Діяльність і свідомість – не два різноспрямованих аспекти. Вони утворюють органічне ціле – не тотожність, але єдність.

- а) З Фрейд;
- б) С.Л.Рубінштейн;
- в) Г.С.Костюк;
- г) Ж.Піаже.

7. Кому з учених належить твердження?

Розвиток вищих психічних функцій відбувається без зміни біологічного типу людини. Істотних відмінностей у біологічному типі культурної та примітивної людини немає. Сприймання, реакції, рухи у примітивної людини можуть бути розвинуті більше, ніж у культурної.

- а) Л.С.Виготському;
- в) Ж.Піаже;

Програмований контроль знань

1. Вперше ідея вікового розвитку людини з'являється у працях:
  - а) Жан-Жака Руссо;
  - б) Аристотеля;
  - в) Яна Амоса Коменського;
  - г) Г.Сковороди.
2. Кому з радянських психологів належить положення про те, що навчання веде за собою розвиток:
  - а) Г.С.Костюку;
  - б) О.М.Леонтьєву;
  - в) Д.Б.Ельконіну;
  - г) Л.С.Виготському.
3. Вставте пропущене слово. С.Л.Рубінштейн – розробляв принцип єдності, свідомості і ...
  - а) активності;
  - б) розвитку;
  - в) діяльності;
  - г) спілкування.
4. Оберіть правильну відповідь. Організатор психологічної науки в Україні, вчений психолог, фундатор науково-дослідного інституту психології України, який носить його ім'я.
  - а) Г.С.Костюк;
  - б) О.В.Запорожець;
  - в) П.І.Зінченко;
  - г) Л.С.Виготський.
5. Вставте пропущене слово. Д.Б.Ельконін – досліджував проблеми ... діяльності, вікової періодизації.
  - а) художньої;
  - б) ігрової;
  - в) навчальної;
  - г) дитячої.
6. Визначте, хто з психологів обґрунтував наступне положення.

Формуючись у діяльності, психіка, свідомість у діяльності й виявляється. Діяльність і свідомість – не два різноспрямованих аспекти. Вони утворюють органічне ціле – не тотожність, але єдність.

- а) З Фрейд;
- б) С.Л.Рубінштейн;
- в) Г.С.Костюк;
- г) Ж.Піаже.

7. Кому з учених належить твердження?

Розвиток вищих психічних функцій відбувається без зміни біологічного типу людини. Істотних відмінностей у біологічному типі культурної та примітивної людини немає. Сприймання, реакції, рухи у примітивної людини можуть бути розвинуті більше, ніж у культурної.

- а) Л.С.Виготському;
- в) Ж.Піаже;

- б) І.П.Павлову; г) А.Валлону.
- 8.Згідно Ж.Піаже, кожна людина проходить певні стадії когнітивного розвитку, окрім:
- а) сенсомоторна стадія; в) латентна стадія;
б) стадія формальних операцій; г) стадія конкретних операцій.
9. Образний вислів “Виховувати і навчати дитину, вивчаючи її. Вивчати дитину, виховуючи і навчаючи її” належить:
- а) Л.С.Виготському; в) Ж.Піаже;
б) С.Л.Рубінштейну; г) А.Валлону.
10. Оберіть автора і назву першої праці про психічний розвиток дитини.
- а) Тідеман, „Спостереження за розвитком духовних здібностей дитини”;
б) К.Д. Ушинський, “Людина, як предмет виховання”;
в) Прейер, “Душа дитини”;
г) К. Гросс, „Душевне життя дитини”.

ТЕМА 4. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

ХІД ЗАНЯТТЯ

- I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.
- Поняття віку та характеристика його у психології;
  - Проблема вікової періодизації психічного і особистісного розвитку;
  - Вікова періодизація психічного розвитку дитини від народження до закінчення школи.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., ипр.. І доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 86-91.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 69-73.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років: видання 3-є доопрац. та допов. / Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І.Богданець-Білокаленко та ін., наукове керівництво В.О.Огнев’юк, К.І.Волинець // К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – 498 с.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 54-64.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 57-65.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Піроженко Т.О., Ладивір С. О. Соціальна ситуація розвитку сучасної дитини // Дошкільне виховання. – 2010. – № 6. – С. 4–9).

III. Практична робота «Визначення особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном».

- б) І.П.Павлову; г) А.Валлону.
- 8.Згідно Ж.Піаже, кожна людина проходить певні стадії когнітивного розвитку, окрім:
- а) сенсомоторна стадія; в) латентна стадія;
б) стадія формальних операцій; г) стадія конкретних операцій.
9. Образний вислів “Виховувати і навчати дитину, вивчаючи її. Вивчати дитину, виховуючи і навчаючи її” належить:
- а) Л.С.Виготському; в) Ж.Піаже;
б) С.Л.Рубінштейну; г) А.Валлону.
10. Оберіть автора і назву першої праці про психічний розвиток дитини.
- а) Тідеман, „Спостереження за розвитком духовних здібностей дитини”;
б) К.Д. Ушинський, “Людина, як предмет виховання”;
в) Прейер, “Душа дитини”;
г) К. Гросс, „Душевне життя дитини”.

ТЕМА 4. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

ХІД ЗАНЯТТЯ

- I. Обговорення питань теоретичного матеріалу.
- Поняття віку та характеристика його у психології;
  - Проблема вікової періодизації психічного і особистісного розвитку;
  - Вікова періодизація психічного розвитку дитини від народження до закінчення школи.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., ипр.. І доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 86-91.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 69-73.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років: видання 3-є доопрац. та допов. / Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І.Богданець-Білокаленко та ін., наукове керівництво В.О.Огнев’юк, К.І.Волинець // К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – 498 с.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 54-64.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 57-65.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Піроженко Т.О., Ладивір С. О. Соціальна ситуація розвитку сучасної дитини // Дошкільне виховання. – 2010. – № 6. – С. 4–9).

III. Практична робота «Визначення особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном».

- IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- V. Програмований контроль знань.
- VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном».

Обладнання: набір з 30 карток, на кожній з яких міститься одна з особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном. Кількість наборів карток дорівнює кількості студентів у академічній групі, поділений на п'ять.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють підгрупи з п'яти учасників. Кожна з підгруп отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку містяться особливості фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що містять особливості однієї з фаз розвитку дитини: грудної – до 1 року; повзункової – до 3-х років; дошкільної – до 6 років; передпубертатної – до 12 років; юності – до 18 р.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном, поданих на картках

1. У негативному варіанті розвитку формується почуття власної неповноцінності, усвідомлення своєї неспроможності у вирішенні якихось конкретних задач
2. У цьому віці закладається ставлення до праці
3. Невирішена суперечність призводить до появи тривожності, замкнутості, втечі у свій внутрішній світ тощо
4. Головні особи – батьки
5. Основна суперечність: автономія-сумнів, сором
6. Провідні суперечності: довіра-недовіра; надія-безнадійність
7. Основне завдання полягає у виробленні ще неусвідомленого почуття "базової довіри" дитини до зовнішнього світу
8. Головний метод — турбота і любов батьків
9. При сприятливих умовах формується почуття самостійності та особистої цінності
10. Головний метод — підтримка батьками самостійності дитини
11. Невирішена суперечність призводить до появи сором'язливості і сумнівів у собі
12. Закладаються основи відповідальності, дисциплінованості, повага до порядку тощо
13. Значущі особи – батьки, брати, сестри
14. Базова суперечність: ініціативність-пасивність

- IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- V. Програмований контроль знань.
- VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном».

Обладнання: набір з 30 карток, на кожній з яких міститься одна з особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном. Кількість наборів карток дорівнює кількості студентів у академічній групі, поділений на п'ять.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють підгрупи з п'яти учасників. Кожна з підгруп отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку містяться особливості фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що містять особливості однієї з фаз розвитку дитини: грудної – до 1 року; повзункової – до 3-х років; дошкільної – до 6 років; передпубертатної – до 12 років; юності – до 18 р.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном, поданих на картках

1. У негативному варіанті розвитку формується почуття власної неповноцінності, усвідомлення своєї неспроможності у вирішенні якихось конкретних задач
2. У цьому віці закладається ставлення до праці
3. Невирішена суперечність призводить до появи тривожності, замкнутості, втечі у свій внутрішній світ тощо
4. Головні особи – батьки
5. Основна суперечність: автономія-сумнів, сором
6. Провідні суперечності: довіра-недовіра; надія-безнадійність
7. Основне завдання полягає у виробленні ще неусвідомленого почуття "базової довіри" дитини до зовнішнього світу
8. Головний метод — турбота і любов батьків
9. При сприятливих умовах формується почуття самостійності та особистої цінності
10. Головний метод — підтримка батьками самостійності дитини
11. Невирішена суперечність призводить до появи сором'язливості і сумнівів у собі
12. Закладаються основи відповідальності, дисциплінованості, повага до порядку тощо
13. Значущі особи – батьки, брати, сестри
14. Базова суперечність: ініціативність-пасивність

15. При сприятливих умовах формується ініціативність
16. Значущі оточуючі – ровесники
17. Невирішена суперечність призводить до виникнення почуття провини, яка знижує активність дитини
18. Головна особа на цій фазі – мати
19. При несприятливих умовах виникає "базова недовіра"
20. Вишальну роль відіграють ігри, спілкування з однолітками
21. Закладається почуття справедливості, прагнення виконувати правила
22. Головні особи – ровесники, старші діти, сусіди
23. Базова суперечність: спроможність-неповноцінність
24. При сприятливих умовах формується почуття підприємливості та ефективності, цілеспрямованість
25. Найважливішими цінностями стають ефективність і компетентність
26. Основна суперечність: визнання, ідентичність – невизнання
27. З'являється почуття власної унікальності, відмінності від інших
28. Стрімко розширюється репертуар особистісних ролей, кожному з яких дитина випробує, не заглиблюючись у виконання якоїсь окремої з них
29. Головна умова подолання суперечності – повага і визнання серед ровесників
30. При негативному варіанті формується невиразне, дифузне, нестійке "Я", рольова й особистісна невизначеність

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

Практичне завдання. Самодослідження за допомогою психодіагностичної методики „Психологічний вік”.

Методика « Психологічний вік»

(Див.: *Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Навч.-методичний посібник / за ред. В.А.Козакова. – К.: КНЕУ. – 2003. – С. 128-129.*)

Хід виконання:

1. Підготуйте бланк до методики.
2. Уявіть подумки своє життя – минуле, теперішнє і майбутнє. В колонці вікових інтервалів бланка визначте очікувану вами тривалість свого життя: позначте свій теперішній період життя, а також той віковий період, до якого, на вашу думку, ви маєте реальний шанс дожити.
3. Надалі спробуйте оцінити кожне п'ятиріччя впродовж тривалості свого життя за ступенем насиченості особисто важливими подіями від 1 до 10, позначивши відповідну клітинку таблиці. Подіями можуть бути будь-які зміни у своєму внутрішньому світі (думках, переживаннях, почуттях), стані здоров'я, поведінці, в різних сферах життя (сім'ї, навчання, спілкуванні з друзями, професійній діяльності), в природі і суспільстві. 10 балів означає максимальну насиченість п'ятиріччя подіями, 1 бал – мінімальну. Своє минуле життя оцініть за наявними спогадами, а насиченість подальшого життя – на основі припущень.
4. Спочатку підраховується загальна сума балів за всі п'ятирічки, а також окрема сума балів за минулі п'ятирічки. Число від ділення суми балів за минулі

15. При сприятливих умовах формується ініціативність
16. Значущі оточуючі – ровесники
17. Невирішена суперечність призводить до виникнення почуття провини, яка знижує активність дитини
18. Головна особа на цій фазі – мати
19. При несприятливих умовах виникає "базова недовіра"
20. Вишальну роль відіграють ігри, спілкування з однолітками
21. Закладається почуття справедливості, прагнення виконувати правила
22. Головні особи – ровесники, старші діти, сусіди
23. Базова суперечність: спроможність-неповноцінність
24. При сприятливих умовах формується почуття підприємливості та ефективності, цілеспрямованість
25. Найважливішими цінностями стають ефективність і компетентність
26. Основна суперечність: визнання, ідентичність – невизнання
27. З'являється почуття власної унікальності, відмінності від інших
28. Стрімко розширюється репертуар особистісних ролей, кожному з яких дитина випробує, не заглиблюючись у виконання якоїсь окремої з них
29. Головна умова подолання суперечності – повага і визнання серед ровесників
30. При негативному варіанті формується невиразне, дифузне, нестійке "Я", рольова й особистісна невизначеність

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

Практичне завдання. Самодослідження за допомогою психодіагностичної методики „Психологічний вік”.

Методика « Психологічний вік»

(Див.: *Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Навч.-методичний посібник / за ред. В.А.Козакова. – К.: КНЕУ. – 2003. – С. 128-129.*)

Хід виконання:

1. Підготуйте бланк до методики.
2. Уявіть подумки своє життя – минуле, теперішнє і майбутнє. В колонці вікових інтервалів бланка визначте очікувану вами тривалість свого життя: позначте свій теперішній період життя, а також той віковий період, до якого, на вашу думку, ви маєте реальний шанс дожити.
3. Надалі спробуйте оцінити кожне п'ятиріччя впродовж тривалості свого життя за ступенем насиченості особисто важливими подіями від 1 до 10, позначивши відповідну клітинку таблиці. Подіями можуть бути будь-які зміни у своєму внутрішньому світі (думках, переживаннях, почуттях), стані здоров'я, поведінці, в різних сферах життя (сім'ї, навчання, спілкуванні з друзями, професійній діяльності), в природі і суспільстві. 10 балів означає максимальну насиченість п'ятиріччя подіями, 1 бал – мінімальну. Своє минуле життя оцініть за наявними спогадами, а насиченість подальшого життя – на основі припущень.
4. Спочатку підраховується загальна сума балів за всі п'ятирічки, а також окрема сума балів за минулі п'ятирічки. Число від ділення суми балів за минулі

п'ятирічки на загальну суму балів за всі п'ятирічки – показник суб'єктивної реалізованості життя. Число від множення показника суб'єктивної реалізованості життя на очікувану тривалість життя – ваш психологічний вік.

Бланк до методики « Психологічний вік»

Вікові інтервали у роках	Ступінь насиченості важливими подіями									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
до 5										
6-10										
11-15										
16-20										
21-25										
26-30										
31-35										
36-40										
41-45										
46-50										
51-55										
56-60										
61-65										
66-70										
71-75										
76-80										
81-85										
86-90										
91-95										
96-100										
101-105										

Інтерпретація отриманих результатів.

Різниця між психологічним і хронологічним віком не повинна бути занадто великою (оптимальна – 3-4 роки). Якщо психологічний вік перевищує хронологічний, то рекомендується приділяти більше уваги життєвій перспективі, замислитися про нові життєві перспективи, цілі, очікування. Якщо психологічний вік відстає від хронологічного, то це може свідчити про надзвичайний оптимізм щодо майбутнього і недооцінку значення минулого життя. Якщо в юності більш природно почуватись дещо старшим, а в похилому віці – молодшим, то в зрілому віці головне – гармонія перспективи і досвіду.

Програмований контроль знань

1. Вставте пропущене слово у речення: «Л.С. Виготський запропонував характеризувати віковий період за критеріями ... , особистісних новоутворень, ведучої діяльності».

- а) соціальної спрямованості;
- б) соціального досвіду;

п'ятирічки на загальну суму балів за всі п'ятирічки – показник суб'єктивної реалізованості життя. Число від множення показника суб'єктивної реалізованості життя на очікувану тривалість життя – ваш психологічний вік.

Бланк до методики « Психологічний вік»

Вікові інтервали у роках	Ступінь насиченості важливими подіями									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
до 5										
6-10										
11-15										
16-20										
21-25										
26-30										
31-35										
36-40										
41-45										
46-50										
51-55										
56-60										
61-65										
66-70										
71-75										
76-80										
81-85										
86-90										
91-95										
96-100										
101-105										

Інтерпретація отриманих результатів.

Різниця між психологічним і хронологічним віком не повинна бути занадто великою (оптимальна – 3-4 роки). Якщо психологічний вік перевищує хронологічний, то рекомендується приділяти більше уваги життєвій перспективі, замислитися про нові життєві перспективи, цілі, очікування. Якщо психологічний вік відстає від хронологічного, то це може свідчити про надзвичайний оптимізм щодо майбутнього і недооцінку значення минулого життя. Якщо в юності більш природно почуватись дещо старшим, а в похилому віці – молодшим, то в зрілому віці головне – гармонія перспективи і досвіду.

Програмований контроль знань

1. Вставте пропущене слово у речення: «Л.С. Виготський запропонував характеризувати віковий період за критеріями ... , особистісних новоутворень, ведучої діяльності».

- а) соціальної спрямованості;
- б) соціального досвіду;

- в) соціального статусу;
г) соціальної ситуації розвитку.
2. Знайдіть правильне тлумачення. Поняття психологічного часу особистості – це:
- а) віковий період, в якому перебуває людина;
б) те, до якого вікового періоду людина сама себе відносить, у якому віці відчувається;
в) те, до якого вікового періоду людину відносять навколишні;
г) це те ж саме, що й психологічний вік.
3. Знайдіть найбільш повне тлумачення. Новоутворення – це:
- а) центральні психічні зміни дитини, які виникають у провідній діяльності та завдяки їй і характеризують перебудову особистості на новій основі.
б) центральні зміни психіки і особистості дитини, які виникають на даному віковому етапі;
в) один з критеріїв періодизації психічного розвитку дитини;
г) небажані зміни психіки дитини.
4. Періодизацію психічного розвитку за зовнішнім критерієм, відповідно ступеням виховання і навчання розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
5. Періодизацію психічного розвитку за розгортанням лібідоносної енергії розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
6. Періодизацію психічного розвитку за станом зубів розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
7. Періодизацію психічного розвитку за розгортанням закладених у зародковому періоді програм розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
8. Л.І. Божович розробила періодизацію психічного розвитку за:
- а) розгортанням лібідоносної енергії;
б) структурою життєвого шляху;
в) розгортанням закладених у зародковому періоді програм;
г) соціальною ситуацією розвитку і новоутвореннями.
9. Ш.Бюлер розробила періодизацію психічного розвитку за:

- в) соціального статусу;
г) соціальної ситуації розвитку.
2. Знайдіть правильне тлумачення. Поняття психологічного часу особистості – це:
- а) віковий період, в якому перебуває людина;
б) те, до якого вікового періоду людина сама себе відносить, у якому віці відчувається;
в) те, до якого вікового періоду людину відносять навколишні;
г) це те ж саме, що й психологічний вік.
3. Знайдіть найбільш повне тлумачення. Новоутворення – це:
- а) центральні психічні зміни дитини, які виникають у провідній діяльності та завдяки їй і характеризують перебудову особистості на новій основі.
б) центральні зміни психіки і особистості дитини, які виникають на даному віковому етапі;
в) один з критеріїв періодизації психічного розвитку дитини;
г) небажані зміни психіки дитини.
4. Періодизацію психічного розвитку за зовнішнім критерієм, відповідно ступеням виховання і навчання розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
5. Періодизацію психічного розвитку за розгортанням лібідоносної енергії розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
6. Періодизацію психічного розвитку за станом зубів розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
7. Періодизацію психічного розвитку за розгортанням закладених у зародковому періоді програм розробив:
- а) З. Фрейд;
б) П.Блонський;
в) Р. Заззо;
г) Е.Еріксон.
8. Л.І. Божович розробила періодизацію психічного розвитку за:
- а) розгортанням лібідоносної енергії;
б) структурою життєвого шляху;
в) розгортанням закладених у зародковому періоді програм;
г) соціальною ситуацією розвитку і новоутвореннями.
9. Ш.Бюлер розробила періодизацію психічного розвитку за:

- а) появою комплексних особистісних новоутворень;
- б) структурою життєвого шляху;
- в) розгортанням закладених у зародковому періоді програм;
- г) соціальною ситуацією розвитку і новоутвореннями.

10. Л.С.Виготський розробив періодизацію психічного розвитку за:

- а) появою комплексних особистісних новоутворень;
- б) структурою життєвого шляху;
- в) розгортанням закладених у зародковому періоді програм;
- г) соціальною ситуацією розвитку і новоутвореннями.

11. Яку діяльність називають провідною?

- а) найулюбленішу, найцікавішу для дитини діяльність;
- б) діяльність, у зв'язку з якою відбуваються найголовніші зміни у психіці дитини і підготовка до нового етапу розвитку дитини;
- в) діяльність, яка посідає найбільше місце в житті дитини.

- а) появою комплексних особистісних новоутворень;
- б) структурою життєвого шляху;
- в) розгортанням закладених у зародковому періоді програм;
- г) соціальною ситуацією розвитку і новоутвореннями.

10. Л.С.Виготський розробив періодизацію психічного розвитку за:

- а) появою комплексних особистісних новоутворень;
- б) структурою життєвого шляху;
- в) розгортанням закладених у зародковому періоді програм;
- г) соціальною ситуацією розвитку і новоутвореннями.

11. Яку діяльність називають провідною?

- а) найулюбленішу, найцікавішу для дитини діяльність;
- б) діяльність, у зв'язку з якою відбуваються найголовніші зміни у психіці дитини і підготовка до нового етапу розвитку дитини;
- в) діяльність, яка посідає найбільше місце в житті дитини.

ТЕМА 5. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Особливості психічного розвитку в дитинстві;
- Психічний розвиток новонародженої дитини;
- Психічний розвиток дитини першого року життя;
- Психічний розвиток дитини раннього віку;
- Психічний розвиток дитини від 3 до 7 років.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 86-91.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.78-81.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 64-78.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 34-63.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Кононко О.Л. Орієнтир сьогодення — компетентна особистість // Дошкільне виховання. – 2005. – №7. – С. 7-10).

III. Практична робота „Складання пам'ятки про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

ТЕМА 5. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Особливості психічного розвитку в дитинстві;
- Психічний розвиток новонародженої дитини;
- Психічний розвиток дитини першого року життя;
- Психічний розвиток дитини раннього віку;
- Психічний розвиток дитини від 3 до 7 років.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 86-91.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.78-81.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 64-78.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 34-63.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Кононко О.Л. Орієнтир сьогодення — компетентна особистість // Дошкільне виховання. – 2005. – №7. – С. 7-10).

III. Практична робота „Складання пам'ятки про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Складання пам'ятки про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві”.

Хід роботи:

1. Розробити пам'ятку про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві (10-12 положень): а) для вихователя; б) для батьків.
2. Презентація студентами розроблених пам'яток, їх групове обговорення.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Мама Наталки (4 міс.) весь час – і на прогулянці, і вдома – розмовляє з нею, наспівує пісні.

Сусідка сказала їй: „Ну, що, ти з нею розмовляєш, вона все одно ще нічого не розуміє!”

Чи правильно робить мама Наталки?

Який вплив на розвиток психіки дитини справляє мовлення дорослого?

2. Коли батько підійшов до доньки Олі (11 міс.) у незнайомій фуражці, дівчинка раптом гірко розплакалась.

Чому це трапилось?

3. Сашко (4 міс.), знаходячись у манежі, постійно перебуває у русі. Ось його увагу привертає іграшка – яскрава машинка. Він тягнеться ручками, виставив їх далеко вперед, до іграшки, намагається схопити її, але промахнувся.

Чому так відбувається?

Що повинен зробити дорослий, щоб навчити дитину діяти з предметами, іграшками?

4. Миколці (9 міс.) дуже подобається викидати іграшки з ліжка або манежа. Просовуючи іграшки в отвори сітки манежу, Миколка не втримує їх у руках – падають кульки, брязкальця та ін.

Мама постійно піднімає іграшки та кладе її в манеж, а син дістає їх й знов кидає на підлогу.

Як повинна поводитись мама в цій ситуації?

Який вид мислення розвивається в малюка при подібних діях з іграшками, предметами?

5. Студентка, спостерігаючи за діями дітей другого та третього року життя з іграшками, відзначила:

Сергійко (1 р. 1 міс.) грається різними іграшками приблизно однаково: стукає, кидає, тягне, стискує їх та ін.;

Катруся (2 р. 1 міс.) грається з різними іграшками по-різному: ляльку – гойдає, машинку – везе, олівцем – малює та ін.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Складання пам'ятки про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві”.

Хід роботи:

1. Розробити пам'ятку про основні закономірності психічного розвитку у дошкільному дитинстві (10-12 положень): а) для вихователя; б) для батьків.
2. Презентація студентами розроблених пам'яток, їх групове обговорення.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Мама Наталки (4 міс.) весь час – і на прогулянці, і вдома – розмовляє з нею, наспівує пісні.

Сусідка сказала їй: „Ну, що, ти з нею розмовляєш, вона все одно ще нічого не розуміє!”

Чи правильно робить мама Наталки?

Який вплив на розвиток психіки дитини справляє мовлення дорослого?

2. Коли батько підійшов до доньки Олі (11 міс.) у незнайомій фуражці, дівчинка раптом гірко розплакалась.

Чому це трапилось?

3. Сашко (4 міс.), знаходячись у манежі, постійно перебуває у русі. Ось його увагу привертає іграшка – яскрава машинка. Він тягнеться ручками, виставив їх далеко вперед, до іграшки, намагається схопити її, але промахнувся.

Чому так відбувається?

Що повинен зробити дорослий, щоб навчити дитину діяти з предметами, іграшками?

4. Миколці (9 міс.) дуже подобається викидати іграшки з ліжка або манежа. Просовуючи іграшки в отвори сітки манежу, Миколка не втримує їх у руках – падають кульки, брязкальця та ін.

Мама постійно піднімає іграшки та кладе її в манеж, а син дістає їх й знов кидає на підлогу.

Як повинна поводитись мама в цій ситуації?

Який вид мислення розвивається в малюка при подібних діях з іграшками, предметами?

5. Студентка, спостерігаючи за діями дітей другого та третього року життя з іграшками, відзначила:

Сергійко (1 р. 1 міс.) грається різними іграшками приблизно однаково: стукає, кидає, тягне, стискує їх та ін.;

Катруся (2 р. 1 міс.) грається з різними іграшками по-різному: ляльку – гойдає, машинку – везе, олівцем – малює та ін.

Як називаються дії з іграшками Сергійка та Катрусі?

У чому їх відмінність?

Яка послідовність оволодіння дітьми раннього віку предметними діями?

6. Юрко (2 р. 4 міс.) намагається сам одягатись. Нічого не виходить. Втручається мама зі своєю допомогою.

- Я сам! – протестує малюк.
- Сиди спокійно, у тебе нічого не виходить.
- Я хочу сам! – знов говорить дитина.

Чи можна назвати поведінку Юрка впертістю, або це прояв розвитку особистості?

Яку рису особистості характеризує така поведінка?

Яку самостійність повинен заохочувати дорослий?

7. Дайте відповідь на питання:

- а) Чи є дитина істотою соціальною від самого народження?
- б) Як дорослий повинен задовольняти потреби немовляти у спілкуванні? Як розвивати таке спілкування?
- в) Діти якого саме дошкільного віку ставлять такі запитання: „Куди летить дим? Чому місяць світить тільки вночі? Звідки взялася гора? Куди біжать хмарки?” тощо?

Програмований контроль знань

1. Які з наведених нижче дій називають «орудійними»:

- а) нанизування кілець пірамідки;
- б) закривання коробки кришкою;
- в) складання мотрійки;
- г) дії ложкою.

2. Яке за видом мислення дає змогу дитині з розрізнених картинок складати фігуру людини, а з кубиків – будинок:

- а) наочно-дійове;
- б) наочно-образне;
- в) словесне;
- г) візуальне.

3. Який вид уваги притаманний дошкільникам:

- а) післядовільна і довільна;
- б) мимовільна;
- в) довільна;
- г) внутрішня.

4. Комплексом поживлення називають:

- а) реакцію, коли дитина фіксує предмет очима;
- б) позитивну емоційну реакцію дитини на дорослого;
- в) реакцію, коли дитина тягнеться до джерела їжі;
- г) посмішку у відповідь на ласкаві слова дорослого.

Як називаються дії з іграшками Сергійка та Катрусі?

У чому їх відмінність?

Яка послідовність оволодіння дітьми раннього віку предметними діями?

6. Юрко (2 р. 4 міс.) намагається сам одягатись. Нічого не виходить. Втручається мама зі своєю допомогою.

- Я сам! – протестує малюк.
- Сиди спокійно, у тебе нічого не виходить.
- Я хочу сам! – знов говорить дитина.

Чи можна назвати поведінку Юрка впертістю, або це прояв розвитку особистості?

Яку рису особистості характеризує така поведінка?

Яку самостійність повинен заохочувати дорослий?

7. Дайте відповідь на питання:

- а) Чи є дитина істотою соціальною від самого народження?
- б) Як дорослий повинен задовольняти потреби немовляти у спілкуванні? Як розвивати таке спілкування?
- в) Діти якого саме дошкільного віку ставлять такі запитання: „Куди летить дим? Чому місяць світить тільки вночі? Звідки взялася гора? Куди біжать хмарки?” тощо?

Програмований контроль знань

1. Які з наведених нижче дій називають «орудійними»:

- а) нанизування кілець пірамідки;
- б) закривання коробки кришкою;
- в) складання мотрійки;
- г) дії ложкою.

2. Яке за видом мислення дає змогу дитині з розрізнених картинок складати фігуру людини, а з кубиків – будинок:

- а) наочно-дійове;
- б) наочно-образне;
- в) словесне;
- г) візуальне.

3. Який вид уваги притаманний дошкільникам:

- а) післядовільна і довільна;
- б) мимовільна;
- в) довільна;
- г) внутрішня.

4. Комплексом поживлення називають:

- а) реакцію, коли дитина фіксує предмет очима;
- б) позитивну емоційну реакцію дитини на дорослого;
- в) реакцію, коли дитина тягнеться до джерела їжі;
- г) посмішку у відповідь на ласкаві слова дорослого.

5. Опорно-руховий апарат відстає у розвитку від зору:
  - а) у новонародженого;
  - б) у дитини раннього віку;
  - в) у дитини дошкільного віку (3-7 р.);
  - г) протягом усього дитинства.
6. У дітей раннього віку переважає гра:
  - а) предметна;
  - б) маніпуляційна;
  - в) сюжетно-рольова;
  - г) дидактична.
7. Провідним видом діяльності у немовлячий період є:
  - а) безпосередньо-емоційне спілкування з дорослими;
  - б) ігрова діяльність;
  - в) предметна діяльність;
  - г) трудова діяльність.
8. Сензитивний період оволодіння ходінням і мовленням припадає на:
  - а) період немовляти;
  - б) ранній вік;
  - в) молодший дошкільний вік;
  - г) старший дошкільний вік.
9. Новоутворенням особистості дитини раннього віку є:
  - а) засвоєння моральних норм і правил;
  - б) система “Я”;
  - в) маніпуляція з предметами
  - г) безпосередньо-емоційне спілкування.
10. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
  - а) навчальна діяльність;
  - б) сюжетно-рольова гра;
  - в) предметна гра;
  - г) спілкування з ровесниками.

ТЕМА 6. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ ДОРΟΣЛОГО І ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Онтогенез спілкування як провідний чинник психічного розвитку дитини;
- Форми спілкування дорослого і дитини в дошкільному дитинстві;
- Модель оптимального спілкування педагога з дитиною;
- Роль експресивних засобів у спілкуванні дитини й дорослого.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.

5. Опорно-руховий апарат відстає у розвитку від зору:
  - а) у новонародженого;
  - б) у дитини раннього віку;
  - в) у дитини дошкільного віку (3-7 р.);
  - г) протягом усього дитинства.
6. У дітей раннього віку переважає гра:
  - а) предметна;
  - б) маніпуляційна;
  - в) сюжетно-рольова;
  - г) дидактична.
7. Провідним видом діяльності у немовлячий період є:
  - а) безпосередньо-емоційне спілкування з дорослими;
  - б) ігрова діяльність;
  - в) предметна діяльність;
  - г) трудова діяльність.
8. Сензитивний період оволодіння ходінням і мовленням припадає на:
  - а) період немовляти;
  - б) ранній вік;
  - в) молодший дошкільний вік;
  - г) старший дошкільний вік.
9. Новоутворенням особистості дитини раннього віку є:
  - а) засвоєння моральних норм і правил;
  - б) система “Я”;
  - в) маніпуляція з предметами
  - г) безпосередньо-емоційне спілкування.
10. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
  - а) навчальна діяльність;
  - б) сюжетно-рольова гра;
  - в) предметна гра;
  - г) спілкування з ровесниками.

ТЕМА 6. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ ДОРΟΣЛОГО І ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Онтогенез спілкування як провідний чинник психічного розвитку дитини;
- Форми спілкування дорослого і дитини в дошкільному дитинстві;
- Модель оптимального спілкування педагога з дитиною;
- Роль експресивних засобів у спілкуванні дитини й дорослого.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.

2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.86-88; 99-102.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 78-86.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 43-54.
5. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О.Л.Кононко. — К.: Світич, 2009. — 201 с.
6. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
7. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 126-128; 206-216.
8. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: Монографія: ТОВ «Нора-прінт», 2002. – 309 с.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Яблонська Т.М. Сімейне консультування як засіб психологічної корекції дитяче-батьківських взаємин / Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 7. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С.781-791).

III. Практична робота „Визначення форм спілкування дошкільника з дорослим”.

IV. Програмований контроль знань.

V. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Визначення форм спілкування дошкільника з дорослим”.

Обладнання: картки з описом однієї з форм спілкування дошкільника з дорослим (опис подано за джерелом: Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – С. 77-100).

Хід роботи

- Кожен студент отримує один з варіантів опису.
- За описом поведінки дітей визначити форму спілкування дитини з дорослим та вставити пропущені слова.
- За якими ознаками ви зробили висновок про форму спілкування дитини і дорослого?

ВАРІАНТ 1

Провідний мотив – ... Дорослий виступає перед дітьми у новій якості — як ерудит, здатний розвіяти їх сумніви, дати їм потрібні відомості, забезпечити

2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.86-88; 99-102.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 78-86.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 43-54.
5. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О.Л.Кононко. — К.: Світич, 2009. — 201 с.
6. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
7. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 126-128; 206-216.
8. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: Монографія: ТОВ «Нора-прінт», 2002. – 309 с.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Яблонська Т.М. Сімейне консультування як засіб психологічної корекції дитяче-батьківських взаємин / Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 7. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С.781-791).

III. Практична робота „Визначення форм спілкування дошкільника з дорослим”.

IV. Програмований контроль знань.

V. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Визначення форм спілкування дошкільника з дорослим”.

Обладнання: картки з описом однієї з форм спілкування дошкільника з дорослим (опис подано за джерелом: Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – С. 77-100).

Хід роботи

- Кожен студент отримує один з варіантів опису.
- За описом поведінки дітей визначити форму спілкування дитини з дорослим та вставити пропущені слова.
- За якими ознаками ви зробили висновок про форму спілкування дитини і дорослого?

ВАРІАНТ 1

Провідний мотив – ... Дорослий виступає перед дітьми у новій якості — як ерудит, здатний розвіяти їх сумніви, дати їм потрібні відомості, забезпечити

необхідною інформацією. А оскільки у ході «теоретичної співпраці» обговорюються проблеми, віддалені від ситуації спілкування, то останнє вперше набуває виразного .... характеру.

Для ..... форми спілкування характерним є прагнення дитини до ... з боку дорослого. Діти чекають схвалення і не погоджуються із зауваженнями, вони сприймають їх як особисту образу.

Тактовний жарт дорослого, бережливе ставлення до дитини, яка припустилася помилки, а головне – постійна демонстрація своєї впевненості у її здібностях, талантах і добрих намірах швидко заспокоюють дитину, підвищують її ініціативу й відновлюють її прагнення до співпраці з дорослим.

ВАРІАНТ 2

Діти не старше.... виявляють своє вміння впізнавати близьких дорослих тим, що у взаємодії з ними вони більше радіють і частіше виявляють ініціативу, ніж у контактах з людьми незнайомими. Отже, незнайомі викликають у них таке ж ставлення, що й рідні люди, а відмінності полягають у мірі задоволення дітей, тобто кількісно. Цей факт призвів до висновку про існування особливого феномену «позитивного впізнавання», зумовленого характером комунікативної потреби малюків у ..... формі спілкування.

Провідним мотивом спілкування у цей період життя дітей слугує ..... мотив. Головне у дорослому, що спонукає дитину до взаємодії з ним, — це відмежована від спільного пізнання чи спільної справи його здатність бути особистістю.

ВАРІАНТ 3

Починаючи з ... життя і пізніше, аж до ... провідним стає ... мотив спілкування. Він втілюється в особі дорослого як умілого партнера у грі, як зразка для наслідування та експерта в оцінці вмінь і знань дитини. У ... віці діти продовжують цінувати увагу дорослого, радіють його схваленню, але на перше місце у них виходить прагнення до спільної діяльності й відповідно приваблюють ті якості дорослого, які роблять з нього хорошого партнера у цій справі. “Пустопорожні”, ні з чим не пов’язані пестощі звичайно дратують малюка, примушують його уникати пестощів, а схвалення успішної дії викликає як особливу радість, так і випереджувачий пошук такого ставлення дорослого. Ми спостерігали, що діти ... року життя висловлюють свою симпатію дорослому тим, що несуть йому свої іграшки, влаштовуються гратись поряд, час від часу демонструючи дорослому який-небудь предмет, запрошуючи разом порадіти йому.

ВАРІАНТ 4

Дослідження переконливо показало, що в розмовах дошкільників з ... мотивами спілкування переважають теми про живу природу, звірів, предмети, а дошкільники з ... мотивами виявляють основний інтерес до людей і говорять про себе, своїх батьків, товаришів, розпитують дорослих про їх життя, роботу, сім’ю.

необхідною інформацією. А оскільки у ході «теоретичної співпраці» обговорюються проблеми, віддалені від ситуації спілкування, то останнє вперше набуває виразного .... характеру.

Для ..... форми спілкування характерним є прагнення дитини до ... з боку дорослого. Діти чекають схвалення і не погоджуються із зауваженнями, вони сприймають їх як особисту образу.

Тактовний жарт дорослого, бережливе ставлення до дитини, яка припустилася помилки, а головне – постійна демонстрація своєї впевненості у її здібностях, талантах і добрих намірах швидко заспокоюють дитину, підвищують її ініціативу й відновлюють її прагнення до співпраці з дорослим.

ВАРІАНТ 2

Діти не старше.... виявляють своє вміння впізнавати близьких дорослих тим, що у взаємодії з ними вони більше радіють і частіше виявляють ініціативу, ніж у контактах з людьми незнайомими. Отже, незнайомі викликають у них таке ж ставлення, що й рідні люди, а відмінності полягають у мірі задоволення дітей, тобто кількісно. Цей факт призвів до висновку про існування особливого феномену «позитивного впізнавання», зумовленого характером комунікативної потреби малюків у ..... формі спілкування.

Провідним мотивом спілкування у цей період життя дітей слугує ..... мотив. Головне у дорослому, що спонукає дитину до взаємодії з ним, — це відмежована від спільного пізнання чи спільної справи його здатність бути особистістю.

ВАРІАНТ 3

Починаючи з ... життя і пізніше, аж до ... провідним стає ... мотив спілкування. Він втілюється в особі дорослого як умілого партнера у грі, як зразка для наслідування та експерта в оцінці вмінь і знань дитини. У ... віці діти продовжують цінувати увагу дорослого, радіють його схваленню, але на перше місце у них виходить прагнення до спільної діяльності й відповідно приваблюють ті якості дорослого, які роблять з нього хорошого партнера у цій справі. “Пустопорожні”, ні з чим не пов’язані пестощі звичайно дратують малюка, примушують його уникати пестощів, а схвалення успішної дії викликає як особливу радість, так і випереджувачий пошук такого ставлення дорослого. Ми спостерігали, що діти ... року життя висловлюють свою симпатію дорослому тим, що несуть йому свої іграшки, влаштовуються гратись поряд, час від часу демонструючи дорослому який-небудь предмет, запрошуючи разом порадіти йому.

ВАРІАНТ 4

Дослідження переконливо показало, що в розмовах дошкільників з ... мотивами спілкування переважають теми про живу природу, звірів, предмети, а дошкільники з ... мотивами виявляють основний інтерес до людей і говорять про себе, своїх батьків, товаришів, розпитують дорослих про їх життя, роботу, сім’ю.

Хоча у дітей з ... формою спілкування співпраця з дорослим також має "теоретичний" характер (питання, обговорення) у контексті пізнавальної діяльності, але тут виявляється зосередженість дитини на соціальному довкіллі, так би мовити, на "світі людей", а не предметів.

Новий зміст комунікативної потреби виражається у тому, що дитина не наполягає тепер обов'язково на схваленні: важливіше для неї знати, як потрібно. Хоча вона й засмучується, якщо діяла неправильно, але охоче погоджується виправити свою роботу, змінити свою думку або ставлення до обговорюваних питань, щоб досягти спільності поглядів та оцінки з дорослим. Збіг своєї позиції з позицією старших є для дитини доказом її правильності. Дитина тепер не поспішає сперечатись з дорослим – старається спочатку якнайкраще .... старших (дорослих), знайти причину, чому ті думають так, а не інакше.

ВАРІАНТ 5

Дитину ... віку на початку ... форми спілкування надзвичайно цікавить, що і як робить дорослий з речами, старші розкриваються тепер дітям саме з цього боку – як дивовижні майстри, здатні робити з предметами справжні дива.

Ми садили ... малюка біля столика і розігрували невеличку і нескладну виставу: іграшкова собачка стрибає по стежці (дощечці), знаходить тарілку з "кісточкою" (шматок поролону), гризе її, а потім, тварина, задоволена та сита, влаштовується спати. Дитина спостерігала виставу, затамувавши подих. Коли вистава завершувалась, вона з посмішкою дивилась на дорослого і нетерпляче тягнулась за іграшками. Як правило, їй не вдавалося повторити такі привабливі дії, і вона, трохи зачекавши, починала наполегливо вкладати собачку у руки експериментатора, благаючи повторити виставу.

Попереднє прагнення дітей до .... цілком зберігалось.

Програмований контроль знань

1. Оберіть повну відповідь.

Основними ознаками форм спілкування дитини з дорослими є:

- а) зміст комунікативної потреби, провідні мотиви, провідні засоби спілкування, соціальна ситуація розвитку;
- б) ставлення дитини до дорослого;
- в) час виникнення, зміст комунікативної потреби, провідні засоби спілкування, провідні мотиви, місце спілкування у життєдіяльності дитини;
- г) спрямованість комунікативної потреби, провідні засоби спілкування, провідні мотиви, місце спілкування у життєдіяльності дитини.

2. Знайдіть правильну відповідь.

Теорію розвитку форм спілкування дошкільника з дорослими розроблено психологами під керівництвом:

- а) С.О.Ладивір;
- б) А.Г. Рузької;

Хоча у дітей з ... формою спілкування співпраця з дорослим також має "теоретичний" характер (питання, обговорення) у контексті пізнавальної діяльності, але тут виявляється зосередженість дитини на соціальному довкіллі, так би мовити, на "світі людей", а не предметів.

Новий зміст комунікативної потреби виражається у тому, що дитина не наполягає тепер обов'язково на схваленні: важливіше для неї знати, як потрібно. Хоча вона й засмучується, якщо діяла неправильно, але охоче погоджується виправити свою роботу, змінити свою думку або ставлення до обговорюваних питань, щоб досягти спільності поглядів та оцінки з дорослим. Збіг своєї позиції з позицією старших є для дитини доказом її правильності. Дитина тепер не поспішає сперечатись з дорослим – старається спочатку якнайкраще .... старших (дорослих), знайти причину, чому ті думають так, а не інакше.

ВАРІАНТ 5

Дитину ... віку на початку ... форми спілкування надзвичайно цікавить, що і як робить дорослий з речами, старші розкриваються тепер дітям саме з цього боку – як дивовижні майстри, здатні робити з предметами справжні дива.

Ми садили ... малюка біля столика і розігрували невеличку і нескладну виставу: іграшкова собачка стрибає по стежці (дощечці), знаходить тарілку з "кісточкою" (шматок поролону), гризе її, а потім, тварина, задоволена та сита, влаштовується спати. Дитина спостерігала виставу, затамувавши подих. Коли вистава завершувалась, вона з посмішкою дивилась на дорослого і нетерпляче тягнулась за іграшками. Як правило, їй не вдавалося повторити такі привабливі дії, і вона, трохи зачекавши, починала наполегливо вкладати собачку у руки експериментатора, благаючи повторити виставу.

Попереднє прагнення дітей до .... цілком зберігалось.

Програмований контроль знань

1. Оберіть повну відповідь.

Основними ознаками форм спілкування дитини з дорослими є:

- а) зміст комунікативної потреби, провідні мотиви, провідні засоби спілкування, соціальна ситуація розвитку;
- б) ставлення дитини до дорослого;
- в) час виникнення, зміст комунікативної потреби, провідні засоби спілкування, провідні мотиви, місце спілкування у життєдіяльності дитини;
- г) спрямованість комунікативної потреби, провідні засоби спілкування, провідні мотиви, місце спілкування у життєдіяльності дитини.

2. Знайдіть правильну відповідь.

Теорію розвитку форм спілкування дошкільника з дорослими розроблено психологами під керівництвом:

- а) С.О.Ладивір;
- б) А.Г. Рузької;

- б) неадекватно побудованим спілкуванням між дитиною і дорослими;
- в) неадекватно побудованою співпрацею між дітьми;
- г) послабленням взаємодії сім'ї з дошкільним закладом.

10. Ласка дорослого, що виражає його доброзичливу увагу до дитини, посмішка, дотик і поглажування є найбільш прийнятними у спілкуванні дорослого з дітьми:

- а) немовлячого віку;
- б) дошкільного віку;
- в) періоду новонародженості;
- г) раннього віку.

11. Спілкування дорослого і дитини, опосередковане іграшкою або набором іграшок, є найбільш прийнятним для дітей:

- а) немовлячого віку;
- б) дошкільного віку;
- в) періоду новонародженості;
- г) раннього віку.

ТЕМА 7. СПІЛКУВАННЯ І СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ З РОВЕСНИКАМИ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Особливості спілкування і спільної діяльності дитини з ровесниками та їх роль у її психічному розвитку:
  - *Порівняння спілкування дитини з дорослим та з ровесником;*
  - *Вплив спілкування з ровесником на психічний розвиток дитини;*
- Розвиток спілкування і спільної діяльності з ровесниками у дошкільному віці:
  - *Емоційно-практична форма спілкування немовлят;*
  - *Ситуативно-ділова форма спілкування дошкільників;*
  - *Позаситуативно-ділова форма спілкування дошкільників;*
- Вплив групи дошкільного закладу на психічний і особистісний розвиток дитини.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ "Імекс ЛДТ", 2010. – С. 122-126.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 86-95.

- б) неадекватно побудованим спілкуванням між дитиною і дорослими;
- в) неадекватно побудованою співпрацею між дітьми;
- г) послабленням взаємодії сім'ї з дошкільним закладом.

10. Ласка дорослого, що виражає його доброзичливу увагу до дитини, посмішка, дотик і поглажування є найбільш прийнятними у спілкуванні дорослого з дітьми:

- а) немовлячого віку;
- б) дошкільного віку;
- в) періоду новонародженості;
- г) раннього віку.

11. Спілкування дорослого і дитини, опосередковане іграшкою або набором іграшок, є найбільш прийнятним для дітей:

- а) немовлячого віку;
- б) дошкільного віку;
- в) періоду новонародженості;
- г) раннього віку.

ТЕМА 7. СПІЛКУВАННЯ І СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ З РОВЕСНИКАМИ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Особливості спілкування і спільної діяльності дитини з ровесниками та їх роль у її психічному розвитку:
  - *Порівняння спілкування дитини з дорослим та з ровесником;*
  - *Вплив спілкування з ровесником на психічний розвиток дитини;*
- Розвиток спілкування і спільної діяльності з ровесниками у дошкільному віці:
  - *Емоційно-практична форма спілкування немовлят;*
  - *Ситуативно-ділова форма спілкування дошкільників;*
  - *Позаситуативно-ділова форма спілкування дошкільників;*
- Вплив групи дошкільного закладу на психічний і особистісний розвиток дитини.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ "Імекс ЛДТ", 2010. – С. 122-126.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 86-95.

4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 216-221.
5. Піроженко Т.О. та ін. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4-х до 6-7 років «Вчимося жити разом» / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман, К.В.Палієнко, М.В. Павленко. – К. : Алатон, 2016. – 112 с.
6. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика,1987. – 142 с.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Кузьменко В.У. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку // Дошкільне виховання. – 2001. – № 9. – С. 15–20).

- III. Практична робота «Визначення ознак форм спілкування між дітьми».
- IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- V. Програмований контроль знань.
- VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення ознак форм спілкування між дітьми».

Обладнання: 30 карток з ознаками різних форм спілкування між дітьми.

Хід роботи

1. Виконується у підгрупах з трьох студентів.
2. Ознаки форм спілкування між дітьми подаються у підгрупу студентів на окремих картках (по одній ознаці на кожній картці). Кожен студент збирає у себе картки (по десять) з ознаками однієї з форм спілкування між дітьми (емоційно-практичної, ситуативно-ділової, позаситуативно-ділової).
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік ознак форм спілкування між дітьми, поданих на картках

1. є найбільш типовою для дошкільного дитинства
2. потреба у спілкуванні з ровесником виходить на перший план
3. у спілкуванні з ровесником проходить задоволення потреб в активності та нових враженнях
4. дитина наслідує окремі дії ровесника, епізодично включається в його дію виразне пізнавальне ставлення до ровесника
5. ініціативи до пошуку партнера серед однолітків не виявляють
6. діти виявляють уміння бачити у ровесникові рівну собі особу, враховувати їх інтереси, готовність допомагати
7. становить фундамент для появи власне спілкування з ровесниками у ранньому віці
8. відбувається засвоєння дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, виявлення ініціативи, розширення спектру емоцій
9. формується суб'єктне ставлення до інших дітей

4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 216-221.
5. Піроженко Т.О. та ін. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4-х до 6-7 років «Вчимося жити разом» / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман, К.В.Палієнко, М.В. Павленко. – К. : Алатон, 2016. – 112 с.
6. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика,1987. – 142 с.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Кузьменко В.У. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку // Дошкільне виховання. – 2001. – № 9. – С. 15–20).

- III. Практична робота «Визначення ознак форм спілкування між дітьми».
- IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- V. Програмований контроль знань.
- VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення ознак форм спілкування між дітьми».

Обладнання: 30 карток з ознаками різних форм спілкування між дітьми.

Хід роботи

1. Виконується у підгрупах з трьох студентів.
2. Ознаки форм спілкування між дітьми подаються у підгрупу студентів на окремих картках (по одній ознаці на кожній картці). Кожен студент збирає у себе картки (по десять) з ознаками однієї з форм спілкування між дітьми (емоційно-практичної, ситуативно-ділової, позаситуативно-ділової).
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік ознак форм спілкування між дітьми, поданих на картках

1. є найбільш типовою для дошкільного дитинства
2. потреба у спілкуванні з ровесником виходить на перший план
3. у спілкуванні з ровесником проходить задоволення потреб в активності та нових враженнях
4. дитина наслідує окремі дії ровесника, епізодично включається в його дію виразне пізнавальне ставлення до ровесника
5. ініціативи до пошуку партнера серед однолітків не виявляють
6. діти виявляють уміння бачити у ровесникові рівну собі особу, враховувати їх інтереси, готовність допомагати
7. становить фундамент для появи власне спілкування з ровесниками у ранньому віці
8. відбувається засвоєння дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, виявлення ініціативи, розширення спектру емоцій
9. формується суб'єктне ставлення до інших дітей

10. виникає комплекс поживлення стосовно ровесника
11. співпраця дітей носить переважно ігровий характер та зосереджена не на результаті діяльності, а на її процесі
12. властиві окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками
13. характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо
14. гра поряд, але не разом
15. діти поступаються один одному іграшками, найпривабливішою роллю у грі заради збереження спілкування з ровесниками
16. прагне до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження
17. спільність з ровесниками обмежується безпосередніми емоційними зв'язками
18. спілкування з ровесником стає необхідною умовою організації гри
19. дитина прагне налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з ровесником – партнером по діяльності
20. дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання
21. гра має спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, урахуванням інтересів партнерів
22. формується чіткий образ ровесника,
23. взаємини з ровесниками стають більш стабільними
24. спостерігається таке явище, як дружба, виникають симпатії
25. діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості
26. внесок у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе
27. у спілкуванні з ровесниками діти використовують виразні, зображувальні, знакові засоби спілкування
28. сприяє розвиткові основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості
29. кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників
30. зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Вставте пропущені слова та аргументуйте своє рішення.

- a) Контакти з ... відзначаються невимушеним і розкутим характером, яскравим емоційним забарвленням. Водночас ці контакти значно поступаються сфері спілкування з ... своєю змістовністю та глибиною особистісних відносин.
- b) Спочатку контакти дітей з ровесниками виникають на задоволення потреб у ...

10. виникає комплекс поживлення стосовно ровесника
11. співпраця дітей носить переважно ігровий характер та зосереджена не на результаті діяльності, а на її процесі
12. властиві окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками
13. характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо
14. гра поряд, але не разом
15. діти поступаються один одному іграшками, найпривабливішою роллю у грі заради збереження спілкування з ровесниками
16. прагне до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження
17. спільність з ровесниками обмежується безпосередніми емоційними зв'язками
18. спілкування з ровесником стає необхідною умовою організації гри
19. дитина прагне налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з ровесником – партнером по діяльності
20. дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання
21. гра має спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, урахуванням інтересів партнерів
22. формується чіткий образ ровесника,
23. взаємини з ровесниками стають більш стабільними
24. спостерігається таке явище, як дружба, виникають симпатії
25. діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості
26. внесок у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе
27. у спілкуванні з ровесниками діти використовують виразні, зображувальні, знакові засоби спілкування
28. сприяє розвиткові основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості
29. кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників
30. зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Вставте пропущені слова та аргументуйте своє рішення.

- a) Контакти з ... відзначаються невимушеним і розкутим характером, яскравим емоційним забарвленням. Водночас ці контакти значно поступаються сфері спілкування з ... своєю змістовністю та глибиною особистісних відносин.
- b) Спочатку контакти дітей з ровесниками виникають на задоволення потреб у ...

в) Перший зміст потреби у спілкуванні з ровесником полягає у прагненні дитини до ..., де виникає можливість самовираження. У ... віці виникає передспівробітництво з ровесниками (Коломінський Я.Л.), характерною є гра .... Зростає роль ....

г) .... форма спілкування з ровесниками виникає у ... років і є найбільш типовою для дошкільного дитинства.

д) Перша форма спілкування з ровесниками – ... — виникає до ... років.

е) У ... спільність з ровесниками має виразний суб'єктивний характер, обмежуючись ... емоційними зв'язками.

2. Як називається описане ставлення дитини до ровесника та коли воно виникає?

Малюк торкається його обличчя, смикає одяг, волосся, „куштує на смак” його пальчики — ставиться як до фізичного об'єкту.

3. Визначте правильну послідовність потреб дитини раннього віку: у спілкуванні з дорослими; потреба у спілкуванні з ровесником; у нових враженнях; в активному функціонуванні.

4. Поясніть наступний приклад та вставте пропущене слово. Хлопчик ... років на пропозицію бабусі погратись з нею відповів: „Мені потрібно дітей” (за С.А.Аркінін).

5. Які особливості спілкування з ровесниками виявляються у наступному фрагменті?

“Добрий день, Олено Анатоліївно! Наташка, привіт! У мене жуйка е! Хочеш?” – запитує Олексій (4 р. 11 міс.).

6. Для якої форми спілкування дошкільників характерний наступний приклад. Який приблизний вік дітей?

У середовищі ровесників малюк демонструє свої здібності й уміння. Наприклад, діти малюють людину.

Ганна: Ти неправильно зробив, Максим (смикає його за рукав).

Воля Л.: Тетяно Сергіївно, я правильно роблю?

Вихователь (підходить і дивиться на малюнок Максима): Правильно.

Максим (звертаючись до Ганни): От так! Зрозуміла?

7. Для якої форми спілкування дошкільників характерний наступний приклад. Який приблизний вік дітей?

“Гаразд, ти будеш капітан, а я твій помічник”, – погоджується Роман М.

“Ти бери ведмедика, а я, так і бути, візьму зайця”, – заявляє Таня Д.

“Сашко, давай спочатку ти мене підкотиш, а потім я тебе”, – пропонує Дмитро Д.

в) Перший зміст потреби у спілкуванні з ровесником полягає у прагненні дитини до ..., де виникає можливість самовираження. У ... віці виникає передспівробітництво з ровесниками (Коломінський Я.Л.), характерною є гра .... Зростає роль ....

г) .... форма спілкування з ровесниками виникає у ... років і є найбільш типовою для дошкільного дитинства.

д) Перша форма спілкування з ровесниками – ... — виникає до ... років.

е) У ... спільність з ровесниками має виразний суб'єктивний характер, обмежуючись ... емоційними зв'язками.

2. Як називається описане ставлення дитини до ровесника та коли воно виникає?

Малюк торкається його обличчя, смикає одяг, волосся, „куштує на смак” його пальчики — ставиться як до фізичного об'єкту.

3. Визначте правильну послідовність потреб дитини раннього віку: у спілкуванні з дорослими; потреба у спілкуванні з ровесником; у нових враженнях; в активному функціонуванні.

4. Поясніть наступний приклад та вставте пропущене слово. Хлопчик ... років на пропозицію бабусі погратись з нею відповів: „Мені потрібно дітей” (за С.А.Аркінін).

5. Які особливості спілкування з ровесниками виявляються у наступному фрагменті?

“Добрий день, Олено Анатоліївно! Наташка, привіт! У мене жуйка е! Хочеш?” – запитує Олексій (4 р. 11 міс.).

6. Для якої форми спілкування дошкільників характерний наступний приклад. Який приблизний вік дітей?

У середовищі ровесників малюк демонструє свої здібності й уміння. Наприклад, діти малюють людину.

Ганна: Ти неправильно зробив, Максим (смикає його за рукав).

Воля Л.: Тетяно Сергіївно, я правильно роблю?

Вихователь (підходить і дивиться на малюнок Максима): Правильно.

Максим (звертаючись до Ганни): От так! Зрозуміла?

7. Для якої форми спілкування дошкільників характерний наступний приклад. Який приблизний вік дітей?

“Гаразд, ти будеш капітан, а я твій помічник”, – погоджується Роман М.

“Ти бери ведмедика, а я, так і бути, візьму зайця”, – заявляє Таня Д.

“Сашко, давай спочатку ти мене підкотиш, а потім я тебе”, – пропонує Дмитро Д.

8. Для якої форми спілкування дошкільників властивий наступний приклад. Який приблизний вік дітей?

Гра на однаковий сюжет об'єднує різноспрямовані, погано узгоджені дії. Наприклад, у розіграванні сюжету "Сім'я" "мама" йде на роботу, а "батько" готує "дитину" до сну. "Мама" вдома погодувала "дитину", а "вихователь" – знову дає їй сніданок.

9. Про яку ознаку взаємин між дітьми свідчать їх бажання або небажання гратись разом?

Сашко Д. (5 р. 4 міс.) і Вітя А. (6 р.) граються в «моряків».

Олеся (5 р.): Я хочу з вами.

Сашко: Ні, ми тебе не беремо!

Вихователь: Чому ви не берете Олеся гратись?

Вітя: Тому що вона б'ється.

Сашко: Це військовий корабель, і ми пасажирів не беремо.

Вітя: Так, не беремо.

Роман (4 р. 5 міс.) пояснює: Я люблю гратись з Оленою. Тому що Олена хороша, мене не кривдить. А інші кривдять. І ще вона не ламає ляльки. І у неї красивий одяг для Барбі.

10. Для якого віку притаманні наступні теми розмов між дітьми, яку роль вони відіграють?

Ганна : А я сьогодні в дитячий садок санчата принесла!

Оксана: Дай мені, будь ласка!

Ганна: Не дам!

Оксана: Дай, будь ласка!

Ганна: А ти мені печиво дала?!

Оксана: На, візьми (дістає з кишені і протягує печиво).

Ганна бере печиво і їсть його: Дам тобі санчата. Ще дам Насті, Каті. (Л.Н.Галігузова, О.О.Смірнова).

Програмований контроль знань

1. Знайдіть найбільш точну відповідь. Перші контакти між дітьми виникають:
  - а) на першому місяці життя;
  - б) з трьох місяців;
  - в) до кінця першого року життя;
  - г) до двох років.
2. Комплекс поживлення у дитини стосовно ровесника спостерігається у віці:
  - а) з 5 міс.;
  - б) у 3 міс.;
  - в) у 8 міс.;

8. Для якої форми спілкування дошкільників властивий наступний приклад. Який приблизний вік дітей?

Гра на однаковий сюжет об'єднує різноспрямовані, погано узгоджені дії. Наприклад, у розіграванні сюжету "Сім'я" "мама" йде на роботу, а "батько" готує "дитину" до сну. "Мама" вдома погодувала "дитину", а "вихователь" – знову дає їй сніданок.

9. Про яку ознаку взаємин між дітьми свідчать їх бажання або небажання гратись разом?

Сашко Д. (5 р. 4 міс.) і Вітя А. (6 р.) граються в «моряків».

Олеся (5 р.): Я хочу з вами.

Сашко: Ні, ми тебе не беремо!

Вихователь: Чому ви не берете Олеся гратись?

Вітя: Тому що вона б'ється.

Сашко: Це військовий корабель, і ми пасажирів не беремо.

Вітя: Так, не беремо.

Роман (4 р. 5 міс.) пояснює: Я люблю гратись з Оленою. Тому що Олена хороша, мене не кривдить. А інші кривдять. І ще вона не ламає ляльки. І у неї красивий одяг для Барбі.

10. Для якого віку притаманні наступні теми розмов між дітьми, яку роль вони відіграють?

Ганна : А я сьогодні в дитячий садок санчата принесла!

Оксана: Дай мені, будь ласка!

Ганна: Не дам!

Оксана: Дай, будь ласка!

Ганна: А ти мені печиво дала?!

Оксана: На, візьми (дістає з кишені і протягує печиво).

Ганна бере печиво і їсть його: Дам тобі санчата. Ще дам Насті, Каті. (Л.Н.Галігузова, О.О.Смірнова).

Програмований контроль знань

1. Знайдіть найбільш точну відповідь. Перші контакти між дітьми виникають:
  - а) на першому місяці життя;
  - б) з трьох місяців;
  - в) до кінця першого року життя;
  - г) до двох років.
2. Комплекс поживлення у дитини стосовно ровесника спостерігається у віці:
  - а) з 5 міс.;
  - б) у 3 міс.;
  - в) у 8 міс.;

- г) після 1 року.
3. Як називається описане ставлення дитини до ровесника та коли воно виникає? Малюк торкається його обличчя, смикає одяг, волосся, „куштує на смак” його пальчики — ставиться як до фізичного об'єкту.
- а) пізнавальне;
  - б) позитивне;
  - в) емоційне;
  - г) зацікавлене.
4. Знайдіть правильну відповідь.
Перша форма спілкування з ровесниками:
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
5. Знайдіть правильну відповідь. Яка форма спілкування з ровесниками є найбільш типовою для дошкільного дитинства:
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
6. Визначте, про яку форму спілкування дитини з ровесником йдеться в описі. Ця форма спілкування з ровесниками сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості.
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
7. Внесок цієї форми спілкування у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе.
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
8. Внесок цієї форми спілкування з ровесником у розвиток полягає у засвоєнні дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, у сприянні виявленню ініціативи, у розширенні спектру емоцій.
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.

- г) після 1 року.
3. Як називається описане ставлення дитини до ровесника та коли воно виникає? Малюк торкається його обличчя, смикає одяг, волосся, „куштує на смак” його пальчики — ставиться як до фізичного об'єкту.
- а) пізнавальне;
  - б) позитивне;
  - в) емоційне;
  - г) зацікавлене.
4. Знайдіть правильну відповідь.
Перша форма спілкування з ровесниками:
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
5. Знайдіть правильну відповідь. Яка форма спілкування з ровесниками є найбільш типовою для дошкільного дитинства:
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
6. Визначте, про яку форму спілкування дитини з ровесником йдеться в описі. Ця форма спілкування з ровесниками сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості.
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
7. Внесок цієї форми спілкування у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе.
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.
8. Внесок цієї форми спілкування з ровесником у розвиток полягає у засвоєнні дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, у сприянні виявленню ініціативи, у розширенні спектру емоцій.
- а) ситуативно-ділова;
  - б) емоційно-практична;
  - в) позаситуативно-ділова;
  - г) ситуативно-особистісна.

9. Знайдіть правильну відповідь. Одну з теорій розвитку форм спілкування дошкільника з ровесниками розроблено психологами під керівництвом:

- а) О.В.Запорожця;
- б) А.Г. Рузької;
- в) М.І.Лісіної;
- г) В.К.Котирло.

10. Найважливішим чинником розвитку спілкування дитини з ровесниками у дошкільному віці є:

- а) підготовка до шкільного навчання;
- б) спілкування з дорослими;
- в) сюжетно-рольова гра;
- г) розвиток мотиваційної сфери.

ТЕМА 8. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток гри у дитини до 3-х років;
- Класифікація ігор дитини дошкільного віку;
- Психологічні особливості сюжетно-рольової гри дошкільника:
  - *Природа сюжетно-рольової гри;*
  - *Поняття про сюжет та зміст сюжетно-рольової гри;*
  - *Роль та ігрові дії як центральний компонент сюжетно-рольової гри;*
  - *Значення ігрових предметів у сюжетно-рольовій грі;*
  - *Взаємини дошкільників у сюжетно-рольовій грі;*
- Психологічні особливості дитячих творчих ігор, ігор з правилами.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 97-117.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 54-68.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 117-122; 156-173.
6. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

9. Знайдіть правильну відповідь. Одну з теорій розвитку форм спілкування дошкільника з ровесниками розроблено психологами під керівництвом:

- а) О.В.Запорожця;
- б) А.Г. Рузької;
- в) М.І.Лісіної;
- г) В.К.Котирло.

10. Найважливішим чинником розвитку спілкування дитини з ровесниками у дошкільному віці є:

- а) підготовка до шкільного навчання;
- б) спілкування з дорослими;
- в) сюжетно-рольова гра;
- г) розвиток мотиваційної сфери.

ТЕМА 8. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток гри у дитини до 3-х років;
- Класифікація ігор дитини дошкільного віку;
- Психологічні особливості сюжетно-рольової гри дошкільника:
  - *Природа сюжетно-рольової гри;*
  - *Поняття про сюжет та зміст сюжетно-рольової гри;*
  - *Роль та ігрові дії як центральний компонент сюжетно-рольової гри;*
  - *Значення ігрових предметів у сюжетно-рольовій грі;*
  - *Взаємини дошкільників у сюжетно-рольовій грі;*
- Психологічні особливості дитячих творчих ігор, ігор з правилами.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 97-117.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 54-68.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 117-122; 156-173.
6. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

П. Контроль самостійної роботи. Обговорення конспекту статті Піроженко Т., Карасьова К. Особистісний розвиток дітей у творчих іграх // Дошкільне виховання. – 2012. – № 9. – С. 28-31.

Ш. Практична робота „Моделювання сюжетно-рольової гри”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Моделювання сюжетно-рольової гри”.

Попередня підготовка:

Розподілити студентів на підгрупи з 4-х учасників.

Кожна підгрупа обирає один з ігрових сюжетів – за бажанням, або із запропонованого списку („Лікарня”, „Сім’я”, „Магазин”, „Обід”, „Будівництво”, „Подорож”). Сюжети у підгрупах різні.

Підгрупа забезпечує ігрове обладнання до обраного сюжету.

Хід роботи:

1. Підготовка до організації (забезпечення предметного середовища гри, підбір замінників, обладнання ігрових куточків);
2. Моделювання гри за обраним сюжетом (встановлення складу необхідних за сюжетом дій, визначення ролей);
3. Порядок формування передумов сюжетно-рольової гри (від предметної дії, що є адекватною до ігрового сюжету, до відповідної ігрової ролі).

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Які особливості гри дошкільника відзначив видатний педагог К.Д.Ушинський у наступному фрагменті?

«Придивіться і прислухайтесь, як поведуться дівчатка зі своїми ляльками, хлопчики зі своїми солдатиками і конячками, і ви побачите у фантазіях дитини віддзеркалення дійсності, що оточує її життя - віддзеркалення часто уривчасте, незвичайне, подібне тому, як відображається кімната в гранованому кришталіку, проте з вражаючою точністю своїх подробиць. У однієї дівчинки лялька куховарить, шие, мие і прасує; у іншої відпочиває на дивані, приймає гостей, заводять скарбничку, рахує гроші. Нам траплялося бачити хлопчиків, у яких пряникові чоловічки вже одержували чини і брали хабарі.

...Ви купите для дитини світлий і красивий будинок, а вона зробить з нього в'язницю; ви накупите для неї лялечок селян і селянок, а вона вишикує їх у ряди солдатів; ви купите для неї хорошого хлопчика, а вона стане його бити; вона перероблятиме і перебудовуватиме куплені вами іграшки не за їх призначенням, а за тими елементами, які вливатимуться в неї з навколишнього життя».

2. Чи погоджуєтесь ви з оцінкою гри, зробленою А.С.Макаренком? Обґрунтуйте свою думку даними дитячої психології.

П. Контроль самостійної роботи. Обговорення конспекту статті Піроженко Т., Карасьова К. Особистісний розвиток дітей у творчих іграх // Дошкільне виховання. – 2012. – № 9. – С. 28-31.

Ш. Практична робота „Моделювання сюжетно-рольової гри”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Моделювання сюжетно-рольової гри”.

Попередня підготовка:

Розподілити студентів на підгрупи з 4-х учасників.

Кожна підгрупа обирає один з ігрових сюжетів – за бажанням, або із запропонованого списку („Лікарня”, „Сім’я”, „Магазин”, „Обід”, „Будівництво”, „Подорож”). Сюжети у підгрупах різні.

Підгрупа забезпечує ігрове обладнання до обраного сюжету.

Хід роботи:

1. Підготовка до організації (забезпечення предметного середовища гри, підбір замінників, обладнання ігрових куточків);
2. Моделювання гри за обраним сюжетом (встановлення складу необхідних за сюжетом дій, визначення ролей);
3. Порядок формування передумов сюжетно-рольової гри (від предметної дії, що є адекватною до ігрового сюжету, до відповідної ігрової ролі).

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Які особливості гри дошкільника відзначив видатний педагог К.Д.Ушинський у наступному фрагменті?

«Придивіться і прислухайтесь, як поведуться дівчатка зі своїми ляльками, хлопчики зі своїми солдатиками і конячками, і ви побачите у фантазіях дитини віддзеркалення дійсності, що оточує її життя - віддзеркалення часто уривчасте, незвичайне, подібне тому, як відображається кімната в гранованому кришталіку, проте з вражаючою точністю своїх подробиць. У однієї дівчинки лялька куховарить, шие, мие і прасує; у іншої відпочиває на дивані, приймає гостей, заводять скарбничку, рахує гроші. Нам траплялося бачити хлопчиків, у яких пряникові чоловічки вже одержували чини і брали хабарі.

...Ви купите для дитини світлий і красивий будинок, а вона зробить з нього в'язницю; ви накупите для неї лялечок селян і селянок, а вона вишикує їх у ряди солдатів; ви купите для неї хорошого хлопчика, а вона стане його бити; вона перероблятиме і перебудовуватиме куплені вами іграшки не за їх призначенням, а за тими елементами, які вливатимуться в неї з навколишнього життя».

2. Чи погоджуєтесь ви з оцінкою гри, зробленою А.С.Макаренком? Обґрунтуйте свою думку даними дитячої психології.

«Гра має важливе значення в житті дитини, має те ж значення, як у дорослого має діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, такою багато в чому вона буде і в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається перш за все у грі. І вся історія окремої людини як діяча або працівника може бути представлена в розвитку гри і в поступовому переході її в роботу».

3. Визначте за висловом відомого дослідника дошкільного віку О.В.Запорожця, у чому полягає сутність потреби дитини у грі?

«Гра дозволяє відтворити в активній, предметно-дієвій формі набагато ширші сфери дійсності, що далеко виходять за межі особистої практики дитини. У грі дошкільник за допомогою своїх рухів і дій з іграшками активно відтворює працю і побут навколишніх дорослих, події їх життя, відносини між ними тощо. Тим самим складаються необхідні умови для усвідомлення дитиною нових сфер дійсності, а разом з тим і для розвитку відповідних здібностей».

4. Чому ігри старших дошкільників називають іграми “за правилами”. Як проявляються ознаки таких ігор у поданому фрагменті?

Сюжетно-рольова гра «Сім'я». Іра П. (5 р. 7 міс.). Світлана Д. (5 р. 6 міс.), Сандра М. (5 р. 4 міс.), Наталка Н. (5 р. 5 міс.), Галинка С. (5 р. 5 міс.) підійшли до іграшкового куточка і одразу стали розподіляти ролі.

Світлана: Я буду дочкою.

Іра: Я буду мамою.

Данилко З. (5 р. 7 міс.) почув дівчаток, підійшов до них: А я буду татом.

Сандра: Я буду теж дочкою.

Наталка, Галинка: А ми до вас прийдемо гостювати.

Іра: Гаразд, приходьте до нас у гості, а ми вас зустрінемо.

Наталка і Галинка (виходять з іграшкового куточка і стукають у «двері»):

Тук-тук-тук.

Іра: Данилко, йди подивися, хто до нас прийшов у гості.

Данилко (підходить до «дверей»): Добрий день, проходите, будь ласка.

Наталка: Добридень, а ми до вас у гості прийшли.

Данилко: Як ви почуваетесь?

Наталка і Галинка: Добре (проходять у кімнату).

Іра: Вітаю! А ми вас чекали і стіл накрили.

Світлана і Сандра: Добрий день!

Іра: Проходьте. Сідайте за стіл. (Діти сідають за стіл.)

Іра: Їжте будь ласка. Ось суп, ось котлетки (подає різні тарілки).

Данилко: Мені котлетки.

Світлана: А я хочу салат з овочів. (Діти їдять за столом.)

Іра: А зараз буде чай.

Світлана: А я спекла торт. Ось! Пригощайтесь (пропонує «торт» дітям, усім по шматочку).

Наталка, Галинка: Дякуємо!

«Гра має важливе значення в житті дитини, має те ж значення, як у дорослого має діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, такою багато в чому вона буде і в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається перш за все у грі. І вся історія окремої людини як діяча або працівника може бути представлена в розвитку гри і в поступовому переході її в роботу».

3. Визначте за висловом відомого дослідника дошкільного віку О.В.Запорожця, у чому полягає сутність потреби дитини у грі?

«Гра дозволяє відтворити в активній, предметно-дієвій формі набагато ширші сфери дійсності, що далеко виходять за межі особистої практики дитини. У грі дошкільник за допомогою своїх рухів і дій з іграшками активно відтворює працю і побут навколишніх дорослих, події їх життя, відносини між ними тощо. Тим самим складаються необхідні умови для усвідомлення дитиною нових сфер дійсності, а разом з тим і для розвитку відповідних здібностей».

4. Чому ігри старших дошкільників називають іграми “за правилами”. Як проявляються ознаки таких ігор у поданому фрагменті?

Сюжетно-рольова гра «Сім'я». Іра П. (5 р. 7 міс.). Світлана Д. (5 р. 6 міс.), Сандра М. (5 р. 4 міс.), Наталка Н. (5 р. 5 міс.), Галинка С. (5 р. 5 міс.) підійшли до іграшкового куточка і одразу стали розподіляти ролі.

Світлана: Я буду дочкою.

Іра: Я буду мамою.

Данилко З. (5 р. 7 міс.) почув дівчаток, підійшов до них: А я буду татом.

Сандра: Я буду теж дочкою.

Наталка, Галинка: А ми до вас прийдемо гостювати.

Іра: Гаразд, приходьте до нас у гості, а ми вас зустрінемо.

Наталка і Галинка (виходять з іграшкового куточка і стукають у «двері»):

Тук-тук-тук.

Іра: Данилко, йди подивися, хто до нас прийшов у гості.

Данилко (підходить до «дверей»): Добрий день, проходите, будь ласка.

Наталка: Добридень, а ми до вас у гості прийшли.

Данилко: Як ви почуваетесь?

Наталка і Галинка: Добре (проходять у кімнату).

Іра: Вітаю! А ми вас чекали і стіл накрили.

Світлана і Сандра: Добрий день!

Іра: Проходьте. Сідайте за стіл. (Діти сідають за стіл.)

Іра: Їжте будь ласка. Ось суп, ось котлетки (подає різні тарілки).

Данилко: Мені котлетки.

Світлана: А я хочу салат з овочів. (Діти їдять за столом.)

Іра: А зараз буде чай.

Світлана: А я спекла торт. Ось! Пригощайтесь (пропонує «торт» дітям, усім по шматочку).

Наталка, Галинка: Дякуємо!

5. Як називаються взаємини, що розгортаються між дітьми у грі? Які вони мають ознаки?

Сандра М. (5р. 4 міс.): У мене живіт заболів.

Наталка Н. (5 р. 5 міс.): Що трапилося? Треба звернутися до лікаря, давайте замовимо таксі.

Данилко З. (5 р. 7 міс.): Я йду по таксі (зупиняє «машину»).

Максим К. (5 р. 5 міс.) сидить за кермом: Куди треба їхати?

Данилко: У лікарню. У доньки живіт заболів. (Усі діти виходять, сідають у «машину», їдуть у «лікарню».)

Галинка С. (5 р. 5 міс.): А хто буде лікарем?

Настя М. (5 р. 6 міс.) підходить до дітей: Я буду лікарем (побігла в «лікарню»).

Данилко: Все, приїхали. (Діти виходять з машини, їдуть у «лікарню».)

Настя: Заходьте, заходьте. На що скаржитесь?

Сандра: У мене живіт болить.

Настя: Давайте подивимося (оглядає живіт). Давайте я вас послухаю.

Дихайте, не дихайте. А зараз потрібно зміряти температуру (подає термометр).

Сандра вимірює температуру.

Наталка: Лікарю, що з нею?

Настя дістає термометр і дивиться на нього: Не хвилюйтеся, нічого страшного. Просто вона з'їла щось брудне, зараз я випишу вам рецепт. Приймайте дитячий панадол (виписує рецепт і подає).

Наталка: Дякую!

Сандра: До побачення!

Програмований контроль знань

1. Як називаються дії з іграшками Сергійка? Сергійко (1 р. 1 міс.), грається різними приблизно однаково: стукає, кидає, тягне, стискає їх та ін.:

- а) предметні;
- б) маніпуляційні;
- в) орудійні;
- г) ігрові.

2. Як називаються дії з іграшками Каті? Катя (2 р. 1 міс.) по-різному грається з іграшками: ляльку – гойдає, машинку – везе, олівцем – малює та ін.:

- а) предметні;
- б) маніпуляційні;
- в) орудійні;
- г) ігрові.

3. Визначте, у чому полягає сутність потреби дошкільника у сюжетно-рольовій грі:

- а) увійти у доросле життя, діяти як дорослий;

5. Як називаються взаємини, що розгортаються між дітьми у грі? Які вони мають ознаки?

Сандра М. (5р. 4 міс.): У мене живіт заболів.

Наталка Н. (5 р. 5 міс.): Що трапилося? Треба звернутися до лікаря, давайте замовимо таксі.

Данилко З. (5 р. 7 міс.): Я йду по таксі (зупиняє «машину»).

Максим К. (5 р. 5 міс.) сидить за кермом: Куди треба їхати?

Данилко: У лікарню. У доньки живіт заболів. (Усі діти виходять, сідають у «машину», їдуть у «лікарню».)

Галинка С. (5 р. 5 міс.): А хто буде лікарем?

Настя М. (5 р. 6 міс.) підходить до дітей: Я буду лікарем (побігла в «лікарню»).

Данилко: Все, приїхали. (Діти виходять з машини, їдуть у «лікарню».)

Настя: Заходьте, заходьте. На що скаржитесь?

Сандра: У мене живіт болить.

Настя: Давайте подивимося (оглядає живіт). Давайте я вас послухаю.

Дихайте, не дихайте. А зараз потрібно зміряти температуру (подає термометр).

Сандра вимірює температуру.

Наталка: Лікарю, що з нею?

Настя дістає термометр і дивиться на нього: Не хвилюйтеся, нічого страшного. Просто вона з'їла щось брудне, зараз я випишу вам рецепт. Приймайте дитячий панадол (виписує рецепт і подає).

Наталка: Дякую!

Сандра: До побачення!

Програмований контроль знань

1. Як називаються дії з іграшками Сергійка? Сергійко (1 р. 1 міс.), грається різними приблизно однаково: стукає, кидає, тягне, стискає їх та ін.:

- а) предметні;
- б) маніпуляційні;
- в) орудійні;
- г) ігрові.

2. Як називаються дії з іграшками Каті? Катя (2 р. 1 міс.) по-різному грається з іграшками: ляльку – гойдає, машинку – везе, олівцем – малює та ін.:

- а) предметні;
- б) маніпуляційні;
- в) орудійні;
- г) ігрові.

3. Визначте, у чому полягає сутність потреби дошкільника у сюжетно-рольовій грі:

- а) увійти у доросле життя, діяти як дорослий;

- б) у спілкуванні з ровесником;
в) в активності;
г) у нових враженнях.
4. Для дітей раннього віку властива гра:
а) з м'ячем;
б) з ровесниками;
в) з дорослими;
г) з іграшками.
5. Для якого різновиду дитячої гри основним змістом виступає моделювання людських взаємин?
а) предметної гри;
б) дидактичної гри;
в) ігор з правилами;
г) сюжетно-рольової гри.
6. Положення про те, що основою потреби у грі є „надлишок сил” дитини, її природне прагнення до активності, притаманне для:
а) теорії Шиллера-Спенсера;
б) теорії Д.Б.Ельконіна;
в) теорії Лацаруса;
г) теорії К.Д.Ушинського.
7. Гра як відпочинок з метою відновлення фізичних сил дитини постає у теорії:
а) Шиллера-Спенсера;
б) Д.Б.Ельконіна;
в) Лацаруса;
г) К. Гросса.
8. Гра як наданий дитині природою засіб тренування органів та функцій і підготовки її до майбутньої неігрової діяльності постає у теорії:
а) Шиллера-Спенсера;
б) Д.Б.Ельконіна;
в) Лацаруса;
г) К. Гросса.
9. Дія, яка носить умовний та узагальнений характер, спрямована на уявний результат, називається:
а) маніпуляційною;
б) ігровою;
в) предметною;
г) орудійною.
10. Співвідношення в етапах розвитку предметної гри є наступним:
а) ознайомлювальний етап випереджує;
б) відображувальний етап випереджує;
в) етапи проходять паралельно.

- б) у спілкуванні з ровесником;
в) в активності;
г) у нових враженнях.
4. Для дітей раннього віку властива гра:
а) з м'ячем;
б) з ровесниками;
в) з дорослими;
г) з іграшками.
5. Для якого різновиду дитячої гри основним змістом виступає моделювання людських взаємин?
а) предметної гри;
б) дидактичної гри;
в) ігор з правилами;
г) сюжетно-рольової гри.
6. Положення про те, що основою потреби у грі є „надлишок сил” дитини, її природне прагнення до активності, притаманне для:
а) теорії Шиллера-Спенсера;
б) теорії Д.Б.Ельконіна;
в) теорії Лацаруса;
г) теорії К.Д.Ушинського.
7. Гра як відпочинок з метою відновлення фізичних сил дитини постає у теорії:
а) Шиллера-Спенсера;
б) Д.Б.Ельконіна;
в) Лацаруса;
г) К. Гросса.
8. Гра як наданий дитині природою засіб тренування органів та функцій і підготовки її до майбутньої неігрової діяльності постає у теорії:
а) Шиллера-Спенсера;
б) Д.Б.Ельконіна;
в) Лацаруса;
г) К. Гросса.
9. Дія, яка носить умовний та узагальнений характер, спрямована на уявний результат, називається:
а) маніпуляційною;
б) ігровою;
в) предметною;
г) орудійною.
10. Співвідношення в етапах розвитку предметної гри є наступним:
а) ознайомлювальний етап випереджує;
б) відображувальний етап випереджує;
в) етапи проходять паралельно.

ТЕМА 9. НОРМАТИВНІ ПОКАЗНИКИ ТА СПОСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Рівні розвитку сюжетно-рольової гри у дошкільника;
- Формування передумов рольової гри;
- Прийоми активізації сюжетно-рольової гри;
- Організація сюжетно-рольової гри. Іграшки.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 117-126.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 164-166.
5. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Ігрова діяльність. Ігри комунікативної спрямованості. Спостереження за ігровою діяльністю дитини дошкільного віку / В кн.: Піроженко Т.О. та ін. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4-х до 6-7 років «Вчимося жити разом» / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман, К.В. Палієнко, М.В. Павленко. – К. : Алатон, 2016. – С. 27-36).

III. Виконання практичної роботи „Визначення рівнів розвитку сюжетно-рольової гри за протоколами спостережень”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Визначення рівнів розвитку сюжетно-рольової гри за протоколами спостережень”.

Обладнання: картки з фрагментами спостережень (за джерелом: Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика. – 1978. – С. 206-207).

Хід роботи

Кожен студент отримує картку з одним із фрагментів спостережень. За поданим фрагментом необхідно виконати наступні завдання:

ТЕМА 9. НОРМАТИВНІ ПОКАЗНИКИ ТА СПОСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Рівні розвитку сюжетно-рольової гри у дошкільника;
- Формування передумов рольової гри;
- Прийоми активізації сюжетно-рольової гри;
- Організація сюжетно-рольової гри. Іграшки.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 117-126.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 164-166.
5. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Ігрова діяльність. Ігри комунікативної спрямованості. Спостереження за ігровою діяльністю дитини дошкільного віку / В кн.: Піроженко Т.О. та ін. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4-х до 6-7 років «Вчимося жити разом» / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман, К.В. Палієнко, М.В. Павленко. – К. : Алатон, 2016. – С. 27-36).

III. Виконання практичної роботи „Визначення рівнів розвитку сюжетно-рольової гри за протоколами спостережень”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Визначення рівнів розвитку сюжетно-рольової гри за протоколами спостережень”.

Обладнання: картки з фрагментами спостережень (за джерелом: Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика. – 1978. – С. 206-207).

Хід роботи

Кожен студент отримує картку з одним із фрагментів спостережень. За поданим фрагментом необхідно виконати наступні завдання:

1. Визначити, який рівень розвитку ігрової діяльності дошкільників ілюструє протокол.
2. Визначити показники, на основі яких зроблено висновок про рівень розвитку гри дітей.
3. Встановити вік дітей, для якого характерним є представлений опис.

Варіант 1.

Гра у “Лікаря”. Катруся К. – лікар, вона займає місце за столом, готує шматочки вати, 2 олівця у склянці – термометри та циліндр – шприц.

Вова: “Лікар, а руки й не вимили!”

Катерина: “Ой, забула”. Ніби мисе руки.

Вова: “Ви мені сьогодні веліли прийти, що, будете щеплення робити?”

Катруся: “Так, так, зараз, всім буду робити”. (Сідає до столу, бере ватку, змочує її і просить підняти рукав).

Вова: “Ви куди будете робити?”

Катруся: “Сюди”. (Показує місце).

Вова: “Будь ласка”.

Катруся витирає руку ваткою, наставляє циліндр і, рухаючи по ньому, говорить: “Бачите, добре вийшло. Не боляче?”.

Вова (посміхається, морщиться): “Боляче, боляче”. Підходить Кім.

Катруся: “Розстібніть й підніміть рукав”. (Бере ватку).

Експериментатор: “Хочеш, я справжнього спирту принесу, щоб руку витерти. У мене є пляшечка”.

Катруся (пожвавлено): “Так, так”.

Експериментатор: “Ти поки йому зроби щеплення, а я принесу, тоді протреш”.

Катруся ствердно киває головою, бере циліндр і приставляє до руки. Експериментатор дістає з портфеля пляшечку. Катруся змочує ватку і хоче витерти Кіму руку.

Вова протестує: “Так не роблять. Усе щеплення розітреш. Так зробиться зараження. Нехай вже так буде”.

Катруся (серйозно): “Я й забула. Не йдіть. Все”.

Підходить Дмитро: “У мене знову вухо болить”. Катруся зав’язує йому вухо.

Варіант 2.

Гра в “Сім’ю”. Ірина К. грається з двома ляльками, посадила їх за стіл, годує й примовляє: “Їж, їж, всі діти вже поїли”. Годує ляльку.

Експериментатор: “Що він їсть?”

Іра: “Суп. Він поганий хлопчик, погано їсть”.

Експериментатор: “Він хоче спочатку котлетку”.

Іра: “Потрібно суп закінчити”. (Продовжує годувати).

Експериментатор: “Бачиш, як він плаче! Він котлетку хоче”.

1. Визначити, який рівень розвитку ігрової діяльності дошкільників ілюструє протокол.
2. Визначити показники, на основі яких зроблено висновок про рівень розвитку гри дітей.
3. Встановити вік дітей, для якого характерним є представлений опис.

Варіант 1.

Гра у “Лікаря”. Катруся К. – лікар, вона займає місце за столом, готує шматочки вати, 2 олівця у склянці – термометри та циліндр – шприц.

Вова: “Лікар, а руки й не вимили!”

Катерина: “Ой, забула”. Ніби мисе руки.

Вова: “Ви мені сьогодні веліли прийти, що, будете щеплення робити?”

Катруся: “Так, так, зараз, всім буду робити”. (Сідає до столу, бере ватку, змочує її і просить підняти рукав).

Вова: “Ви куди будете робити?”

Катруся: “Сюди”. (Показує місце).

Вова: “Будь ласка”.

Катруся витирає руку ваткою, наставляє циліндр і, рухаючи по ньому, говорить: “Бачите, добре вийшло. Не боляче?”.

Вова (посміхається, морщиться): “Боляче, боляче”. Підходить Кім.

Катруся: “Розстібніть й підніміть рукав”. (Бере ватку).

Експериментатор: “Хочеш, я справжнього спирту принесу, щоб руку витерти. У мене є пляшечка”.

Катруся (пожвавлено): “Так, так”.

Експериментатор: “Ти поки йому зроби щеплення, а я принесу, тоді протреш”.

Катруся ствердно киває головою, бере циліндр і приставляє до руки. Експериментатор дістає з портфеля пляшечку. Катруся змочує ватку і хоче витерти Кіму руку.

Вова протестує: “Так не роблять. Усе щеплення розітреш. Так зробиться зараження. Нехай вже так буде”.

Катруся (серйозно): “Я й забула. Не йдіть. Все”.

Підходить Дмитро: “У мене знову вухо болить”. Катруся зав’язує йому вухо.

Варіант 2.

Гра в “Сім’ю”. Ірина К. грається з двома ляльками, посадила їх за стіл, годує й примовляє: “Їж, їж, всі діти вже поїли”. Годує ляльку.

Експериментатор: “Що він їсть?”

Іра: “Суп. Він поганий хлопчик, погано їсть”.

Експериментатор: “Він хоче спочатку котлетку”.

Іра: “Потрібно суп закінчити”. (Продовжує годувати).

Експериментатор: “Бачиш, як він плаче! Він котлетку хоче”.

Іра: “Ось і котлетка”. (Годує ляльку з іншої тарілки).

Експериментатор: “А він доїв суп?” Іра: “Ага, доїв”. (Іра вкладає спати одну з ляльок, побудувавши з кубиків ліжечко. Вкрила її ковдрою. Сама сіла поруч. Через 2-3 хвилини взяла ляльку на руки, поправила костюмчик). “Тепер потрібно митися (тре ляльці руку об руку). Йдемо тепер їсти. Сьогодні компот й булочки”.

Експериментатор: “А потім ще й смажена картопля з огірками”.

Іра: “На, їж. Ось тобі картопелька”. (Ніби кладе її на тарілку).

Експериментатор: “Це ж компот, картопля ще не готова”.

Іра: “Готова. Я люблю картопельку”.

Експериментатор: “А компот?”.

Іра: “Потім компот”.

Експериментатор: “А я раніше компот”.

Іра: “Ось – їжте”. (Ніби кладе на тарілку).

Варіант 3.

Експериментатор пропонує Валі й Тамарі зіграти у “Дитячий садочок”.

Тамара: “Я, Марія Сергіївна буду”.

Валя: “А я буду діток годувати. (Бере на руки двох ляльок і одну дає експериментатору). Я і Вам дала”.

Експериментатор: “Мені ще одну дитину потрібно”.

Валя приносить ведмедика.

Тамара: “Сідайте за стіл, я даю їсти”.

Експериментатор: “Ой, як хочеться їсти”. Тамара: “Зараз принесу”.

Експериментатор: “А що Ви нам дасте?”

Тамара: “Суп і макарони”.

Експериментатор (Валі. Тамара відійшла): “А мій хлопчик хоче спочатку макарони їсти”.

Валя: “Зараз я йому дам. (Приносить кольорові кільця.) На, їж баранку. А ось макарони. (Дає тарілочку з кружечками від пірамідки.) Смачні? Так?”

Експериментатор: “Так”.

Тамара приносить суп. Ставить всім тарілки – кружечки – й говорить: “Їжте”.

Експериментатор: “А мій хлопчик вже макарони їсть”.

Тамара (сердито): “Хто йому дав? Ось суп, потім я макарони принесу”. (Забирає тарілку).

Експериментатор: “Чому ти забрала?”.

Тамара: “Так не їдять. (Відійшла, принесла макарони – по дві цеглинки на кружечках – тарілках). А тепер я морозива зроблю”.

Експериментатор: “Я вже хочу морозива”.

Валя (підсуває тарілку): “Ось морозиво”.

Тамара: “Ніяке це не морозиво, це макарони. З’їж, тоді дам”.

Експериментатор робить вигляд, що їсть.

Тамара: “Піду принесу. (Відходить від столу і приносить кільця й кубики). Ось баранки, а ось пиріг і цукерки”.

Іра: “Ось і котлетка”. (Годує ляльку з іншої тарілки).

Експериментатор: “А він доїв суп?” Іра: “Ага, доїв”. (Іра вкладає спати одну з ляльок, побудувавши з кубиків ліжечко. Вкрила її ковдрою. Сама сіла поруч. Через 2-3 хвилини взяла ляльку на руки, поправила костюмчик). “Тепер потрібно митися (тре ляльці руку об руку). Йдемо тепер їсти. Сьогодні компот й булочки”.

Експериментатор: “А потім ще й смажена картопля з огірками”.

Іра: “На, їж. Ось тобі картопелька”. (Ніби кладе її на тарілку).

Експериментатор: “Це ж компот, картопля ще не готова”.

Іра: “Готова. Я люблю картопельку”.

Експериментатор: “А компот?”.

Іра: “Потім компот”.

Експериментатор: “А я раніше компот”.

Іра: “Ось – їжте”. (Ніби кладе на тарілку).

Варіант 3.

Експериментатор пропонує Валі й Тамарі зіграти у “Дитячий садочок”.

Тамара: “Я, Марія Сергіївна буду”.

Валя: “А я буду діток годувати. (Бере на руки двох ляльок і одну дає експериментатору). Я і Вам дала”.

Експериментатор: “Мені ще одну дитину потрібно”.

Валя приносить ведмедика.

Тамара: “Сідайте за стіл, я даю їсти”.

Експериментатор: “Ой, як хочеться їсти”. Тамара: “Зараз принесу”.

Експериментатор: “А що Ви нам дасте?”

Тамара: “Суп і макарони”.

Експериментатор (Валі. Тамара відійшла): “А мій хлопчик хоче спочатку макарони їсти”.

Валя: “Зараз я йому дам. (Приносить кольорові кільця.) На, їж баранку. А ось макарони. (Дає тарілочку з кружечками від пірамідки.) Смачні? Так?”

Експериментатор: “Так”.

Тамара приносить суп. Ставить всім тарілки – кружечки – й говорить: “Їжте”.

Експериментатор: “А мій хлопчик вже макарони їсть”.

Тамара (сердито): “Хто йому дав? Ось суп, потім я макарони принесу”. (Забирає тарілку).

Експериментатор: “Чому ти забрала?”.

Тамара: “Так не їдять. (Відійшла, принесла макарони – по дві цеглинки на кружечках – тарілках). А тепер я морозива зроблю”.

Експериментатор: “Я вже хочу морозива”.

Валя (підсуває тарілку): “Ось морозиво”.

Тамара: “Ніяке це не морозиво, це макарони. З’їж, тоді дам”.

Експериментатор робить вигляд, що їсть.

Тамара: “Піду принесу. (Відходить від столу і приносить кільця й кубики). Ось баранки, а ось пиріг і цукерки”.

Варіант 4.

Гра у "Лікаря".

Іванко – лікар, він одягає халат і спокійно сідає біля столика: "Хто прийшов до лікаря, не шуміть. Я так не зможу вислухати".

Підходить Вітя: "Ви мене звали?".

Іванко (з посмішкою): "Так, у вас щеплень не вистачає, щоб на дачу їхати. Підніміть рукав".

Вітя: "У мене всі щеплення є".

Іванко (серйозно): "Не всі".

Вітя підняв рукав. Ваня бере ватку, щоб протерти.

Експериментатор: "Поки що прищепи, а я тобі справжнього спирту для протирання принесу, ти і протреш потім".

Іванко: "Вам доведеться почекати, зараз принесуть спирт".

Експериментатор: "Йому потрібно швидко, ви поки що прищепіть, а потім протрете".

Іванко (посміхаючись): "Я тоді йому цим натру, а потім Василю зі справжнім спиртом". (Протирає Віті руку водою й прищеплює. Василю, якому робить щеплення пізніше, протирає вже спиртом).

Після гри експериментатор запитує в Іванка: "Чому ти не хотів так – спершу прищепити, потім спиртом протерти?" Іванко (тихо, зі схвильованим виглядом): "Так не роблять. Так не можна".

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Порівняйте два фрагменти і визначте, у якому з них представлений вищий, а у якому нижчий рівень розвитку гри? За якими ознаками ви це визначили?

А) Даринка Д. (4;1) і Олена Б. (4;3) граються у «Сім'ю», Олена проглядає зошити, Таня стоїть поряд. Даринка – донька, Олена – мама.

Даринка: Олено, я вже виспалася.

Олена: Я не Олена.

Даринка: Мама, вже час йти у садок?

Олена: Ні ще. Бачиш, ніч на дворі. Спи.

Б) Катруся П., Оля В., Тетянка Б. граються в «Сім'ю»: Катруся – мама, Оля і Тетянка – доньки.

Катруся: Займайтеся! Які оцінки ви одержали?

Тетянка (сідає на підлогу, сміється): Двійки!

Катруся: Що? Як двійки? Двійчниці!!!

Оля: А я п'ятірку!

Катруся: А! Ти молодець, донечка! (Гладить ляльку Олі по голові.) А ти, Тетянка, погана донька! Вчишся-вчишся, а двійки одержуєш! Як тобі не соромно!

Тетянка: Я пожартувала.

Варіант 4.

Гра у "Лікаря".

Іванко – лікар, він одягає халат і спокійно сідає біля столика: "Хто прийшов до лікаря, не шуміть. Я так не зможу вислухати".

Підходить Вітя: "Ви мене звали?".

Іванко (з посмішкою): "Так, у вас щеплень не вистачає, щоб на дачу їхати. Підніміть рукав".

Вітя: "У мене всі щеплення є".

Іванко (серйозно): "Не всі".

Вітя підняв рукав. Ваня бере ватку, щоб протерти.

Експериментатор: "Поки що прищепи, а я тобі справжнього спирту для протирання принесу, ти і протреш потім".

Іванко: "Вам доведеться почекати, зараз принесуть спирт".

Експериментатор: "Йому потрібно швидко, ви поки що прищепіть, а потім протрете".

Іванко (посміхаючись): "Я тоді йому цим натру, а потім Василю зі справжнім спиртом". (Протирає Віті руку водою й прищеплює. Василю, якому робить щеплення пізніше, протирає вже спиртом).

Після гри експериментатор запитує в Іванка: "Чому ти не хотів так – спершу прищепити, потім спиртом протерти?" Іванко (тихо, зі схвильованим виглядом): "Так не роблять. Так не можна".

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Порівняйте два фрагменти і визначте, у якому з них представлений вищий, а у якому нижчий рівень розвитку гри? За якими ознаками ви це визначили?

А) Даринка Д. (4;1) і Олена Б. (4;3) граються у «Сім'ю», Олена проглядає зошити, Таня стоїть поряд. Даринка – донька, Олена – мама.

Даринка: Олено, я вже виспалася.

Олена: Я не Олена.

Даринка: Мама, вже час йти у садок?

Олена: Ні ще. Бачиш, ніч на дворі. Спи.

Б) Катруся П., Оля В., Тетянка Б. граються в «Сім'ю»: Катруся – мама, Оля і Тетянка – доньки.

Катруся: Займайтеся! Які оцінки ви одержали?

Тетянка (сідає на підлогу, сміється): Двійки!

Катруся: Що? Як двійки? Двійчниці!!!

Оля: А я п'ятірку!

Катруся: А! Ти молодець, донечка! (Гладить ляльку Олі по голові.) А ти, Тетянка, погана донька! Вчишся-вчишся, а двійки одержуєш! Як тобі не соромно!

Тетянка: Я пожартувала.

2. Який момент у розвитку гри дошкільника представлено у фрагменті? Коли він виникає, яке значення має для подальшого розвитку дитини?

Даринка Д., Олена Б., Тетянка Б. Олена – мама, Даринка і Тетянка – доньки.

Олена (змахує руками): Ой, Даринко! Ти захворіла! Тетянко, швидше дай мені термометр.

Тетянка шукає «термометр», дає паличку.

Олена: Так який же це термометр?

Даринка: Ну неначе, хай буде. Давай, Олено.

Олена: Гаразд.

3. Який етап розгортання гри зображено у фрагменті? Коли цей етап з'являється, як у ньому проявляється колективний характер гри?

«Нехай я буду сусідкою. Прийду до тебе. І ніби-то твої доньки підуть у школу» (Даринка Д.).

«А давайте, я неначе захворіла, і ви повезете мене в лікарню» (Катруся Б.).

«Даринка, давай у «доньки-матері» гратись. Я буду мама. А ти тато. Я візьму ведмедика. Він буде наш синок. Ми з ним гулятимемо» (Олена Н.).

«Катрусю, давай у перукарню гратись. Я зараз тебе пострижу, а потім розчешу» (Сашко О., 5 років).

4. Назвіть типові причини суперечок між дітьми у наведеному прикладі. Як ставитись до них вихователю залежно від віку дитини?

Сашко (5 років): Цур, я буду мама.

Яна (5 років): Ти завжди мама, я теж хочу.

Сашко: А-а-а... Тоді я не гратиму.

Люда П. (5 років 6 міс.): Я буду продавцем. Ти, Наталко, будеш касиром. Ти, Катрусю, будеш покупцем. А ти, Світлано, теж будеш покупцем. А хто буде прибиральницею?

Наталка Н. (5 років 4 міс.): Я не хочу бути касиром. Я хочу бути продавцем.

Люда: Ні, я продавець.

Наталка: Тоді я не гратимусь.

Сашко: Давай, цур я перукар.

Катруся: Я теж хочу бути перукарем!

Сашко: Давай, спочатку я, а потім – ти.

Катруся: Гаразд.

5. Які взаємини між дітьми відображає фрагмент? Для якого віку притаманне таке ставлення дітей до своїх ігрових ролей? Чому діти погоджуються на ролі, які їх не приваблюють?

Дорослий поставив різним дітям запитання: Ким ти частіше за все буваш в іграх?

Максим Н.: Звірами, ну, наприклад...

2. Який момент у розвитку гри дошкільника представлено у фрагменті? Коли він виникає, яке значення має для подальшого розвитку дитини?

Даринка Д., Олена Б., Тетянка Б. Олена – мама, Даринка і Тетянка – доньки.

Олена (змахує руками): Ой, Даринко! Ти захворіла! Тетянко, швидше дай мені термометр.

Тетянка шукає «термометр», дає паличку.

Олена: Так який же це термометр?

Даринка: Ну неначе, хай буде. Давай, Олено.

Олена: Гаразд.

3. Який етап розгортання гри зображено у фрагменті? Коли цей етап з'являється, як у ньому проявляється колективний характер гри?

«Нехай я буду сусідкою. Прийду до тебе. І ніби-то твої доньки підуть у школу» (Даринка Д.).

«А давайте, я неначе захворіла, і ви повезете мене в лікарню» (Катруся Б.).

«Даринка, давай у «доньки-матері» гратись. Я буду мама. А ти тато. Я візьму ведмедика. Він буде наш синок. Ми з ним гулятимемо» (Олена Н.).

«Катрусю, давай у перукарню гратись. Я зараз тебе пострижу, а потім розчешу» (Сашко О., 5 років).

4. Назвіть типові причини суперечок між дітьми у наведеному прикладі. Як ставитись до них вихователю залежно від віку дитини?

Сашко (5 років): Цур, я буду мама.

Яна (5 років): Ти завжди мама, я теж хочу.

Сашко: А-а-а... Тоді я не гратиму.

Люда П. (5 років 6 міс.): Я буду продавцем. Ти, Наталко, будеш касиром. Ти, Катрусю, будеш покупцем. А ти, Світлано, теж будеш покупцем. А хто буде прибиральницею?

Наталка Н. (5 років 4 міс.): Я не хочу бути касиром. Я хочу бути продавцем.

Люда: Ні, я продавець.

Наталка: Тоді я не гратимусь.

Сашко: Давай, цур я перукар.

Катруся: Я теж хочу бути перукарем!

Сашко: Давай, спочатку я, а потім – ти.

Катруся: Гаразд.

5. Які взаємини між дітьми відображає фрагмент? Для якого віку притаманне таке ставлення дітей до своїх ігрових ролей? Чому діти погоджуються на ролі, які їх не приваблюють?

Дорослий поставив різним дітям запитання: Ким ти частіше за все буваш в іграх?

Максим Н.: Звірами, ну, наприклад...

Дорослий: Чому ?

Максим: Тому що яка роль дістається, ту і граю. Якщо ролі не вистачає, йду до інших гратись.

Ганна К.: Зараз буду сусідкою. Тому що дві мами не буває.

Марійка: Мені хочеться бути вихователкою, але я буваю господаркою собаки або кішки.

Дорослий: Ким ти хочеш бути?

Марійка: Я хочу бути чарівницею або принцесою, але у мене не виходить. Тому що мені не дають.

Дорослий: Хто тобі не дає?

Марійка: Катруся, вона завжди буває чарівницею або принцесою. Так нехай вона буде, щоб не кричала. А ще Олена прийшла після хвороби, так Катруся стала з нею гратись. Я хотіла з Оленою грати, але Катруся перша до неї підійшла.

6. Як розвивається прагнення дітей до відповідності змісту гри реальності, як цей розвиток пов'язаний з розвитком гри? На якому етапі розвитку цього прагнення знаходяться діти?

Катруся П, Тетянка Ю., Оля В. граються в «Сім'ю».

Катруся (строго, гучно): Так, дівчатка... швидко йдіть до школи. Одягайтеся! (Робить рухи, ніби одягає ляльок Тетянки і Олі.) Я за вами прийду, коли ви кінчите вчитися.

Тетянка (обурено): Ти що, Катрусю, до школи не приходять! Я сама приходитиму додому і в школу ходитиму.

Катруся (скривджено): Ні, все одно проводжають. Мене тато проводжатиме.

Тетянка (усміхається): Ти що, маленька?

Катруся мовчить.

7. Які ігри дітей зображено у фрагменті? Який існує між ними зв'язок?

Іра (5 років 6 міс.) пропонує Анжелі (5 років 7 міс.): Давай побудуємо будиночок. Тут житиме лисичка (приносить іграшку).

Анжела: Давай тепер побудуємо будиночок для ведмедика, а то йому буде холодно взимку (приносить іграшку).

Іра: Давай. (Дівчатка будують більший будиночок.)

Іра: Давай, лисичка до ведмедика на гостину прийде.

Анжела: Добре (бере лисичку). Тук-тук-тук. Я лисичка-сестричка. Ти вдома, ведмедик?

Іра: Давай, заходь до мене в гості.

Анжела: Як у тебе гарно в будиночку. Давай підемо погуляємо.

Іра: Давай підемо відвідаємо зайчика (бере ведмедика й зайця).

Анжела: Звичайно. Він буде будиночок. Може, йому потрібно допомогти.

Іра: А ось і зайчик. Що ти робиш? (Відповідає за зайця.) Будиночок будую.

Анжела: Хочеш, ми тобі допоможемо?

Дорослий: Чому ?

Максим: Тому що яка роль дістається, ту і граю. Якщо ролі не вистачає, йду до інших гратись.

Ганна К.: Зараз буду сусідкою. Тому що дві мами не буває.

Марійка: Мені хочеться бути вихователкою, але я буваю господаркою собаки або кішки.

Дорослий: Ким ти хочеш бути?

Марійка: Я хочу бути чарівницею або принцесою, але у мене не виходить. Тому що мені не дають.

Дорослий: Хто тобі не дає?

Марійка: Катруся, вона завжди буває чарівницею або принцесою. Так нехай вона буде, щоб не кричала. А ще Олена прийшла після хвороби, так Катруся стала з нею гратись. Я хотіла з Оленою грати, але Катруся перша до неї підійшла.

6. Як розвивається прагнення дітей до відповідності змісту гри реальності, як цей розвиток пов'язаний з розвитком гри? На якому етапі розвитку цього прагнення знаходяться діти?

Катруся П, Тетянка Ю., Оля В. граються в «Сім'ю».

Катруся (строго, гучно): Так, дівчатка... швидко йдіть до школи. Одягайтеся! (Робить рухи, ніби одягає ляльок Тетянки і Олі.) Я за вами прийду, коли ви кінчите вчитися.

Тетянка (обурено): Ти що, Катрусю, до школи не приходять! Я сама приходитиму додому і в школу ходитиму.

Катруся (скривджено): Ні, все одно проводжають. Мене тато проводжатиме.

Тетянка (усміхається): Ти що, маленька?

Катруся мовчить.

7. Які ігри дітей зображено у фрагменті? Який існує між ними зв'язок?

Іра (5 років 6 міс.) пропонує Анжелі (5 років 7 міс.): Давай побудуємо будиночок. Тут житиме лисичка (приносить іграшку).

Анжела: Давай тепер побудуємо будиночок для ведмедика, а то йому буде холодно взимку (приносить іграшку).

Іра: Давай. (Дівчатка будують більший будиночок.)

Іра: Давай, лисичка до ведмедика на гостину прийде.

Анжела: Добре (бере лисичку). Тук-тук-тук. Я лисичка-сестричка. Ти вдома, ведмедик?

Іра: Давай, заходь до мене в гості.

Анжела: Як у тебе гарно в будиночку. Давай підемо погуляємо.

Іра: Давай підемо відвідаємо зайчика (бере ведмедика й зайця).

Анжела: Звичайно. Він буде будиночок. Може, йому потрібно допомогти.

Іра: А ось і зайчик. Що ти робиш? (Відповідає за зайця.) Будиночок будую.

Анжела: Хочеш, ми тобі допоможемо?

Іра і Анжела разом будують будиночок для зайчика.
Іра (говорить за зайця): Спасибі вам.
Анжела: Ой, вже пізно. Як в лісі темно стало. Час додому.
Іра: До побачення, зайчику.
Анжела: До побачення. (Дівчатка відводять звіряток додому.)

Програмований контроль знань

1. Момент дійсності й взаємин між дорослими, що виділяється в обраній дітьми сфері дійсності як найбільш значущий та відтворюється ними у грі, позначається як:
  - а) сюжет;
  - б) тема;
  - в) різновид;
  - г) зміст.
2. Вставте правильну послідовність пропущених слів.
Гра „у лікарню” — ..., а прийом хворого, вислуховування роботи його серця, дихання — ... цієї гри.
  - а) зміст, сюжет;
  - б) сюжет, зміст;
  - в) тема, сюжет;
  - г) тема, зміст.
3. Співвідношення ігрових дій та ігрових ролей протягом дошкільного віку:
  - а) не змінюється;
  - б) ігрова роль виходить на перший план;
  - в) ігрова дія виходить на перший план;
  - г) ігрові дії та ігрові ролі знаходяться на однаковому рівні.
4. Перший та другий рівні розвитку сюжетно-рольової гри притаманні дітям у:
  - а) 3 роки;
  - б) 4-5 років;
  - в) 3-5 років;
  - г) 2-4 роки.
5. Третій та четвертий рівні розвитку сюжетно-рольової гри притаманні дітям у:
  - а) 5-7 років;
  - б) 4-5 років;
  - в) 5 років;
  - г) 6 років.
6. На якому рівні розвитку сюжетно-рольової гри діти починають називати ігрові ролі:
  - а) на першому;
  - б) на другому;
  - в) на третьому;
  - г) на четвертому.
7. На якому рівні розвитку сюжетно-рольової гри основний зміст – виконання ігрової ролі, відповідних їй дій:

Іра і Анжела разом будують будиночок для зайчика.
Іра (говорить за зайця): Спасибі вам.
Анжела: Ой, вже пізно. Як в лісі темно стало. Час додому.
Іра: До побачення, зайчику.
Анжела: До побачення. (Дівчатка відводять звіряток додому.)

Програмований контроль знань

1. Момент дійсності й взаємин між дорослими, що виділяється в обраній дітьми сфері дійсності як найбільш значущий та відтворюється ними у грі, позначається як:
  - а) сюжет;
  - б) тема;
  - в) різновид;
  - г) зміст.
2. Вставте правильну послідовність пропущених слів.
Гра „у лікарню” — ..., а прийом хворого, вислуховування роботи його серця, дихання — ... цієї гри.
  - а) зміст, сюжет;
  - б) сюжет, зміст;
  - в) тема, сюжет;
  - г) тема, зміст.
3. Співвідношення ігрових дій та ігрових ролей протягом дошкільного віку:
  - а) не змінюється;
  - б) ігрова роль виходить на перший план;
  - в) ігрова дія виходить на перший план;
  - г) ігрові дії та ігрові ролі знаходяться на однаковому рівні.
4. Перший та другий рівні розвитку сюжетно-рольової гри притаманні дітям у:
  - а) 3 роки;
  - б) 4-5 років;
  - в) 3-5 років;
  - г) 2-4 роки.
5. Третій та четвертий рівні розвитку сюжетно-рольової гри притаманні дітям у:
  - а) 5-7 років;
  - б) 4-5 років;
  - в) 5 років;
  - г) 6 років.
6. На якому рівні розвитку сюжетно-рольової гри діти починають називати ігрові ролі:
  - а) на першому;
  - б) на другому;
  - в) на третьому;
  - г) на четвертому.
7. На якому рівні розвитку сюжетно-рольової гри основний зміст – виконання ігрової ролі, відповідних їй дій:

- а) на першому;
  - б) на другому;
  - в) на третьому;
  - г) на четвертому.
8. На якому рівні розвитку сюжетно-рольової гри діти відхиляють порушення логіки ігрових дій та правил, мотивуючи це їх доцільністю:
- а) на першому;
  - б) на другому;
  - в) на третьому;
  - г) на четвертому.
9. Знайдіть правильну послідовність формування передумов сюжетно-рольової гри:
- а) їсти ложкою – годувати ложкою – годувати ложкою ляльку – годувати ложкою ляльку, як мама;
  - б) годувати ложкою – їсти ложкою – годувати ложкою ляльку – годувати ложкою ляльку, як мама.
  - в) годувати ложкою ляльку, як мама – їсти ложкою – годувати ложкою – годувати ложкою ляльку.
  - г) годувати ложкою – годувати ложкою ляльку – їсти ложкою – годувати ложкою ляльку, як мама.
10. Метою формування передумов сюжетно-рольової гри є:
- а) перехід дитини від предметної дії до виконання нею маніпуляцій;
  - б) перехід дитини від ігрової ролі до виконання нею предметної дії;
  - в) перехід дитини від предметної дії до виконання нею ігрової ролі;
  - г) перехід дитини від маніпуляцій до виконання нею предметної дії.

ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

І. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Особливості побутової діяльності у дитини немовлячого віку;
- Характеристика побутової діяльності дитини раннього віку;
- Побутова діяльність у дошкільному віці.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 88-89; 102-106.

- а) на першому;
  - б) на другому;
  - в) на третьому;
  - г) на четвертому.
8. На якому рівні розвитку сюжетно-рольової гри діти відхиляють порушення логіки ігрових дій та правил, мотивуючи це їх доцільністю:
- а) на першому;
  - б) на другому;
  - в) на третьому;
  - г) на четвертому.
9. Знайдіть правильну послідовність формування передумов сюжетно-рольової гри:
- а) їсти ложкою – годувати ложкою – годувати ложкою ляльку – годувати ложкою ляльку, як мама;
  - б) годувати ложкою – їсти ложкою – годувати ложкою ляльку – годувати ложкою ляльку, як мама.
  - в) годувати ложкою ляльку, як мама – їсти ложкою – годувати ложкою – годувати ложкою ляльку.
  - г) годувати ложкою – годувати ложкою ляльку – їсти ложкою – годувати ложкою ляльку, як мама.
10. Метою формування передумов сюжетно-рольової гри є:
- а) перехід дитини від предметної дії до виконання нею маніпуляцій;
  - б) перехід дитини від ігрової ролі до виконання нею предметної дії;
  - в) перехід дитини від предметної дії до виконання нею ігрової ролі;
  - г) перехід дитини від маніпуляцій до виконання нею предметної дії.

ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

І. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Особливості побутової діяльності у дитини немовлячого віку;
- Характеристика побутової діяльності дитини раннього віку;
- Побутова діяльність у дошкільному віці.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 88-89; 102-106.

3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 126-135. 122-126.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Ладивір С. Педпроцес потребує радикальних змін // Дошкільне виховання. – 2006. – № 1. – С. 7-9).

III. Виконання практичної роботи „Складання анкети для батьків на вивчення побутової діяльності їх дітей”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Складання анкети для батьків на вивчення побутової діяльності їх дітей”.

Хід роботи:

1. Студенти на основі знань про побутову діяльність дошкільників складають вищезазначену анкету для батьків у таких варіантах: а) про побутову діяльність дітей раннього віку; б) дітей середнього дошкільного віку; в) старших дошкільників;

2. Визначають можливі цілі та ситуації застосування анкети;

3. Складені анкети зачитуються та обговорюються у студентській групі.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Яка діяльність дошкільника проявилась в описаному прикладі? Чим відзначається процес її виконання і для якого віку є характерним?

Іванко Д. підходить до раковини, відкриває кран, звертається до Оксани Н.: Дали вже воду, так, Оксано?

Настя: Де мій рушник?

Іванко: Там он висить.

Іванко намилює руки, закриває кран рукою, сміється, відвертається від бризок. Підходить Катруся.

Іванко швидко змиває піну з рук, звертаючись до Катрусі: Я вже все. Ось, йди, ось (показує на раковину).

Підходить до рушника, роздивляється свою картинку, витирає руки, не знімаючи рушника, вибігає з туалетної кімнати.

2. У якому віці у дитини з’являється розуміння необхідності побутових процедур, а їх виконання стає більш узагальненим, набуваючи перспективної спрямованості, що виявляється у типових висловленнях дітей: «спати треба, щоб швидше рости і бути сильним».

3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 126-135. 122-126.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Ладивір С. Педпроцес потребує радикальних змін // Дошкільне виховання. – 2006. – № 1. – С. 7-9).

III. Виконання практичної роботи „Складання анкети для батьків на вивчення побутової діяльності їх дітей”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Складання анкети для батьків на вивчення побутової діяльності їх дітей”.

Хід роботи:

1. Студенти на основі знань про побутову діяльність дошкільників складають вищезазначену анкету для батьків у таких варіантах: а) про побутову діяльність дітей раннього віку; б) дітей середнього дошкільного віку; в) старших дошкільників;

2. Визначають можливі цілі та ситуації застосування анкети;

3. Складені анкети зачитуються та обговорюються у студентській групі.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Яка діяльність дошкільника проявилась в описаному прикладі? Чим відзначається процес її виконання і для якого віку є характерним?

Іванко Д. підходить до раковини, відкриває кран, звертається до Оксани Н.: Дали вже воду, так, Оксано?

Настя: Де мій рушник?

Іванко: Там он висить.

Іванко намилює руки, закриває кран рукою, сміється, відвертається від бризок. Підходить Катруся.

Іванко швидко змиває піну з рук, звертаючись до Катрусі: Я вже все. Ось, йди, ось (показує на раковину).

Підходить до рушника, роздивляється свою картинку, витирає руки, не знімаючи рушника, вибігає з туалетної кімнати.

2. У якому віці у дитини з’являється розуміння необхідності побутових процедур, а їх виконання стає більш узагальненим, набуваючи перспективної спрямованості, що виявляється у типових висловленнях дітей: «спати треба, щоб швидше рости і бути сильним».

3. Які особливості самоконтролю дошкільника за виконанням побутових процесів виявились у наступному прикладі? Яким є рівень розвитку самоконтролю і для якого віку він характерний?

Вихователь: Діти, сьогодні нам на сніданок приготували рисову кашу, чай з молоком і булочку з маслом. Смачного!

Олена М. (разом зі всіма): Дукую! (Бере ложку в праву руку, підсовує ближче тарілку, вимовляє неголосно.) Кашка, кашка!.. (Звертається до сусідки за столом Світланки Н.) А мені мама вчора зварила кашку! (Повертається у бік сусіднього столу, до Артема Г.) За столом не розмовляють. Чуєш мене! Не можна ж! (Доїдає кашу, кладе ложку на тарілку, підсуває чашку, бере булочку, відкушує, запиває. Відсовує чашку і тарілку вбік. Промовляє протяжно, гучно.) Дякую! (Встає, засуває за собою стілець, йде.)

Вихователь: Діти, швиденько миємо ручки і сідаємо обідати!

4. Для якого віку характерним є наступний опис. Про яку властивість розвитку побутових процесів він свідчить?

Дитина починає розуміти об'єктивність вимог дорослих, усвідомлювати, що дотримання правил дозволяє налагодити взаємини з оточуючими: «треба причісуватися, а то всі красиві, а ти ні. Тобі соромно буде», – стверджує Оксана.

5. Чим відзначається потреба Марійки у виконанні побутового процесу? Для якого віку вона властива?

Марійка заходить у туалетну кімнату, бере мило, намилює руки, роздивляється їх, кладе мило, змиває піну водою, дивиться на руки: Ніби чисті. (Звертається до Дениса.) Чисті? (Закриває кран, витирає руки, сідає за стіл.)

6. Який мотив спонукає Олену виконувати побутовий процес і допомагати своїй подрузі при цьому? Який приблизний вік дівчинки?

Олена підходить до шафки, відкриває її, розв'язує шарф, розстібає гудзики і знімає шубу, рукавички віддає вихователю, зауважує: «Мокрі». Вішає шубу на дверцята шафки, знімає шапку і вішає її на гачок. Знімає чоботи, ставить їх у шафу, знімає светр, кладе в шафу, бере гребінець і розчісує волосся, наспівуючи. Кладе гребінець у шафу, знімає рейтузи, шкарпетки і колготки, складає їх та кладе в шафу. Надягає гольф і сандалі, поправляє плаття, підходить до Ганни, яка одягнена і сидить на стільці: «Ганно, вставай, зараз не встигнеш роздягтися. Давай, я тобі розв'яжу». Розв'язує Ганні шапку, кладе в шафу, допомагає зняти шубу і чобіки, складає одяг у шафу. Відкриває сусідню шафу: «Ну, що таке! (обурено). Як поклала колготки! (Струшує колготки, складає і кладе на полицю, піднімає шапку і вішає на гачок.) Все! Пішла мити руки» (закриває шафку, йде в групу).

3. Які особливості самоконтролю дошкільника за виконанням побутових процесів виявились у наступному прикладі? Яким є рівень розвитку самоконтролю і для якого віку він характерний?

Вихователь: Діти, сьогодні нам на сніданок приготували рисову кашу, чай з молоком і булочку з маслом. Смачного!

Олена М. (разом зі всіма): Дукую! (Бере ложку в праву руку, підсовує ближче тарілку, вимовляє неголосно.) Кашка, кашка!.. (Звертається до сусідки за столом Світланки Н.) А мені мама вчора зварила кашку! (Повертається у бік сусіднього столу, до Артема Г.) За столом не розмовляють. Чуєш мене! Не можна ж! (Доїдає кашу, кладе ложку на тарілку, підсуває чашку, бере булочку, відкушує, запиває. Відсовує чашку і тарілку вбік. Промовляє протяжно, гучно.) Дякую! (Встає, засуває за собою стілець, йде.)

Вихователь: Діти, швиденько миємо ручки і сідаємо обідати!

4. Для якого віку характерним є наступний опис. Про яку властивість розвитку побутових процесів він свідчить?

Дитина починає розуміти об'єктивність вимог дорослих, усвідомлювати, що дотримання правил дозволяє налагодити взаємини з оточуючими: «треба причісуватися, а то всі красиві, а ти ні. Тобі соромно буде», – стверджує Оксана.

5. Чим відзначається потреба Марійки у виконанні побутового процесу? Для якого віку вона властива?

Марійка заходить у туалетну кімнату, бере мило, намилює руки, роздивляється їх, кладе мило, змиває піну водою, дивиться на руки: Ніби чисті. (Звертається до Дениса.) Чисті? (Закриває кран, витирає руки, сідає за стіл.)

6. Який мотив спонукає Олену виконувати побутовий процес і допомагати своїй подрузі при цьому? Який приблизний вік дівчинки?

Олена підходить до шафки, відкриває її, розв'язує шарф, розстібає гудзики і знімає шубу, рукавички віддає вихователю, зауважує: «Мокрі». Вішає шубу на дверцята шафки, знімає шапку і вішає її на гачок. Знімає чоботи, ставить їх у шафу, знімає светр, кладе в шафу, бере гребінець і розчісує волосся, наспівуючи. Кладе гребінець у шафу, знімає рейтузи, шкарпетки і колготки, складає їх та кладе в шафу. Надягає гольф і сандалі, поправляє плаття, підходить до Ганни, яка одягнена і сидить на стільці: «Ганно, вставай, зараз не встигнеш роздягтися. Давай, я тобі розв'яжу». Розв'язує Ганні шапку, кладе в шафу, допомагає зняти шубу і чобіки, складає одяг у шафу. Відкриває сусідню шафу: «Ну, що таке! (обурено). Як поклала колготки! (Струшує колготки, складає і кладе на полицю, піднімає шапку і вішає на гачок.) Все! Пішла мити руки» (закриває шафку, йде в групу).

Програмований контроль знань

1. За перший рік життя в дитини формується:
  - а) практичний етап оволодіння побутовою діяльністю;
  - б) емоційний етап оволодіння побутовою діяльністю;
  - в) початковий етап оволодіння побутовою діяльністю;
  - г) ознайомлювальний етап оволодіння побутовою діяльністю.
2. У якому віці переважає соціальна мотивація виконання побутових процесів дитиною:
  - а) немовлячому віці;
  - б) у ранньому віці;
  - в) у дошкільному віці;
  - г) у молодшому дошкільному віці.
3. Головною ознакою емоційного етапу оволодіння побутовою діяльністю є:
  - а) позитивне ставлення дитини до побутових процесів;
  - б) вибіркоче ставлення дитини до побутових процесів;
  - в) переживання радості під час побутових процедур
  - в) оволодіння режимом дня.
4. Елементарні вказівки дорослого, які полегшують процес одягання (лягти, сісти, підняти руку тощо), дитина виконує з:
  - а) першого півріччя;
  - б) до кінця 1 року;
  - в) раннього віку;
  - г) 8-9 міс.
5. Першим компонентом режиму дня, якого починає дотримуватись дитина, є:
  - а) розмежування періоду нічного сну та денної активності;
  - б) зменшення тривалості нічного сну;
  - в) прийом їжі в один і той же час;
  - г) засинання в один і той же час.
6. Головний зміст виховання у немовлячому віці:
  - а) привчання дитини до позитивного сприйняття дорослого;
  - б) привчання дитини до фіксованого режиму дня;
  - в) оволодіння ходьбою і мовленням;
  - г) оволодіння предметними діями.
7. Цей вік вважається сензитивним щодо вироблення у дитини навичок самообслуговування:
  - а) немовлячий;
  - б) ранній;
  - в) дошкільний;
  - г) середній дошкільний.
8. Провідною умовою перетворення культурно-гігієнічних навичок дитини на стійкі звички є:
  - а) надання дитині повної самостійності;
  - б) наслідування дитиною дій дорослого;

Програмований контроль знань

1. За перший рік життя в дитини формується:
  - а) практичний етап оволодіння побутовою діяльністю;
  - б) емоційний етап оволодіння побутовою діяльністю;
  - в) початковий етап оволодіння побутовою діяльністю;
  - г) ознайомлювальний етап оволодіння побутовою діяльністю.
2. У якому віці переважає соціальна мотивація виконання побутових процесів дитиною:
  - а) немовлячому віці;
  - б) у ранньому віці;
  - в) у дошкільному віці;
  - г) у молодшому дошкільному віці.
3. Головною ознакою емоційного етапу оволодіння побутовою діяльністю є:
  - а) позитивне ставлення дитини до побутових процесів;
  - б) вибіркоче ставлення дитини до побутових процесів;
  - в) переживання радості під час побутових процедур
  - в) оволодіння режимом дня.
4. Елементарні вказівки дорослого, які полегшують процес одягання (лягти, сісти, підняти руку тощо), дитина виконує з:
  - а) першого півріччя;
  - б) до кінця 1 року;
  - в) раннього віку;
  - г) 8-9 міс.
5. Першим компонентом режиму дня, якого починає дотримуватись дитина, є:
  - а) розмежування періоду нічного сну та денної активності;
  - б) зменшення тривалості нічного сну;
  - в) прийом їжі в один і той же час;
  - г) засинання в один і той же час.
6. Головний зміст виховання у немовлячому віці:
  - а) привчання дитини до позитивного сприйняття дорослого;
  - б) привчання дитини до фіксованого режиму дня;
  - в) оволодіння ходьбою і мовленням;
  - г) оволодіння предметними діями.
7. Цей вік вважається сензитивним щодо вироблення у дитини навичок самообслуговування:
  - а) немовлячий;
  - б) ранній;
  - в) дошкільний;
  - г) середній дошкільний.
8. Провідною умовою перетворення культурно-гігієнічних навичок дитини на стійкі звички є:
  - а) надання дитині повної самостійності;
  - б) наслідування дитиною дій дорослого;

- в) надання дитині зразків для наслідування;
  - г) систематичний і послідовний контроль дорослого.
9. Прагнення дитини до якісного виконання побутових процесів виникає у:
- а) немовлячому віці;
  - б) у ранньому віці;
  - в) у старшому дошкільному віці;
  - г) у дошкільному віці.
10. Здатність дитини здійснювати побутовий процес за словесною інструкцією дорослого виникає у :
- а) немовлячому віці;
  - б) у ранньому віці;
  - в) у старшому дошкільному віці
  - г) у дошкільному віці.

ТЕМА 11. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Елементи трудової діяльності в ранньому дитинстві;
- Значення трудової діяльності дошкільника та розвиток її структури:
  - *Трудова діяльність дошкільника як передумова професійного самовизначення особистості;*
  - *Взаємозв'язок трудової діяльності та гри дитини;*
  - *Розвиток компонентів структури трудової діяльності;*
- Оволодіння дошкільником новими видами й формами праці;
- Розвиток співпраці дошкільника з однолітками.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 135-151.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 187-221.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Машовець М. Даруємо радість праці // Дошкільне виховання. – 2006. – № 5. – С. 8-9 ; № 6. – С. 10-11).

III. Виконання практичної роботи „Визначення вікової відповідності трудових умінь, справ та доручень дітей”.

- в) надання дитині зразків для наслідування;
  - г) систематичний і послідовний контроль дорослого.
9. Прагнення дитини до якісного виконання побутових процесів виникає у:
- а) немовлячому віці;
  - б) у ранньому віці;
  - в) у старшому дошкільному віці;
  - г) у дошкільному віці.
10. Здатність дитини здійснювати побутовий процес за словесною інструкцією дорослого виникає у :
- а) немовлячому віці;
  - б) у ранньому віці;
  - в) у старшому дошкільному віці
  - г) у дошкільному віці.

ТЕМА 11. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Елементи трудової діяльності в ранньому дитинстві;
- Значення трудової діяльності дошкільника та розвиток її структури:
  - *Трудова діяльність дошкільника як передумова професійного самовизначення особистості;*
  - *Взаємозв'язок трудової діяльності та гри дитини;*
  - *Розвиток компонентів структури трудової діяльності;*
- Оволодіння дошкільником новими видами й формами праці;
- Розвиток співпраці дошкільника з однолітками.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С.106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 135-151.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 187-221.

II. Контроль самостійної роботи (обговорення статті Машовець М. Даруємо радість праці // Дошкільне виховання. – 2006. – № 5. – С. 8-9 ; № 6. – С. 10-11).

III. Виконання практичної роботи „Визначення вікової відповідності трудових умінь, справ та доручень дітей”.

- IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- V. Програмований контроль знань.
- VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Визначення вікової відповідності трудових умінь, справ та доручень дітей”.

Обладнання: набір з 50 карток, на кожній з яких містяться певні трудові вміння та доручення, виконання яких слід формувати у дітей в один з вікових періодів. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділений на 5.

Хід роботи:

1. Студенти поділяються на підгрупи з 5-ти учасників, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано певні трудові вміння та доручення, виконання яких слід формувати у дітей раннього, молодшого, середнього та старшого дошкільного віку, 6-7 років. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують трудові вміння та доручення, які мають бути сформованими у дитини одного з вищеназваних вікових періодів”.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

ПЕРЕЛІК ТРУДОВИХ УМІНЬ ТА ДОРУЧЕНЬ (за М.Машовець)

1. звички економно використовувати матеріал, охайно працювати, допомагати товаришеві;
2. допомога при сервіруванні столу (ставити хлібниці, тарілки, класти серветки);
3. пришивати гудзики, вішалки для рушників, курток, вишивати;
4. розстібати та застібати гудзики;
5. копати, садити цибулю, поливати грядки, викоплювати з них бур'яни;
6. самостійно мити руки перед їдою та після туалету;
7. прибирати після їди; витирати стіл;
8. застібати „змійку” на одязі, надягати головний убір; користуватись дзеркалом, щоб контролювати недоліки у своєму одязі, зовнішності;
9. виконувати сезонні роботи на грядках.
10. залучати до чергування в їдальні;
11. доручати готувати й засипати корм птахам, кроликам; мити годівниці, напувалки;
12. виконання доручень покласти іграшку на місце, скласти сорочку, платтячко;
13. прати й прасувати дрібні особисті речі, ляльковий одяг;
14. брати участь у догляді за живою їстотою – домашньою тваринкою (хом'ячком, папугою);
15. пошиття льльового одягу, торбинок за готовою викрійкою;
16. навички мити вуха, шию, стежити за нігтями, вчасно просити підстригати їх;

- IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- V. Програмований контроль знань.
- VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Визначення вікової відповідності трудових умінь, справ та доручень дітей”.

Обладнання: набір з 50 карток, на кожній з яких містяться певні трудові вміння та доручення, виконання яких слід формувати у дітей в один з вікових періодів. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділений на 5.

Хід роботи:

1. Студенти поділяються на підгрупи з 5-ти учасників, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано певні трудові вміння та доручення, виконання яких слід формувати у дітей раннього, молодшого, середнього та старшого дошкільного віку, 6-7 років. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують трудові вміння та доручення, які мають бути сформованими у дитини одного з вищеназваних вікових періодів”.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

ПЕРЕЛІК ТРУДОВИХ УМІНЬ ТА ДОРУЧЕНЬ (за М.Машовець)

1. звички економно використовувати матеріал, охайно працювати, допомагати товаришеві;
2. допомога при сервіруванні столу (ставити хлібниці, тарілки, класти серветки);
3. пришивати гудзики, вішалки для рушників, курток, вишивати;
4. розстібати та застібати гудзики;
5. копати, садити цибулю, поливати грядки, викоплювати з них бур'яни;
6. самостійно мити руки перед їдою та після туалету;
7. прибирати після їди; витирати стіл;
8. застібати „змійку” на одязі, надягати головний убір; користуватись дзеркалом, щоб контролювати недоліки у своєму одязі, зовнішності;
9. виконувати сезонні роботи на грядках.
10. залучати до чергування в їдальні;
11. доручати готувати й засипати корм птахам, кроликам; мити годівниці, напувалки;
12. виконання доручень покласти іграшку на місце, скласти сорочку, платтячко;
13. прати й прасувати дрібні особисті речі, ляльковий одяг;
14. брати участь у догляді за живою їстотою – домашньою тваринкою (хом'ячком, папугою);
15. пошиття льльового одягу, торбинок за готовою викрійкою;
16. навички мити вуха, шию, стежити за нігтями, вчасно просити підстригати їх;

17. допомагати у садінні дерев, кущів, в оформленні квітників;
18. привчати мити ноги, користуватись гребінцем;
19. доручати готувати бутерброди;
20. самостійно стежити за чистотою одягу й взуття, чистити. Просушувати його;
21. нарізати сири й варені овочі для салатів, різати хліб;
22. прибирати у іграшковому куточку, прати ляльковий одяг, свої дрібні речі;
23. залучати до участі у сушінні яблук, ягід;
24. фарбування клейовими фарбами;
25. декоративне плетіння, вирізування;
26. самостійне умивання, миття рук; уміння насухо витиратися рушником та вішати його на місце;
27. вміння розпушувати землю у горщику, мити листя квітів, годувати рибок і пташок;
28. посильна допомога старшим дошкільнятам у їх роботі з папером, тканиною;
29. вчити користувати лопаткою, граблями, садити великі насінини;
30. самостійно їсти, вдягатися роздягатися, контролювати свої фізіологічні потреби;
31. вчити згрібати листя, сніг;
32. чистити вогкою щіткою одяг, мити й чистити взуття;
33. складати одяг, шкарпетки, колготи, знімати взяття;
34. вчити самостійно сервірувати стіл (розстилати скатертину, розміщувати столові прибори, вази з квітами);
35. участь у приготуванні страв з тіста; вміння перемішувати салати;
36. вчити стежити за порядком у шафі з дидактичним матеріалом;
37. витирати ганчіркою пил, підмити підлогу;
38. чистити зуби, полоскати рот, промивати зубну щітку;
39. співпраця з однолітками у митті іграшок, пранні лялькового начиння, ремонті книжок, прикрашання кімнати до свят;
40. мити іграшки, витирати їх, класти на місце дидактичний матеріал;
41. вчити виробляти з тіста коржі, бублики, вареники, печиво;
42. самостійно взувати черевики, застібати їх;
43. виготовлення виробів з пап'є-маше;
44. виготовлення листівок у техніках орігамі, флористики;
45. спроби самостійно усунути неохайність в одязі;
46. виготовлення іграшок-саморобок для ігор, декорацій для лялькового театру, лялькових прикрас;
47. під контролем дорослого користуватись кухонним приладдям (м'ясорубкою, міксером);
48. виготовлення іграшок згинанням паперу, з котушок, коробок, тканини;
49. без нагадувань підтримувати чистоту й порядок в ігровій кімнаті;
50. збирати жолуді, каштани, кольорові камінці для виготовлення з них виробів.

17. допомагати у садінні дерев, кущів, в оформленні квітників;
18. привчати мити ноги, користуватись гребінцем;
19. доручати готувати бутерброди;
20. самостійно стежити за чистотою одягу й взуття, чистити. Просушувати його;
21. нарізати сири й варені овочі для салатів, різати хліб;
22. прибирати у іграшковому куточку, прати ляльковий одяг, свої дрібні речі;
23. залучати до участі у сушінні яблук, ягід;
24. фарбування клейовими фарбами;
25. декоративне плетіння, вирізування;
26. самостійне умивання, миття рук; уміння насухо витиратися рушником та вішати його на місце;
27. вміння розпушувати землю у горщику, мити листя квітів, годувати рибок і пташок;
28. посильна допомога старшим дошкільнятам у їх роботі з папером, тканиною;
29. вчити користувати лопаткою, граблями, садити великі насінини;
30. самостійно їсти, вдягатися роздягатися, контролювати свої фізіологічні потреби;
31. вчити згрібати листя, сніг;
32. чистити вогкою щіткою одяг, мити й чистити взуття;
33. складати одяг, шкарпетки, колготи, знімати взяття;
34. вчити самостійно сервірувати стіл (розстилати скатертину, розміщувати столові прибори, вази з квітами);
35. участь у приготуванні страв з тіста; вміння перемішувати салати;
36. вчити стежити за порядком у шафі з дидактичним матеріалом;
37. витирати ганчіркою пил, підмити підлогу;
38. чистити зуби, полоскати рот, промивати зубну щітку;
39. співпраця з однолітками у митті іграшок, пранні лялькового начиння, ремонті книжок, прикрашання кімнати до свят;
40. мити іграшки, витирати їх, класти на місце дидактичний матеріал;
41. вчити виробляти з тіста коржі, бублики, вареники, печиво;
42. самостійно взувати черевики, застібати їх;
43. виготовлення виробів з пап'є-маше;
44. виготовлення листівок у техніках орігамі, флористики;
45. спроби самостійно усунути неохайність в одязі;
46. виготовлення іграшок-саморобок для ігор, декорацій для лялькового театру, лялькових прикрас;
47. під контролем дорослого користуватись кухонним приладдям (м'ясорубкою, міксером);
48. виготовлення іграшок згинанням паперу, з котушок, коробок, тканини;
49. без нагадувань підтримувати чистоту й порядок в ігровій кімнаті;
50. збирати жолуді, каштани, кольорові камінці для виготовлення з них виробів.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Що можна сказати про наступні мотиви трудової діяльності дошкільників? Як вони характеризують трудове виховання дітей?

Малюк пояснює значення праці так: «щоб мама не сварила», «щоб мама похвалила», «коли попрацюю, мені завжди що-небудь смачненьке дають», «працюю тому, що мама сказала».

2. З яких елементів складається вміння дитини планувати свою працю? Який приблизний вік дитини? Які особливості самоконтролю та самооцінки виявились у прикладі?

Протокол бесіди з Настею Е.

Настя Е. надягає фартух.

Вихователь: Що ти робитимеш?

Настя: Іншим їсти буду давати.

Вихователь: Як ти будеш це робити?

Настя: Ну, буду всім іншим стіл накривати. (Звертається до свого «чоловіка») Женю, я буду тарілки носити.

Вихователь: З чого ти почнеш свою роботу?

Настя: Спочатку тарілки роздам, потім чашки, потім виделки і ложки (супроводжує мовлення жестами).

Вихователь: Чим ти закінчиш свою роботу?

Настя: Серветки поставлю.

Вихователь: Настя, що ти робитимеш, якщо тобі знадобиться допомога?

Настя (замислюється): Кого-небудь покличу.

Вихователь: Кого ти попросиш допомогти, якщо у тебе не вийде?

Настя: Женю, Катрусю, Світлану, Олю, Олену.

Вихователь: Коли ти перевірятимеш свою роботу?

Настя: А навіщо перевіряти?

Вихователь: А раптом ти кому-небудь забудеш поставити тарілку?

Настя: Ну, я коли все роздам, подивлюся скрізь.

Вихователь: Що ти робитимеш, якщо помітиш, що зробила роботу неправильно?

Настя: А я зроблю все правильно.

3. Які особливості виконання доручень дошкільниками проявились у прикладі. Який приблизний вік хлопчика?

Протокол бесіди з Євгеном А. (4 р. 1 міс.).

Вихователь, звертаючись до хлопчика: Ти черговий. Що потрібно перш за все зробити?

Євген: А що, я сьогодні один чергуватиму?

Вихователь: Поки що один. Дивися, хто з дітей сьогодні є в групі, і розкладай посуд.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Що можна сказати про наступні мотиви трудової діяльності дошкільників? Як вони характеризують трудове виховання дітей?

Малюк пояснює значення праці так: «щоб мама не сварила», «щоб мама похвалила», «коли попрацюю, мені завжди що-небудь смачненьке дають», «працюю тому, що мама сказала».

2. З яких елементів складається вміння дитини планувати свою працю? Який приблизний вік дитини? Які особливості самоконтролю та самооцінки виявились у прикладі?

Протокол бесіди з Настею Е.

Настя Е. надягає фартух.

Вихователь: Що ти робитимеш?

Настя: Іншим їсти буду давати.

Вихователь: Як ти будеш це робити?

Настя: Ну, буду всім іншим стіл накривати. (Звертається до свого «чоловіка») Женю, я буду тарілки носити.

Вихователь: З чого ти почнеш свою роботу?

Настя: Спочатку тарілки роздам, потім чашки, потім виделки і ложки (супроводжує мовлення жестами).

Вихователь: Чим ти закінчиш свою роботу?

Настя: Серветки поставлю.

Вихователь: Настя, що ти робитимеш, якщо тобі знадобиться допомога?

Настя (замислюється): Кого-небудь покличу.

Вихователь: Кого ти попросиш допомогти, якщо у тебе не вийде?

Настя: Женю, Катрусю, Світлану, Олю, Олену.

Вихователь: Коли ти перевірятимеш свою роботу?

Настя: А навіщо перевіряти?

Вихователь: А раптом ти кому-небудь забудеш поставити тарілку?

Настя: Ну, я коли все роздам, подивлюся скрізь.

Вихователь: Що ти робитимеш, якщо помітиш, що зробила роботу неправильно?

Настя: А я зроблю все правильно.

3. Які особливості виконання доручень дошкільниками проявились у прикладі. Який приблизний вік хлопчика?

Протокол бесіди з Євгеном А. (4 р. 1 міс.).

Вихователь, звертаючись до хлопчика: Ти черговий. Що потрібно перш за все зробити?

Євген: А що, я сьогодні один чергуватиму?

Вихователь: Поки що один. Дивися, хто з дітей сьогодні є в групі, і розкладай посуд.

Євген розкладає блюдця і виделки. (Задумався.) Олено Олександрівно, хто тут сидить?

Вихователь: Тут сидять Сашко, Сергійко і Руслан. Четверте місце вільне.

Євген прибирає зайве блюдце. Розкладає блюдця на третьому столі, звертаючись до вихователя: А Даринки немає сьогодні?

Вихователь: Постав блюдце, Даринка прийде.

Євген ставить блюдце і йде до інших дітей.

Вихователь: Євгене, подивися, ти ще не все зробив.

Євген підходить до столів: А, виделки! (Розкладає виделки і йде gratisь).

4. Яку форму організації трудової діяльності дошкільників віддзеркалено у прикладі? Коли вона стає можливою та які вміння дітей передбачає?

Вихователь: Сашко, йди-но сюди! (Сашко підходить.) Давай, ти допомагатимеш хлопцям мити цеглу.

Сашко киває головою, бере у вихователя фартух, йде у вмивальну кімнату разом з Петриком, приносить таз з водою. Хлопчики ставлять таз на підлогу. Сашко сідає на килим поряд з Петриком, бере ганчірку, занурює її у таз з водою, віджимає, знову опускає в таз, намилює, віджимає, бере цеглину і протирає її.

Петрик: Давай ти митимеш, а я витиратиму.

Сашко піднімає голову: Ага! (Протягує ту ж цеглину, кладе її на підлогу.)

Петрик бере цеглину і миє її.

Сашко: Петрик! Я ж цю вимив уже!

Петрик: Ну, я ще раз. Я ж тільки протру, щоб було краще (протирає цеглину).

Сашко: Ну, добре (бере іншу цеглину, витирає).

Петрик кладе цеглину на підлогу: Ці вже, напевно, висохли (підкидає). Давай у шафу складати (звертаючись до Сашка).

Сашко торкається до цегли: Ось ці висохли (показує).

Хлопчики встають, беруть цеглу і відносять до шафи. Вова підходить до вихователя: Світлано Сергіївно, ми вимили!

Вихователь: Молодці!

Програмований контроль знань

1. В основі вироблення таких важливих якостей особистості, як працьовитість, наполегливість лежить:
  - а) наслідування дитиною дорослих;
  - б) прагнення дитини працювати спільно з дорослим;
  - в) бажання дитини отримати схвалення дорослих;
  - г) відвідування дитячого навчального закладу.
2. Предметно-маніпулятивна гра та трудова діяльність чітко не відокремлюються дитиною:
  - а) немовлячого віку;
  - б) раннього віку;

Євген розкладає блюдця і виделки. (Задумався.) Олено Олександрівно, хто тут сидить?

Вихователь: Тут сидять Сашко, Сергійко і Руслан. Четверте місце вільне.

Євген прибирає зайве блюдце. Розкладає блюдця на третьому столі, звертаючись до вихователя: А Даринки немає сьогодні?

Вихователь: Постав блюдце, Даринка прийде.

Євген ставить блюдце і йде до інших дітей.

Вихователь: Євгене, подивися, ти ще не все зробив.

Євген підходить до столів: А, виделки! (Розкладає виделки і йде gratisь).

4. Яку форму організації трудової діяльності дошкільників віддзеркалено у прикладі? Коли вона стає можливою та які вміння дітей передбачає?

Вихователь: Сашко, йди-но сюди! (Сашко підходить.) Давай, ти допомагатимеш хлопцям мити цеглу.

Сашко киває головою, бере у вихователя фартух, йде у вмивальну кімнату разом з Петриком, приносить таз з водою. Хлопчики ставлять таз на підлогу. Сашко сідає на килим поряд з Петриком, бере ганчірку, занурює її у таз з водою, віджимає, знову опускає в таз, намилює, віджимає, бере цеглину і протирає її.

Петрик: Давай ти митимеш, а я витиратиму.

Сашко піднімає голову: Ага! (Протягує ту ж цеглину, кладе її на підлогу.)

Петрик бере цеглину і миє її.

Сашко: Петрик! Я ж цю вимив уже!

Петрик: Ну, я ще раз. Я ж тільки протру, щоб було краще (протирає цеглину).

Сашко: Ну, добре (бере іншу цеглину, витирає).

Петрик кладе цеглину на підлогу: Ці вже, напевно, висохли (підкидає). Давай у шафу складати (звертаючись до Сашка).

Сашко торкається до цегли: Ось ці висохли (показує).

Хлопчики встають, беруть цеглу і відносять до шафи. Вова підходить до вихователя: Світлано Сергіївно, ми вимили!

Вихователь: Молодці!

Програмований контроль знань

1. В основі вироблення таких важливих якостей особистості, як працьовитість, наполегливість лежить:
  - а) наслідування дитиною дорослих;
  - б) прагнення дитини працювати спільно з дорослим;
  - в) бажання дитини отримати схвалення дорослих;
  - г) відвідування дитячого навчального закладу.
2. Предметно-маніпулятивна гра та трудова діяльність чітко не відокремлюються дитиною:
  - а) немовлячого віку;
  - б) раннього віку;

- в) середнього дошкільного віку;
г) дошкільного віку.
3. Спрямованість дитячої праці на процес виконання трудових дій, а не на результат притаманний дитині:
а) немовлячого віку;
б) раннього віку;
в) середнього дошкільного віку;
г) дошкільного віку.
4. Суспільні мотиви праці формуються у дитини на основі:
а) розуміння важливості трудових дій для довколишніх;
б) оволодіння трудовими вміннями і навичками;
в) позитивного ставлення до праці;
г) бажання отримати схвалення дорослих.
5. Усвідомлення значущості результату своєї праці виникає у дитини:
а) середнього дошкільного віку;
б) на межі раннього і дошкільного віку;
в) у кінці 5-го року;
г) у кінці 3-го року.
6. Головне розвивально-виховне значення трудової діяльності дитини:
а) отримати корисні для дорослих результати праці дошкільника;
б) сформувати здатність самостійно працювати на користь суспільства;
в) сформувати трудові вміння, навички;
г) сформувати позитивні взаємини з ровесниками.
7. Коли дитині пояснити, що її іграшкою-саморобкою хоче погратись казкова Принцеса, то якість її виготовлення зростає. Чим пояснити цей факт?
а) соціальною спрямованістю праці;
б) бажанням догодити казковій Принцесі;
в) зв'язком трудової та ігрової мотивації;
г) підвищеною увагою дорослого до дій дитини.
8. Вставте пропущену пару слів. Але, якщо у ... дитина орієнтується на отримання конкретного результату при мінімумі уявних елементів, то у ... для дитини головне – сам процес її виконання при максимумі уявних елементів.
а) праці, гри;
б) гри, праці;
в) дитячому садочку, школі;
г) школі, дитячому садочку;
9. Яка основна причина того, що дитина може у процесі виконання трудової діяльності замінити початкову трудову мету на ігрову:
а) трудове завдання занадто легке, зрозуміле;
б) трудове завдання занадто складне, незрозуміле;
в) несформованість трудових умінь і навичок;
г) відволікання на гру інших дітей.
10. Відмінності гри і праці усвідомлюють діти:
а) п'яти років;

- в) середнього дошкільного віку;
г) дошкільного віку.
3. Спрямованість дитячої праці на процес виконання трудових дій, а не на результат притаманний дитині:
а) немовлячого віку;
б) раннього віку;
в) середнього дошкільного віку;
г) дошкільного віку.
4. Суспільні мотиви праці формуються у дитини на основі:
а) розуміння важливості трудових дій для довколишніх;
б) оволодіння трудовими вміннями і навичками;
в) позитивного ставлення до праці;
г) бажання отримати схвалення дорослих.
5. Усвідомлення значущості результату своєї праці виникає у дитини:
а) середнього дошкільного віку;
б) на межі раннього і дошкільного віку;
в) у кінці 5-го року;
г) у кінці 3-го року.
6. Головне розвивально-виховне значення трудової діяльності дитини:
а) отримати корисні для дорослих результати праці дошкільника;
б) сформувати здатність самостійно працювати на користь суспільства;
в) сформувати трудові вміння, навички;
г) сформувати позитивні взаємини з ровесниками.
7. Коли дитині пояснити, що її іграшкою-саморобкою хоче погратись казкова Принцеса, то якість її виготовлення зростає. Чим пояснити цей факт?
а) соціальною спрямованістю праці;
б) бажанням догодити казковій Принцесі;
в) зв'язком трудової та ігрової мотивації;
г) підвищеною увагою дорослого до дій дитини.
8. Вставте пропущену пару слів. Але, якщо у ... дитина орієнтується на отримання конкретного результату при мінімумі уявних елементів, то у ... для дитини головне – сам процес її виконання при максимумі уявних елементів.
а) праці, гри;
б) гри, праці;
в) дитячому садочку, школі;
г) школі, дитячому садочку;
9. Яка основна причина того, що дитина може у процесі виконання трудової діяльності замінити початкову трудову мету на ігрову:
а) трудове завдання занадто легке, зрозуміле;
б) трудове завдання занадто складне, незрозуміле;
в) несформованість трудових умінь і навичок;
г) відволікання на гру інших дітей.
10. Відмінності гри і праці усвідомлюють діти:
а) п'яти років;

- б) чотирьох років;
- в) шести років;
- г) 3-4 років.

ТЕМА 12. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ТА КОНСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Зародження образотворчої діяльності у дитини до 3-х років;
- Розвиток образотворчої діяльності дошкільника:
  - *Особливості малюнка дошкільника;*
  - *Зв'язок малювання із грою та мовленням дитини;*
- Конструктивна діяльність у дошкільному віці.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С.
2. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 151-162.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 102-111.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 173-187.

II. Контроль самостійної роботи: презентація заздалегідь виготовлених студентами виробів з паперу – аплікацій, оригамі, пап'є-маше та ін. – до занять з продуктивної діяльності у ДНЗ.

III. Виконання практичної роботи „Моделювання фрагментів занять з продуктивної діяльності у ДНЗ”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Моделювання фрагментів занять з продуктивної діяльності у ДНЗ”.

Підготовча робота:

Студенти виготовляють зразки виробів з паперу, які можна використати під час занять із дошкільниками.

- б) чотирьох років;
- в) шести років;
- г) 3-4 років.

ТЕМА 12. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ТА КОНСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Зародження образотворчої діяльності у дитини до 3-х років;
- Розвиток образотворчої діяльності дошкільника:
  - *Особливості малюнка дошкільника;*
  - *Зв'язок малювання із грою та мовленням дитини;*
- Конструктивна діяльність у дошкільному віці.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С.
2. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 151-162.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 102-111.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 173-187.

II. Контроль самостійної роботи: презентація заздалегідь виготовлених студентами виробів з паперу – аплікацій, оригамі, пап'є-маше та ін. – до занять з продуктивної діяльності у ДНЗ.

III. Виконання практичної роботи „Моделювання фрагментів занять з продуктивної діяльності у ДНЗ”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Моделювання фрагментів занять з продуктивної діяльності у ДНЗ”.

Підготовча робота:

Студенти виготовляють зразки виробів з паперу, які можна використати під час занять із дошкільниками.

Хід роботи:

1. Кожен студент представляє свою роботу – називає її, зазначає, діти якого віку можуть її виготовити;

2. Студент моделює процес роботи над виготовленням відповідного виробу під час заняття з дітьми. При цьому він користується схемою: необхідний матеріал для виготовлення виробу; опис і демонстрація зразка; визначення плану роботи (окремих кроків); допомога дітям у процесі виготовлення; підсумок і оцінювання робіт дітей.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. За фрагментом спостереження зробіть висновок про джерела змісту дитячих малюнків.

Дітям запропонували намалювати білку. Якщо вони гладили її опудало, то у малюнках перш за все відзначали її м'якість, пухнастість, максимальну увагу діти приділяли зображенню хутра білочки і зневажали інші деталі. Діти, які ретельно розглядали білку, прагнули передати в зображенні навіть найдрібніші деталі, наприклад її кігтики (за В.С.Мухіною).

2. Які безпосередньо неспостережувані аспекти ситуації намагалась зобразити дівчинка? Для дітей якого віку це притаманно?

Альбіна К. зобразила сходи і двох дівчаток, що стоять поряд, спиною і обличчям до глядача. Вона пояснила: «це Попелюшка йде на бал і повертається». Так за допомогою малювання дитина проникає у сутність явищ, намагається зрозуміти їх значення.

3. Про зв'язок малювання з яким психічним процесом свідчить фрагмент? Яку функцію виконує цей процес у ході малювання дітей?

Сергійко М. (7 р.) коментує: «Це пташка. Вона в теплі краї летить». Катруся Т. (6 р. 8 міс.) пояснює: «Дівчинка. Це вона так танцює. Скоро одружуватися буде. У них там всі одружуються. А потім вона дитинча народить».

4. Які особливості формування задуму виявились у прикладі? Для дітей якого віку вони притаманні?

Діана К. спочатку проголошує: «Малюватиму котика». Потім зображує довгасту фігуру брунатого кольору, зафарбовує, поряд малює великі зелені плями, фарба розпливається. Дівчинка розмазує зелені плями і на питання дорослого: «Що ти намалювала?» – відповідає: «Каштани на дереві».

5. Які особливості формування задуму виявились у прикладі? Для дітей якого віку вони притаманні?

Олекса Л.: «А зараз я малюватиму грибок». Бере брунатий олівець, малює шляпку, ніжку, розфарбовує. «Головне, щоб у мене мухомора не вийшло, а то можна отруїтись. А тепер, намалюю, намалюю...». Розглядається довкола,

Хід роботи:

1. Кожен студент представляє свою роботу – називає її, зазначає, діти якого віку можуть її виготовити;

2. Студент моделює процес роботи над виготовленням відповідного виробу під час заняття з дітьми. При цьому він користується схемою: необхідний матеріал для виготовлення виробу; опис і демонстрація зразка; визначення плану роботи (окремих кроків); допомога дітям у процесі виготовлення; підсумок і оцінювання робіт дітей.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. За фрагментом спостереження зробіть висновок про джерела змісту дитячих малюнків.

Дітям запропонували намалювати білку. Якщо вони гладили її опудало, то у малюнках перш за все відзначали її м'якість, пухнастість, максимальну увагу діти приділяли зображенню хутра білочки і зневажали інші деталі. Діти, які ретельно розглядали білку, прагнули передати в зображенні навіть найдрібніші деталі, наприклад її кігтики (за В.С.Мухіною).

2. Які безпосередньо неспостережувані аспекти ситуації намагалась зобразити дівчинка? Для дітей якого віку це притаманно?

Альбіна К. зобразила сходи і двох дівчаток, що стоять поряд, спиною і обличчям до глядача. Вона пояснила: «це Попелюшка йде на бал і повертається». Так за допомогою малювання дитина проникає у сутність явищ, намагається зрозуміти їх значення.

3. Про зв'язок малювання з яким психічним процесом свідчить фрагмент? Яку функцію виконує цей процес у ході малювання дітей?

Сергійко М. (7 р.) коментує: «Це пташка. Вона в теплі краї летить». Катруся Т. (6 р. 8 міс.) пояснює: «Дівчинка. Це вона так танцює. Скоро одружуватися буде. У них там всі одружуються. А потім вона дитинча народить».

4. Які особливості формування задуму виявились у прикладі? Для дітей якого віку вони притаманні?

Діана К. спочатку проголошує: «Малюватиму котика». Потім зображує довгасту фігуру брунатого кольору, зафарбовує, поряд малює великі зелені плями, фарба розпливається. Дівчинка розмазує зелені плями і на питання дорослого: «Що ти намалювала?» – відповідає: «Каштани на дереві».

5. Які особливості формування задуму виявились у прикладі? Для дітей якого віку вони притаманні?

Олекса Л.: «А зараз я малюватиму грибок». Бере брунатий олівець, малює шляпку, ніжку, розфарбовує. «Головне, щоб у мене мухомора не вийшло, а то можна отруїтись. А тепер, намалюю, намалюю...». Розглядається довкола,

дивиться на олівці. «А, намалюю травичку біля грибка». Розфарбовує зеленим олівцем травичку. «А поряд виріс ще один грибок, на нього впав листок, жовтий». Малює ще один гриб з листочком на шляпці. «Ці грибки ростуть під великим деревом». Малює дерево, розфарбовує зеленим листя. «Один зелений колір, негарно, треба домалювати пташок». Малює три червонобоких пташки. «А над ними світить сонечко». Домалює сонечко.

6. Який чинник реалізації дитячих задумів виявився у прикладі?

Катруся А. (6 р.1 міс.): У мене вийшов гриб. Ще я хотіла себе намалювати, але не вмію.

Ігор С. (5 р. 5 міс.): Спробую ведмедя намалювати... Не виходить. Рот взагалі не вийшов. Хотів ведмедя намалювати, але він не вийшов.

7. Що можна зауважити про зміст малюнків дітей? Чому саме це зображають дошкільники і для дітей якого віку характерні малюнки такого змісту?

Діана І. день у день зображає Дюймовочку з улюбленого мультфільму. Вона щоразу по-іншому одягнена і виступає у різних ситуаціях – відвідує пошту (там працює мама Діани), стоїть в оточенні квітів, тримає на долонях ластівок, летить на ковдрі-літаку, читає книжку тощо.

Розглядаючи малюнок Мишка Т., дорослий запитує: «Мишко, чому ти намалював саме вантажівки?». Мишко: «Ну, мені подобаються великі машини, вони могутні. А у мене тато на таких їздить».

Програмований контроль знань

1. Який чинник реалізації дитячих задумів виявився у прикладі?

Ігор С. (5;5): Спробую ведмедя намалювати... Не виходить. Рот взагалі не вийшов. Хотів ведмедя намалювати, але він не вийшов.

- а) вміння;
- б) уява;
- в) мовлення;
- г) знання.

2. Оберіть правильну відповідь. Перший етап у розвитку образотворчої діяльності – це:

- а) називання дитиною своїх карлючок;
- б) карлючки олівцем на папері, стінах тощо;
- в) зображення добре знайомих дитині предметів;
- г) малювання «млинців».

3. Оберіть найбільш точну відповідь. Образотворчі дії виникають у дитини:

- а) у першому півріччі;
- б) до кінця 1 року;
- в) у ранньому віці;
- г) з 2-х років.

дивиться на олівці. «А, намалюю травичку біля грибка». Розфарбовує зеленим олівцем травичку. «А поряд виріс ще один грибок, на нього впав листок, жовтий». Малює ще один гриб з листочком на шляпці. «Ці грибки ростуть під великим деревом». Малює дерево, розфарбовує зеленим листя. «Один зелений колір, негарно, треба домалювати пташок». Малює три червонобоких пташки. «А над ними світить сонечко». Домалює сонечко.

6. Який чинник реалізації дитячих задумів виявився у прикладі?

Катруся А. (6 р.1 міс.): У мене вийшов гриб. Ще я хотіла себе намалювати, але не вмію.

Ігор С. (5 р. 5 міс.): Спробую ведмедя намалювати... Не виходить. Рот взагалі не вийшов. Хотів ведмедя намалювати, але він не вийшов.

7. Що можна зауважити про зміст малюнків дітей? Чому саме це зображають дошкільники і для дітей якого віку характерні малюнки такого змісту?

Діана І. день у день зображає Дюймовочку з улюбленого мультфільму. Вона щоразу по-іншому одягнена і виступає у різних ситуаціях – відвідує пошту (там працює мама Діани), стоїть в оточенні квітів, тримає на долонях ластівок, летить на ковдрі-літаку, читає книжку тощо.

Розглядаючи малюнок Мишка Т., дорослий запитує: «Мишко, чому ти намалював саме вантажівки?». Мишко: «Ну, мені подобаються великі машини, вони могутні. А у мене тато на таких їздить».

Програмований контроль знань

1. Який чинник реалізації дитячих задумів виявився у прикладі?

Ігор С. (5;5): Спробую ведмедя намалювати... Не виходить. Рот взагалі не вийшов. Хотів ведмедя намалювати, але він не вийшов.

- а) вміння;
- б) уява;
- в) мовлення;
- г) знання.

2. Оберіть правильну відповідь. Перший етап у розвитку образотворчої діяльності – це:

- а) називання дитиною своїх карлючок;
- б) карлючки олівцем на папері, стінах тощо;
- в) зображення добре знайомих дитині предметів;
- г) малювання «млинців».

3. Оберіть найбільш точну відповідь. Образотворчі дії виникають у дитини:

- а) у першому півріччі;
- б) до кінця 1 року;
- в) у ранньому віці;
- г) з 2-х років.

4. Образотворчі дії виникають у дитини:
- а) на основі ігрових дій;
  - б) на основі предметних дій;
  - в) на основі обстежувальних дій;
  - г) на основі маніпуляцій з предметами.
5. Формування у дитини техніки малювання відбувається на основі:
- а) потреби в активності;
  - б) пізнавальної потреби;
  - в) потреби бути зрозумілою для дорослого;
  - г) потреби у спілкуванні з ровесником.
6. Зображення людини у формі головногів є нормою для дитини:
- а) у 5-6 років;
  - б) до кінця 4 року;
  - в) у ранньому віці;
  - г) до 2-х років.
7. Про що свідчить зображення окремих фрагментів на малюнку дитини порівняно більш аморфним, темними одноманітними кольорами, як сплетіння хаотичних ліній:
- а) невміння малювати;
  - б) негативне ставлення до зображуваного;
  - в) позитивне ставлення до зображуваного;
  - г) небажання малювати.
8. Як виглядає зображення найважливішого для дитини об'єкту на її малюнку:
- а) він яскраво розфарбований;
  - б) він є меншим за інші;
  - в) він є більшим за інші;
  - г) він не відрізняється від інших.
9. Знайдіть найбільш точну відповідь. Про зв'язок малювання з яким психічним процесом свідчить фрагмент?
- Сергійко М. говорить: «Це пташка. Вона в теплі краї летить». Катя Т. пояснює: «Дівчинка. Це вона так танцює. Скоро одружуватися буде. У них там всі одружуються. А потім вона дитинча народить».
- а) увага;
  - б) мовлення;
  - в) пам'ять;
  - г) воля.
10. Вставте відповідну пару слів. ... дошкільники малюють те, що вміють, а ..., як правило, люблять малювати те, що їм подобається, викликає в них приємні переживання:
- а) менші, старші;
  - б) агресивні, слухняні;
  - в) слухняні, агресивні;
  - г) старші, менші.

4. Образотворчі дії виникають у дитини:
- а) на основі ігрових дій;
  - б) на основі предметних дій;
  - в) на основі обстежувальних дій;
  - г) на основі маніпуляцій з предметами.
5. Формування у дитини техніки малювання відбувається на основі:
- а) потреби в активності;
  - б) пізнавальної потреби;
  - в) потреби бути зрозумілою для дорослого;
  - г) потреби у спілкуванні з ровесником.
6. Зображення людини у формі головногів є нормою для дитини:
- а) у 5-6 років;
  - б) до кінця 4 року;
  - в) у ранньому віці;
  - г) до 2-х років.
7. Про що свідчить зображення окремих фрагментів на малюнку дитини порівняно більш аморфним, темними одноманітними кольорами, як сплетіння хаотичних ліній:
- а) невміння малювати;
  - б) негативне ставлення до зображуваного;
  - в) позитивне ставлення до зображуваного;
  - г) небажання малювати.
8. Як виглядає зображення найважливішого для дитини об'єкту на її малюнку:
- а) він яскраво розфарбований;
  - б) він є меншим за інші;
  - в) він є більшим за інші;
  - г) він не відрізняється від інших.
9. Знайдіть найбільш точну відповідь. Про зв'язок малювання з яким психічним процесом свідчить фрагмент?
- Сергійко М. говорить: «Це пташка. Вона в теплі краї летить». Катя Т. пояснює: «Дівчинка. Це вона так танцює. Скоро одружуватися буде. У них там всі одружуються. А потім вона дитинча народить».
- а) увага;
  - б) мовлення;
  - в) пам'ять;
  - г) воля.
10. Вставте відповідну пару слів. ... дошкільники малюють те, що вміють, а ..., як правило, люблять малювати те, що їм подобається, викликає в них приємні переживання:
- а) менші, старші;
  - б) агресивні, слухняні;
  - в) слухняні, агресивні;
  - г) старші, менші.

ТЕМА 13. РОЗВИТОК УВАГИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

1. Види уваги у дошкільному дитинстві;
2. Особливості уваги дитини немовлячого віку;
3. Розвиток уваги у ранньому дитинстві;
4. Досягнення у розвитку уваги в дошкільному віці (3-6 р.);
5. Психолого-педагогічні умови розвитку уваги дошкільника.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 81-86; 90-99; 106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 162-173.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 68-71.
5. Кондратенко Т.Д., Котырло В.К., Ладывир С.А. Обучение старших дошкольников. – К.: Радянська школа, 1986. – 152 с.
6. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 221-233.

II. Контроль самостійної роботи (виготовити наочний матеріал для роботи з розвитку уваги дошкільника — наприклад, для завдань „Лабіринт”, „Знайди різницю”, „Розклади у правильній послідовності”, „Чого не вистачає на малюнку”).

III. Презентація методичних матеріалів студентами. Під час презентації студент вказує вік дитини, розкриває значення завдання для розвитку уваги дитини, формулює приблизну інструкцію до завдання; повідомляє, у чому полягає його правильне розв'язання та як допомогти дитині, якщо вона помиляється.

IV. Групова дискусія „Який вплив на розвиток уваги дитини справляє оволодіння мовленням?”

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

ТЕМА 13. РОЗВИТОК УВАГИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

1. Види уваги у дошкільному дитинстві;
2. Особливості уваги дитини немовлячого віку;
3. Розвиток уваги у ранньому дитинстві;
4. Досягнення у розвитку уваги в дошкільному віці (3-6 р.);
5. Психолого-педагогічні умови розвитку уваги дошкільника.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 81-86; 90-99; 106-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 162-173.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 68-71.
5. Кондратенко Т.Д., Котырло В.К., Ладывир С.А. Обучение старших дошкольников. – К.: Радянська школа, 1986. – 152 с.
6. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 221-233.

II. Контроль самостійної роботи (виготовити наочний матеріал для роботи з розвитку уваги дошкільника — наприклад, для завдань „Лабіринт”, „Знайди різницю”, „Розклади у правильній послідовності”, „Чого не вистачає на малюнку”).

III. Презентація методичних матеріалів студентами. Під час презентації студент вказує вік дитини, розкриває значення завдання для розвитку уваги дитини, формулює приблизну інструкцію до завдання; повідомляє, у чому полягає його правильне розв'язання та як допомогти дитині, якщо вона помиляється.

IV. Групова дискусія „Який вплив на розвиток уваги дитини справляє оволодіння мовленням?”

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

Питання до групової дискусії:

Який вплив на розвиток уваги дитини має оволодіння мовленням?

У результаті обговорення студенти роблять висновок про те, що розвиток мовлення спричиняє за собою появу елементів довільної уваги, керованої дорослим. Малюк вчиться утримувати увагу не тільки на предметах, але і на словах, фразах. Він починає вислуховувати і виконувати інструкцію дорослого, якщо вона сформульована стисло і вказує на знайомі дитині дії або предмети: «принеси м'яч», «взьми ложку».

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Для дітей якого віку він притаманний?

Малюк іноді так занурюється в роботу, що не помічає навколишнього, не чує слів дорослого. Наприклад, малюючи, він не помічає, що перекинув банку з фарбою, не реагує на вказівку дорослого її підняти.

2. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Для дітей якого віку він притаманний?

Дитина не здатна довго і послідовно виконувати певну роботу. Малюк, що так захоплено грався з лялькою, бачить у однолітка ведмедика – і забуває про ляльку.

3. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Для дітей якого віку він притаманний?

Дитина насамперед фіксує незначущі, але найбільш яскраві ознаки предметів. Щойно зникає їх новизна, емоційна привабливість, згасає і увага до них.

4. Яка закономірність у підтримці стійкості уваги проявляється у ситуаціях, коли дитина довго спостерігає за рослиною на підвіконні, щоб побачити, як розпускається квітка, або за равликом, щоб побачити, коли він виповзе з мушлі. Для дітей кого віку вона притаманна?

5. Які досягнення у розвитку уваги проявляються у ситуаціях, коли дитина, крокуючи до водойми, каже: «Я хочу подивитися спочатку білих лебедів, а потім чорних, а потім побачити жабок». Для дітей якого віку вони притаманні?

6. Які досягнення у розвитку уваги проявляються у наступному прикладі? Для дітей кого віку вони притаманні?

Малюк хоче погратись разом з іншими дітками, але не можна. Він сьогодні чергує в їдальні. Спочатку потрібно допомогти дорослому накрити стіл. І малюк

Питання до групової дискусії:

Який вплив на розвиток уваги дитини має оволодіння мовленням?

У результаті обговорення студенти роблять висновок про те, що розвиток мовлення спричиняє за собою появу елементів довільної уваги, керованої дорослим. Малюк вчиться утримувати увагу не тільки на предметах, але і на словах, фразах. Він починає вислуховувати і виконувати інструкцію дорослого, якщо вона сформульована стисло і вказує на знайомі дитині дії або предмети: «принеси м'яч», «взьми ложку».

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Для дітей якого віку він притаманний?

Малюк іноді так занурюється в роботу, що не помічає навколишнього, не чує слів дорослого. Наприклад, малюючи, він не помічає, що перекинув банку з фарбою, не реагує на вказівку дорослого її підняти.

2. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Для дітей якого віку він притаманний?

Дитина не здатна довго і послідовно виконувати певну роботу. Малюк, що так захоплено грався з лялькою, бачить у однолітка ведмедика – і забуває про ляльку.

3. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Для дітей якого віку він притаманний?

Дитина насамперед фіксує незначущі, але найбільш яскраві ознаки предметів. Щойно зникає їх новизна, емоційна привабливість, згасає і увага до них.

4. Яка закономірність у підтримці стійкості уваги проявляється у ситуаціях, коли дитина довго спостерігає за рослиною на підвіконні, щоб побачити, як розпускається квітка, або за равликом, щоб побачити, коли він виповзе з мушлі. Для дітей кого віку вона притаманна?

5. Які досягнення у розвитку уваги проявляються у ситуаціях, коли дитина, крокуючи до водойми, каже: «Я хочу подивитися спочатку білих лебедів, а потім чорних, а потім побачити жабок». Для дітей якого віку вони притаманні?

6. Які досягнення у розвитку уваги проявляються у наступному прикладі? Для дітей кого віку вони притаманні?

Малюк хоче погратись разом з іншими дітками, але не можна. Він сьогодні чергує в їдальні. Спочатку потрібно допомогти дорослому накрити стіл. І малюк

зосереджується на виконанні цієї роботи. Поступово його починає приваблювати сам процес чергування, йому подобається, як він вправно розставляє столові прилади. Який принцип виховання уваги проявляється у прикладі?

Дитина трохи погралася з лялькою і ладна вже її кинути. Вихователь пропонує: «Побудуй для ляльки будиночок». І тоді діяльність набуває для дитини нового значення і змісту, а увага зберігається.

7. У чому полягає найважливіша задача дошкільного виховання з розвитку уваги дитини? Обґрунтуйте, чому.

8. Який принцип виховання уваги проявляється у прикладі? Дитина гралася з лялькою і готова вже її кинути. Вихователь пропонує: «побудуй для ляльки будиночок». І тоді діяльність набуває нового значення і змісту, а увага зберігається.

9. Прояви якого виду уваги спостерігаються у дитини відразу після народження, коли вона здригається на різкий звук, відвертається від яскравого світла?

10. На основі якого безумовного рефлексу виникає реакція зосередження у дитини на перших місяцях життя?

11. Який подразник уваги стає найбільш значущим для немовляти?

12. Яка властивість уваги малюка проявляється у здатності діяти одночасно з двома предметами? Коли вона виникає?

13. Яка властивість уваги проявляється у здатності малюка складати кульки в коробочку? Коли вона виникає?

14. У чому полягає значення реакції зосередження? Коли вона виникає?

15. Який вплив на розвиток уваги дитини має оволодіння ходінням? Коли воно відбувається?

Програмований контроль знань

1. Прояви якого виду уваги спостерігаються у дитини відразу після народження, коли вона здригається на різкий звук, відвертається від яскравого світла:

- а) чуттєвої;
- б) рухової;
- в) рефлекторної;
- г) довільної.

2. На основі якого безумовного рефлексу виникає реакція зосередження у дитини на перших місяцях життя:

- а) згинального;
- б) хапального;
- в) смоктального;
- г) орієнтувального.

зосереджується на виконанні цієї роботи. Поступово його починає приваблювати сам процес чергування, йому подобається, як він вправно розставляє столові прилади. Який принцип виховання уваги проявляється у прикладі?

Дитина трохи погралася з лялькою і ладна вже її кинути. Вихователь пропонує: «Побудуй для ляльки будиночок». І тоді діяльність набуває для дитини нового значення і змісту, а увага зберігається.

7. У чому полягає найважливіша задача дошкільного виховання з розвитку уваги дитини? Обґрунтуйте, чому.

8. Який принцип виховання уваги проявляється у прикладі? Дитина гралася з лялькою і готова вже її кинути. Вихователь пропонує: «побудуй для ляльки будиночок». І тоді діяльність набуває нового значення і змісту, а увага зберігається.

9. Прояви якого виду уваги спостерігаються у дитини відразу після народження, коли вона здригається на різкий звук, відвертається від яскравого світла?

10. На основі якого безумовного рефлексу виникає реакція зосередження у дитини на перших місяцях життя?

11. Який подразник уваги стає найбільш значущим для немовляти?

12. Яка властивість уваги малюка проявляється у здатності діяти одночасно з двома предметами? Коли вона виникає?

13. Яка властивість уваги проявляється у здатності малюка складати кульки в коробочку? Коли вона виникає?

14. У чому полягає значення реакції зосередження? Коли вона виникає?

15. Який вплив на розвиток уваги дитини має оволодіння ходінням? Коли воно відбувається?

Програмований контроль знань

1. Прояви якого виду уваги спостерігаються у дитини відразу після народження, коли вона здригається на різкий звук, відвертається від яскравого світла:

- а) чуттєвої;
- б) рухової;
- в) рефлекторної;
- г) довільної.

2. На основі якого безумовного рефлексу виникає реакція зосередження у дитини на перших місяцях життя:

- а) згинального;
- б) хапального;
- в) смоктального;
- г) орієнтувального.

3. Який подразник уваги стає найбільш значущим для немовляти:
- а) яскраві предмети;
  - б) обличчя дорослого;
  - в) незвичні предмети;
  - г) рухомі предмети.
4. Яка властивість уваги малюка проявляється у здатності діяти одночасно з двома предметами:
- а) стійкість;
  - б) переключення;
  - в) розподіл;
  - г) об'єм.
5. Яка властивість уваги проявляється у здатності малюка складати кульки в коробочку:
- а) стійкість;
  - б) переключення;
  - в) розподіл;
  - г) об'єм.
6. У чому полягає значення реакції зосередження немовляти:
- а) є умовою появи предметної гри;
  - б) є умовою появи мовлення;
  - в) є умовою появи уваги;
  - г) є умовою появи орієнтувально-дослідницької діяльності.
7. Який вплив на розвиток уваги дитини має оволодіння ходінням:
- а) зростання самостійності дитини;
  - б) зростання об'єму уваги, вдосконалення її розподілу й переключення;
  - в) розширення можливостей її пізнавальної діяльності;
  - г) розширення можливостей її предметної діяльності.
8. Який вид уваги найбільш притаманний дошкільникам:
- а) післядовільна;
  - б) мимовільна;
  - в) довільна;
  - г) внутрішня.
9. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Малюк іноді так занурюється в роботу, що не помічає навколишнього, не чує слів дорослого. Наприклад, малюючи, він не помічає, що перекинув банку з фарбою, не реагує на вказівку дорослого її підняти.
- а) недосконалість переключення;
  - б) недостатня стійкість;
  - в) обмежений обсяг;
  - г) неухважність.
10. Елементи довільної уваги вперше з'являються у дитини:
- а) немовлячого віку;
  - б) дошкільного віку;

3. Який подразник уваги стає найбільш значущим для немовляти:
- а) яскраві предмети;
  - б) обличчя дорослого;
  - в) незвичні предмети;
  - г) рухомі предмети.
4. Яка властивість уваги малюка проявляється у здатності діяти одночасно з двома предметами:
- а) стійкість;
  - б) переключення;
  - в) розподіл;
  - г) об'єм.
5. Яка властивість уваги проявляється у здатності малюка складати кульки в коробочку:
- а) стійкість;
  - б) переключення;
  - в) розподіл;
  - г) об'єм.
6. У чому полягає значення реакції зосередження немовляти:
- а) є умовою появи предметної гри;
  - б) є умовою появи мовлення;
  - в) є умовою появи уваги;
  - г) є умовою появи орієнтувально-дослідницької діяльності.
7. Який вплив на розвиток уваги дитини має оволодіння ходінням:
- а) зростання самостійності дитини;
  - б) зростання об'єму уваги, вдосконалення її розподілу й переключення;
  - в) розширення можливостей її пізнавальної діяльності;
  - г) розширення можливостей її предметної діяльності.
8. Який вид уваги найбільш притаманний дошкільникам:
- а) післядовільна;
  - б) мимовільна;
  - в) довільна;
  - г) внутрішня.
9. Який недолік уваги проявляється у ситуації? Малюк іноді так занурюється в роботу, що не помічає навколишнього, не чує слів дорослого. Наприклад, малюючи, він не помічає, що перекинув банку з фарбою, не реагує на вказівку дорослого її підняти.
- а) недосконалість переключення;
  - б) недостатня стійкість;
  - в) обмежений обсяг;
  - г) неухважність.
10. Елементи довільної уваги вперше з'являються у дитини:
- а) немовлячого віку;
  - б) дошкільного віку;

- в) старшого дошкільного віку;
- г) раннього віку.

ТЕМА 14. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДИТИНИ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток мовлення в немовлячому віці:
  - *Розвиток пасивного мовлення;*
  - *Поява активного мовлення;*
- Особливості мовлення дитини раннього віку:
  - *Засвоєння нових форм та функцій мовлення;*
  - *Перехід від засвоєння лексики до засвоєння граматики;*
- Характеристика мовлення дитини дошкільного віку:
  - *Засвоєння всіх сторін мови та функцій мовлення;*
  - *Розвиток зв'язного мовлення дошкільника.*

Література

1. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Одеса : Слово, 2004. – 176 с.
2. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-116.
3. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 81-86; 90-99.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 173-186.
5. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 50-54.
6. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 233-246.
7. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: Монографія: ТОВ «Нора-прінт», 2002. – 309 с.
8. Чуковский К.И. От двух до пяти. / Соч. в двух томах. — М.: Изд-во „Правда”, 1990. — С. 73-404.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Луценко І. Спілкуємося на рівних: організація комунікативно-мовленнєвої діяльності дошкільнят на засадах дитиноцентризму // Дошкільне виховання. – К.: Світич. – №1, 2015. – С.5-10).

- в) старшого дошкільного віку;
- г) раннього віку.

ТЕМА 14. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДИТИНИ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток мовлення в немовлячому віці:
  - *Розвиток пасивного мовлення;*
  - *Поява активного мовлення;*
- Особливості мовлення дитини раннього віку:
  - *Засвоєння нових форм та функцій мовлення;*
  - *Перехід від засвоєння лексики до засвоєння граматики;*
- Характеристика мовлення дитини дошкільного віку:
  - *Засвоєння всіх сторін мови та функцій мовлення;*
  - *Розвиток зв'язного мовлення дошкільника.*

Література

1. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Одеса : Слово, 2004. – 176 с.
2. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-116.
3. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 81-86; 90-99.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 173-186.
5. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 50-54.
6. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 233-246.
7. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: Монографія: ТОВ «Нора-прінт», 2002. – 309 с.
8. Чуковский К.И. От двух до пяти. / Соч. в двух томах. — М.: Изд-во „Правда”, 1990. — С. 73-404.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Луценко І. Спілкуємося на рівних: організація комунікативно-мовленнєвої діяльності дошкільнят на засадах дитиноцентризму // Дошкільне виховання. – К.: Світич. – №1, 2015. – С.5-10).

- III. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- IV. Програмований контроль знань.
- V. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Яка потреба немовляти є джерелом розвитку мовлення?
2. Вставте пропущені слова:
Реагувати на слова дорослих дитина починає дуже рано. На ... вона зосереджується на голосі дорослого. В ... зі всіх голосових дій дорослого вирізняє звук мовлення, встановлює зв'язок між словом і предметом або дією.
3. Чим пояснюється такий факт? Для дітей якого віку він притаманний?
Вимовляння схвальних за змістом слів, але зі строгою інтонацією й нахмуреним обличчям викликає у малюка негативні емоції.
4. Чим пояснюється такий факт? Для дітей якого віку він притаманний?
Якщо предмет змінює своє місцеположення або ракурс, то малюк його не впізнає, не може назвати. Згодом дитина вже знаходить і називає декілька знайомих предметів незалежно від зміни місця їх розташування.
5. Яка функція мовлення проявляється у наступних фактах?
У віці 7-8 міс. немовля виконує знайомі рухи за словесною інструкцією: «встань», «сядь», «долоньки», «до побачення» та ін. 9-10 місячний малюк розуміє елементарні доручення («дай мамі ложку»), у 10-11 міс. дитина вибирає предмети за словесною вказівкою дорослого.
6. У чому полягає найважливіше досягнення в розвитку мовлення немовляти?
7. Як називається форма мовлення дитини, що має наступні ознаки?
Склади і звуки перемішані зі сміхом і супроводжуються рухами. Згодом можна почути слова або їх уривки, які поєднуються з відповідними рухами і мімікою (ні, «ам»). Так дитина відповідає на звертання дорослого. Коли виникає таке мовлення?
8. Яка функція мовлення виявляється, коли дитина позначає словом групи предметів на основі зовнішніх, виразних, але не суттєвих, ознак. Так, словом «кі» вона називає кішку, хутрянний комір і шубу, бо вони пухнасті. Для дітей якого віку характерні такі явища?
9. Що виступає механізмами засвоєння мовлення у немовлячому віці?
10. Як називається форма мовлення, яку можна зрозуміти лише у контексті конкретної ситуації, що у ній перебувають співбесідники. Це емоційна, уривчата, доповнювана жестами й мімікою форма мовлення. Складеться

- III. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.
- IV. Програмований контроль знань.
- V. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Яка потреба немовляти є джерелом розвитку мовлення?
2. Вставте пропущені слова:
Реагувати на слова дорослих дитина починає дуже рано. На ... вона зосереджується на голосі дорослого. В ... зі всіх голосових дій дорослого вирізняє звук мовлення, встановлює зв'язок між словом і предметом або дією.
3. Чим пояснюється такий факт? Для дітей якого віку він притаманний?
Вимовляння схвальних за змістом слів, але зі строгою інтонацією й нахмуреним обличчям викликає у малюка негативні емоції.
4. Чим пояснюється такий факт? Для дітей якого віку він притаманний?
Якщо предмет змінює своє місцеположення або ракурс, то малюк його не впізнає, не може назвати. Згодом дитина вже знаходить і називає декілька знайомих предметів незалежно від зміни місця їх розташування.
5. Яка функція мовлення проявляється у наступних фактах?
У віці 7-8 міс. немовля виконує знайомі рухи за словесною інструкцією: «встань», «сядь», «долоньки», «до побачення» та ін. 9-10 місячний малюк розуміє елементарні доручення («дай мамі ложку»), у 10-11 міс. дитина вибирає предмети за словесною вказівкою дорослого.
6. У чому полягає найважливіше досягнення в розвитку мовлення немовляти?
7. Як називається форма мовлення дитини, що має наступні ознаки?
Склади і звуки перемішані зі сміхом і супроводжуються рухами. Згодом можна почути слова або їх уривки, які поєднуються з відповідними рухами і мімікою (ні, «ам»). Так дитина відповідає на звертання дорослого. Коли виникає таке мовлення?
8. Яка функція мовлення виявляється, коли дитина позначає словом групи предметів на основі зовнішніх, виразних, але не суттєвих, ознак. Так, словом «кі» вона називає кішку, хутрянний комір і шубу, бо вони пухнасті. Для дітей якого віку характерні такі явища?
9. Що виступає механізмами засвоєння мовлення у немовлячому віці?
10. Як називається форма мовлення, яку можна зрозуміти лише у контексті конкретної ситуації, що у ній перебувають співбесідники. Це емоційна, уривчата, доповнювана жестами й мімікою форма мовлення. Складеться

з відповідей дитини на питання дорослого і питань самої дитини, її бажань, вимог, пропозицій. Будується як діалог, що пов'язано з недостатньою самостійністю дитини, з недостатньою відокремленістю діяльності дитини з діяльністю дорослих. Коли вона виникає?

11. Яка функція мовлення виявляється, коли промовляючи слова «овочі», «іграшки», «одяг», дитина має на увазі предмети, які зустрічалися в її особистому досвіді та з якими вона діяла, а не абстрактне поняття, засноване на істотних ознаках.

12. Яка функція мовлення виявляється у наступних фактах? Малюк за своєю ініціативою починає відображати в мовленні все те, що він сприймає. Для якого віку це характерно?

13. Як називається наступна форма мовлення? Дитина розрізняє предмети за їх ознаками, кількістю і віддзеркалює ці відмінності в мовленні, відтворює почуті вірші, казки, пісеньки. Мовлення включається в гру, відображаючи в ній реальні життєві ситуації. З'являється здатність розмовляти з персонажем гри. Коли виникає таке мовлення?

14. Яка функція мовлення виявляється, коли дитина пов'язує певне слово з групою схожих між собою предметів, незалежно від деяких їх зовнішніх відмінностей: ляльки великі й маленькі, гумові й пластикові, знайомі й нові. Для дітей якого віку притаманні ці явища?

15. Яка функція мовлення виявляється, коли слово дорослого скеровує увагу дітей, їх сприйняття, рухи, дії. Дитина розуміє назви предметів, їх якості, виконувани з ними дії, деякі оцінки. Поведінка підпорядковується словесній інструкції дорослого, завдяки чому формуються елементи довільності. Малюк під впливом інструкції дорослого може не лише розпочати, але і загальмувати дію, що забезпечує нові механізми засвоєння правил поведінки. Для дітей якого віку притаманні ці явища?

16. Про що свідчать наступні явища? Після 1 р. 10 міс. малюк вживає речення, що містять більше, ніж два слова. В них він включає своє ім'я. У 2-3 роки швидко збільшується кількість речень, члени яких узгоджуються між собою спочатку за допомогою закінчень (2 р. 1 міс. – 2 р. 3 міс.), а потім службових слів – часток, сполучників, прийменників (2 р. 3 міс. – 3 р.).

17. Якою специфічною потребою дитини зумовлений бурхливий розвиток її предметної діяльності, що призводить до появи в мовленні дієслів, до постановки дитиною численних запитань про назви предметів, до стрибкоподібного збільшення активного словника? Для дітей якого віку притаманні ці явища?

18. Про що свідчать наступні явища? У віці від 1 р. 3 міс. до 1 р. 8 міс. дитина вживає слова-речення із супроводом жестів і міміки. Малюк вимовляє «мама» і тягнеться до іграшки, що

з відповідей дитини на питання дорослого і питань самої дитини, її бажань, вимог, пропозицій. Будується як діалог, що пов'язано з недостатньою самостійністю дитини, з недостатньою відокремленістю діяльності дитини з діяльністю дорослих. Коли вона виникає?

11. Яка функція мовлення виявляється, коли промовляючи слова «овочі», «іграшки», «одяг», дитина має на увазі предмети, які зустрічалися в її особистому досвіді та з якими вона діяла, а не абстрактне поняття, засноване на істотних ознаках.

12. Яка функція мовлення виявляється у наступних фактах? Малюк за своєю ініціативою починає відображати в мовленні все те, що він сприймає. Для якого віку це характерно?

13. Як називається наступна форма мовлення? Дитина розрізняє предмети за їх ознаками, кількістю і віддзеркалює ці відмінності в мовленні, відтворює почуті вірші, казки, пісеньки. Мовлення включається в гру, відображаючи в ній реальні життєві ситуації. З'являється здатність розмовляти з персонажем гри. Коли виникає таке мовлення?

14. Яка функція мовлення виявляється, коли дитина пов'язує певне слово з групою схожих між собою предметів, незалежно від деяких їх зовнішніх відмінностей: ляльки великі й маленькі, гумові й пластикові, знайомі й нові. Для дітей якого віку притаманні ці явища?

15. Яка функція мовлення виявляється, коли слово дорослого скеровує увагу дітей, їх сприйняття, рухи, дії. Дитина розуміє назви предметів, їх якості, виконувани з ними дії, деякі оцінки. Поведінка підпорядковується словесній інструкції дорослого, завдяки чому формуються елементи довільності. Малюк під впливом інструкції дорослого може не лише розпочати, але і загальмувати дію, що забезпечує нові механізми засвоєння правил поведінки. Для дітей якого віку притаманні ці явища?

16. Про що свідчать наступні явища? Після 1 р. 10 міс. малюк вживає речення, що містять більше, ніж два слова. В них він включає своє ім'я. У 2-3 роки швидко збільшується кількість речень, члени яких узгоджуються між собою спочатку за допомогою закінчень (2 р. 1 міс. – 2 р. 3 міс.), а потім службових слів – часток, сполучників, прийменників (2 р. 3 міс. – 3 р.).

17. Якою специфічною потребою дитини зумовлений бурхливий розвиток її предметної діяльності, що призводить до появи в мовленні дієслів, до постановки дитиною численних запитань про назви предметів, до стрибкоподібного збільшення активного словника? Для дітей якого віку притаманні ці явища?

18. Про що свідчать наступні явища? У віці від 1 р. 3 міс. до 1 р. 8 міс. дитина вживає слова-речення із супроводом жестів і міміки. Малюк вимовляє «мама» і тягнеться до іграшки, що

означає: «мама, дай іграшку». Значення таких слів-речень залежить від ситуації мовлення. У віці 1 р. 8 міс. – 1 р. 10 міс. з'являються речення з двох слів: «мама, ням-ням».

19. Словесні новоутворення малюка не суперечать правилам граматики і не враховують виключення з них. Засвоєння якої сторони мовлення виявляється в самостійному словотворенні дитини? Коли воно з'являється?

20. Яка функція мовлення виявляється у фрагменті? У якому віці вона з'являється?

Катруся малює телевізор: “Так, телевізор. Намалюю антену (малює антену). Ось! А як намалювати хвилі? Я намалюю дівчинку. (Малює дівчинку в телевізорі.) Мікрофон намалюю. (Малює) Зараз я намалюю окуляри, синій бантик. (Малює дівчинці окуляри і бантик.) Вимикач від телевізора. А це різні звуки (проводить горизонтальні лінії)”.

21. Як називають дії дитини зі складання словесних каламбурів, коли дитина підбирає слова, подібні за звучанням, кілька разів завзято повторює їх, порівнює звучання та значення, радіє своїм відкриттям, а також спроби римування слів, гра словами, коли дитина навмисно змінює звучання слова, придумує слова, що не співвідносяться з предметами? Для дітей якого віку вони характерні?

22. Як називають форму мовлення дитини, що спирається на зміст самого мовлення, у ньому зростає зміст вербальних засобів порівняно із невербальними. Його одиницею вже стає не слово, а речення. Які умови появи цієї форми мовлення?

23. Як називають форму мовлення, описану у фрагменті? Коли вона виникає?

Дорослий: Чи сваришся ти з дітьми в грі? Якщо сваришся, то чому?

Наталка: Іноді. І з Сашком навіть б'ємося. Сашко – це мій брат. Він мені заважає гратись завжди. Балується, іграшки ховає.

Євген А.: Так, я сварюся через те, що вони мене не слухають і заважають мені гратись. Я з Русланом тепер не дружу, тому що він увесь час нам заважає.

24. Як називають форму мовлення, описану у фрагменті? У якому віці вона виникає?

Лінда: А давай прикрасимо? (тримають у руках іграшку)

Галинка: Пішли (підходять до столу і сідають).

Лінда: Де прикрасити?

Галинка (показує пальцем): Ось! Ось! Бери олівець... Цей бери! Ось!

25. Яка форма мовлення спирається на розвиток мислення і вимагає від дитини вміння встановлювати й віддзеркалювати в мовленні причинно-наслідкові зв'язки, передаючи достатньо складний зміст? Якими є умови розвитку цієї форми мовлення?

26. Яка функція мовлення виявляється у фрагменті?

означає: «мама, дай іграшку». Значення таких слів-речень залежить від ситуації мовлення. У віці 1 р. 8 міс. – 1 р. 10 міс. з'являються речення з двох слів: «мама, ням-ням».

19. Словесні новоутворення малюка не суперечать правилам граматики і не враховують виключення з них. Засвоєння якої сторони мовлення виявляється в самостійному словотворенні дитини? Коли воно з'являється?

20. Яка функція мовлення виявляється у фрагменті? У якому віці вона з'являється?

Катруся малює телевізор: “Так, телевізор. Намалюю антену (малює антену). Ось! А як намалювати хвилі? Я намалюю дівчинку. (Малює дівчинку в телевізорі.) Мікрофон намалюю. (Малює) Зараз я намалюю окуляри, синій бантик. (Малює дівчинці окуляри і бантик.) Вимикач від телевізора. А це різні звуки (проводить горизонтальні лінії)”.

21. Як називають дії дитини зі складання словесних каламбурів, коли дитина підбирає слова, подібні за звучанням, кілька разів завзято повторює їх, порівнює звучання та значення, радіє своїм відкриттям, а також спроби римування слів, гра словами, коли дитина навмисно змінює звучання слова, придумує слова, що не співвідносяться з предметами? Для дітей якого віку вони характерні?

22. Як називають форму мовлення дитини, що спирається на зміст самого мовлення, у ньому зростає зміст вербальних засобів порівняно із невербальними. Його одиницею вже стає не слово, а речення. Які умови появи цієї форми мовлення?

23. Як називають форму мовлення, описану у фрагменті? Коли вона виникає?

Дорослий: Чи сваришся ти з дітьми в грі? Якщо сваришся, то чому?

Наталка: Іноді. І з Сашком навіть б'ємося. Сашко – це мій брат. Він мені заважає гратись завжди. Балується, іграшки ховає.

Євген А.: Так, я сварюся через те, що вони мене не слухають і заважають мені гратись. Я з Русланом тепер не дружу, тому що він увесь час нам заважає.

24. Як називають форму мовлення, описану у фрагменті? У якому віці вона виникає?

Лінда: А давай прикрасимо? (тримають у руках іграшку)

Галинка: Пішли (підходять до столу і сідають).

Лінда: Де прикрасити?

Галинка (показує пальцем): Ось! Ось! Бери олівець... Цей бери! Ось!

25. Яка форма мовлення спирається на розвиток мислення і вимагає від дитини вміння встановлювати й віддзеркалювати в мовленні причинно-наслідкові зв'язки, передаючи достатньо складний зміст? Якими є умови розвитку цієї форми мовлення?

26. Яка функція мовлення виявляється у фрагменті?

За допомогою мовлення дитина впливає на дорослого і однолітка. Наведемо приклад. Діти чергують. Максим Д. (6 р.) дивиться, як Наталка (6 р. 5 міс.) розкладає виделки. Мовчки починає перекладати виделки зубцями до себе.

Наталка: Максиме, що ти робиш? Так не можна!

Максим (сміється): Можна!

Наталка: Тетяно Сергіївно, скажіть Максиму, що так не можна робити!

Вихователь: Максиме, звичайно ж, не можна! (Максим швидко розкладає виделки як слід.)

Програмований контроль знань

- Сензитивний період оволодіння мовленням припадає на:
  - період немовлячого віку;
  - дошкільний вік;
  - ранній вік;
  - молодший дошкільний вік.
- Яка потреба немовляти є джерелом розвитку мовлення:
  - у спілкуванні з дорослим;
  - у спілкуванні з ровесником;
  - в активності;
  - у нових враженнях.
- Яка функція мовлення виявляється у наступних фактах? Малюк за своєю ініціативою починає називати все те, що він сприймає.
  - емотивна;
  - пізнавальна;
  - комунікативна;
  - волевиявлення.
- Поясніть, чим зумовлені перекручення у мовленні дитини типу «вертилятор» замість «вентилятор»; «вулиціонер» замість «міліціонер»; «пісковатор» замість «екскаватор», «кашлюш» замість «коклюш»:
  - недосконале засвоєння мовлення;
  - помилки у мовленні дорослих, які дитина засвоює;
  - вікові особливості мовленнєвого апарату;
  - розуміння дитиною значення слів спирається на її чуттєвий досвід.
- Знайдіть найбільш точну відповідь. У чому полягає найважливіше досягнення в розвитку мовлення немовляти:
  - засвоєння перших слів;
  - засвоєння звуків мовлення;
  - засвоєння граматики і правопису;
  - використання мовлення для спілкування з ровесником.
- Перші реакції на слова дорослого виявляються як зосередження на голосі дорослого:

За допомогою мовлення дитина впливає на дорослого і однолітка. Наведемо приклад. Діти чергують. Максим Д. (6 р.) дивиться, як Наталка (6 р. 5 міс.) розкладає виделки. Мовчки починає перекладати виделки зубцями до себе.

Наталка: Максиме, що ти робиш? Так не можна!

Максим (сміється): Можна!

Наталка: Тетяно Сергіївно, скажіть Максиму, що так не можна робити!

Вихователь: Максиме, звичайно ж, не можна! (Максим швидко розкладає виделки як слід.)

Програмований контроль знань

- Сензитивний період оволодіння мовленням припадає на:
  - період немовлячого віку;
  - дошкільний вік;
  - ранній вік;
  - молодший дошкільний вік.
- Яка потреба немовляти є джерелом розвитку мовлення:
  - у спілкуванні з дорослим;
  - у спілкуванні з ровесником;
  - в активності;
  - у нових враженнях.
- Яка функція мовлення виявляється у наступних фактах? Малюк за своєю ініціативою починає називати все те, що він сприймає.
  - емотивна;
  - пізнавальна;
  - комунікативна;
  - волевиявлення.
- Поясніть, чим зумовлені перекручення у мовленні дитини типу «вертилятор» замість «вентилятор»; «вулиціонер» замість «міліціонер»; «пісковатор» замість «екскаватор», «кашлюш» замість «коклюш»:
  - недосконале засвоєння мовлення;
  - помилки у мовленні дорослих, які дитина засвоює;
  - вікові особливості мовленнєвого апарату;
  - розуміння дитиною значення слів спирається на її чуттєвий досвід.
- Знайдіть найбільш точну відповідь. У чому полягає найважливіше досягнення в розвитку мовлення немовляти:
  - засвоєння перших слів;
  - засвоєння звуків мовлення;
  - засвоєння граматики і правопису;
  - використання мовлення для спілкування з ровесником.
- Перші реакції на слова дорослого виявляються як зосередження на голосі дорослого:

- а) з перших днів;
  - б) на першому тижні;
  - в) після 20 днів життя;
  - г) до кінця 1-го міс.
7. Здатність немовляти встановлювати зв'язок між знайомим словом і предметом виникає:
- а) у 2-3 міс.;
  - б) з другого півріччя;
  - в) до кінця 1-го року;
  - г) до кінця 1-го міс.
8. На своє ім'я дитина починає відгукуватись:
- а) у 2-3 міс.;
  - б) з другого півріччя;
  - в) до кінця 1-го року;
  - г) до кінця 1-го міс.
9. Оберіть правильну послідовність проходження дитиною етапів розвитку активного мовлення.
- а) гуління, жестикуляторне мовлення, гукання, лепет;
  - б) гуління, лепет, гукання, жестикуляторне мовлення;
  - в) гукання, гуління, лепет, жестикуляторне мовлення;
  - г) гуління, гукання, лепет, жестикуляторне мовлення.
10. Речення, де слова поєднані граматично, з'являються у мовленні дитини:
- а) у 2-3 роки;
  - б) до кінця немовлячого віку;
  - в) у середньому дошкільному віці;
  - г) у старшому дошкільному віці.

ТЕМА 15. РОЗВИТОК СЕНСОРНО-ПЕРЦЕПТИВНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКА

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Початковий етап у сенсорно-перцептивному розвитку дитини;
- Особливості сенсорно-перцептивного розвитку дитини раннього віку;
- Сенсорно-перцептивний розвиток дитини від 3 до 7 років;
  - *Формування сенсорних еталонів у процесі орієнтувальних дій;*
  - *Розвиток спостереження – цілеспрямованого сприймання;*
- Розвиток різних видів сприймання дитини від народження до 7 років.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.

- а) з перших днів;
  - б) на першому тижні;
  - в) після 20 днів життя;
  - г) до кінця 1-го міс.
7. Здатність немовляти встановлювати зв'язок між знайомим словом і предметом виникає:
- а) у 2-3 міс.;
  - б) з другого півріччя;
  - в) до кінця 1-го року;
  - г) до кінця 1-го міс.
8. На своє ім'я дитина починає відгукуватись:
- а) у 2-3 міс.;
  - б) з другого півріччя;
  - в) до кінця 1-го року;
  - г) до кінця 1-го міс.
9. Оберіть правильну послідовність проходження дитиною етапів розвитку активного мовлення.
- а) гуління, жестикуляторне мовлення, гукання, лепет;
  - б) гуління, лепет, гукання, жестикуляторне мовлення;
  - в) гукання, гуління, лепет, жестикуляторне мовлення;
  - г) гуління, гукання, лепет, жестикуляторне мовлення.
10. Речення, де слова поєднані граматично, з'являються у мовленні дитини:
- а) у 2-3 роки;
  - б) до кінця немовлячого віку;
  - в) у середньому дошкільному віці;
  - г) у старшому дошкільному віці.

ТЕМА 15. РОЗВИТОК СЕНСОРНО-ПЕРЦЕПТИВНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКА

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Початковий етап у сенсорно-перцептивному розвитку дитини;
- Особливості сенсорно-перцептивного розвитку дитини раннього віку;
- Сенсорно-перцептивний розвиток дитини від 3 до 7 років;
  - *Формування сенсорних еталонів у процесі орієнтувальних дій;*
  - *Розвиток спостереження – цілеспрямованого сприймання;*
- Розвиток різних видів сприймання дитини від народження до 7 років.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.

2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 186-201.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 70-72.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 246-265.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Біла І. М. Розвиток художнього сприймання у дошкільному віці // Практична психологія і соціальна робота. – 2014. – № 1. – С.4-8).

III. Практична робота „Розробка бесіди з дошкільниками, спрямованої на активізацію їх спостережливості”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Розробка бесіди з дошкільниками, спрямованої на активізацію їх спостережливості”.

Хід роботи:

1. Обговорення загальної структури та етапів бесіди. Спільне створення схеми бесіди, що включає підготовчу роботу з дошкільниками; мотиваційну частину бесіди; основний її зміст; підсумок.
2. Виконання завдання студентами у варіантах: а) бесіда під час екскурсії у парк; б) під час відвідування дитячого майданчика; в) під час відвідування школи; г) під час читання дитячої книжки.
3. Презентація розроблених студентами бесід та їх групове оцінювання.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. За якими ознаками роблять висновок про здатність новонародженого до відчуття?
2. До .... місяців дитина наперед складає пальці відповідно до форми і величини предмета, який хоче взяти. Яке досягнення у розвитку сенсорної сфери малюка забезпечує таку поведінку? Коли воно настає?
3. Чому сенсорний розвиток дитини тісно пов'язаний із розвитком її моторики? У чому полягає цей зв'язок?
4. У якому віці дитина найкраще виділяє форму, величину предметів, а гірше – колір. Наприклад, малюк легко відрізняє маленьку ложку, якою їсть, від великої, якою користуються дорослі.

2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 186-201.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 70-72.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 246-265.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Біла І. М. Розвиток художнього сприймання у дошкільному віці // Практична психологія і соціальна робота. – 2014. – № 1. – С.4-8).

III. Практична робота „Розробка бесіди з дошкільниками, спрямованої на активізацію їх спостережливості”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Розробка бесіди з дошкільниками, спрямованої на активізацію їх спостережливості”.

Хід роботи:

1. Обговорення загальної структури та етапів бесіди. Спільне створення схеми бесіди, що включає підготовчу роботу з дошкільниками; мотиваційну частину бесіди; основний її зміст; підсумок.
2. Виконання завдання студентами у варіантах: а) бесіда під час екскурсії у парк; б) під час відвідування дитячого майданчика; в) під час відвідування школи; г) під час читання дитячої книжки.
3. Презентація розроблених студентами бесід та їх групове оцінювання.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. За якими ознаками роблять висновок про здатність новонародженого до відчуття?
2. До .... місяців дитина наперед складає пальці відповідно до форми і величини предмета, який хоче взяти. Яке досягнення у розвитку сенсорної сфери малюка забезпечує таку поведінку? Коли воно настає?
3. Чому сенсорний розвиток дитини тісно пов'язаний із розвитком її моторики? У чому полягає цей зв'язок?
4. У якому віці дитина найкраще виділяє форму, величину предметів, а гірше – колір. Наприклад, малюк легко відрізняє маленьку ложку, якою їсть, від великої, якою користуються дорослі.

5. Як називаються наступні дії дитини? У грі з дошкою Сегена (порожня коробка з отворами певної форми на поверхні) дитина по черзі прикладає фігури різної форми до отворів, не проштовхуючи їх у коробку, а відшукуючи деталь відповідної до отвору форми. Або при збиранні піраміди прикладає один до одного всі кільця у пошуках найбільшого, поки не залишиться жодного кільця. Які основні етапи розвитку цих дій?

6. Які дії дозволяють дитині виконувати завдання на вибір за зразком, який слугує при цьому міркою. У чому полягає це завдання і дитина якого віку здатна його виконати?

7. Чому слова на позначення ознак предметів переддошкільники засвоюють важко і майже не користуються ними? Етапи засвоєння сенсорних еталонів (за Л.А.Венгером).

8. Розташуйте у правильному порядку і назвіть подані нижче етапи та вікові координати розвитку сенсорних еталонів у дошкільника.

- Виникають дії примірювання у ході практичного співвідношення предметів з урахуванням їх властивостей. Уявлення про окремі знайомі предмети стають своєрідними мірками властивостей інших предметів.
- Дитина виділяє просторові властивості предметів за допомогою рухів тіла, руки спочатку з реальним предметом, а потім з уявним.
- Формується уявлення про форму і величину, інші ознаки предметів у ході продуктивних видів діяльності (гри, малювання, конструювання, ліплення).

9. Які дії лежать в основі тривалої, складної орієнтувально-дослідницької діяльності при ознайомленні дитини з новими предметами. При цьому діти беруть предмет в руки, уважно розглядають його, обмацують, куштують на смак, згинають, розтягують, стукають ним, підносять до вуха тощо. Коли виникають такі дії?

10. Відновіть правильну послідовність етапів (позначені буквами), за якою педагогу слід організувати спостереження дитини у малюванні, конструюванні:

- А. виділення просторових взаємозв'язків частин (вище, нижче, справа, зліва); розрізнення дрібних деталей і визначення їх просторового розташування щодо основних частин;
- Б. предмет сприймається в цілому;
- В. виділення його головних частин, визначення їх властивостей (форми, величини тощо);
- Г. повторне цілісне сприйняття предмету.

11. Яка розумова дія проявляється у фрагменті? Для якого віку вона властива? Ось як дві дитини описували іграшку з невизначеним зовнішнім виглядом.

Юля Є.: Це барабашка, вони всі такі. У цього зелені вуха, тверді, страшні очки. Він весь кошлатий. Це щоб легше лякати було. Лапки бовтаються на тоньких мотузках. Він весь сіренький.

5. Як називаються наступні дії дитини? У грі з дошкою Сегена (порожня коробка з отворами певної форми на поверхні) дитина по черзі прикладає фігури різної форми до отворів, не проштовхуючи їх у коробку, а відшукуючи деталь відповідної до отвору форми. Або при збиранні піраміди прикладає один до одного всі кільця у пошуках найбільшого, поки не залишиться жодного кільця. Які основні етапи розвитку цих дій?

6. Які дії дозволяють дитині виконувати завдання на вибір за зразком, який слугує при цьому міркою. У чому полягає це завдання і дитина якого віку здатна його виконати?

7. Чому слова на позначення ознак предметів переддошкільники засвоюють важко і майже не користуються ними? Етапи засвоєння сенсорних еталонів (за Л.А.Венгером).

8. Розташуйте у правильному порядку і назвіть подані нижче етапи та вікові координати розвитку сенсорних еталонів у дошкільника.

- Виникають дії примірювання у ході практичного співвідношення предметів з урахуванням їх властивостей. Уявлення про окремі знайомі предмети стають своєрідними мірками властивостей інших предметів.
- Дитина виділяє просторові властивості предметів за допомогою рухів тіла, руки спочатку з реальним предметом, а потім з уявним.
- Формується уявлення про форму і величину, інші ознаки предметів у ході продуктивних видів діяльності (гри, малювання, конструювання, ліплення).

9. Які дії лежать в основі тривалої, складної орієнтувально-дослідницької діяльності при ознайомленні дитини з новими предметами. При цьому діти беруть предмет в руки, уважно розглядають його, обмацують, куштують на смак, згинають, розтягують, стукають ним, підносять до вуха тощо. Коли виникають такі дії?

10. Відновіть правильну послідовність етапів (позначені буквами), за якою педагогу слід організувати спостереження дитини у малюванні, конструюванні:

- А. виділення просторових взаємозв'язків частин (вище, нижче, справа, зліва); розрізнення дрібних деталей і визначення їх просторового розташування щодо основних частин;
- Б. предмет сприймається в цілому;
- В. виділення його головних частин, визначення їх властивостей (форми, величини тощо);
- Г. повторне цілісне сприйняття предмету.

11. Яка розумова дія проявляється у фрагменті? Для якого віку вона властива? Ось як дві дитини описували іграшку з невизначеним зовнішнім виглядом.

Юля Є.: Це барабашка, вони всі такі. У цього зелені вуха, тверді, страшні очки. Він весь кошлатий. Це щоб легше лякати було. Лапки бовтаються на тоньких мотузках. Він весь сіренький.

Антон Д.: Схоже на їжачка. Він теж кошлатий. Носик чорненький, вушка зелені. Голова вся біла. Очі є. Вони всередині жовті і чорні.

12. У якому віці дитина орієнтується в напрямках вперед-назад, вверх-вниз, вправо-вліво, або рухаючись в ту або іншу сторону, або змінюючи положення корпусу, голови, рук і контролюючи ці рухи зором? Коли слово дорослого включається в просторове орієнтування?

13. Як називається позиція дитини у сприйманні творів художньої літератури? Дошкільник намагається включитися в сюжет, вплинути на хід подій. При повторному читанні він нерідко просить пропустити епізоди, в яких улюбленим героям щось загрожує, або може попросити покуштувати кашу, яку зварила сорока. Для якого віку вона властива?

Програмований контроль знань

- Здатність дитини захоплювати та утримувати предмети пальцями виникає у віці:
  - після 1-го року;
  - у 1-му півріччі;
  - у 2 міс.;
  - до кінця 1-го року.
- Визначте вік, у якому дитина починає наперед складати пальці відповідно до форми й величини предмета, який хоче взяти:
  - 10-11 міс.;
  - 6 міс.;
  - 2-3 міс.;
  - після 1-го року.
- Перша пізнавальна дія, яка починає формуватись у немовляти:
  - хапання предметів;
  - обстеження предметів;
  - маніпуляції з предметами;
  - спостереження за предметами.
- Впізнання предметів дитиною свідчить про інтегрованість сприймання з:
  - пам'яттю;
  - мисленням;
  - увагою;
  - мовленням.
- У ранньому віці дитина найкраще розрізняє:
  - колір і розмір предметів;
  - місце розташування предметів;
  - форму й величину предметів;
  - колір і форму предметів.
- Акт роздвілювання набуває самостійності і стає провідним різновидом обстежувальної дії дитини у:

Антон Д.: Схоже на їжачка. Він теж кошлатий. Носик чорненький, вушка зелені. Голова вся біла. Очі є. Вони всередині жовті і чорні.

12. У якому віці дитина орієнтується в напрямках вперед-назад, вверх-вниз, вправо-вліво, або рухаючись в ту або іншу сторону, або змінюючи положення корпусу, голови, рук і контролюючи ці рухи зором? Коли слово дорослого включається в просторове орієнтування?

13. Як називається позиція дитини у сприйманні творів художньої літератури? Дошкільник намагається включитися в сюжет, вплинути на хід подій. При повторному читанні він нерідко просить пропустити епізоди, в яких улюбленим героям щось загрожує, або може попросити покуштувати кашу, яку зварила сорока. Для якого віку вона властива?

Програмований контроль знань

- Здатність дитини захоплювати та утримувати предмети пальцями виникає у віці:
  - після 1-го року;
  - у 1-му півріччі;
  - у 2 міс.;
  - до кінця 1-го року.
- Визначте вік, у якому дитина починає наперед складати пальці відповідно до форми й величини предмета, який хоче взяти:
  - 10-11 міс.;
  - 6 міс.;
  - 2-3 міс.;
  - після 1-го року.
- Перша пізнавальна дія, яка починає формуватись у немовляти:
  - хапання предметів;
  - обстеження предметів;
  - маніпуляції з предметами;
  - спостереження за предметами.
- Впізнання предметів дитиною свідчить про інтегрованість сприймання з:
  - пам'яттю;
  - мисленням;
  - увагою;
  - мовленням.
- У ранньому віці дитина найкраще розрізняє:
  - колір і розмір предметів;
  - місце розташування предметів;
  - форму й величину предметів;
  - колір і форму предметів.
- Акт роздвілювання набуває самостійності і стає провідним різновидом обстежувальної дії дитини у:

- а) ранньому віці;
  - б) немовлячому віці;
  - в) з 3-х років;
  - г) у старшого дошкільника.
7. Співвідношення між зором та дотиком упродовж дошкільного дитинства:
- а) дотик випереджує зір;
  - б) майже рівнозначне;
  - в) спочатку переважає зір;
  - г) поступово зростає роль зору.
8. Повторювані режимні моменти, знайомство дитини з годинником і календарем сприяють розвитку:
- а) сприймання прекрасного;
  - б) сприймання предметів;
  - в) сприймання часу;
  - г) впізнавання.
9. До старшого дошкільного віку обстеження предметів набуває характеру:
- а) пошукової діяльності;
  - б) продуктивної діяльності;
  - в) експериментування;
  - г) орієнтувально-дослідницької активності.
10. Яка властивість сприймання проявляється, коли сприймаючи незнайомий предмет діти намагаються назвати його відповідно до свого минулого досвіду:
- а) об'єм;
  - б) константність;
  - в) осмисленість;
  - г) апперцепція.

ТЕМА 16. РОЗВИТОК ПАМ'ЯТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Початковий етап у розвитку пам'яті;
- Особливості пам'яті дитини раннього віку;
- Розвиток видів пам'яті дитини з 3 до 7 років;
- Виникнення елементів довільності пам'яті;
- Керівництво розвитком пам'яті.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 101-130.

- а) ранньому віці;
  - б) немовлячому віці;
  - в) з 3-х років;
  - г) у старшого дошкільника.
7. Співвідношення між зором та дотиком упродовж дошкільного дитинства:
- а) дотик випереджує зір;
  - б) майже рівнозначне;
  - в) спочатку переважає зір;
  - г) поступово зростає роль зору.
8. Повторювані режимні моменти, знайомство дитини з годинником і календарем сприяють розвитку:
- а) сприймання прекрасного;
  - б) сприймання предметів;
  - в) сприймання часу;
  - г) впізнавання.
9. До старшого дошкільного віку обстеження предметів набуває характеру:
- а) пошукової діяльності;
  - б) продуктивної діяльності;
  - в) експериментування;
  - г) орієнтувально-дослідницької активності.
10. Яка властивість сприймання проявляється, коли сприймаючи незнайомий предмет діти намагаються назвати його відповідно до свого минулого досвіду:
- а) об'єм;
  - б) константність;
  - в) осмисленість;
  - г) апперцепція.

ТЕМА 16. РОЗВИТОК ПАМ'ЯТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Початковий етап у розвитку пам'яті;
- Особливості пам'яті дитини раннього віку;
- Розвиток видів пам'яті дитини з 3 до 7 років;
- Виникнення елементів довільності пам'яті;
- Керівництво розвитком пам'яті.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 101-130.

3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 201-212.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 72-74.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 283-293.

II. Контроль самостійної роботи. Заслуховування творів студентів на тему „Мої перші дитячі спогади”. Зміст твору передбачає розкриття наступних питань: що запам’яталось, у чому особливості образів пам’яті про своє дитинство; яку роль відіграють спогади про своє дитинство у дорослої людини, які висновки слід зробити дорослим щодо значення перших життєвих вражень дитини для її подальшого життя.

III. Практична робота «Визначення властивостей пам’яті дітей відповідно до їх віку».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення властивостей пам’яті дітей відповідно до їх віку».

Обладнання: набір з 15 карток, на кожній з яких міститься по одній з ознак пам’яті дітей різного віку. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділений на 3.

Хід роботи:

1. Студенти поділяються на тріади, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано властивості пам’яті дітей немовлячого, раннього та дошкільного вікових періодів. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують пам’ять дитини одного з вищеназваних вікових періодів”.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

ПЕРЕЛІК ОЗНАК ПАМ’ЯТІ, РОЗМІЩЕНИХ НА КАРТКАХ

1. з’являється особистісна пам’ять (спогади), яка впливає на особистісний розвиток дитини
2. панує мимовільне запам’ятовування
3. формуються елементи довільної пам’яті як здатності до регуляції даного процесу спочатку з боку дорослого, а потім і самої дитини
4. пам’ять інтегрується з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру
5. бурхливий розвиток одержує словесна пам’ять, яка слугує основою активного словника і мовлення дитини

3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 201-212.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 72-74.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 283-293.

II. Контроль самостійної роботи. Заслуховування творів студентів на тему „Мої перші дитячі спогади”. Зміст твору передбачає розкриття наступних питань: що запам’яталось, у чому особливості образів пам’яті про своє дитинство; яку роль відіграють спогади про своє дитинство у дорослої людини, які висновки слід зробити дорослим щодо значення перших життєвих вражень дитини для її подальшого життя.

III. Практична робота «Визначення властивостей пам’яті дітей відповідно до їх віку».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Визначення властивостей пам’яті дітей відповідно до їх віку».

Обладнання: набір з 15 карток, на кожній з яких міститься по одній з ознак пам’яті дітей різного віку. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділений на 3.

Хід роботи:

1. Студенти поділяються на тріади, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано властивості пам’яті дітей немовлячого, раннього та дошкільного вікових періодів. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують пам’ять дитини одного з вищеназваних вікових періодів”.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

ПЕРЕЛІК ОЗНАК ПАМ’ЯТІ, РОЗМІЩЕНИХ НА КАРТКАХ

1. з’являється особистісна пам’ять (спогади), яка впливає на особистісний розвиток дитини
2. панує мимовільне запам’ятовування
3. формуються елементи довільної пам’яті як здатності до регуляції даного процесу спочатку з боку дорослого, а потім і самої дитини
4. пам’ять інтегрується з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру
5. бурхливий розвиток одержує словесна пам’ять, яка слугує основою активного словника і мовлення дитини

6. пам'ять відмежується від сприймання, з'являється власне відтворення
7. спочатку у малюка розвивається образна, рухова, емоційна пам'ять
8. низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження
9. переважає процес впізнання
10. у процесі мовленнєвого розвитку інтенсивно розвивається словесно-смілова пам'ять, яка розширює сферу пізнавальної діяльності дитини
11. переважає мимовільна образна пам'ять, але з'являються перші елементи довільної
12. зростає об'єм і міцність збереження матеріалу, що позначається на покращенні впізнання і появі власне відтворення
13. до кінця періоду складаються передумови для розвитку словесної пам'яті
14. розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності
15. пам'ять функціонує «всередині» відчуттів і сприймань

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Коли у дитини виникають перші прояви пам'яті, у чому вони полягають?
2. Що таке впізнання? Чому переважання його у проявах пам'яті дитини немовлячого віку свідчить про несамостійність пізнавального процесу пам'яті?
3. Про елементи яких видів пам'яті свідчать наступні прояви поведінки дитини. У якому віці вони виникають?
Малюк розрізняє мелодію, яка колись викликала у нього позитивні емоції, а також на прохання дорослого виконує нескладні рухи: “долоньки”, ”до побачення”.
4. Як пояснити наступний факт. Про дитину якого віку йдеться?
Дж. Болдуїн описує поведінку хлопчика, який впізнав няню після її тривалої відсутності тільки тоді, як вона заспівала.
5. Про який вид пам'яті йдеться. Для якого віку властиві перші її прояви?
Одним з перших у малюка виникає рефлекс на положення для годування. Потрапляючи у звичну для свого годування позу, дитина робить смоктальні рухи. Розвиток .... пам'яті активізується з ... *(вказати вік з точністю до місяця)*, коли малюк багато маніпулює предметами, рухається, вчиться повзати і ходити.

Програмований контроль знань

1. З яким психічним процесом найбільш тісно пов'язані перші прояви пам'яті:
  - а) відчуття;
  - б) мовлення;
  - в) мислення;
  - г) уява.

6. пам'ять відмежується від сприймання, з'являється власне відтворення
7. спочатку у малюка розвивається образна, рухова, емоційна пам'ять
8. низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження
9. переважає процес впізнання
10. у процесі мовленнєвого розвитку інтенсивно розвивається словесно-смілова пам'ять, яка розширює сферу пізнавальної діяльності дитини
11. переважає мимовільна образна пам'ять, але з'являються перші елементи довільної
12. зростає об'єм і міцність збереження матеріалу, що позначається на покращенні впізнання і появі власне відтворення
13. до кінця періоду складаються передумови для розвитку словесної пам'яті
14. розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності
15. пам'ять функціонує «всередині» відчуттів і сприймань

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Коли у дитини виникають перші прояви пам'яті, у чому вони полягають?
2. Що таке впізнання? Чому переважання його у проявах пам'яті дитини немовлячого віку свідчить про несамостійність пізнавального процесу пам'яті?
3. Про елементи яких видів пам'яті свідчать наступні прояви поведінки дитини. У якому віці вони виникають?
Малюк розрізняє мелодію, яка колись викликала у нього позитивні емоції, а також на прохання дорослого виконує нескладні рухи: “долоньки”, ”до побачення”.
4. Як пояснити наступний факт. Про дитину якого віку йдеться?
Дж. Болдуїн описує поведінку хлопчика, який впізнав няню після її тривалої відсутності тільки тоді, як вона заспівала.
5. Про який вид пам'яті йдеться. Для якого віку властиві перші її прояви?
Одним з перших у малюка виникає рефлекс на положення для годування. Потрапляючи у звичну для свого годування позу, дитина робить смоктальні рухи. Розвиток .... пам'яті активізується з ... *(вказати вік з точністю до місяця)*, коли малюк багато маніпулює предметами, рухається, вчиться повзати і ходити.

Програмований контроль знань

1. З яким психічним процесом найбільш тісно пов'язані перші прояви пам'яті:
  - а) відчуття;
  - б) мовлення;
  - в) мислення;
  - г) уява.

2. Перші прояви пам'яті полягають у:
  - а) реакціях на повторюваний подразник;
  - б) повторюваності поведінки у звичних ситуаціях;
  - в) у здатності рухатись;
  - г) у комплексі поживлення.
3. На основі якого виду пам'яті дитина навчається повзати, захоплювати та втримувати предмети, ходити:
  - а) образної;
  - б) словесної;
  - в) емоційної;
  - г) рухової.
4. Перший акт пам'яті в онтогенезі – це:
  - а) спогад;
  - б) впізнавання;
  - в) відтворення;
  - г) забування.
5. Дія впізнавання формується у малюка віком:
  - а) 6 міс.;
  - б) 12 міс.;
  - в) 3 міс.;
  - г) 1,5 року.
6. З яким психічним процесом найбільш тісно пов'язаний розвиток пам'яті у дошкільному віці (3-6/7 р.):
  - а) сприйняття;
  - б) мовлення;
  - в) мислення;
  - г) уява.
7. Перші прояви керування пам'яттю з'являються у дитини віком:
  - а) другого півріччя життя;
  - б) третього року життя;
  - в) другого року життя;
  - г) першого півріччя життя.
8. Власне відтворення з опорою на образ об'єкту за його відсутності виникає у дитини:
  - а) раннього віку;
  - б) немовлячого віку;
  - в) молодшого дошкільного віку;
  - г) середнього дошкільного віку.
9. З яким психічним процесом найбільш тісно пов'язаний розвиток пам'яті у ранньому віці:
  - а) увага;
  - б) мовлення;
  - в) мислення;
  - г) уява.

2. Перші прояви пам'яті полягають у:
  - а) реакціях на повторюваний подразник;
  - б) повторюваності поведінки у звичних ситуаціях;
  - в) у здатності рухатись;
  - г) у комплексі поживлення.
3. На основі якого виду пам'яті дитина навчається повзати, захоплювати та втримувати предмети, ходити:
  - а) образної;
  - б) словесної;
  - в) емоційної;
  - г) рухової.
4. Перший акт пам'яті в онтогенезі – це:
  - а) спогад;
  - б) впізнавання;
  - в) відтворення;
  - г) забування.
5. Дія впізнавання формується у малюка віком:
  - а) 6 міс.;
  - б) 12 міс.;
  - в) 3 міс.;
  - г) 1,5 року.
6. З яким психічним процесом найбільш тісно пов'язаний розвиток пам'яті у дошкільному віці (3-6/7 р.):
  - а) сприйняття;
  - б) мовлення;
  - в) мислення;
  - г) уява.
7. Перші прояви керування пам'яттю з'являються у дитини віком:
  - а) другого півріччя життя;
  - б) третього року життя;
  - в) другого року життя;
  - г) першого півріччя життя.
8. Власне відтворення з опорою на образ об'єкту за його відсутності виникає у дитини:
  - а) раннього віку;
  - б) немовлячого віку;
  - в) молодшого дошкільного віку;
  - г) середнього дошкільного віку.
9. З яким психічним процесом найбільш тісно пов'язаний розвиток пам'яті у ранньому віці:
  - а) увага;
  - б) мовлення;
  - в) мислення;
  - г) уява.

10. Найбільшим недоліком пам'яті дитини у дошкільному віці (3-6/7 р.) є:

- а) короткотривале збереження;
- б) швидке забування;
- в) нечіткість, неточність, приблизність окремих образів;
- г) фрагментарність, неузгодженість, розірваність окремих образів.

ТЕМА 17. РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ ДИТИНИ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 7 РОКІВ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток мислення у немовлячому віці;
- Характеристика мислення дитини раннього віку;
- Основні лінії у розвитку мислення дошкільника:
  - *Розвиток міркувань дошкільника;*
  - *Особливості міркувань дошкільника, пов'язаних із поясненням явищ;*
  - *Розвиток планування діяльності та операцій мислення;*
- Психолого-педагогічні умови розвитку мислення.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 212-230.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 72-80.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 265-282.

II. Контроль самостійної роботи (виготовити картки до завдань для роботи з розвитку мислення дошкільника — наприклад „Знайди зайвий предмет”, „Назви одним словом”, „Продовжи візерунок”).

III. Презентація студентами методичних матеріалів для роботи з розвитку мислення дошкільника.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

10. Найбільшим недоліком пам'яті дитини у дошкільному віці (3-6/7 р.) є:

- а) короткотривале збереження;
- б) швидке забування;
- в) нечіткість, неточність, приблизність окремих образів;
- г) фрагментарність, неузгодженість, розірваність окремих образів.

ТЕМА 17. РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ ДИТИНИ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО 7 РОКІВ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток мислення у немовлячому віці;
- Характеристика мислення дитини раннього віку;
- Основні лінії у розвитку мислення дошкільника:
  - *Розвиток міркувань дошкільника;*
  - *Особливості міркувань дошкільника, пов'язаних із поясненням явищ;*
  - *Розвиток планування діяльності та операцій мислення;*
- Психолого-педагогічні умови розвитку мислення.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – С. 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 212-230.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 72-80.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 265-282.

II. Контроль самостійної роботи (виготовити картки до завдань для роботи з розвитку мислення дошкільника — наприклад „Знайди зайвий предмет”, „Назви одним словом”, „Продовжи візерунок”).

III. Презентація студентами методичних матеріалів для роботи з розвитку мислення дошкільника.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Презентація студентами методичних матеріалів для роботи з розвитку мислення дошкільника.

Методичні зауваження. Зміст презентації передбачає визначення віку дитини, формулювання приблизної інструкції до завдання; вказівку, у чому полягає його правильне розв'язання та як допомогти дитині, якщо вона помиляється; розкриття значення завдання для розвитку мислення дитини.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Які особливості розвитку мислення можна визначити за наступним фрагментом? Яким є приблизний вік дитини?

Карина Д. цікавиться: «А де край Землі? А що там далі? Скільки країн на землі? Чому океан не розливається і не міліє?»

Орест Д. запитує: «Як комп'ютер працює? Хто у комп'ютері рахує, картинки показує? Як там кольори переміщуються? Чи буде комп'ютер працювати, коли не буде світла? А що у проводах? Де люди його взяли? Хто його зробив?»

2. Які мотиви спонукають дитину до запитань у наступному прикладі? Яким є приблизний вік дівчинки?

Інга Н. ставить запитання після того, як відвідала океанаріум: Як сплять риби? А як вони їдять? Чому не виходять на берег? Звідки взялось море?

3. Яка особливість дитячого мислення проявилась у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

Оленка П., розглядаючи картинку-небилицю, зауважує: «Чому тут корова літає? Насправді вона ходить, а літати не вміє. Влітку на лижах і санчатах не їздять, бо снігу немає. Собача будка на деревах не росте. І вудочкою у куцах ніхто не ловить. Тут все неправильно, так, як не буває насправді».

4. Яка особливість дитячого мислення проявилась у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

Максим Д. запитує: Як влаштована машина часу?

Дорослий: Не знаю. Ще ніхто її не придумав.

Максим: Я виросту, потім придумаю... О, я знаю! Треба узяти годинник і покласти в мотор. І вийде машина часу.

5. Розвиткові якої операції мислення сприяє виконання завдання назвати одним словом групу малюнків (наприклад: мак, ромашка троянда – це квіти). Для дітей якого віку пропонуються завдання цього типу?

6. Чому дитина групуєчи зображення об'єднує корову і молоко, зайця і моркву, а не корову і зайця, молоко і моркву? Для дітей якого віку це притаманно?

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Презентація студентами методичних матеріалів для роботи з розвитку мислення дошкільника.

Методичні зауваження. Зміст презентації передбачає визначення віку дитини, формулювання приблизної інструкції до завдання; вказівку, у чому полягає його правильне розв'язання та як допомогти дитині, якщо вона помиляється; розкриття значення завдання для розвитку мислення дитини.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Які особливості розвитку мислення можна визначити за наступним фрагментом? Яким є приблизний вік дитини?

Карина Д. цікавиться: «А де край Землі? А що там далі? Скільки країн на землі? Чому океан не розливається і не міліє?»

Орест Д. запитує: «Як комп'ютер працює? Хто у комп'ютері рахує, картинки показує? Як там кольори переміщуються? Чи буде комп'ютер працювати, коли не буде світла? А що у проводах? Де люди його взяли? Хто його зробив?»

2. Які мотиви спонукають дитину до запитань у наступному прикладі? Яким є приблизний вік дівчинки?

Інга Н. ставить запитання після того, як відвідала океанаріум: Як сплять риби? А як вони їдять? Чому не виходять на берег? Звідки взялось море?

3. Яка особливість дитячого мислення проявилась у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

Оленка П., розглядаючи картинку-небилицю, зауважує: «Чому тут корова літає? Насправді вона ходить, а літати не вміє. Влітку на лижах і санчатах не їздять, бо снігу немає. Собача будка на деревах не росте. І вудочкою у куцах ніхто не ловить. Тут все неправильно, так, як не буває насправді».

4. Яка особливість дитячого мислення проявилась у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

Максим Д. запитує: Як влаштована машина часу?

Дорослий: Не знаю. Ще ніхто її не придумав.

Максим: Я виросту, потім придумаю... О, я знаю! Треба узяти годинник і покласти в мотор. І вийде машина часу.

5. Розвиткові якої операції мислення сприяє виконання завдання назвати одним словом групу малюнків (наприклад: мак, ромашка троянда – це квіти). Для дітей якого віку пропонуються завдання цього типу?

6. Чому дитина групуєчи зображення об'єднує корову і молоко, зайця і моркву, а не корову і зайця, молоко і моркву? Для дітей якого віку це притаманно?

7. Яку операцію мислення формувала у дітей дослідниця? З дітьми якого віку працювала? Як впливає на процес формування мовлення дорослого? у віці від 1 року 4 місяців до 2 років 7 місяців

Г.О.Люблінська провела експеримент, в якому навчала дітей діставати цукерку з високої скляної вази шляхом її перевертання. Згодом діти починають користуватись тим же способом стосовно глечика, різноманітних коробок, футлярів.

8. Розкрийте, у чому полягають особливості дитячих міркувань у наданому описі? Дітям якого віку це притаманно?

Ж.Піаже ставив перед дітьми питання „Звідки приходить вітер? Як він починається?” Діти вважають вітер результатом людського дихання. У Верна запитували „Чому корабель не тоне? Він важче за камінь, але не тоне?. Його відповідь: „Корабель розумніше, ніж камінь. ...Він не робить того, чого не повинен робити”.

9. Як називається прояв мислення, описаний у прикладі? У дітей якого віку він виявляється?

Прокинувшись вранці, Миколка підходить до вікна і бачить, що земля, дерева, будинки вкриті снігом, а люди ходять тепло одягнені. Миколка зауважує: «Значить, уночі йшов сніг, а зараз надворі холодно».

10. Чим пояснити наступні міркування дівчинки? Дітям якого віку вони властиві?

Вихователь: Зіно, дай ручку.

Зіна Н.: Ні, не можу зараз, я малюю.

Дорослий: Ти малюєш олівцем, а мені потрібна ручка.

Зіна Н.: А я ручкою своєю (показує свою руку) малюю олівцем.

Дорослий: Я іншу ручку прошу, якою можна писати.

Зіна Н.: Значить, це олівець такий, ручка?

11. Яка особливість дитячої логіки проявляється у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

а) Юлія Р. на вулиці ховається від вітру і цікавиться: А коли вітер дме, він рухається?

Мати: Так.

Даша: А як він спить і що він їсть?

Мати: Ніяк.

Юлія Р.: Раз він рухається, значить, він спить.

б) Павло Т. розглядає бабусину фотографію з сімейного фотоальбому і цікавиться: А де живе наша бабуся?

Батько: Вона померла.

Павло Т.: А на фото вона ж жива? Її можна оживити?

7. Яку операцію мислення формувала у дітей дослідниця? З дітьми якого віку працювала? Як впливає на процес формування мовлення дорослого? у віці від 1 року 4 місяців до 2 років 7 місяців

Г.О.Люблінська провела експеримент, в якому навчала дітей діставати цукерку з високої скляної вази шляхом її перевертання. Згодом діти починають користуватись тим же способом стосовно глечика, різноманітних коробок, футлярів.

8. Розкрийте, у чому полягають особливості дитячих міркувань у наданому описі? Дітям якого віку це притаманно?

Ж.Піаже ставив перед дітьми питання „Звідки приходить вітер? Як він починається?” Діти вважають вітер результатом людського дихання. У Верна запитували „Чому корабель не тоне? Він важче за камінь, але не тоне?. Його відповідь: „Корабель розумніше, ніж камінь. ...Він не робить того, чого не повинен робити”.

9. Як називається прояв мислення, описаний у прикладі? У дітей якого віку він виявляється?

Прокинувшись вранці, Миколка підходить до вікна і бачить, що земля, дерева, будинки вкриті снігом, а люди ходять тепло одягнені. Миколка зауважує: «Значить, уночі йшов сніг, а зараз надворі холодно».

10. Чим пояснити наступні міркування дівчинки? Дітям якого віку вони властиві?

Вихователь: Зіно, дай ручку.

Зіна Н.: Ні, не можу зараз, я малюю.

Дорослий: Ти малюєш олівцем, а мені потрібна ручка.

Зіна Н.: А я ручкою своєю (показує свою руку) малюю олівцем.

Дорослий: Я іншу ручку прошу, якою можна писати.

Зіна Н.: Значить, це олівець такий, ручка?

11. Яка особливість дитячої логіки проявляється у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

а) Юлія Р. на вулиці ховається від вітру і цікавиться: А коли вітер дме, він рухається?

Мати: Так.

Даша: А як він спить і що він їсть?

Мати: Ніяк.

Юлія Р.: Раз він рухається, значить, він спить.

б) Павло Т. розглядає бабусину фотографію з сімейного фотоальбому і цікавиться: А де живе наша бабуся?

Батько: Вона померла.

Павло Т.: А на фото вона ж жива? Її можна оживити?

12. Які проблеми є предметом міркувань дитини? Дітям якого віку вона властива і чому?

Орест: Злим бути погано.

Дорослий: Авжеж, а ти знаєш таких діток?

Орест: Це коли я грався, а Кирило роззалив мій будиночок.

Дорослий: А чому він так вчинив?

Орест: Він хотів гратись у морських піратів, а я у будівництво.

Дорослий: І ви не змогли домовитись?

Орест: Ні. Я хотів потім зіграти у морських піратів, йому говорив, а він сказав, що не дасть мені морську фуражку.

Дорослий: А в нього є фуражка?

Орест: Йому батько дав, а у мене немає. Він жадібний.

Дорослий: А злий і жадібний – це різне?

Максим: Злий – це коли все навпаки робити, нікого не слухати і все по-своєму робити. А жадібний, коли ні з ким не ділитись, все собі забирати.

13. Яка мислительна операція проявилась у прикладі? В чому її особливості? Який приблизний вік дівчинки?

Яринка складає з окремих фрагментів зображення квітки за зразком. Вихователь: Ярина, знайди, де є однаковий шматочок на зразку із тим, що ти тримаш.

Ярина: Зараз пошукаю. Тут рожеве із зеленою смужкою, а тут зелене. Тут зеленого більше, тут менше. На цілій картинці білі цяточки, а на шматочку їх немає. Ще десь далі пошукаю. (Спрямує погляд на нижній лівий кут зразка.) Тут цяточки, чотири, і тут чотири. Ось, знайшла! (Накладає фрагмент поверх зразка.) Ну, ось все сходиться. Це тут. (Починає шукати місце для наступного фрагменту.)

14. Яка особливість дитячої логіки проявляється у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

Діти ходять, котики ходять, а квіточка не ходить, — розмірковує Сергійко, у неї ніжки померли, їх у землю закопали... (за З.Н. Новлянською).

Програмований контроль знань

1. Яка особливість розвитку мислення дитини виявилась у наступному фрагменті? Максим Д. запитує: Звідки взявся космос? Хто його створив? Що там, далеко-далеко? Як влаштовані зірки?
  - а) позаситуативність;
  - б) узагальненість;
  - в) допитливість;
  - г) опосередкованість.
2. Яка мислительна операція дитини проявилась при виконанні завдання вихователя знайти, чим відрізняються дві картинки на тумбах:

12. Які проблеми є предметом міркувань дитини? Дітям якого віку вона властива і чому?

Орест: Злим бути погано.

Дорослий: Авжеж, а ти знаєш таких діток?

Орест: Це коли я грався, а Кирило роззалив мій будиночок.

Дорослий: А чому він так вчинив?

Орест: Він хотів гратись у морських піратів, а я у будівництво.

Дорослий: І ви не змогли домовитись?

Орест: Ні. Я хотів потім зіграти у морських піратів, йому говорив, а він сказав, що не дасть мені морську фуражку.

Дорослий: А в нього є фуражка?

Орест: Йому батько дав, а у мене немає. Він жадібний.

Дорослий: А злий і жадібний – це різне?

Максим: Злий – це коли все навпаки робити, нікого не слухати і все по-своєму робити. А жадібний, коли ні з ким не ділитись, все собі забирати.

13. Яка мислительна операція проявилась у прикладі? В чому її особливості? Який приблизний вік дівчинки?

Яринка складає з окремих фрагментів зображення квітки за зразком. Вихователь: Ярина, знайди, де є однаковий шматочок на зразку із тим, що ти тримаш.

Ярина: Зараз пошукаю. Тут рожеве із зеленою смужкою, а тут зелене. Тут зеленого більше, тут менше. На цілій картинці білі цяточки, а на шматочку їх немає. Ще десь далі пошукаю. (Спрямує погляд на нижній лівий кут зразка.) Тут цяточки, чотири, і тут чотири. Ось, знайшла! (Накладає фрагмент поверх зразка.) Ну, ось все сходиться. Це тут. (Починає шукати місце для наступного фрагменту.)

14. Яка особливість дитячої логіки проявляється у прикладі? Дітям якого віку вона властива?

Діти ходять, котики ходять, а квіточка не ходить, — розмірковує Сергійко, у неї ніжки померли, їх у землю закопали... (за З.Н. Новлянською).

Програмований контроль знань

1. Яка особливість розвитку мислення дитини виявилась у наступному фрагменті? Максим Д. запитує: Звідки взявся космос? Хто його створив? Що там, далеко-далеко? Як влаштовані зірки?
  - а) позаситуативність;
  - б) узагальненість;
  - в) допитливість;
  - г) опосередкованість.
2. Яка мислительна операція дитини проявилась при виконанні завдання вихователя знайти, чим відрізняються дві картинки на тумбах:

- а) аналіз;
  - б) аналогія;
  - в) класифікація;
  - г) порівняння.
3. Знайдіть найбільш точну відповідь. У якому віці дитина найкраще виділяє форму, величину предметів, а гірше – колір. Наприклад, малюк легко відрізняє маленьку ложку, якою їсть, від великої, якою користуються дорослі.
- а) у немовлячому;
  - б) у ранньому;
  - в) у дошкільному.
  - г) у старшому дошкільному.
4. Які дії дозволяють дитині виконувати завдання на вибір за зразком, що слугує при цьому міркою:
- а) ігрові;
  - б) навчальні;
  - в) предметні;
  - г) обстежувальні.
5. Головним результатом у розвитку мислення немовляти є:
- а) поява розумових дій;
  - б) поява наочно-дійового мислення;
  - в) формування передумов наочно-дійового мислення;
  - г) поява активного мовлення.
6. Найбільше значення для розвитку передумов наочно-дійового мислення має:
- а) предметно-маніпулятивна діяльність;
  - б) спілкування з ровесниками;
  - в) продуктивна діяльність;
  - г) побутова діяльність.
7. Основним змістом перших питань дитини є:
- а) питання про призначення предметів;
  - б) питання про назви предметів, їх місцезнаходження;
  - в) питання про походження предметів;
  - г) питання про властивості предметів.
8. Які прояви є першим свідченням розвитку у дитини знаково-символічної функції свідомості:
- а) здатність до заміщення предметів;
  - б) малювання предметів;
  - в) маніпулювання предметами;
  - г) гра з предметами.
9. У дитини якого вікового періоду з'являються розумові операції розрізнення, порівняння і узагальнення:
- а) немовлячого;
  - б) раннього;
  - в) дошкільного;

- а) аналіз;
  - б) аналогія;
  - в) класифікація;
  - г) порівняння.
3. Знайдіть найбільш точну відповідь. У якому віці дитина найкраще виділяє форму, величину предметів, а гірше – колір. Наприклад, малюк легко відрізняє маленьку ложку, якою їсть, від великої, якою користуються дорослі.
- а) у немовлячому;
  - б) у ранньому;
  - в) у дошкільному.
  - г) у старшому дошкільному.
4. Які дії дозволяють дитині виконувати завдання на вибір за зразком, що слугує при цьому міркою:
- а) ігрові;
  - б) навчальні;
  - в) предметні;
  - г) обстежувальні.
5. Головним результатом у розвитку мислення немовляти є:
- а) поява розумових дій;
  - б) поява наочно-дійового мислення;
  - в) формування передумов наочно-дійового мислення;
  - г) поява активного мовлення.
6. Найбільше значення для розвитку передумов наочно-дійового мислення має:
- а) предметно-маніпулятивна діяльність;
  - б) спілкування з ровесниками;
  - в) продуктивна діяльність;
  - г) побутова діяльність.
7. Основним змістом перших питань дитини є:
- а) питання про призначення предметів;
  - б) питання про назви предметів, їх місцезнаходження;
  - в) питання про походження предметів;
  - г) питання про властивості предметів.
8. Які прояви є першим свідченням розвитку у дитини знаково-символічної функції свідомості:
- а) здатність до заміщення предметів;
  - б) малювання предметів;
  - в) маніпулювання предметами;
  - г) гра з предметами.
9. У дитини якого вікового періоду з'являються розумові операції розрізнення, порівняння і узагальнення:
- а) немовлячого;
  - б) раннього;
  - в) дошкільного;

г) старшого дошкільного.

10. Назвіть рік життя, коли дитина стає «чомучкою», у неї переважають питання про причини явищ:

- а) 2 р.;
- б) 4 р.;
- в) 5 р.;
- г) 6 р..

ТЕМА 18. РОЗВИТОК УЯВИ У ДИТИНИ ДО 7 РОКІВ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Зародження уяви в ранньому дитинстві;
- Особливості розвитку уяви у дошкільному віці:
  - Уява в молодшому та середньому дошкільному віці;
  - Уява старшого дошкільника;
- Психолого-педагогічні умови розвитку уяви дошкільника.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛДТ», 2010. – 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 230-243.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 82-86.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 293-308.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Карабаєва І.І., Ладивір С.О.

Уява народжується в грі // Дошкільне виховання. – 2007. – №10. – С.4-7).

III. Практична робота „Аналіз малюнків дітей”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

г) старшого дошкільного.

10. Назвіть рік життя, коли дитина стає «чомучкою», у неї переважають питання про причини явищ:

- а) 2 р.;
- б) 4 р.;
- в) 5 р.;
- г) 6 р..

ТЕМА 18. РОЗВИТОК УЯВИ У ДИТИНИ ДО 7 РОКІВ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Зародження уяви в ранньому дитинстві;
- Особливості розвитку уяви у дошкільному віці:
  - Уява в молодшому та середньому дошкільному віці;
  - Уява старшого дошкільника;
- Психолого-педагогічні умови розвитку уяви дошкільника.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛДТ», 2010. – 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 230-243.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 82-86.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 293-308.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Карабаєва І.І., Ладивір С.О.

Уява народжується в грі // Дошкільне виховання. – 2007. – №10. – С.4-7).

III. Практична робота „Аналіз малюнків дітей”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

Практична робота „Аналіз малюнків дітей”.

Обладнання: малюнки дошкільників, виконані за психодіагностичною методикою „Три кола”.

Хід роботи:

1. Вступне слово викладача. Викладач пояснює порядок виконання малюнків дітьми, передбачений методикою „Три кола”: по центру альбомного аркуша вихователь заздалегідь малює простим олівцем три однакових кола, дітям пропонується зробити свій малюнок, включивши у нього всі три кола.

2. Кожен студент отримує по 1-2 малюнки та аналізує на їх основі рівень розвитку уяви дітей, урахувавши такі параметри: об'єднання трьох кіл у єдиному за змістом образі, яскравість та точність зображених образів, кількість образів, особливості використання кольору (один колір, кілька, багато). На підставі характеристики малюнка студент робить висновок про гіпотетичний рівень розвитку уяви дитини.

3. Обговорення результатів аналізу. Студентам пропонується висловити думку про вік дітей, що виконували завдання, та зробити висновок про можливість використання методу аналізу продуктів дитячої діяльності у роботі вихователя.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Визначте, для дітей якого віку є притаманним наступний спосіб побудови задуму і у чому особливості цього способу?

Дорослий: Оксанко, намалюй, що хочеш.

Оксана: А можна ялинку намалювати? (Бере зелений олівець, малює ліворуч дві ялинки.) А я ще вовка намалюю. (Бере чорний олівець і малює вовка у центрі аркуша.) У мене ось така голова вийшла. А носик буде червоний. (Бере червоний олівець, малює вовку ніс.) Йому зимно. А це чорний хвіст. (Бере коричневий олівець, розфарбовує вовку ноги. Бере оранжевий олівець, праворуч малює лисицю.) Стільки ніг, скільки і у лисиці. Де зелений? (Оглядає стіл, знаходить і бере зелений олівець.) Ялинка буде. (Малює праворуч від лисиці ялинку.) Ялинка пухнастенька. (Говорить і малює водночас. Бере коричневий олівець, малює вовку вухо, малює і пояснює.) Вовку щось лисиця говорила. Він вухо підставив. А зайчик білий. А де білий? (Оглядає стіл, перебирає олівці.) А, гаразд, жовтий буде. (Бере жовтий олівець, малює під ялинкою зайця.) Без носа. І дощик почався. Я їм намалюю нірки.

2. Визначте, для дітей якого віку є притаманним наступний спосіб побудови задуму і у чому особливості цього способу?

Дорослий: Романе, що ти зараз малюватимеш?

Роман Р.: Песика намалюю. З великими вухами. Він на березі моря сидить. А біля нього намалюю себе з м'ячиком. Песик хоче з м'ячиком погратись. Я йому

Практична робота „Аналіз малюнків дітей”.

Обладнання: малюнки дошкільників, виконані за психодіагностичною методикою „Три кола”.

Хід роботи:

1. Вступне слово викладача. Викладач пояснює порядок виконання малюнків дітьми, передбачений методикою „Три кола”: по центру альбомного аркуша вихователь заздалегідь малює простим олівцем три однакових кола, дітям пропонується зробити свій малюнок, включивши у нього всі три кола.

2. Кожен студент отримує по 1-2 малюнки та аналізує на їх основі рівень розвитку уяви дітей, урахувавши такі параметри: об'єднання трьох кіл у єдиному за змістом образі, яскравість та точність зображених образів, кількість образів, особливості використання кольору (один колір, кілька, багато). На підставі характеристики малюнка студент робить висновок про гіпотетичний рівень розвитку уяви дитини.

3. Обговорення результатів аналізу. Студентам пропонується висловити думку про вік дітей, що виконували завдання, та зробити висновок про можливість використання методу аналізу продуктів дитячої діяльності у роботі вихователя.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Визначте, для дітей якого віку є притаманним наступний спосіб побудови задуму і у чому особливості цього способу?

Дорослий: Оксанко, намалюй, що хочеш.

Оксана: А можна ялинку намалювати? (Бере зелений олівець, малює ліворуч дві ялинки.) А я ще вовка намалюю. (Бере чорний олівець і малює вовка у центрі аркуша.) У мене ось така голова вийшла. А носик буде червоний. (Бере червоний олівець, малює вовку ніс.) Йому зимно. А це чорний хвіст. (Бере коричневий олівець, розфарбовує вовку ноги. Бере оранжевий олівець, праворуч малює лисицю.) Стільки ніг, скільки і у лисиці. Де зелений? (Оглядає стіл, знаходить і бере зелений олівець.) Ялинка буде. (Малює праворуч від лисиці ялинку.) Ялинка пухнастенька. (Говорить і малює водночас. Бере коричневий олівець, малює вовку вухо, малює і пояснює.) Вовку щось лисиця говорила. Він вухо підставив. А зайчик білий. А де білий? (Оглядає стіл, перебирає олівці.) А, гаразд, жовтий буде. (Бере жовтий олівець, малює під ялинкою зайця.) Без носа. І дощик почався. Я їм намалюю нірки.

2. Визначте, для дітей якого віку є притаманним наступний спосіб побудови задуму і у чому особливості цього способу?

Дорослий: Романе, що ти зараз малюватимеш?

Роман Р.: Песика намалюю. З великими вухами. Він на березі моря сидить. А біля нього намалюю себе з м'ячиком. Песик хоче з м'ячиком погратись. Я йому

приніс. (Сідає за стіл, розкриває коробочку з фарбами, занурює пензлик у склянку з водою, розкриває альбом для малювання.) Ой, тут є зіпсований аркуш, на ньому плями. Хоча я ще не фарбував. (Знаходить чистий аркуш.) Ось тут, будемо малювати.

3. Яку функцію уяви мав на увазі данський казкар Іб Спанг Ольсен, коли писав: «Якщо нам, дорослим, здається, що дитина великий фантазер, то цілком можливо, що дитина просто намагається знайти чомусь розумне пояснення...»

4. Які особистісні проблеми Ганни Ж. (6 років 9 міс.) виразно виявляються у складеній нею казці? Що у складених дітьми казках повинно викликати занепокоєння дорослих?

У дівчинки жив котик Сніжок. Ні з ким було йому гратись, він увесь час блукав серед дерев. Раптом Сніжок зустрів білочку. Вона плакала. Сніжок запитав: «Що сталося?»

- Я знайшла великий гриб, а підняти його на дерево не можу.

- Не плач, я тобі допоможу. – сказав Сніжок.

Сніжок заліз на дерево, а білка подала йому гриб, і він наколов його на гілку. Білка швиденько стрибнула на гілку і затигла гриб у душло. Білка дуже зраділа і сказала: «Давай дружити».

Сніжок теж зрадів, бо хотів з кимось подружитись.

- Гаразд. – відповів він білці. – Давай разом стрибати по гілках.

Вони почали стрибати, й помітили павучка, який висів на тоненькій ниточці.

- Тримай павучка, бо його скинула ворона. – крикнула білка. А Сніжок підставив лапки і впіймав павучка: «Павучка врятовано, ніхто його не образить, ми його будемо захищати».

- Павучок, давай дружити разом. – сказав Сніжок. Павучок сказав: «Гаразд».

Вони стали добре жити-поживати. Потім Сніжок пригостив друзів смачним печивом, а білка принесла друзям горішок.

5. Які особливості уяви виявились при складанні Сергієм Л. казки, дітям якого віку вони притаманні?

У зоопарку жив великий ведмідь. Він усіх перелякав: і на вовка ревів, і на лисицю – ревів, а заяць боявся з нірки вийти, щоб ведмідь його не з'їв. Ведмідь дуже великий, у нього великі й гострі клики і страшні кігті на лапах.

6. Який спосіб створення образів уяви використано у казці Світлани Г. (4 роки 7 міс.):

Захворів песик Мирко, подзвонив він у лікарню: «Приїжджайте, у мене висока температура і кашель». Там йому відповів ведмедик – лікар: «Скоро приїдемо». Чекав-чекав Мирко – немає лікаря. Крикнув він своєму братику:

приніс. (Сідає за стіл, розкриває коробочку з фарбами, занурює пензлик у склянку з водою, розкриває альбом для малювання.) Ой, тут є зіпсований аркуш, на ньому плями. Хоча я ще не фарбував. (Знаходить чистий аркуш.) Ось тут, будемо малювати.

3. Яку функцію уяви мав на увазі данський казкар Іб Спанг Ольсен, коли писав: «Якщо нам, дорослим, здається, що дитина великий фантазер, то цілком можливо, що дитина просто намагається знайти чомусь розумне пояснення...»

4. Які особистісні проблеми Ганни Ж. (6 років 9 міс.) виразно виявляються у складеній нею казці? Що у складених дітьми казках повинно викликати занепокоєння дорослих?

У дівчинки жив котик Сніжок. Ні з ким було йому гратись, він увесь час блукав серед дерев. Раптом Сніжок зустрів білочку. Вона плакала. Сніжок запитав: «Що сталося?»

- Я знайшла великий гриб, а підняти його на дерево не можу.

- Не плач, я тобі допоможу. – сказав Сніжок.

Сніжок заліз на дерево, а білка подала йому гриб, і він наколов його на гілку. Білка швиденько стрибнула на гілку і затигла гриб у душло. Білка дуже зраділа і сказала: «Давай дружити».

Сніжок теж зрадів, бо хотів з кимось подружитись.

- Гаразд. – відповів він білці. – Давай разом стрибати по гілках.

Вони почали стрибати, й помітили павучка, який висів на тоненькій ниточці.

- Тримай павучка, бо його скинула ворона. – крикнула білка. А Сніжок підставив лапки і впіймав павучка: «Павучка врятовано, ніхто його не образить, ми його будемо захищати».

- Павучок, давай дружити разом. – сказав Сніжок. Павучок сказав: «Гаразд».

Вони стали добре жити-поживати. Потім Сніжок пригостив друзів смачним печивом, а білка принесла друзям горішок.

5. Які особливості уяви виявились при складанні Сергієм Л. казки, дітям якого віку вони притаманні?

У зоопарку жив великий ведмідь. Він усіх перелякав: і на вовка ревів, і на лисицю – ревів, а заяць боявся з нірки вийти, щоб ведмідь його не з'їв. Ведмідь дуже великий, у нього великі й гострі клики і страшні кігті на лапах.

6. Який спосіб створення образів уяви використано у казці Світлани Г. (4 роки 7 міс.):

Захворів песик Мирко, подзвонив він у лікарню: «Приїжджайте, у мене висока температура і кашель». Там йому відповів ведмедик – лікар: «Скоро приїдемо». Чекав-чекав Мирко – немає лікаря. Крикнув він своєму братику:

«Занеси мене у лікарню. І тебе лікар подивиться, щоб ти він мене не заразився. Зробить тобі щеплення». А братик говорить: «Поїхали! Тільки одягну черевики, зачекай!». Ось так вони в лікарню і доїхали. Мирка вилікували, а його братику зробили щеплення.

7.Який спосіб створення образів уяви використано у казці Маріїки Д. (6 років):

У магазині жила-була лялечка... Її звали Аліса.

Ось одного разу одна дівчинка сказала: «Тато, я хочу цю ляльку».

Тато: «Ну, добре». Поїхали додому. Дівчинка поставила ляльку і включила свій комп'ютер: «Лялечка, відгадай, скільки це буде: п'ятдесят на п'ятдесят»? А лялечка і говорить: «Аніскільки».

Дівчинка: «Давай гратись – ти зі мною, а я з тобою». Почали гратись.

Лялечка запитала: «Дівчинка, як тебе звуть?»

- Олена.

- А мене Аліса.

- Ось яке у тебе дивне ім'я».

Стали гратись, але лялечка зламалася. Тато полагодив, але не всю. Відвезли її у магазин – зламалася рука. «Але ж у вас є комплекти»? Там їй пришили руку.

Лялечка: «Ура! Я залишаюся назавжди з вами!»

8.Який спосіб створення образів уяви використано у казці Дмитрика З. (4 роки 4 міс.):

У ведмедя виросли великі зуби по всьому хребту. Стало йому незручно спати, а у зоопарку всі стали над ведмедем сміятися. Він боявся з хатинки вилізти. Гукнув ведмідь за віслучком і лошатком. Вони прибігли, а ведмідь просить їх спилати йому зуби. Пиляли-пиляли, а не спилали. «Треба йти до зубного лікаря». Прийшли вони, а лікар спеціальною машинкою спилав йому зуби. А ведмідь за це дав лікарю цілу діжку меду.

9.Який спосіб створення образів уяви використано у казці, складеній Настею С. (4 роки 8 міс.):

До лісу прикотився Колобок. Там він зустрів Зайця, Вовка, Ведмеда і Лисицю. І всі хотіли його з'їсти, а він такий розумний був і від всіх покотився. І котився лісом і пісеньку свою виспівував. А потім дощик пішов сильний. І Колобок покотився до дідуся і бабусі назад. Удома ж тепло було. А вони зраділи, стали Колобка зустрічати, нагодували, напоїли і поклали спати в піч.

10.Яка особливість створення образів уяви, характерна для молодшого дошкільника, виявилась у казці Іванка Р. (4 роки 2 міс.):

Жив-був Лис. І були у нього грибки, ягоди, квіти росли красиві. Грибки різні і ягідки різні...

«Занеси мене у лікарню. І тебе лікар подивиться, щоб ти він мене не заразився. Зробить тобі щеплення». А братик говорить: «Поїхали! Тільки одягну черевики, зачекай!». Ось так вони в лікарню і доїхали. Мирка вилікували, а його братику зробили щеплення.

7.Який спосіб створення образів уяви використано у казці Маріїки Д. (6 років):

У магазині жила-була лялечка... Її звали Аліса.

Ось одного разу одна дівчинка сказала: «Тато, я хочу цю ляльку».

Тато: «Ну, добре». Поїхали додому. Дівчинка поставила ляльку і включила свій комп'ютер: «Лялечка, відгадай, скільки це буде: п'ятдесят на п'ятдесят»? А лялечка і говорить: «Аніскільки».

Дівчинка: «Давай гратись – ти зі мною, а я з тобою». Почали гратись.

Лялечка запитала: «Дівчинка, як тебе звуть?»

- Олена.

- А мене Аліса.

- Ось яке у тебе дивне ім'я».

Стали гратись, але лялечка зламалася. Тато полагодив, але не всю. Відвезли її у магазин – зламалася рука. «Але ж у вас є комплекти»? Там їй пришили руку.

Лялечка: «Ура! Я залишаюся назавжди з вами!»

8.Який спосіб створення образів уяви використано у казці Дмитрика З. (4 роки 4 міс.):

У ведмедя виросли великі зуби по всьому хребту. Стало йому незручно спати, а у зоопарку всі стали над ведмедем сміятися. Він боявся з хатинки вилізти. Гукнув ведмідь за віслучком і лошатком. Вони прибігли, а ведмідь просить їх спилати йому зуби. Пиляли-пиляли, а не спилали. «Треба йти до зубного лікаря». Прийшли вони, а лікар спеціальною машинкою спилав йому зуби. А ведмідь за це дав лікарю цілу діжку меду.

9.Який спосіб створення образів уяви використано у казці, складеній Настею С. (4 роки 8 міс.):

До лісу прикотився Колобок. Там він зустрів Зайця, Вовка, Ведмеда і Лисицю. І всі хотіли його з'їсти, а він такий розумний був і від всіх покотився. І котився лісом і пісеньку свою виспівував. А потім дощик пішов сильний. І Колобок покотився до дідуся і бабусі назад. Удома ж тепло було. А вони зраділи, стали Колобка зустрічати, нагодували, напоїли і поклали спати в піч.

10.Яка особливість створення образів уяви, характерна для молодшого дошкільника, виявилась у казці Іванка Р. (4 роки 2 міс.):

Жив-був Лис. І були у нього грибки, ягоди, квіти росли красиві. Грибки різні і ягідки різні...

У лісі було багато-пребагато грибів, і ягід, і квіточок. У лісі було сонечко, воно виблискувало. Грибки все більше і більше росли, і ягоди більше росли. Гриби пнулися до сонечка. А сонечко все яскравіше і яскравіше сяяло...

Грибам сподобалося, вирости по всьому лісі. Грибки і ягоди стали такими гарними. Сонечко все більше і більше ставало і яскравіше. І в цьому лісі росли дерева, вони високі, стали великими і красивими. І став їх цілий ліс теж. І раптом сонечко... І раптом сонечко сховалося, пішов дощ. Гриби і ягоди і всі дерева змокли. Стало їм сумно, і раптом знову сонечко з'явилося, і вони знову стали підтягатися до сонечка. І всі квіти тепер стали дуже красивими. І були такі ялинки, такі гарні. І теж радісні такі стали вони. Так вони стали щодня підтягатися до сонечка, і став ліс красивим.

11. Зародження якого виду уяви зумовлює появу відгуку дитини щодо змісту прослуханого? З яким психічним процесом пов'язаний цей вид уяви?

Коли Лесі не було ще й року, батько розповідав їй кілька разів відому казку про курочку рябу. Чим знайомішою ставала казка дівчинці, тим активніше вона ставилась до її змісту. Випереджаючи наступ подій в уяві, вона промовляла: „бах, бах”, коли батько тільки починав читати слова „дід бив, бив...” А наприкінці, де мова йде про те, що баба плаче, Леся промовляла: „у-у-у” (за Л.К.Балацькою).

Програмований контроль знань

1. Який спосіб створення образів уяви використано у казці Світлани Г.? Святкувала лисиця день народження і подзвонила зайцю: «Приходь, я тебе пригощу. І білку приводь, ви ж друзі». Засць дзвонить білці: «Білка! Пішли до лисиці в гості! Поїмо у неї!» А білка говорить: «Пішли! Тільки нафарбуюся, зачіску зроблю! Приходь згодом». Ну і все. В гості пішли.

- а) аглютинація;
- б) типізація;
- в) схематизація;
- г) антропоморфізація.

2. Малюк, який раніше неодноразово бачив годинник, впізнає його на малюнку, переживає бурхливі позитивні або негативні емоції при цьому. Який вид уяви проявляється і у скільки років:

- а) художня, 1,5 роки;
- б) художня 3 роки;
- в) афективна, 1,5 роки;
- г) афективна, 0,5 років.

3. Прояви якого виду уяви виникають у дитини першими:

- а) репродуктивної;
- б) творчої;
- в) художньої;
- г) просторової.

4. В якому віковому періоді спостерігається бурхливе дитяче фантазування:

У лісі було багато-пребагато грибів, і ягід, і квіточок. У лісі було сонечко, воно виблискувало. Грибки все більше і більше росли, і ягоди більше росли. Гриби пнулися до сонечка. А сонечко все яскравіше і яскравіше сяяло...

Грибам сподобалося, вирости по всьому лісі. Грибки і ягоди стали такими гарними. Сонечко все більше і більше ставало і яскравіше. І в цьому лісі росли дерева, вони високі, стали великими і красивими. І став їх цілий ліс теж. І раптом сонечко... І раптом сонечко сховалося, пішов дощ. Гриби і ягоди і всі дерева змокли. Стало їм сумно, і раптом знову сонечко з'явилося, і вони знову стали підтягатися до сонечка. І всі квіти тепер стали дуже красивими. І були такі ялинки, такі гарні. І теж радісні такі стали вони. Так вони стали щодня підтягатися до сонечка, і став ліс красивим.

11. Зародження якого виду уяви зумовлює появу відгуку дитини щодо змісту прослуханого? З яким психічним процесом пов'язаний цей вид уяви?

Коли Лесі не було ще й року, батько розповідав їй кілька разів відому казку про курочку рябу. Чим знайомішою ставала казка дівчинці, тим активніше вона ставилась до її змісту. Випереджаючи наступ подій в уяві, вона промовляла: „бах, бах”, коли батько тільки починав читати слова „дід бив, бив...” А наприкінці, де мова йде про те, що баба плаче, Леся промовляла: „у-у-у” (за Л.К.Балацькою).

Програмований контроль знань

1. Який спосіб створення образів уяви використано у казці Світлани Г.? Святкувала лисиця день народження і подзвонила зайцю: «Приходь, я тебе пригощу. І білку приводь, ви ж друзі». Засць дзвонить білці: «Білка! Пішли до лисиці в гості! Поїмо у неї!» А білка говорить: «Пішли! Тільки нафарбуюся, зачіску зроблю! Приходь згодом». Ну і все. В гості пішли.

- а) аглютинація;
- б) типізація;
- в) схематизація;
- г) антропоморфізація.

2. Малюк, який раніше неодноразово бачив годинник, впізнає його на малюнку, переживає бурхливі позитивні або негативні емоції при цьому. Який вид уяви проявляється і у скільки років:

- а) художня, 1,5 роки;
- б) художня 3 роки;
- в) афективна, 1,5 роки;
- г) афективна, 0,5 років.

3. Прояви якого виду уяви виникають у дитини першими:

- а) репродуктивної;
- б) творчої;
- в) художньої;
- г) просторової.

4. В якому віковому періоді спостерігається бурхливе дитяче фантазування:

- а) ранньому віці;
  - б) молодшому дошкільному;
  - в) середньому дошкільному;
  - г) старшому дошкільному.
5. Яка особливість психічного розвитку дитини зумовлює дитяче фантазування:
- а) недостатня стійкість уваги;
  - б) недостатня довільність поведінки;
  - в) низька критичність мислення;
  - г) брехливість.
6. У чому полягає пасивність дитячих фантазувань:
- а) образи уяви не спрямовані на практичне втілення;
  - б) образи уяви неможливо втілити;
  - в) образи уяви занадто складні для втілення;
  - г) образи уяви виникають у процесі слухання казок.
7. Якою є найважливіша умова розвитку уяви у дошкільному віці:
- а) спілкування з ровесниками;
  - б) сюжетно-рольова гра;
  - в) продуктивна діяльність;
  - г) побутова діяльність.
8. За якої умови молодший дошкільник зможе переказати казку:
- а) прохання дорослого;
  - б) наявність ілюстрацій;
  - в) постановки завдання до прослуховування казки;
  - г) якщо казка невелика за обсягом.
9. Про набуття якої властивості уяви свідчать випадки, коли дитина, щоб позбутися страху, програє страшну ситуацію (гра у Бабу-Ягу, Поросят і Вовка):
- а) довільність;
  - б) продуктивність;
  - в) активність;
  - г) ситуативність.
10. У дитини якого віку виникає спроможність квадрат домалювати до цеглини:
- а) раннього;
  - б) молодшого дошкільного;
  - в) середнього дошкільного;
  - г) старшого дошкільного.

ТЕМА 19. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- а) ранньому віці;
  - б) молодшому дошкільному;
  - в) середньому дошкільному;
  - г) старшому дошкільному.
5. Яка особливість психічного розвитку дитини зумовлює дитяче фантазування:
- а) недостатня стійкість уваги;
  - б) недостатня довільність поведінки;
  - в) низька критичність мислення;
  - г) брехливість.
6. У чому полягає пасивність дитячих фантазувань:
- а) образи уяви не спрямовані на практичне втілення;
  - б) образи уяви неможливо втілити;
  - в) образи уяви занадто складні для втілення;
  - г) образи уяви виникають у процесі слухання казок.
7. Якою є найважливіша умова розвитку уяви у дошкільному віці:
- а) спілкування з ровесниками;
  - б) сюжетно-рольова гра;
  - в) продуктивна діяльність;
  - г) побутова діяльність.
8. За якої умови молодший дошкільник зможе переказати казку:
- а) прохання дорослого;
  - б) наявність ілюстрацій;
  - в) постановки завдання до прослуховування казки;
  - г) якщо казка невелика за обсягом.
9. Про набуття якої властивості уяви свідчать випадки, коли дитина, щоб позбутися страху, програє страшну ситуацію (гра у Бабу-Ягу, Поросят і Вовка):
- а) довільність;
  - б) продуктивність;
  - в) активність;
  - г) ситуативність.
10. У дитини якого віку виникає спроможність квадрат домалювати до цеглини:
- а) раннього;
  - б) молодшого дошкільного;
  - в) середнього дошкільного;
  - г) старшого дошкільного.

ТЕМА 19. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Особливості емоційного розвитку у немовлячому віці;
- Емоційний розвиток у ранньому дитинстві;
- Емоційний розвиток у віці 3-7 років;
- Характеристика етичних почуттів дошкільника;
- Розлади емоційної сфери дошкільників.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Воспитание гуманных чувств у детей / Под ред Л.Н.Проколюченко, В.К.Котырло. – К.: Рад. школа, 1987. – 174 с.
3. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 243-259.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К., 1998. – 255 с.
6. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 308-319.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Лазаревич С. Емоційно-ціннісний розвиток дошкільника // Дошкільне виховання. – 2009. – №8. – С.12-14).

III. Практична робота „Складання пам’ятки для батьків «Як забезпечити емоційне благополуччя дитини»”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Складання пам’ятки для батьків «Як забезпечити емоційне благополуччя дитини»”.

Хід роботи:

1. Обговорення умов емоційного розвитку дошкільника, причин появи емоційних розладів у дітей, ролі дорослого у забезпеченні емоційного благополуччя дитини.
2. Складання пам’ятки з 10-15 положень.
3. Обговорення складених студентами пам’яток, їх удосконалення.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Яка особливість емоційної сфери дошкільника проявилась у прикладі. В якому віці вона виникає?

- Особливості емоційного розвитку у немовлячому віці;
- Емоційний розвиток у ранньому дитинстві;
- Емоційний розвиток у віці 3-7 років;
- Характеристика етичних почуттів дошкільника;
- Розлади емоційної сфери дошкільників.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Воспитание гуманных чувств у детей / Под ред Л.Н.Проколюченко, В.К.Котырло. – К.: Рад. школа, 1987. – 174 с.
3. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 243-259.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К., 1998. – 255 с.
6. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 308-319.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Лазаревич С. Емоційно-ціннісний розвиток дошкільника // Дошкільне виховання. – 2009. – №8. – С.12-14).

III. Практична робота „Складання пам’ятки для батьків «Як забезпечити емоційне благополуччя дитини»”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Складання пам’ятки для батьків «Як забезпечити емоційне благополуччя дитини»”.

Хід роботи:

1. Обговорення умов емоційного розвитку дошкільника, причин появи емоційних розладів у дітей, ролі дорослого у забезпеченні емоційного благополуччя дитини.
2. Складання пам’ятки з 10-15 положень.
3. Обговорення складених студентами пам’яток, їх удосконалення.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Яка особливість емоційної сфери дошкільника проявилась у прикладі. В якому віці вона виникає?

Мама забирала Максима Д. з дитячого садка. Вихователь розповів їй про неслухняність хлопчика. Дорогою додому відбувся такий діалог.

Мама: «Максим, як же тобі не соромно! Мені ж неприємно за тебе червоніти! Чому ти погано поводився?»!

Максим заплакав: «Залиш мене! Навіщо тобі такий син?! Краще я тут замерзну! Щоб тобі за мене не було соромно»!

2. Про яку особливість емоційної сфери дитини свідчить приклад. В якому віці вона виникає у дитини?

Батько мастить Максиму Д. подряпину йодом. Хлопчик відвертається, морщиться і щільно стискає губи.

Батько: «Максим, тобі боляче?»

Максим: «Чоловіки не плачуть»!

3. Який різновид почуттів дитини виявився у прикладах? Назвіть приблизний вік дітей.

Олена А. встає в куток поряд з братом, якого покарали, і пояснює мамі: «Раз Сашка покарали, і я стоятиму. Коли його звільнять, тоді і я вийду». В іншій ситуації, коли мама в магазині запропонувала купити морозиво, дівчинка сказала: «І Сашкові. Якщо Сашкові не купиш, то і мені не треба».

Дарина І. зшила сорочку для подруги, щоб принести їй задоволення, а Олена зшила Дарині носовичок. І нехай сорочка підійшла лише Оленчиній ляльці. Важливо, що дитина дієво виражає свою прихильність, демонструє доброзичливе ставлення до однолітка, прагне зробити приємне для іншого.

4. Який вид почуттів виявився у Дарини?

Дарина Н. (5 років 5 міс.) любить роздивлятись коштовні камені в музеї, які «блищать, золоті й срібні». Із задоволенням дивиться історичні фільми і балет, де багато красивого одягу. Вважає, що красиві дівчата – це «в пишних довгих сукнях, золотих і срібних, бальних, яскравих, з пишними рукавами». Розглядає на вулиці виставки картин, вигукуючи: «Он-де, як гарно», віддає перевагу натюрмортам. Любить троянди в саду, особливо рожеві, захоплюється: «Ой, я їх обожнюю! Ой, які ніжні пелюстки!» Постійно відзначає фарби в природі: «рожевий захід» «бузковий схід», улюблений колір – рожевий, але певного відтінку. Дарина хотіла б перетворити маму на павича, тому що «мама повинна бути найкрасивішою, а у павича найкрасивіший хвіст».

5. Який різновид емоційного неблагополуччя дітей виявився у прикладі. У чому причини його появи?

Максим Д. (5;9) погодився залишитися насамоті у квартирі на декілька хвилин, поки мама винесе стілець на двір. Щойно мама пішла, хлопчик кинувся до вікна і, побачивши її у дворі, став стукати по склу, кидатися, плакати, кричати: «Повернися зараз же, зараз же! Я цього тобі ніколи не пробачу!»

Мама забирала Максима Д. з дитячого садка. Вихователь розповів їй про неслухняність хлопчика. Дорогою додому відбувся такий діалог.

Мама: «Максим, як же тобі не соромно! Мені ж неприємно за тебе червоніти! Чому ти погано поводився?»!

Максим заплакав: «Залиш мене! Навіщо тобі такий син?! Краще я тут замерзну! Щоб тобі за мене не було соромно»!

2. Про яку особливість емоційної сфери дитини свідчить приклад. В якому віці вона виникає у дитини?

Батько мастить Максиму Д. подряпину йодом. Хлопчик відвертається, морщиться і щільно стискає губи.

Батько: «Максим, тобі боляче?»

Максим: «Чоловіки не плачуть»!

3. Який різновид почуттів дитини виявився у прикладах? Назвіть приблизний вік дітей.

Олена А. встає в куток поряд з братом, якого покарали, і пояснює мамі: «Раз Сашка покарали, і я стоятиму. Коли його звільнять, тоді і я вийду». В іншій ситуації, коли мама в магазині запропонувала купити морозиво, дівчинка сказала: «І Сашкові. Якщо Сашкові не купиш, то і мені не треба».

Дарина І. зшила сорочку для подруги, щоб принести їй задоволення, а Олена зшила Дарині носовичок. І нехай сорочка підійшла лише Оленчиній ляльці. Важливо, що дитина дієво виражає свою прихильність, демонструє доброзичливе ставлення до однолітка, прагне зробити приємне для іншого.

4. Який вид почуттів виявився у Дарини?

Дарина Н. (5 років 5 міс.) любить роздивлятись коштовні камені в музеї, які «блищать, золоті й срібні». Із задоволенням дивиться історичні фільми і балет, де багато красивого одягу. Вважає, що красиві дівчата – це «в пишних довгих сукнях, золотих і срібних, бальних, яскравих, з пишними рукавами». Розглядає на вулиці виставки картин, вигукуючи: «Он-де, як гарно», віддає перевагу натюрмортам. Любить троянди в саду, особливо рожеві, захоплюється: «Ой, я їх обожнюю! Ой, які ніжні пелюстки!» Постійно відзначає фарби в природі: «рожевий захід» «бузковий схід», улюблений колір – рожевий, але певного відтінку. Дарина хотіла б перетворити маму на павича, тому що «мама повинна бути найкрасивішою, а у павича найкрасивіший хвіст».

5. Який різновид емоційного неблагополуччя дітей виявився у прикладі. У чому причини його появи?

Максим Д. (5;9) погодився залишитися насамоті у квартирі на декілька хвилин, поки мама винесе стілець на двір. Щойно мама пішла, хлопчик кинувся до вікна і, побачивши її у дворі, став стукати по склу, кидатися, плакати, кричати: «Повернися зараз же, зараз же! Я цього тобі ніколи не пробачу!»

6. Який різновид почуттів виявився у Дарини? У чому полягає їх значення для розвитку дитини, її підготовки до шкільного навчання?

«Чиї сліди на засніженій дорозі?» – цікавиться Дарина Н. (5;5) і протягом 30 хв. роздивляється сліди. Одного разу побачила, як з нірки визирнула миша, дуже здивувалася, вигукнула: «Ой, мишка!». 20 хв. навпочіпки сиділа поряд з ніркою, заглядала до неї, принесла печиво і поклала біля нірки. Наступного дня малювала мишачу нірку, будувала для мишки будиночок.

Програмований контроль знань

1. Який прояв емоцій відсутній у дитини у першу декаду після народження:

- а) крик;
- б) плач;
- в) рухові реакції;
- г) посмішка.

2. Яку провідну функцію виконують емоції у новонародженого:

- а) пізнавальну;
- б) захисну;
- в) комунікативну;
- г) регулятивну.

3. Комплексом позбавлення називають:

- а) реакцію, коли дитина фіксує предмет очима;
- б) позитивну емоційну реакцію дитини на дорослого;
- в) реакцію, коли дитина тягнеться до джерела їжі;
- г) виявлення інтересу до нових предметів.

4. Перша посмішка виникає у дитини:

- а) одразу після народження;
- б) у першому півріччі життя;
- в) наприкінці першого місяця;
- г) до кінця 1-го року.

5. Провідним чинником появи у дитини перших позитивних емоцій є:

- а) маніпуляції з предметами;
- б) хороший догляд і харчування дитини;
- в) спілкування з дорослим;
- г) доброзичлива увага, любов, ласка дорослого.

6. Відсутність інтенсивних позитивних емоційних контактів немовляти з дорослим призводить до:

- а) госпіталізму;
- б) емоційного голоду;
- в) сенсорної депривації;
- г) депресії.

7. Страх малюка перед сторонніми людьми виникає:

- а) у перші тижні життя;
- б) після 8 місяців;

6. Який різновид почуттів виявився у Дарини? У чому полягає їх значення для розвитку дитини, її підготовки до шкільного навчання?

«Чиї сліди на засніженій дорозі?» – цікавиться Дарина Н. (5;5) і протягом 30 хв. роздивляється сліди. Одного разу побачила, як з нірки визирнула миша, дуже здивувалася, вигукнула: «Ой, мишка!». 20 хв. навпочіпки сиділа поряд з ніркою, заглядала до неї, принесла печиво і поклала біля нірки. Наступного дня малювала мишачу нірку, будувала для мишки будиночок.

Програмований контроль знань

1. Який прояв емоцій відсутній у дитини у першу декаду після народження:

- а) крик;
- б) плач;
- в) рухові реакції;
- г) посмішка.

2. Яку провідну функцію виконують емоції у новонародженого:

- а) пізнавальну;
- б) захисну;
- в) комунікативну;
- г) регулятивну.

3. Комплексом позбавлення називають:

- а) реакцію, коли дитина фіксує предмет очима;
- б) позитивну емоційну реакцію дитини на дорослого;
- в) реакцію, коли дитина тягнеться до джерела їжі;
- г) виявлення інтересу до нових предметів.

4. Перша посмішка виникає у дитини:

- а) одразу після народження;
- б) у першому півріччі життя;
- в) наприкінці першого місяця;
- г) до кінця 1-го року.

5. Провідним чинником появи у дитини перших позитивних емоцій є:

- а) маніпуляції з предметами;
- б) хороший догляд і харчування дитини;
- в) спілкування з дорослим;
- г) доброзичлива увага, любов, ласка дорослого.

6. Відсутність інтенсивних позитивних емоційних контактів немовляти з дорослим призводить до:

- а) госпіталізму;
- б) емоційного голоду;
- в) сенсорної депривації;
- г) депресії.

7. Страх малюка перед сторонніми людьми виникає:

- а) у перші тижні життя;
- б) після 8 місяців;

- в) у першому півріччі;
г) у півтора роки.
8. При досягненні шести місяців радість малюка викликають:
- дії з предметами, з іграшками, які демонструє дорослий;
  - маніпуляції з предметами;
  - ситуації годування;
  - ситуації контакту з дорослими.
9. Здивування, допитливість, інтерес є проявами таких вищих почуттів, як:
- моральні;
  - практичні;
  - інтелектуальні;
  - естетичні.
10. В якому віці у дітей виникає вибіркоче ставлення до дорослих: із забрудненими штанцями малюк біжить до бабусі, бо очікує, що та пожаліє, а мама — може сваритись:
- у немовлячому;
  - у ранньому;
  - у середньому дошкільному;
  - у старшому дошкільному.

ТЕМА 20. ВОЛЯ ТА СИСТЕМА МОТИВІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток передумов волі у немовляти та у дитини раннього віку;
- Розвиток волі у дошкільному віці;
- Виникнення системи мотивації (підпорядкування мотивів);
- Психолого-педагогічні умови розвитку волі.

Література

- Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
- Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
- Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 259-273.
- Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 86-102.
- Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась. – К.: Рад. школа, 1991.– 221 с.
- Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников. – К.: Рад.школа, 1971. – 196 с.

- в) у першому півріччі;
г) у півтора роки.
8. При досягненні шести місяців радість малюка викликають:
- дії з предметами, з іграшками, які демонструє дорослий;
  - маніпуляції з предметами;
  - ситуації годування;
  - ситуації контакту з дорослими.
9. Здивування, допитливість, інтерес є проявами таких вищих почуттів, як:
- моральні;
  - практичні;
  - інтелектуальні;
  - естетичні.
10. В якому віці у дітей виникає вибіркоче ставлення до дорослих: із забрудненими штанцями малюк біжить до бабусі, бо очікує, що та пожаліє, а мама — може сваритись:
- у немовлячому;
  - у ранньому;
  - у середньому дошкільному;
  - у старшому дошкільному.

ТЕМА 20. ВОЛЯ ТА СИСТЕМА МОТИВІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток передумов волі у немовляти та у дитини раннього віку;
- Розвиток волі у дошкільному віці;
- Виникнення системи мотивації (підпорядкування мотивів);
- Психолого-педагогічні умови розвитку волі.

Література

- Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
- Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
- Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 259-273.
- Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 86-102.
- Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась. – К.: Рад. школа, 1991.– 221 с.
- Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников. – К.: Рад.школа, 1971. – 196 с.

7. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 319-330; 343-361.
8. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Литвин Л. І., Соловійова Л.І. Розвиваємо волю дитини // Дошкільне виховання. – 2000. – № 8. – С. 22–23).

III. Практична робота „Розробка програми спостереження за проявами волі у дошкільника”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Розробка програми спостереження за проявами волі у дошкільника”.

Хід роботи

1. Обговорення методів дослідження вольової поведінки дошкільника, визначення показників волі у поведінці дошкільника.

2. Розробка програми спостереження за схемою: мета і об’єкт (конкретна вольова якість дитини — цілеспрямованість, наполегливість, впертість, стриманість тощо) спостереження; його місце і час, систематичність; основні ситуації поведінки дитини, де виявляється досліджувана вольова властивість; показники волі, які будуть фіксуватись у спостереженні; форми фіксації спостережень; додаткові методи вивчення волі дошкільника, що можуть доповнити спостереження.

3. Презентація студентами розроблених програм спостереження, їх групове обговорення.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Свідченням якого новоутворення особистості є внутрішній конфлікт Катрусі? Для дітей якого віку він притаманний?

Катруся С. прийшла у гості до бабусі. Дівчинка любить її, очікує зустрічі з нею, радісно вітає, пропонує допомогу. Раптом дівчинка стала просити маму швидше йти додому, ховала обличчя, вибігла у коридор і стала за шафою. На прохання вийти не реагувала. Коли мама з Катрусєю виходили з бабусиної квартири, дівчинка сховала обличчя під мамине плече і навіть не попрощалася з бабусєю. Згодом на запитання мами про таку дивну поведінку дівчинка пояснила: «Я взяла у бабусі цукерки, не спитавши дозволу. А вона побачила. Мені стало соромно. І зараз соромно...».

7. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 319-330; 343-361.
8. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Литвин Л. І., Соловійова Л.І. Розвиваємо волю дитини // Дошкільне виховання. – 2000. – № 8. – С. 22–23).

III. Практична робота „Розробка програми спостереження за проявами волі у дошкільника”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Розробка програми спостереження за проявами волі у дошкільника”.

Хід роботи

1. Обговорення методів дослідження вольової поведінки дошкільника, визначення показників волі у поведінці дошкільника.

2. Розробка програми спостереження за схемою: мета і об’єкт (конкретна вольова якість дитини — цілеспрямованість, наполегливість, впертість, стриманість тощо) спостереження; його місце і час, систематичність; основні ситуації поведінки дитини, де виявляється досліджувана вольова властивість; показники волі, які будуть фіксуватись у спостереженні; форми фіксації спостережень; додаткові методи вивчення волі дошкільника, що можуть доповнити спостереження.

3. Презентація студентами розроблених програм спостереження, їх групове обговорення.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Свідченням якого новоутворення особистості є внутрішній конфлікт Катрусі? Для дітей якого віку він притаманний?

Катруся С. прийшла у гості до бабусі. Дівчинка любить її, очікує зустрічі з нею, радісно вітає, пропонує допомогу. Раптом дівчинка стала просити маму швидше йти додому, ховала обличчя, вибігла у коридор і стала за шафою. На прохання вийти не реагувала. Коли мама з Катрусєю виходили з бабусиної квартири, дівчинка сховала обличчя під мамине плече і навіть не попрощалася з бабусєю. Згодом на запитання мами про таку дивну поведінку дівчинка пояснила: «Я взяла у бабусі цукерки, не спитавши дозволу. А вона побачила. Мені стало соромно. І зараз соромно...».

2. Які мотиви поведінки виявились у дітей? Які з них свідчать про розвиток особистості дошкільника? У якому віці вони з'являються?

Павло Н., пробігаючи повз, помахом руки зруйнував башту з кубиків, яку будував Сашко. Останній наздогнав Павла і штовхнув його, зірвав капелюшка. Павло Н. не може спокійно спостерігати, як його ровесники порушують правила поведінки. Коли він побачив, що Сергійко Д. рве квіти на клумбі дитячого садочка, то підійшов до нього, став відштовхувати від клумби, примовляючи: „Не рви квіти, тут не можна!”

3. Результатом якої потреби дошкільника виявилась описана реакція? У якому віці вона виникає?

Орест М. грався у дворі з м'ячем. Підійшли двоє старших хлопчиків і стали спостерігати за Орестом. Той почув їх розмову:

- Подивись, як м'яч м'ячик ганяє, один об один стукається.
- Це не м'яч, а цілий мішок.

Орест здригнувся і побіг до мами з проханням йти додому. Мати зауважила, що вони щойно вийшли і ще є багато часу, але хлопчик заплакав і зізнався: «Вони мене м'ячем називають, а потім ще мішком».

4. Про які особливості мотивів спілкування з ровесниками свідчить ситуація?

Максим Д. (5;4) подружився з Олегом В. (6 р.). Хлопчики постійно грались разом. Одного разу до них долучився брат Олега Іван (8 р.). Він прагнув повернути до себе увагу молодших, показував їм різні іграшки і, врешті-решт, став обливати Максима водою. Максим після декількох спроб відхилитися від струменя води сам окропив Івана. Це побачила мама Івана, зробила Максиму зауваження і відвела братів на інший ігровий майданчик. До Максима підійшла його мама. «Максим, ви посварилися?» – запитала вона. Хлопчик відповів: «Іван першим став обливатися... Але я все одно піду вибачуся». – «Але ти ж не винуватий!» – «Ну і що, що не винуватий. Все одно вибачуся. Я хочу, щоб мені дозволили з Олегом гратись».

5. Який прийом розвитку волі дошкільника використано? Розвитку яких вольових якостей дитини він сприяє?

Олег С. (6 р. 7 міс.) дуже хотів кататися на велосипеді, але прокат велосипеда протягом 15 хв. коштував 2 гр. Він попросив гроші у тата і витратив їх. Через декілька хвилин Олег став знову просити гроші. Тоді тато запропонував йому таке рішення: «прокат велосипеда коштує 2 гр., ми тут відпочиватимемо 25 днів. Я тобі дам 50 гр. Ти можеш їх витратити за один день, а можеш кататися щодня по 15 хвилин. Вибирай, що тобі більше доподобило». Цього дня хлопчик прокотився на велосипеді ще 4 рази. Наступного дня – всього два, а потім щодня катався по одному разу. Причому він діставав з гаманця гроші, перераховував їх, складав назад в гаманець, з'ясовувавши, скільки разів ще можна буде прокотитися.

2. Які мотиви поведінки виявились у дітей? Які з них свідчать про розвиток особистості дошкільника? У якому віці вони з'являються?

Павло Н., пробігаючи повз, помахом руки зруйнував башту з кубиків, яку будував Сашко. Останній наздогнав Павла і штовхнув його, зірвав капелюшка. Павло Н. не може спокійно спостерігати, як його ровесники порушують правила поведінки. Коли він побачив, що Сергійко Д. рве квіти на клумбі дитячого садочка, то підійшов до нього, став відштовхувати від клумби, примовляючи: „Не рви квіти, тут не можна!”

3. Результатом якої потреби дошкільника виявилась описана реакція? У якому віці вона виникає?

Орест М. грався у дворі з м'ячем. Підійшли двоє старших хлопчиків і стали спостерігати за Орестом. Той почув їх розмову:

- Подивись, як м'яч м'ячик ганяє, один об один стукається.
- Це не м'яч, а цілий мішок.

Орест здригнувся і побіг до мами з проханням йти додому. Мати зауважила, що вони щойно вийшли і ще є багато часу, але хлопчик заплакав і зізнався: «Вони мене м'ячем називають, а потім ще мішком».

4. Про які особливості мотивів спілкування з ровесниками свідчить ситуація?

Максим Д. (5;4) подружився з Олегом В. (6 р.). Хлопчики постійно грались разом. Одного разу до них долучився брат Олега Іван (8 р.). Він прагнув повернути до себе увагу молодших, показував їм різні іграшки і, врешті-решт, став обливати Максима водою. Максим після декількох спроб відхилитися від струменя води сам окропив Івана. Це побачила мама Івана, зробила Максиму зауваження і відвела братів на інший ігровий майданчик. До Максима підійшла його мама. «Максим, ви посварилися?» – запитала вона. Хлопчик відповів: «Іван першим став обливатися... Але я все одно піду вибачуся». – «Але ти ж не винуватий!» – «Ну і що, що не винуватий. Все одно вибачуся. Я хочу, щоб мені дозволили з Олегом гратись».

5. Який прийом розвитку волі дошкільника використано? Розвитку яких вольових якостей дитини він сприяє?

Олег С. (6 р. 7 міс.) дуже хотів кататися на велосипеді, але прокат велосипеда протягом 15 хв. коштував 2 гр. Він попросив гроші у тата і витратив їх. Через декілька хвилин Олег став знову просити гроші. Тоді тато запропонував йому таке рішення: «прокат велосипеда коштує 2 гр., ми тут відпочиватимемо 25 днів. Я тобі дам 50 гр. Ти можеш їх витратити за один день, а можеш кататися щодня по 15 хвилин. Вибирай, що тобі більше доподобило». Цього дня хлопчик прокотився на велосипеді ще 4 рази. Наступного дня – всього два, а потім щодня катався по одному разу. Причому він діставав з гаманця гроші, перераховував їх, складав назад в гаманець, з'ясовувавши, скільки разів ще можна буде прокотитися.

6. Яка особливість самоконтролю виявилась? У чому полягає недостатній розвиток самоконтролю? Для якого віку він властивий?

Оленка М. наклеює пелюстки квітки на аплікацію. Вихователь пропонує дітям перевірити, чи всі пелюстки наклеєно, чи не залишилось не використаних.

Оленка: Перевірятиму, коли все буде готово.

Вихователь: А навіщо перевірятимеш?

Оленка: Щоб все було на своєму місці.

7. Для дітей якого віку властиві такі відповіді? Якою є головна умова розвитку самоконтролю у дошкільника?

Багато хто з дошкільників відповідає на питання вихователя, чи будуть вони перевіряти свою роботу і коли, таким чином.

«Не перевірятиму. А навіщо?»; «Не хочеться перевіряти. Хочеться щось робити».

Програмований контроль знань

1. Перший прояв довольності у дитини:
  - а) зосередження погляду;
  - б) долання перешкод;
  - в) цілеспрямованість;
  - г) володіння своїм тілом.
2. Психологічні умови вольової регуляції:
  - а) дитина має уявлення про належний результат та здатна діяти у відповідності із цим уявленням в умовах перешкод;
  - б) дитина виконує інструкції дорослих;
  - в) довольність поведінки дитини;
  - г) дитина діє згідно зразків і правил.
3. Власне воля виникає у дитини:
  - а) у ранньому віці;
  - б) після 3-х років;
  - в) у 5 р.;
  - г) у 6 р.
4. Оберіть відповідь, що розкриває правильне співвідношення понять волі і довольності:
  - а) довольність і воля не пов'язані між собою;
  - б) довольність – вужче, ніж воля;
  - в) довольність – ширше; воля – її прояв;
  - г) довольність і воля – це тотожні поняття.
5. Яка ознака довольності виявляється у розумінні дитиною зв'язку між виконанням необхідного задля досягнення бажаного:
  - а) усвідомленість;
  - б) опосередкованість;

6. Яка особливість самоконтролю виявилась? У чому полягає недостатній розвиток самоконтролю? Для якого віку він властивий?

Оленка М. наклеює пелюстки квітки на аплікацію. Вихователь пропонує дітям перевірити, чи всі пелюстки наклеєно, чи не залишилось не використаних.

Оленка: Перевірятиму, коли все буде готово.

Вихователь: А навіщо перевірятимеш?

Оленка: Щоб все було на своєму місці.

7. Для дітей якого віку властиві такі відповіді? Якою є головна умова розвитку самоконтролю у дошкільника?

Багато хто з дошкільників відповідає на питання вихователя, чи будуть вони перевіряти свою роботу і коли, таким чином.

«Не перевірятиму. А навіщо?»; «Не хочеться перевіряти. Хочеться щось робити».

Програмований контроль знань

1. Перший прояв довольності у дитини:
  - а) зосередження погляду;
  - б) долання перешкод;
  - в) цілеспрямованість;
  - г) володіння своїм тілом.
2. Психологічні умови вольової регуляції:
  - а) дитина має уявлення про належний результат та здатна діяти у відповідності із цим уявленням в умовах перешкод;
  - б) дитина виконує інструкції дорослих;
  - в) довольність поведінки дитини;
  - г) дитина діє згідно зразків і правил.
3. Власне воля виникає у дитини:
  - а) у ранньому віці;
  - б) після 3-х років;
  - в) у 5 р.;
  - г) у 6 р.
4. Оберіть відповідь, що розкриває правильне співвідношення понять волі і довольності:
  - а) довольність і воля не пов'язані між собою;
  - б) довольність – вужче, ніж воля;
  - в) довольність – ширше; воля – її прояв;
  - г) довольність і воля – це тотожні поняття.
5. Яка ознака довольності виявляється у розумінні дитиною зв'язку між виконанням необхідного задля досягнення бажаного:
  - а) усвідомленість;
  - б) опосередкованість;

- в) цілеспрямованість;
г) наполегливість.
6. Яка ознака довільності виявляється, коли дитина хоче спати, але перед цим мис руки, роздягається, складає охайно свій одяг:
- а) усвідомленість;
б) опосередкованість;
в) цілеспрямованість;
г) наполегливість.
7. У якому віці виникає внутрішня цілеспрямованість дитини у формі власних бажань, висловлюваннях як „я хочу” або „я не хочу”:
- а) до 4-х років;
б) після 4-х років;
в) близько 3-х років;
г) у 5 років.
8. У дітей якого віку невдача може стимулювати до подолання труднощів і перешкод:
- а) 2-4 р.;
б) 4-5 р.;
в) 5-7 р.;
г) у 3-4 р.
9. На розвиток якого психічного процесу спирається мотив дитини зробити малюнок, щоб порадувати маму на майбутньому святі:
- а) волі;
б) мислення;
в) сприймання;
г) емоцій.
10. Прагнення дитини відповідати вимогам дорослого, між мотивами “хочу” і “треба” обирати другий як пріоритетний – це:
- а) підпорядкування мотивів;
б) моральні інстанції;
в) прояв слухняності;
г) прояв самостійності.

ТЕМА 21. СТАНОВЛЕННЯ САМОСВІДОМІСТІ ДОШКІЛЬНИКА

ХІД ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток передумов самосвідомості у немовлячому віці;
- Розвиток самосвідомості в ранньому дитинстві;
- Розвиток самооцінки у дошкільника;
- Розвиток самосвідомості старшого дошкільника;
- Психолого-педагогічні умови розвитку самосвідомості.

- в) цілеспрямованість;
г) наполегливість.
6. Яка ознака довільності виявляється, коли дитина хоче спати, але перед цим мис руки, роздягається, складає охайно свій одяг:
- а) усвідомленість;
б) опосередкованість;
в) цілеспрямованість;
г) наполегливість.
7. У якому віці виникає внутрішня цілеспрямованість дитини у формі власних бажань, висловлюваннях як „я хочу” або „я не хочу”:
- а) до 4-х років;
б) після 4-х років;
в) близько 3-х років;
г) у 5 років.
8. У дітей якого віку невдача може стимулювати до подолання труднощів і перешкод:
- а) 2-4 р.;
б) 4-5 р.;
в) 5-7 р.;
г) у 3-4 р.
9. На розвиток якого психічного процесу спирається мотив дитини зробити малюнок, щоб порадувати маму на майбутньому святі:
- а) волі;
б) мислення;
в) сприймання;
г) емоцій.
10. Прагнення дитини відповідати вимогам дорослого, між мотивами “хочу” і “треба” обирати другий як пріоритетний – це:
- а) підпорядкування мотивів;
б) моральні інстанції;
в) прояв слухняності;
г) прояв самостійності.

ТЕМА 21. СТАНОВЛЕННЯ САМОСВІДОМІСТІ ДОШКІЛЬНИКА

ХІД ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичного матеріалу.

- Розвиток передумов самосвідомості у немовлячому віці;
- Розвиток самосвідомості в ранньому дитинстві;
- Розвиток самооцінки у дошкільника;
- Розвиток самосвідомості старшого дошкільника;
- Психолого-педагогічні умови розвитку самосвідомості.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 273-293.
4. Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась. – К.: Рад школа, 1991. – 221 с.
5. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 351-361.
6. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Піроженко Т., Байер О. Вплив самооцінки на розвиток саморегуляції дошкільників // Дошкільна освіта : наук. практик. журнал ЗОППО. – 2012. – №2 (8). – С. 23–26).

III. Практична робота. Рольова гра «Вихователь–батьки».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Рольова гра вихователь–батьки”.

Підготовча робота: студенти утворюють пари, в яких один виконує роль вихователя, а інший – матері чи батька дошкільника.

Хід роботи:

Після виконання кожного завдання студенти обмінюються ролями вихователя та одного з батьків.

Завдання 1. Перекопати одного з батьків дошкільника, у тому, що схвалення та заохочення дитини сприятливіше для її розвитку, ніж осуд та покарання.

Завдання 2. Відповісти одному з батьків на запитання щодо порушень поведінки дитини під час кризи 3-х років;

Завдання 3. Розповісти батькам про помилки сімейного виховання, які можуть провокувати конфлікти між дошкільниками, чим саме.

Завдання 4. Розповісти батькам, як слід формувати адекватну самооцінку та позитивне самоставлення дитини.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 273-293.
4. Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась. – К.: Рад школа, 1991. – 221 с.
5. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 351-361.
6. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Піроженко Т., Байер О. Вплив самооцінки на розвиток саморегуляції дошкільників // Дошкільна освіта : наук. практик. журнал ЗОППО. – 2012. – №2 (8). – С. 23–26).

III. Практична робота. Рольова гра «Вихователь–батьки».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Рольова гра вихователь–батьки”.

Підготовча робота: студенти утворюють пари, в яких один виконує роль вихователя, а інший – матері чи батька дошкільника.

Хід роботи:

Після виконання кожного завдання студенти обмінюються ролями вихователя та одного з батьків.

Завдання 1. Перекопати одного з батьків дошкільника, у тому, що схвалення та заохочення дитини сприятливіше для її розвитку, ніж осуд та покарання.

Завдання 2. Відповісти одному з батьків на запитання щодо порушень поведінки дитини під час кризи 3-х років;

Завдання 3. Розповісти батькам про помилки сімейного виховання, які можуть провокувати конфлікти між дошкільниками, чим саме.

Завдання 4. Розповісти батькам, як слід формувати адекватну самооцінку та позитивне самоставлення дитини.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Про яку особливість самооцінки дошкільника свідчать наступні ситуації?

Діти старшого дошкільного віку відвідують спортивну школу. Тренер запитав дітей: «Хто сьогодні виконував вправи найкраще?». У відповідь почув кілька схвильованих голосів одразу: «Я, я!». Тренер почав пояснювати помилки кожному з дітей, доводячи їм, що виступ майже кожного був недосконалим, а викрики дітей були хвалькуватими. Наступного разу тренер знову поцікавився думкою дітей про те, чий виступ був найкращим. У відповідь – тиша, діти опустили очі дододу. Раптом Ігор М. відповів: «Петрик – найкращий, але я теж виступив добре».

2. Для дитини якого віку характерні наступні ситуації? Як ви це визначили?

Андрійко Д. дуже рухлива дитина. Щоб він виконав вимогу дорослого, необхідно зробити йому зауваження. «Андрійко, ти такий неслухняний», – часто зауважує дорослий. Почувши про свою неслухняність черговий раз, Андрійко засмучено говорить: «Ну чому, чому я такий!? Я не хочу таким бути!».

3. Для дитини якого віку притаманні наступні ситуації? Як ви це визначили?

Роман К. зауважує: «Я так не хочу складати свої іграшки, прибирати у кімнаті... (із сумом у голосі). Але я хочу бути дорослим, хочу йти до школи. А дорослі завжди роблять не те, що хочуть – так мені мама сказала...».

4. Яке важливе новоутворення самосвідомості дошкільника виявилось у прикладі? У якому віці воно виникає?

Оленка М. вже близько години ралась на свіжому повітрі, був невеликий морозець. Мама закликала йти додому. «Ні, я ще хочу» – відповіла дівчинка. Мама почекала ще 10 хвилин і знову запропонувала йти додому. І знову Оленка роздратовано відмовилась. Увечері у дівчинки заболіло горло. «Ось, ти не слухалась, не йшла додому – і захворіла» – зауважила мама. Оленка: «Ти так говорила, бо поспішала обід готувати».

5. Яке важливе новоутворення самосвідомості дошкільника виявилось у прикладі? У якому віці воно виникає?

Максим С. і Олег Д. – друзі. У понеділок Олега Д. не привели в дитячий сад. На прогулянці Максим С. походив майданчиком і ліг на сніг. «Максим, ти чому лежиш?» – запитала вихователька. А хлопчик відповів: «Мені так сумно. Олега немає, ні з ким погратись».

6. Яке новоутворення самооцінки виявляється у прикладі, коли воно виникає?

Дитина помічас, що з чимось справляється краще, а з чимось гірше.

Дорослий: Петрик, хто у вас в групі швидше за всіх їсть?

Петрик: Я, звичайно!

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Про яку особливість самооцінки дошкільника свідчать наступні ситуації?

Діти старшого дошкільного віку відвідують спортивну школу. Тренер запитав дітей: «Хто сьогодні виконував вправи найкраще?». У відповідь почув кілька схвильованих голосів одразу: «Я, я!». Тренер почав пояснювати помилки кожному з дітей, доводячи їм, що виступ майже кожного був недосконалим, а викрики дітей були хвалькуватими. Наступного разу тренер знову поцікавився думкою дітей про те, чий виступ був найкращим. У відповідь – тиша, діти опустили очі дододу. Раптом Ігор М. відповів: «Петрик – найкращий, але я теж виступив добре».

2. Для дитини якого віку характерні наступні ситуації? Як ви це визначили?

Андрійко Д. дуже рухлива дитина. Щоб він виконав вимогу дорослого, необхідно зробити йому зауваження. «Андрійко, ти такий неслухняний», – часто зауважує дорослий. Почувши про свою неслухняність черговий раз, Андрійко засмучено говорить: «Ну чому, чому я такий!? Я не хочу таким бути!».

3. Для дитини якого віку притаманні наступні ситуації? Як ви це визначили?

Роман К. зауважує: «Я так не хочу складати свої іграшки, прибирати у кімнаті... (із сумом у голосі). Але я хочу бути дорослим, хочу йти до школи. А дорослі завжди роблять не те, що хочуть – так мені мама сказала...».

4. Яке важливе новоутворення самосвідомості дошкільника виявилось у прикладі? У якому віці воно виникає?

Оленка М. вже близько години ралась на свіжому повітрі, був невеликий морозець. Мама закликала йти додому. «Ні, я ще хочу» – відповіла дівчинка. Мама почекала ще 10 хвилин і знову запропонувала йти додому. І знову Оленка роздратовано відмовилась. Увечері у дівчинки заболіло горло. «Ось, ти не слухалась, не йшла додому – і захворіла» – зауважила мама. Оленка: «Ти так говорила, бо поспішала обід готувати».

5. Яке важливе новоутворення самосвідомості дошкільника виявилось у прикладі? У якому віці воно виникає?

Максим С. і Олег Д. – друзі. У понеділок Олега Д. не привели в дитячий сад. На прогулянці Максим С. походив майданчиком і ліг на сніг. «Максим, ти чому лежиш?» – запитала вихователька. А хлопчик відповів: «Мені так сумно. Олега немає, ні з ким погратись».

6. Яке новоутворення самооцінки виявляється у прикладі, коли воно виникає?

Дитина помічас, що з чимось справляється краще, а з чимось гірше.

Дорослий: Петрик, хто у вас в групі швидше за всіх їсть?

Петрик: Я, звичайно!

Дорослий: А хто у вас швидше за всіх думає на занятті?

Петрик (обличчя зосереджене, говорить тихо): Мишко, він завжди перший руку піднімає.

7. Яке новоутворення самосвідомості виявляється у прикладі, коли воно виникає?

Леон: Який я був, коли був маленьким? Я вже не стану маленьким?

Дорослий: Маленьким ти був у минулому.

Леон: А зараз що?

Дорослий: Теперішнє.

Леон: А що буде далі?

Дорослий: Майбутнє.

8. Які психічні утворення виступають змістом самоусвідомлення дитини у прикладі? В якому віці виникає здатність до їх усвідомлення?

Коли Діана прощалась з бабусею, то сказала: «Бабуся, я за тобою буду сумувати сильно-сильно»!

Програмований контроль знань

- Визначте правильну послідовність етапів розвитку самосвідомості дитини:
  - оволодіння власним тілом; здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення; здатність самостійно ставити цілі, задачі;
  - здатність самостійно ставити цілі, задачі; оволодіння власним тілом; здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення;
  - оволодіння власним тілом; здатність самостійно ставити цілі, задачі; здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення;
  - здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення; здатність самостійно ставити цілі, задачі; оволодіння власним тілом.
- Провідне значення для розвитку особистості немовляти має:
  - догляд за дитиною, дотримання режиму дня;
  - особистісне ставлення дорослого до малюка як до значущої і унікальної істоти;
  - оволодіння ходьбою;
  - оволодіння мовленням.
- До якого віку немовля приблизно однаково реагує на будь-якого дорослого, посміхаючись і радіючи:
  - до 3 місяців;
  - до 8 місяців;
  - до 6 місяців;
  - до кінця 1-го року життя.
- Бабусі онук приносить машинку, гра з якою йому так сподобалась, а мамі несе порожню пляшечку, бо мама завжди наповнює її. Яка здатність дитини зумовлює такі прояви:

Дорослий: А хто у вас швидше за всіх думає на занятті?

Петрик (обличчя зосереджене, говорить тихо): Мишко, він завжди перший руку піднімає.

7. Яке новоутворення самосвідомості виявляється у прикладі, коли воно виникає?

Леон: Який я був, коли був маленьким? Я вже не стану маленьким?

Дорослий: Маленьким ти був у минулому.

Леон: А зараз що?

Дорослий: Теперішнє.

Леон: А що буде далі?

Дорослий: Майбутнє.

8. Які психічні утворення виступають змістом самоусвідомлення дитини у прикладі? В якому віці виникає здатність до їх усвідомлення?

Коли Діана прощалась з бабусею, то сказала: «Бабуся, я за тобою буду сумувати сильно-сильно»!

Програмований контроль знань

- Визначте правильну послідовність етапів розвитку самосвідомості дитини:
  - оволодіння власним тілом; здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення; здатність самостійно ставити цілі, задачі;
  - здатність самостійно ставити цілі, задачі; оволодіння власним тілом; здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення;
  - оволодіння власним тілом; здатність самостійно ставити цілі, задачі; здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення;
  - здатність до самостійного пересування, ходьба, мовлення; здатність самостійно ставити цілі, задачі; оволодіння власним тілом.
- Провідне значення для розвитку особистості немовляти має:
  - догляд за дитиною, дотримання режиму дня;
  - особистісне ставлення дорослого до малюка як до значущої і унікальної істоти;
  - оволодіння ходьбою;
  - оволодіння мовленням.
- До якого віку немовля приблизно однаково реагує на будь-якого дорослого, посміхаючись і радіючи:
  - до 3 місяців;
  - до 8 місяців;
  - до 6 місяців;
  - до кінця 1-го року життя.
- Бабусі онук приносить машинку, гра з якою йому так сподобалась, а мамі несе порожню пляшечку, бо мама завжди наповнює її. Яка здатність дитини зумовлює такі прояви:

- а) до виокремлення в образі дорослого якостей діяча;
  - б) до вияву ініціативи;
  - в) до усвідомлення себе як діяча;
  - г) до спілкування з дорослим.
5. Перші прояви самосвідомості малюка до 6 місяців полягають у появі:
- а) мотитивуючих уявлень;
  - б) комплексу пожвавлення;
  - в) виявів непокори, впертості;
  - г) самовідчуття позитивної та негативної модальності.
6. Впертість, незгода, неслухняність немовляти є ознакою:
- а) відособлення від дорослих;
  - б) невихованості;
  - в) порушень у розвитку особистості;
  - г) порушень нервової системи.
7. Перший рівень у розвитку самосвідомості дитини:
- а) дитина усвідомлює себе індивідуальністю;
  - б) дитина усвідомлює себе діячем — суб'єктом;
  - в) дитина усвідомлює себе особистістю;
  - г) дитина усвідомлює себе маленькою.
8. Нерозривний зв'язок розвитку самосвідомості і мовлення дитини раннього віку виявляється як:
- а) стрімке розширення словника;
  - б) поява перших речень;
  - в) поява займенника „Я”;
  - г) граматичне узгодження слів.
9. Вставте правильне словосполучення. «Форма спілкування з дорослим наприкінці раннього віку ... самосвідомості малюка, зумовлюючи появу кризи трьох років»:
- а) відстає від розвитку;
  - б) випереджує розвиток;
  - в) стимулює розвиток;
  - г) не впливає на розвиток.
10. Провідну роль у виникненні самооцінки у дитини відіграє:
- а) спільна діяльність і спілкування з дорослими;
  - б) спільна діяльність і спілкування з ровесниками;
  - в) спільна діяльність з дорослими;
  - г) продуктивна діяльність.

ТЕМА 22. ЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу. Передумови етичного розвитку у немовлячому віці;

- а) до виокремлення в образі дорослого якостей діяча;
  - б) до вияву ініціативи;
  - в) до усвідомлення себе як діяча;
  - г) до спілкування з дорослим.
5. Перші прояви самосвідомості малюка до 6 місяців полягають у появі:
- а) мотитивуючих уявлень;
  - б) комплексу пожвавлення;
  - в) виявів непокори, впертості;
  - г) самовідчуття позитивної та негативної модальності.
6. Впертість, незгода, неслухняність немовляти є ознакою:
- а) відособлення від дорослих;
  - б) невихованості;
  - в) порушень у розвитку особистості;
  - г) порушень нервової системи.
7. Перший рівень у розвитку самосвідомості дитини:
- а) дитина усвідомлює себе індивідуальністю;
  - б) дитина усвідомлює себе діячем — суб'єктом;
  - в) дитина усвідомлює себе особистістю;
  - г) дитина усвідомлює себе маленькою.
8. Нерозривний зв'язок розвитку самосвідомості і мовлення дитини раннього віку виявляється як:
- а) стрімке розширення словника;
  - б) поява перших речень;
  - в) поява займенника „Я”;
  - г) граматичне узгодження слів.
9. Вставте правильне словосполучення. «Форма спілкування з дорослим наприкінці раннього віку ... самосвідомості малюка, зумовлюючи появу кризи трьох років»:
- а) відстає від розвитку;
  - б) випереджує розвиток;
  - в) стимулює розвиток;
  - г) не впливає на розвиток.
10. Провідну роль у виникненні самооцінки у дитини відіграє:
- а) спільна діяльність і спілкування з дорослими;
  - б) спільна діяльність і спілкування з ровесниками;
  - в) спільна діяльність з дорослими;
  - г) продуктивна діяльність.

ТЕМА 22. ЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу. Передумови етичного розвитку у немовлячому віці;

- Етичний розвиток у ранньому дитинстві;
- Розвиток моральної свідомості дитини 3-7 років;
- Перехід від зовні зумовленої моральної поведінки до свідомої;
- Психолого-педагогічні умови формування етичної свідомості та поведінки дошкільника;
- Недоліки етичного розвитку дошкільників.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 293-309.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 95-102.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 361-373.
6. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.
7. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. – К.: Рад школа, 1987. – 126 с.
8. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика, 1987. – 142 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Бех І. Зростити моральну особистість – головна турбота // Дошкільне виховання. – К.: Світич. – № 4, 2015. – С.6-8).

III. Практична робота „Аналіз розвивальних можливостей дитячої літератури”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Аналіз розвивальних можливостей дитячої літератури”.

Обладнання: твори дитячої літератури. Наприклад:

- *Барц-Барцьось Н. Такі бувають чудеса : Цікаві і дотепні вірші про дітей і природу / Н. Барц-Барцьось. — Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2014. — 71 с.*

- Етичний розвиток у ранньому дитинстві;
- Розвиток моральної свідомості дитини 3-7 років;
- Перехід від зовні зумовленої моральної поведінки до свідомої;
- Психолого-педагогічні умови формування етичної свідомості та поведінки дошкільника;
- Недоліки етичного розвитку дошкільників.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 101-130.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 293-309.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 95-102.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 361-373.
6. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.
7. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. – К.: Рад школа, 1987. – 126 с.
8. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика, 1987. – 142 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Бех І. Зростити моральну особистість – головна турбота // Дошкільне виховання. – К.: Світич. – № 4, 2015. – С.6-8).

III. Практична робота „Аналіз розвивальних можливостей дитячої літератури”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Аналіз розвивальних можливостей дитячої літератури”.

Обладнання: твори дитячої літератури. Наприклад:

- *Барц-Барцьось Н. Такі бувають чудеса : Цікаві і дотепні вірші про дітей і природу / Н. Барц-Барцьось. — Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2014. — 71 с.*

- Близнюк В. В. Заєць-знаєць : [казка] / В. Близнюк ; мал. С. Навроцької. — К. : Преса України, 2014. — 16 с.
- Бременські музиканти [Текст]. — К. : Нац. кн. проект, 2010. — 49с.
- Був собі пес : укр. нар. казка / в переказі та з іл. Е. Назарова. — К. : Майстер-клас, 2012. — 33 с.
- Вінграновський М. Літній вечір. Оповідання. — К. : «Веселка», 1979. — 18 с.
- Грибанова О.К. та ін. Математика для дошкільника. — К., 1990.
- Дружба починається з усмішки. Збірка віршів та оповідань. — К. : «Веселка», 1982. — 48 с.
- Гринько В. Букварик-дошколярник / В. Гринько; худож. О. Гапай. — К. : АСТпрес-ДІКСІ, 2001. — 78 с.
- Жадан А. В. Етикет для дівчаток і хлоп'яток / Жадан А.В. ; О.В. Черепанова, А. Величковська. — Харків : Pelican : Віват, 2014. — 47 с.
- Жарко Я. Гарно в нашому садочку. — К. : «Веселка», 1990. — 20 с.
- Івасик-Телесик : казка. — К. : Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Коза-дереза : казка / худож. О. Сак. — К. : Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Коломієць Т.О. Гарна хатка у курчатка. — К., 1989.
- Коломієць Т. Загадки світлофора. — К. : «Веселка», 1986. — 12 с.
- Косматенко А. Галинчині малюнки. Казка про дівчинку, що вмiла гарно малювати та її брата. — К. : «Веселка», 1974. — 16 с.
- Кольорові речі / намал. Аграфка [Р. Романишин та А. Лесів]. — Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2014. — 21 с.
- Крижановська О. Пригоди Зернят у країні Здоров'я / О.Крижановська; худож. : О. Мазур. — Львів : Міські інформ. системи, 2014. — 63 с. .
- Курочка Ряба : казка / худож. Є. Павлович — К. : Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Лисичка та журавель. — К. : Кн. хмарочос, 2007. — 64 с.
- Лічилка / іл. Аграфки [Р. Романишин та А. Лесів]. — Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2014. — 21 с.
- Наша мова солов'їна. Збірка віршів. — К. : «Веселка», 1989. — 28 с.
- Нестайко В.З. Пригоди близнят-козенят [Текст] / В.З.Нестайко. — Харків: Белкар-книга, 2009. — 64с.
- Ох : укр. нар. казка / іл. Є. Чистотіної ; літ.оброб. В.Федосова. — Харків : Mikko, 2013. — 23 с.
- Пан Коцький [Текст] : укр. нар. казки. — Харків, 2008. — 64с.
- Панку-Яш О. Велика новина про маленького хлопчика. Казки. — К. : «Веселка», 1977. — 30 с.
- Правда та кривда. Українська народна казка. — К. : «Веселка», 1990. — 20 с. Прислів'я українські / А. Стефурак, іл. — Львів : Вид-во Старого Лева, 2014. — 33 с.
- Реве віл на сто гір. Українські народні загадки для малят. / Малкович І.А. — К. : «Веселка», 1988. — 20 с.

- Близнюк В. В. Заєць-знаєць : [казка] / В. Близнюк ; мал. С. Навроцької. — К. : Преса України, 2014. — 16 с.
- Бременські музиканти [Текст]. — К. : Нац. кн. проект, 2010. — 49с.
- Був собі пес : укр. нар. казка / в переказі та з іл. Е. Назарова. — К. : Майстер-клас, 2012. — 33 с.
- Вінграновський М. Літній вечір. Оповідання. — К. : «Веселка», 1979. — 18 с.
- Грибанова О.К. та ін. Математика для дошкільника. — К., 1990.
- Дружба починається з усмішки. Збірка віршів та оповідань. — К. : «Веселка», 1982. — 48 с.
- Гринько В. Букварик-дошколярник / В. Гринько; худож. О. Гапай. — К. : АСТпрес-ДІКСІ, 2001. — 78 с.
- Жадан А. В. Етикет для дівчаток і хлоп'яток / Жадан А.В. ; О.В. Черепанова, А. Величковська. — Харків : Pelican : Віват, 2014. — 47 с.
- Жарко Я. Гарно в нашому садочку. — К. : «Веселка», 1990. — 20 с.
- Івасик-Телесик : казка. — К. : Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Коза-дереза : казка / худож. О. Сак. — К. : Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Коломієць Т.О. Гарна хатка у курчатка. — К., 1989.
- Коломієць Т. Загадки світлофора. — К. : «Веселка», 1986. — 12 с.
- Косматенко А. Галинчині малюнки. Казка про дівчинку, що вмiла гарно малювати та її брата. — К. : «Веселка», 1974. — 16 с.
- Кольорові речі / намал. Аграфка [Р. Романишин та А. Лесів]. — Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2014. — 21 с.
- Крижановська О. Пригоди Зернят у країні Здоров'я / О.Крижановська; худож. : О. Мазур. — Львів : Міські інформ. системи, 2014. — 63 с. .
- Курочка Ряба : казка / худож. Є. Павлович — К. : Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Лисичка та журавель. — К. : Кн. хмарочос, 2007. — 64 с.
- Лічилка / іл. Аграфки [Р. Романишин та А. Лесів]. — Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2014. — 21 с.
- Наша мова солов'їна. Збірка віршів. — К. : «Веселка», 1989. — 28 с.
- Нестайко В.З. Пригоди близнят-козенят [Текст] / В.З.Нестайко. — Харків: Белкар-книга, 2009. — 64с.
- Ох : укр. нар. казка / іл. Є. Чистотіної ; літ.оброб. В.Федосова. — Харків : Mikko, 2013. — 23 с.
- Пан Коцький [Текст] : укр. нар. казки. — Харків, 2008. — 64с.
- Панку-Яш О. Велика новина про маленького хлопчика. Казки. — К. : «Веселка», 1977. — 30 с.
- Правда та кривда. Українська народна казка. — К. : «Веселка», 1990. — 20 с. Прислів'я українські / А. Стефурак, іл. — Львів : Вид-во Старого Лева, 2014. — 33 с.
- Реве віл на сто гір. Українські народні загадки для малят. / Малкович І.А. — К. : «Веселка», 1988. — 20 с.

- Руданський С. Співомовки. – К.: «Веселка», 1992. – 44 с.
- Руданський С. Переслів'я. Віршовані небилиці про пригоди простого сільського хлопчика. – К.: «Веселка», 1982. – 30 с.
- Ріпка : казка / худож. Є. Павлович. — К.: Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Сингаївський М. Маківка і Перчина. Гумористичні та сатиричні віршики, байки, небилиці, скоромовки. – К.: «Веселка», 1989. – 36 с.
- Солом'яний бичок : книжка-пазл : укр. нар. казки / Г. В. Чаус, іл. — Харків : Фоліо, 2014. — 12 с.
- Хаткіна М. О. Веселі уроки поведінки : для слухнян. хлопчиків та дівчаток / М. О. Хаткіна ; худож. Бойко Ю.А., Донець С.Ю., Коверда О.О. [та ін.] — Донецьк : БАО, 2014. — 47 с.
- Ходос С. Математична мозаїка / С. Ходос, Ю. Ходос ; худож. Є. Павлович. — К.: Кн. хмарочос, 2011. — 14 с.
- Ходить гарбуз по городу : укр. нар. пісня. — К.: Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Цап та баран : укр. нар. казка / худож. О. Коваль. — К.: Кн. хата, 2004. — 8 с.

Хід роботи

1. Кожен студент отримує дитячу книжку та аналізує її розвивальні можливості за схемою:
  - Які психічні процеси дитини розвиває даний художній твір?
  - Що у книжці виступає засобом формування особистості?
  - Якою повинна бути організація роботи вихователя з цією книжкою?
2. Перевірка та обговорення результатів практичної роботи. Студенти виконують групове завдання:
  - Розподілити твори дитячої літератури за групами на основі їх розвивальної спрямованості (завдання для розвитку пам'яті, мислення тощо).
  - Розподілити твори дитячої літератури за віковою категорією дітей (для раннього, молодшого, середнього, старшого дошкільного віку).
3. Висновок про можливості використання дитячої художньої літератури у розвивальній роботі з дошкільниками.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Для дітей якого віку властиві наступні аргументи щодо необхідності дотримуватись норм поведінки? Який рівень етичного розвитку вони віддзеркалюють? Сформулюйте узагальнені ознаки цих аргументів дітей.
«Треба говорити правду, а то дізнаються і покарають». «Треба ділитися іграшками. А потім хто-небудь тобі теж дасть».

2. Для дітей якого віку притаманні наступні аргументи щодо необхідності дотримуватись норм поведінки. Який рівень етичного розвитку вони відображають. Сформулюйте узагальнені ознаки цих аргументів дітей.

- Руданський С. Співомовки. – К.: «Веселка», 1992. – 44 с.
- Руданський С. Переслів'я. Віршовані небилиці про пригоди простого сільського хлопчика. – К.: «Веселка», 1982. – 30 с.
- Ріпка : казка / худож. Є. Павлович. — К.: Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Сингаївський М. Маківка і Перчина. Гумористичні та сатиричні віршики, байки, небилиці, скоромовки. – К.: «Веселка», 1989. – 36 с.
- Солом'яний бичок : книжка-пазл : укр. нар. казки / Г. В. Чаус, іл. — Харків : Фоліо, 2014. — 12 с.
- Хаткіна М. О. Веселі уроки поведінки : для слухнян. хлопчиків та дівчаток / М. О. Хаткіна ; худож. Бойко Ю.А., Донець С.Ю., Коверда О.О. [та ін.] — Донецьк : БАО, 2014. — 47 с.
- Ходос С. Математична мозаїка / С. Ходос, Ю. Ходос ; худож. Є. Павлович. — К.: Кн. хмарочос, 2011. — 14 с.
- Ходить гарбуз по городу : укр. нар. пісня. — К.: Кн. хмарочос, 2011. — 10 с.
- Цап та баран : укр. нар. казка / худож. О. Коваль. — К.: Кн. хата, 2004. — 8 с.

Хід роботи

1. Кожен студент отримує дитячу книжку та аналізує її розвивальні можливості за схемою:
  - Які психічні процеси дитини розвиває даний художній твір?
  - Що у книжці виступає засобом формування особистості?
  - Якою повинна бути організація роботи вихователя з цією книжкою?
2. Перевірка та обговорення результатів практичної роботи. Студенти виконують групове завдання:
  - Розподілити твори дитячої літератури за групами на основі їх розвивальної спрямованості (завдання для розвитку пам'яті, мислення тощо).
  - Розподілити твори дитячої літератури за віковою категорією дітей (для раннього, молодшого, середнього, старшого дошкільного віку).
3. Висновок про можливості використання дитячої художньої літератури у розвивальній роботі з дошкільниками.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Для дітей якого віку властиві наступні аргументи щодо необхідності дотримуватись норм поведінки? Який рівень етичного розвитку вони віддзеркалюють? Сформулюйте узагальнені ознаки цих аргументів дітей.
«Треба говорити правду, а то дізнаються і покарають». «Треба ділитися іграшками. А потім хто-небудь тобі теж дасть».

2. Для дітей якого віку притаманні наступні аргументи щодо необхідності дотримуватись норм поведінки. Який рівень етичного розвитку вони відображають. Сформулюйте узагальнені ознаки цих аргументів дітей.

Вадим Ш.: «Не можна брехати і звалювати на інших. А то могли б подумати на Олену. І її покарали б. А вона не винна».

Світлана З.: «Маленьким треба допомагати, а не кривдити. Вони слабкі».

Вероніка А.: «Іграшками треба ділитися з друзями. Їм же теж хочеться погратись. А то ніхто дружити не буде».

3. Які особливості моральних суджень дошкільників помітні у наступному прикладі? Визначте приблизний вік дівчинки.

На питання «Кого можна назвати добрим?» Олена Г. відповіла: «Добрий це той, хто нікого не кривдить, хто ділиться іграшками. Я теж вчора із Ірою іграшкою поділилася».

4. Про яку сферу етичного розвитку дошкільника свідчать наведені дані? Чим характеризується її розвиток?

Вікові зміни негативного ставлення дітей до моральних недоліків
(дані Р.Х.Шакурова)

Якості, оцінювані негативно	2-3 р. (%)	3-4 р. (%)	4-5 р. (%)
Неслухняний	90	100	100
Бруднуля	65	100	100
Не допомагає	60	80	100
Обдурює	45	95	100
Жадібний	45	95	100
Недобрий	45	80	90
Ледар	35	80	100
Неакуратний	25	65	95
Боягуз	35	50	70

5. Проаналізуйте рівень етичного розвитку дитини – автора казки? Який приблизний вік автора?

На подвір'ї жив песик Тарзан. Його дуже не любили гуси. Вони гагакали на нього, щипали, стрибали на голову. Він їх боявся і ховався у буді. Тут недалеко поселився маленький хлопчик Іванко. Побачив він раз, як гуси нападають на песика. Став відганяти їх, кричав, щоб вони не чипали Тарзана. Вони злякались і пішли геть, а Тарзан вийшов з буди. На дворі так добре було, світило сонечко, а біля буди розквітла рожева квіточка. Ось Тарзан і говорить хлопчику: «Я тоюі такий вдячний, що ти мене захистив, гусей повідганяв. Я для тебе квіточку зірву». «Не треба мені квіточки, вона така гарна, нехай росте». – відповів Іванко. – «Допоможи краще мені друга знайти, я хочу з кимось гратись». «Я тобі другом буду» – загавкав весело Тарзан.

Іванко кидав м'ячик далеко-далеко, а Тарзан йому приносив знову і знову. А одного разу, коли Іванко спав, на подвір'я прийшли вовки, хотіли поїсти гусей, а Тарзан не спав і став голосно гавкати. Попросинались люди і вовків прогнали.

Вадим Ш.: «Не можна брехати і звалювати на інших. А то могли б подумати на Олену. І її покарали б. А вона не винна».

Світлана З.: «Маленьким треба допомагати, а не кривдити. Вони слабкі».

Вероніка А.: «Іграшками треба ділитися з друзями. Їм же теж хочеться погратись. А то ніхто дружити не буде».

3. Які особливості моральних суджень дошкільників помітні у наступному прикладі? Визначте приблизний вік дівчинки.

На питання «Кого можна назвати добрим?» Олена Г. відповіла: «Добрий це той, хто нікого не кривдить, хто ділиться іграшками. Я теж вчора із Ірою іграшкою поділилася».

4. Про яку сферу етичного розвитку дошкільника свідчать наведені дані? Чим характеризується її розвиток?

Вікові зміни негативного ставлення дітей до моральних недоліків
(дані Р.Х.Шакурова)

Якості, оцінювані негативно	2-3 р. (%)	3-4 р. (%)	4-5 р. (%)
Неслухняний	90	100	100
Бруднуля	65	100	100
Не допомагає	60	80	100
Обдурює	45	95	100
Жадібний	45	95	100
Недобрий	45	80	90
Ледар	35	80	100
Неакуратний	25	65	95
Боягуз	35	50	70

5. Проаналізуйте рівень етичного розвитку дитини – автора казки? Який приблизний вік автора?

На подвір'ї жив песик Тарзан. Його дуже не любили гуси. Вони гагакали на нього, щипали, стрибали на голову. Він їх боявся і ховався у буді. Тут недалеко поселився маленький хлопчик Іванко. Побачив він раз, як гуси нападають на песика. Став відганяти їх, кричав, щоб вони не чипали Тарзана. Вони злякались і пішли геть, а Тарзан вийшов з буди. На дворі так добре було, світило сонечко, а біля буди розквітла рожева квіточка. Ось Тарзан і говорить хлопчику: «Я тоюі такий вдячний, що ти мене захистив, гусей повідганяв. Я для тебе квіточку зірву». «Не треба мені квіточки, вона така гарна, нехай росте». – відповів Іванко. – «Допоможи краще мені друга знайти, я хочу з кимось гратись». «Я тобі другом буду» – загавкав весело Тарзан.

Іванко кидав м'ячик далеко-далеко, а Тарзан йому приносив знову і знову. А одного разу, коли Іванко спав, на подвір'я прийшли вовки, хотіли поїсти гусей, а Тарзан не спав і став голосно гавкати. Попросинались люди і вовків прогнали.

Іванко вранці зрадів, що Тарзан їх спас, сказав: «Молодець, хоч гуси тебе і ображали, але ти їх врятував». Гуси зрозуміли, що дарма песика клювали, бо він їх врятував. Стали вони всі разом дружити і гратись, а ще один одному допомагали.

6. Які особливості дотримання етичних норм виявились в Аліні? Що можна сказати про зв'язок етичної свідомості та поведінки дівчинки? Який її приблизний вік?

Діти грались на ігровому майданчику. Вихователька зауважила, що час збирати іграшки і йти на обід. Аліна швиденько позбирала свої іграшки, охайно поскладала їх у шафку. Миколка, який був трохи молодшим, так квапився, що частина іграшок залишилась на майданчику

Аліна: Миколка, можна я тобі допоможу? У тебе ще багато іграшок залишилось, їх може дощ намочити. (Швиденько збирає іграшки Миколки і ставить їх у шафку.)

Миколка: Дякую.

Аліна: Будь ласка.

Миколка відбігає за м'ячиком, який покотився у траву, і помічає розкидані деталі конструктора. До нього підходить Аліна.

Аліна: Ой, скільки тут ще багато мілких частин! Давай разом, а то ти не встигнеш.

Миколка: Дякую, ось ще дві, я вже сам.

7. Про які явища у поведінці дошкільника свідчить наступний приклад? Які їх причини?

Павліна І. (5;5) розповідає:

«Я ходила дном океану. Як на лижах. Там слизько. А потім я попросила кита, він мене проковтнув, а потім підняв мене фонтаном води і переніс на корабель. На кораблі я зустріла піратів але вони мене не образили, а довели до Одеси».

8. Про які явища у поведінці дошкільника свідчить наступний приклад? Які їх причини?

В одному з експериментів дітям пропонували оцінити дії двох хлопчиків. Один з них, допомагаючи мамі, необережно відкрив двері, таця вислизнула з рук і всі десять склянок розбилися. Інший, намагаючись потайки взяти з шафи тістечко, розбив одну склянку. Дитину запитували: „Чий вчинок гірше?“ Молодші дошкільники засуджують першого хлопчика більше, бо він розбив більшу кількість склянок. Старші діти більше засуджували другого хлопчика за його намір поцупити тістечко.

9. Про які досягнення в етичному розвитку дитини свідчать наступні приклади? Яким є приблизний вік дітей?

Діти часто аргументують необхідність виконання норми, посилаючись на можливі наслідки для себе або на вимоги дорослих: „не можна без дозволу йти з

Іванко вранці зрадів, що Тарзан їх спас, сказав: «Молодець, хоч гуси тебе і ображали, але ти їх врятував». Гуси зрозуміли, що дарма песика клювали, бо він їх врятував. Стали вони всі разом дружити і гратись, а ще один одному допомагали.

6. Які особливості дотримання етичних норм виявились в Аліні? Що можна сказати про зв'язок етичної свідомості та поведінки дівчинки? Який її приблизний вік?

Діти грались на ігровому майданчику. Вихователька зауважила, що час збирати іграшки і йти на обід. Аліна швиденько позбирала свої іграшки, охайно поскладала їх у шафку. Миколка, який був трохи молодшим, так квапився, що частина іграшок залишилась на майданчику

Аліна: Миколка, можна я тобі допоможу? У тебе ще багато іграшок залишилось, їх може дощ намочити. (Швиденько збирає іграшки Миколки і ставить їх у шафку.)

Миколка: Дякую.

Аліна: Будь ласка.

Миколка відбігає за м'ячиком, який покотився у траву, і помічає розкидані деталі конструктора. До нього підходить Аліна.

Аліна: Ой, скільки тут ще багато мілких частин! Давай разом, а то ти не встигнеш.

Миколка: Дякую, ось ще дві, я вже сам.

7. Про які явища у поведінці дошкільника свідчить наступний приклад? Які їх причини?

Павліна І. (5;5) розповідає:

«Я ходила дном океану. Як на лижах. Там слизько. А потім я попросила кита, він мене проковтнув, а потім підняв мене фонтаном води і переніс на корабель. На кораблі я зустріла піратів але вони мене не образили, а довели до Одеси».

8. Про які явища у поведінці дошкільника свідчить наступний приклад? Які їх причини?

В одному з експериментів дітям пропонували оцінити дії двох хлопчиків. Один з них, допомагаючи мамі, необережно відкрив двері, таця вислизнула з рук і всі десять склянок розбилися. Інший, намагаючись потайки взяти з шафи тістечко, розбив одну склянку. Дитину запитували: „Чий вчинок гірше?“ Молодші дошкільники засуджують першого хлопчика більше, бо він розбив більшу кількість склянок. Старші діти більше засуджували другого хлопчика за його намір поцупити тістечко.

9. Про які досягнення в етичному розвитку дитини свідчать наступні приклади? Яким є приблизний вік дітей?

Діти часто аргументують необхідність виконання норми, посилаючись на можливі наслідки для себе або на вимоги дорослих: „не можна без дозволу йти з

садочка, бо мама покарає”, „треба давати іншим щось смачненьке, а то потім не дадуть мені”.

10. Про які досягнення в етичному розвитку дитини свідчать наступні приклади? Яким є приблизний вік дітей?

Діти як правило, аргументують необхідність виконання норми, посиляючись на можливі наслідки для інших: „Не можна кривдити менших. Вони теж хочуть гратись”; „Треба прийняти Оленку у гру, а то вона буде плакати”.

11. У ситуаціях морального вибору діти переживають внутрішній конфлікт. У взаєминах з дорослим — це суперечність між зовнішніми вимогами й особистими бажаннями дитини. У спілкуванні з ровесниками — зіткнення різноспрямованих інтересів. При відсутності зовнішнього тиску виникає суперечність між власними бажаннями дитини та їх моральною оцінкою. Поясніть причини виникнення таких суперечностей.

12. Поясніть, якими психологічними властивостями зумовлені наступні прояви. Дітям якого віку вони притаманні?

Поведінка дитини стає етичною навіть за відсутності дорослого і у випадку, якщо дитина впевнена в безкарності свого вчинку і не бачить вигоди для себе. Етична норма стає мотивом поведінки. Зв'язок між етичною свідомістю і етичною поведінкою – мета і найголовніший показник морального розвитку дошкільника.

Програмований контроль знань

1. В якому віці діти будують свою поведінку заради отримання заохочення чи уникнення покарання:
  - а) старшому дошкільному;
  - б) ранньому;
  - в) середньому дошкільному;
  - г) молодшому дошкільному.
2. В якому віці діти будують свою поведінку відповідно до своїх уявлень про належну поведінку:
  - а) старшому дошкільному;
  - б) ранньому;
  - в) середньому дошкільному;
  - г) молодшому дошкільному.
3. В якому віці дитина відмовляється від своїх дій під впливом заборони дорослого:
  - а) з року;
  - б) з 3-х років;
  - в) з другого півріччя;
  - г) з 2-х років.

садочка, бо мама покарає”, „треба давати іншим щось смачненьке, а то потім не дадуть мені”.

10. Про які досягнення в етичному розвитку дитини свідчать наступні приклади? Яким є приблизний вік дітей?

Діти як правило, аргументують необхідність виконання норми, посиляючись на можливі наслідки для інших: „Не можна кривдити менших. Вони теж хочуть гратись”; „Треба прийняти Оленку у гру, а то вона буде плакати”.

11. У ситуаціях морального вибору діти переживають внутрішній конфлікт. У взаєминах з дорослим — це суперечність між зовнішніми вимогами й особистими бажаннями дитини. У спілкуванні з ровесниками — зіткнення різноспрямованих інтересів. При відсутності зовнішнього тиску виникає суперечність між власними бажаннями дитини та їх моральною оцінкою. Поясніть причини виникнення таких суперечностей.

12. Поясніть, якими психологічними властивостями зумовлені наступні прояви. Дітям якого віку вони притаманні?

Поведінка дитини стає етичною навіть за відсутності дорослого і у випадку, якщо дитина впевнена в безкарності свого вчинку і не бачить вигоди для себе. Етична норма стає мотивом поведінки. Зв'язок між етичною свідомістю і етичною поведінкою – мета і найголовніший показник морального розвитку дошкільника.

Програмований контроль знань

1. В якому віці діти будують свою поведінку заради отримання заохочення чи уникнення покарання:
  - а) старшому дошкільному;
  - б) ранньому;
  - в) середньому дошкільному;
  - г) молодшому дошкільному.
2. В якому віці діти будують свою поведінку відповідно до своїх уявлень про належну поведінку:
  - а) старшому дошкільному;
  - б) ранньому;
  - в) середньому дошкільному;
  - г) молодшому дошкільному.
3. В якому віці дитина відмовляється від своїх дій під впливом заборони дорослого:
  - а) з року;
  - б) з 3-х років;
  - в) з другого півріччя;
  - г) з 2-х років.

4. У чому полягає головне досягнення етичного розвитку немовляти:
- а) орієнтація поведінки на вимоги дорослого;
  - б) орієнтація поведінки на заборони дорослого;
  - в) орієнтація поведінки на схвалення дорослого;
  - г) орієнтація поведінки на емоційний відгук дорослого щодо дій дитини.
5. Яким є провідний мотив засвоєння норм поведінки дитиною раннього віку:
- а) бажання відповідати вимогам дорослого;
  - б) прагнення наслідувати дорослого;
  - в) прагнення отримати схвалення дорослого;
  - г) прагнення наслідувати ровесників.
6. Що є головною умовою дотримання етичних вимог дитиною раннього віку:
- а) позитивне ставлення батьків;
  - б) контроль з боку дорослих;
  - в) страх перед покаранням;
  - г) очікування винагороди.
7. Яка реакція дорослого на порушення правила дитиною є психологічно правильною
- а) час від часу нагадувати дитині про факт порушення правила дитиною;
  - б) фіксувати свою увагу на факті порушення правила дитиною;
  - в) провести бесіду з дитиною про наслідки порушення правил;
  - г) наголошувати на тому, що надалі малюк цих правил не порушить.
8. Мама може хоч кожен день прибирати за малюком іграшки, а він так і не виявить бажання робити це сам. Якими мають бути дії дорослих, щоб стимулювати дитину до наслідування дорослих у дотриманні правил поведінки:
- а) залучати дитину до спільного виконання вимог;
  - б) закликати дитину до наслідування;
  - в) показати, як треба виконувати правила;
  - г) сварити, якщо дитина не виконує вимог.
9. Дошкільник дає моральну оцінку дій, враховуючи:
- а) наміри дій;
  - б) виконавця дій;
  - в) наслідки дій;
  - г) успішність дій.
10. Чому малюк знає, як потрібно, але не завжди чинить саме так:
- а) етичні норми засвоєно на рівні уявлень;
  - б) етичні норми засвоєно на рівні мотивів поведінки;
  - в) етичні норми не засвоєно;
  - г) дитина забуває дотримуватись етичних норм.

4. У чому полягає головне досягнення етичного розвитку немовляти:
- а) орієнтація поведінки на вимоги дорослого;
  - б) орієнтація поведінки на заборони дорослого;
  - в) орієнтація поведінки на схвалення дорослого;
  - г) орієнтація поведінки на емоційний відгук дорослого щодо дій дитини.
5. Яким є провідний мотив засвоєння норм поведінки дитиною раннього віку:
- а) бажання відповідати вимогам дорослого;
  - б) прагнення наслідувати дорослого;
  - в) прагнення отримати схвалення дорослого;
  - г) прагнення наслідувати ровесників.
6. Що є головною умовою дотримання етичних вимог дитиною раннього віку:
- а) позитивне ставлення батьків;
  - б) контроль з боку дорослих;
  - в) страх перед покаранням;
  - г) очікування винагороди.
7. Яка реакція дорослого на порушення правила дитиною є психологічно правильною
- а) час від часу нагадувати дитині про факт порушення правила дитиною;
  - б) фіксувати свою увагу на факті порушення правила дитиною;
  - в) провести бесіду з дитиною про наслідки порушення правил;
  - г) наголошувати на тому, що надалі малюк цих правил не порушить.
8. Мама може хоч кожен день прибирати за малюком іграшки, а він так і не виявить бажання робити це сам. Якими мають бути дії дорослих, щоб стимулювати дитину до наслідування дорослих у дотриманні правил поведінки:
- а) залучати дитину до спільного виконання вимог;
  - б) закликати дитину до наслідування;
  - в) показати, як треба виконувати правила;
  - г) сварити, якщо дитина не виконує вимог.
9. Дошкільник дає моральну оцінку дій, враховуючи:
- а) наміри дій;
  - б) виконавця дій;
  - в) наслідки дій;
  - г) успішність дій.
10. Чому малюк знає, як потрібно, але не завжди чинить саме так:
- а) етичні норми засвоєно на рівні уявлень;
  - б) етичні норми засвоєно на рівні мотивів поведінки;
  - в) етичні норми не засвоєно;
  - г) дитина забуває дотримуватись етичних норм.

ТЕМА 23. РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Становлення передумов розвитку здібностей у дітей раннього віку;
- Розвиток здібностей у дошкільника;
- Психологічні особливості ранньої обдарованості.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гільбух Ю. З. Розумово обдарована дитина / Ю. З. Гільбух. – Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: РОВО. «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с.
3. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛДТ», 2010. – 101-130.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 309-320.
5. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2016. – 320 с.
6. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 391-407.
7. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: Монографія. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. — 354 с.

II. Контроль самостійної роботи (з художньої та науково-популярної літератури підібрати та проаналізувати фрагменти з описами особливостей розвитку видатних людей у дитинстві; оформити фрагменти у вигляді карток).

III. Презентація підготовлених студентами фрагментів з описами особливостей розвитку видатних людей у дитинстві.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Презентація студентами підготовлених фрагментів з описами особливостей розвитку видатних людей у дитинстві.

Хід презентації:

1. Студент зачитує підготовлений ним фрагмент.
2. Проводить самостійний аналіз описаних особливостей розвитку видатних людей у дитинстві, окремо зупиняючись на проблемі ранньої обдарованості, тих її ознаках, які виявились в описаній поведінці, встановлюючи чинники зовнішнього середовища, що сприяли розвитку здібностей.

ТЕМА 23. РОЗВИТОК ЗДІБНОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Становлення передумов розвитку здібностей у дітей раннього віку;
- Розвиток здібностей у дошкільника;
- Психологічні особливості ранньої обдарованості.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гільбух Ю. З. Розумово обдарована дитина / Ю. З. Гільбух. – Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: РОВО. «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с.
3. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛДТ», 2010. – 101-130.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 309-320.
5. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2016. – 320 с.
6. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 391-407.
7. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: Монографія. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. — 354 с.

II. Контроль самостійної роботи (з художньої та науково-популярної літератури підібрати та проаналізувати фрагменти з описами особливостей розвитку видатних людей у дитинстві; оформити фрагменти у вигляді карток).

III. Презентація підготовлених студентами фрагментів з описами особливостей розвитку видатних людей у дитинстві.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Презентація студентами підготовлених фрагментів з описами особливостей розвитку видатних людей у дитинстві.

Хід презентації:

1. Студент зачитує підготовлений ним фрагмент.
2. Проводить самостійний аналіз описаних особливостей розвитку видатних людей у дитинстві, окремо зупиняючись на проблемі ранньої обдарованості, тих її ознаках, які виявились в описаній поведінці, встановлюючи чинники зовнішнього середовища, що сприяли розвитку здібностей.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Чому не всіх відмінників називають здібними, а невстигаючих – нездібними?
2. Вставте пропущене слово: “Сукупність здібностей, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах, називають...”
3. Вставте пропущені слова: «... випереджує ..., виступає їх чинником – надає позитивного емоційного забарвлення діяльності й пробуджує приховані сили».
4. Вставте пропущене слово: «... – найвищий рівень здібностей, відкриття нових напрямків, шляхів в галузі наукових досліджень, техніки, мистецтва».
5. Поясніть, через які особливості здібностей не всі вундеркінди стають видатними науковцями чи винахідниками?
6. На який недолік виховання здібностей звертав увагу Козьма Прутков, говорячи, що спеціаліст подібний до флюсу – розвиток його однобічний?
7. На який недолік виховання здібностей звертав увагу О.С.Пушкін цим рядком: “Нас всех учили понемногу чему-нибудь и как-нибудь”.
8. Поясніть такі факти. У сім’ї Баха було більше 60 музикантів (Йоганн Себастьян з’явився в п’ятому поколінні), у Моцарта – 5, у Гайдна та Штрауса – по 2. Не менше відомо фактів, коли діти видатних батьків нічим не відзначились. Так, нащадки Нобелівських лауреатів (їх близько 400) за винятком двох (Кюрі та Н.Бора) не удостоєні такими преміями.
9. Чи можна за зовнішністю людини визначити її здібності? Чому?
10. Які особистісні чинники визначили розвиток здібностей у такому випадку. Видатний театральний діяч К.Станіславський назвав свою автобіографічну книгу “Моє життя – в мистецтві”. І.П.Павлов радив: “Будьте пристрасні у вашій роботі, у ваших шуканнях”.
11. Які особистісні чинники визначили розвиток здібностей у такому випадку. Відомо, що твори більшості видатних письменників, поетів (Т.Г.Шевченка, Л.Українки) мають по кілька варіантів. Л.М.Толстой зізнався, що деякі речення він переписував по п’ять разів, прагнучи більш влучно передати думку. М.В.Гоголь знищив другу частину свого найвизначнішого твору – “Мертвих душ”. Неодноразово перемальовували свої картини і художники.
12. Які особистісні чинники визначили розвиток здібностей у такому випадку. Народна художниця України Катерина Білокур народилась у селі на Полтавщині. Односельці не підтримали бажання маленької дівчинки малювати. Родичі сварили за витрати паперу і часу, так потрібного на роботу у господарстві.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Чому не всіх відмінників називають здібними, а невстигаючих – нездібними?
2. Вставте пропущене слово: “Сукупність здібностей, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах, називають...”
3. Вставте пропущені слова: «... випереджує ..., виступає їх чинником – надає позитивного емоційного забарвлення діяльності й пробуджує приховані сили».
4. Вставте пропущене слово: «... – найвищий рівень здібностей, відкриття нових напрямків, шляхів в галузі наукових досліджень, техніки, мистецтва».
5. Поясніть, через які особливості здібностей не всі вундеркінди стають видатними науковцями чи винахідниками?
6. На який недолік виховання здібностей звертав увагу Козьма Прутков, говорячи, що спеціаліст подібний до флюсу – розвиток його однобічний?
7. На який недолік виховання здібностей звертав увагу О.С.Пушкін цим рядком: “Нас всех учили понемногу чему-нибудь и как-нибудь”.
8. Поясніть такі факти. У сім’ї Баха було більше 60 музикантів (Йоганн Себастьян з’явився в п’ятому поколінні), у Моцарта – 5, у Гайдна та Штрауса – по 2. Не менше відомо фактів, коли діти видатних батьків нічим не відзначились. Так, нащадки Нобелівських лауреатів (їх близько 400) за винятком двох (Кюрі та Н.Бора) не удостоєні такими преміями.
9. Чи можна за зовнішністю людини визначити її здібності? Чому?
10. Які особистісні чинники визначили розвиток здібностей у такому випадку. Видатний театральний діяч К.Станіславський назвав свою автобіографічну книгу “Моє життя – в мистецтві”. І.П.Павлов радив: “Будьте пристрасні у вашій роботі, у ваших шуканнях”.
11. Які особистісні чинники визначили розвиток здібностей у такому випадку. Відомо, що твори більшості видатних письменників, поетів (Т.Г.Шевченка, Л.Українки) мають по кілька варіантів. Л.М.Толстой зізнався, що деякі речення він переписував по п’ять разів, прагнучи більш влучно передати думку. М.В.Гоголь знищив другу частину свого найвизначнішого твору – “Мертвих душ”. Неодноразово перемальовували свої картини і художники.
12. Які особистісні чинники визначили розвиток здібностей у такому випадку. Народна художниця України Катерина Білокур народилась у селі на Полтавщині. Односельці не підтримали бажання маленької дівчинки малювати. Родичі сварили за витрати паперу і часу, так потрібного на роботу у господарстві.

Зрозуміло, що вона не мала можливості купити пензлі, фарби. Все це художниця виготовляла з природного матеріалу. Тільки наприкінці життя художниця отримала певне визнання. Згодом картини К.Білокур із зображенням квітів, фруктів, овочів прославили на весь світ красу української природи.

Програмований контроль знань

1. Який зв'язок існує між здібностями та досвідом особистості:
    - а) вони тотожні;
    - б) досвід становить зміст здібностей;
    - в) досвід становить одну з умов здібностей;
    - г) досвід зумовлює здібності.
  2. Вроджену основу здібностей становить:
    - а) тип вищої нервової діяльності;
    - б) тип темпераменту;
    - в) тип конституції тіла;
    - г) задатки.
  3. Перехід задатків у здібності зумовлений:
    - а) вихованням;
    - б) здійснюється спонтанно;
    - в) суспільними умовами;
    - г) суспільними умовами та діяльністю особистості.
  4. Оберіть найбільш точну відповідь. Найпершим проявом здібностей у розвитку дитини є:
    - а) висока результативність відповідної діяльності;
    - б) інтерес до виконуваних завдань;
    - в) схильність до певного виду діяльності;
    - г) вередування.
  5. Підвищено зацікавлене, яскраво позитивне емоційне ставлення дитини до діяльності, переживання особливої радості, задоволення при її виконанні виступає ознаками:
    - а) здібностей;
    - б) високої активності та ініціативності;
    - в) схильностей.
  6. Найперші схильності виявляються у дитини:
    - а) немовлячого віку;
    - б) раннього віку;
    - в) дошкільного віку;
    - г) середнього дошкільного віку.
  7. Основним внеском раннього віку у розвиток здібностей є:
    - а) дитина засвоює основні рухи і наочні дії, у неї формується активне мовлення;
    - б) поява схильностей та уподобань у діяльності;
    - в) освоєння ходіння та мовлення;
    - г) оволодіння навичками самообслуговування.
- 130

Зрозуміло, що вона не мала можливості купити пензлі, фарби. Все це художниця виготовляла з природного матеріалу. Тільки наприкінці життя художниця отримала певне визнання. Згодом картини К.Білокур із зображенням квітів, фруктів, овочів прославили на весь світ красу української природи.

Програмований контроль знань

1. Який зв'язок існує між здібностями та досвідом особистості:
    - а) вони тотожні;
    - б) досвід становить зміст здібностей;
    - в) досвід становить одну з умов здібностей;
    - г) досвід зумовлює здібності.
  2. Вроджену основу здібностей становить:
    - а) тип вищої нервової діяльності;
    - б) тип темпераменту;
    - в) тип конституції тіла;
    - г) задатки.
  3. Перехід задатків у здібності зумовлений:
    - а) вихованням;
    - б) здійснюється спонтанно;
    - в) суспільними умовами;
    - г) суспільними умовами та діяльністю особистості.
  4. Оберіть найбільш точну відповідь. Найпершим проявом здібностей у розвитку дитини є:
    - а) висока результативність відповідної діяльності;
    - б) інтерес до виконуваних завдань;
    - в) схильність до певного виду діяльності;
    - г) вередування.
  5. Підвищено зацікавлене, яскраво позитивне емоційне ставлення дитини до діяльності, переживання особливої радості, задоволення при її виконанні виступає ознаками:
    - а) здібностей;
    - б) високої активності та ініціативності;
    - в) схильностей.
  6. Найперші схильності виявляються у дитини:
    - а) немовлячого віку;
    - б) раннього віку;
    - в) дошкільного віку;
    - г) середнього дошкільного віку.
  7. Основним внеском раннього віку у розвиток здібностей є:
    - а) дитина засвоює основні рухи і наочні дії, у неї формується активне мовлення;
    - б) поява схильностей та уподобань у діяльності;
    - в) освоєння ходіння та мовлення;
    - г) оволодіння навичками самообслуговування.
- 130

8. Схильності до експериментування, до пошуку, до висловлення гіпотез, пропозицій є проявами:

- а) сенсорних здібностей;
- б) практичних здібностей;
- в) творчих здібностей;
- г) пізнавальних здібностей.

9. У випадках, коли дитина діє не за шаблоном, пропонує і реалізує оригінальні способи рішення практичних та ігрових задач, виявляє ініціативу та отримує такі результати, як малюнок, казка, оповідання, конструкція виявляються:

- а) сенсорні здібності;
- б) практичні здібності;
- в) творчі здібності;
- г) пізнавальні здібності.

10. Визначте найбільш точну відповідь. Обдарована дитина відзначається:

- а) високим рівнем досягнень, а також значними можливостями їх отримання у майбутньому в різних сферах;
- б) високим рівнем досягнень, а також значними можливостями їх отримання у майбутньому в сфері науки й техніки;
- в) значними можливостями отримання досягнень у майбутньому у різних сферах;
- г) значними можливостями отримання досягнень у майбутньому у сфері мистецтва.

ТЕМА 24. ТЕМПЕРАМЕНТ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичного матеріалу.

- Психофізіологічні особливості темпераменту у дітей від народження до семи років;
- Характеристика дітей з різними типами темпераменту;
- Врахування типів темпераменту дітей у їх вихованні.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 320-334.

8. Схильності до експериментування, до пошуку, до висловлення гіпотез, пропозицій є проявами:

- а) сенсорних здібностей;
- б) практичних здібностей;
- в) творчих здібностей;
- г) пізнавальних здібностей.

9. У випадках, коли дитина діє не за шаблоном, пропонує і реалізує оригінальні способи рішення практичних та ігрових задач, виявляє ініціативу та отримує такі результати, як малюнок, казка, оповідання, конструкція виявляються:

- а) сенсорні здібності;
- б) практичні здібності;
- в) творчі здібності;
- г) пізнавальні здібності.

10. Визначте найбільш точну відповідь. Обдарована дитина відзначається:

- а) високим рівнем досягнень, а також значними можливостями їх отримання у майбутньому в різних сферах;
- б) високим рівнем досягнень, а також значними можливостями їх отримання у майбутньому в сфері науки й техніки;
- в) значними можливостями отримання досягнень у майбутньому у різних сферах;
- г) значними можливостями отримання досягнень у майбутньому у сфері мистецтва.

ТЕМА 24. ТЕМПЕРАМЕНТ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичного матеріалу.

- Психофізіологічні особливості темпераменту у дітей від народження до семи років;
- Характеристика дітей з різними типами темпераменту;
- Врахування типів темпераменту дітей у їх вихованні.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 320-334.

4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 373-390.
5. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: Монографія. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. — 354 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Кузьменко В. Індивідуальність в освітньому процесі ДНЗ // Дошкільне виховання. – 2005. – №8. – С. 5-7; Кузьменко В.У. Індивідуальний підхід: десять кроків // Дошкільне виховання. – 2006. – №7. – С. 10-12).

III. Практична робота „Аналіз типів темпераменту дошкільників”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Аналіз типів темпераменту дошкільників”.

Обладнання: набір з 48 карток, на кожній з яких міститься поведінкова особливість одного з типів темпераменту дітей. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділений на 4.

Хід роботи:

1. Студенти поділяються на підгрупи з 4 учасниками, кожна з яких отримує набір карток.

2. Виконання завдання за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано поведінкові особливості типів темпераменту дітей. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують один з типів темпераменту — сангвініка, холерика, флегматика чи меланхоліка”.

3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Орієнтовний перелік поведінкових особливостей для підготовки карток

1. Чутливість до подразників знижена, тому не реагують на зауваження, зроблене тихим голосом.
2. Переважають негативні емоційні реакції: плаксивість, тривожність, страх.
3. Легко дисциплінувати у звичних обставинах.
4. Зовнішні прояви емоцій збіднені: неголосно сміються і тихенько плачуть.
5. Навички і звички формуються довго, але дуже стійкі.
6. У нових ситуаціях поведінка дітей погіршується.
7. Життєрадісні, висока працездатність, довго можуть займатися цікавою справою, але швидко припиняють виконання, якщо зникає інтерес.
8. Важко дисциплінувати, часто порушують добре відомі їм правила, поведінки.
9. Настрій часто змінюється, переживання яскраво виявляються зовні.
10. Емоції мають крайні прояви: не плачуть, а ридують, не усміхаються, а регочуть.

4. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С. 373-390.
5. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: Монографія. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. — 354 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Кузьменко В. Індивідуальність в освітньому процесі ДНЗ // Дошкільне виховання. – 2005. – №8. – С. 5-7; Кузьменко В.У. Індивідуальний підхід: десять кроків // Дошкільне виховання. – 2006. – №7. – С. 10-12).

III. Практична робота „Аналіз типів темпераменту дошкільників”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Аналіз типів темпераменту дошкільників”.

Обладнання: набір з 48 карток, на кожній з яких міститься поведінкова особливість одного з типів темпераменту дітей. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділений на 4.

Хід роботи:

1. Студенти поділяються на підгрупи з 4 учасниками, кожна з яких отримує набір карток.

2. Виконання завдання за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано поведінкові особливості типів темпераменту дітей. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують один з типів темпераменту — сангвініка, холерика, флегматика чи меланхоліка”.

3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Орієнтовний перелік поведінкових особливостей для підготовки карток

1. Чутливість до подразників знижена, тому не реагують на зауваження, зроблене тихим голосом.
2. Переважають негативні емоційні реакції: плаксивість, тривожність, страх.
3. Легко дисциплінувати у звичних обставинах.
4. Зовнішні прояви емоцій збіднені: неголосно сміються і тихенько плачуть.
5. Навички і звички формуються довго, але дуже стійкі.
6. У нових ситуаціях поведінка дітей погіршується.
7. Життєрадісні, висока працездатність, довго можуть займатися цікавою справою, але швидко припиняють виконання, якщо зникає інтерес.
8. Важко дисциплінувати, часто порушують добре відомі їм правила, поведінки.
9. Настрій часто змінюється, переживання яскраво виявляються зовні.
10. Емоції мають крайні прояви: не плачуть, а ридують, не усміхаються, а регочуть.

11. Нестримані, нетерплячі, запальні.
12. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну.
13. Переживання яскраво виявляються зовні.
14. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні; рухи різкі, переривисті.
15. Мовлення швидке, плутане, нерідко незрозуміле.
16. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні.
17. Легко засинають, багато сплять.
18. Висока працездатність, уміння робити все ретельно, наполегливо, тривало концентруватися на виконанні завдання (довго спостерігати за об'єктом, що зацікавив).
19. Здатні глибоко співпереживати іншому, чуйно вловлювати настрої у витворах мистецтва.
20. Нервова система швидко виснажується, особливо при порушенні режиму дня.
21. Інші діти важко до них пристосовуються, і вони самі довго сходяться з ними.
22. Низька емоційність, невиразна, бідна міміка.
23. Мовлення гучне, енергійне, його темп швидкий.
24. Уникають занять, пов'язаних з руховими навантаженнями.
25. Будь-яку діяльність виконують поволі, їм необхідний якийсь час, щоб зрозуміти, що ж від них вимагають.
26. Навички формуються швидко і легко перебудовуються.
27. Почуття, інтереси і настрої нестійкі.
28. Мовлення повільне, з тривалими паузами.
29. Побачивши нахмурене обличчя дорослого, може заплакати, відмовитися від виконання діяльності.
30. У новій обстановці швидко настає перевтома, працездатність знижується.
31. До спілкування з однолітками не прагнуть, легко ображаються, віддають перевагу іграм на самоті.
32. Віддають перевагу рухливим іграм, з елементами спорту, а нерідко просто бігають по групі або ігровій кімнаті.
33. Хворобливо та довго переживають порушення режиму дня, зміну стереотипів, не можуть пристосуватись до них.
34. Легко дисциплінувати.
35. На позитивні стимули реагують гучним сміхом, на негативні – не менш гучним плачем.
36. Легко просинаються і засинають, швидко звикають до нової обстановки.
37. Люблять галасливі ігри і віддають перевагу діяльності, пов'язаній з руховою активністю.
38. Рухи дуже виразні, швидкі, жвава міміка.
39. Чутливість знижена, не одразу реагують на зауваження, особливо, коли збуджені, захоплені грою тощо.
40. Легко, сильно, надовго ображаються, схильні до страхів.
41. На заборони дорослих відповідають бурхливим протестом.

11. Нестримані, нетерплячі, запальні.
12. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну.
13. Переживання яскраво виявляються зовні.
14. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні; рухи різкі, переривисті.
15. Мовлення швидке, плутане, нерідко незрозуміле.
16. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні.
17. Легко засинають, багато сплять.
18. Висока працездатність, уміння робити все ретельно, наполегливо, тривало концентруватися на виконанні завдання (довго спостерігати за об'єктом, що зацікавив).
19. Здатні глибоко співпереживати іншому, чуйно вловлювати настрої у витворах мистецтва.
20. Нервова система швидко виснажується, особливо при порушенні режиму дня.
21. Інші діти важко до них пристосовуються, і вони самі довго сходяться з ними.
22. Низька емоційність, невиразна, бідна міміка.
23. Мовлення гучне, енергійне, його темп швидкий.
24. Уникають занять, пов'язаних з руховими навантаженнями.
25. Будь-яку діяльність виконують поволі, їм необхідний якийсь час, щоб зрозуміти, що ж від них вимагають.
26. Навички формуються швидко і легко перебудовуються.
27. Почуття, інтереси і настрої нестійкі.
28. Мовлення повільне, з тривалими паузами.
29. Побачивши нахмурене обличчя дорослого, може заплакати, відмовитися від виконання діяльності.
30. У новій обстановці швидко настає перевтома, працездатність знижується.
31. До спілкування з однолітками не прагнуть, легко ображаються, віддають перевагу іграм на самоті.
32. Віддають перевагу рухливим іграм, з елементами спорту, а нерідко просто бігають по групі або ігровій кімнаті.
33. Хворобливо та довго переживають порушення режиму дня, зміну стереотипів, не можуть пристосуватись до них.
34. Легко дисциплінувати.
35. На позитивні стимули реагують гучним сміхом, на негативні – не менш гучним плачем.
36. Легко просинаються і засинають, швидко звикають до нової обстановки.
37. Люблять галасливі ігри і віддають перевагу діяльності, пов'язаній з руховою активністю.
38. Рухи дуже виразні, швидкі, жвава міміка.
39. Чутливість знижена, не одразу реагують на зауваження, особливо, коли збуджені, захоплені грою тощо.
40. Легко, сильно, надовго ображаються, схильні до страхів.
41. На заборони дорослих відповідають бурхливим протестом.

42. Погано засинають і неспокійно сплять, не можуть стримувати відчуття голоду, гучно і настирливо вимагають їжу.
43. Навички формуються довго і важко перебудовуються.
44. Труднощі переключення і концентрації уваги.
45. Рухи і міміка звичайно мляві; мовлення дуже тихе, невиразне.
46. Погано керовані при порушенні режиму дня, зміні стереотипів.
47. Потребують тривалого відпочинку для відновлення сил.
48. Вважають за краще гратись на самоті в спокійні ігри (режисерські, настільно-дидактичні).

Програмований контроль знань

1. Визначте правильну відповідь. Зміни режиму дня особливо негативно позначаються на дітях із:
- а) врівноваженою нервовою системою;
  - б) неврівноваженою нервовою системою;
  - в) незалежно від типу нервової системи;
  - г) сильною нервовою системою.
2. Зниження у дитини інтересу до роботи, погіршення показників уваги, сприймання, пам'яті, мовлення, зниження керованості, погіршення координації рухів є ознаками:
- а) темпераменту;
  - б) нервової системи;
  - в) втоми;
  - г) хворобливого стану.
3. Визначте правильну відповідь. Відмінності у динаміці поведінки, діяльності, спілкування дітей переважно залежать від:
- а) стану здоров'я;
  - б) темпераменту;
  - в) вікових особливостей нервової системи;
  - г) умов виховання.
2. Оберіть найбільш точну відповідь. Дитині важко довго всидіти на місці не рухаючись; виконувати роботу, що включає кілька послідовних етапів; повертатись до продовження того, що розпочала вчора, внаслідок:
- а) відсутності інтересу до роботи;
  - б) переважанням збудження над гальмуванням;
  - в) відсутності необхідних умінь та навичок;
  - г) недостатньої вихованості.
3. Оберіть найбільш точну відповідь. Провідною задачею у вихованні холерика є:
- а) привчати до посидючості й стриманості;
  - б) навчати таких дітей взаємодіяти з іншими, знаходити з ними спільну мову;
  - в) використовувати переважно заохочення та схвалення;
  - г) використовувати переважно покарання.

42. Погано засинають і неспокійно сплять, не можуть стримувати відчуття голоду, гучно і настирливо вимагають їжу.
43. Навички формуються довго і важко перебудовуються.
44. Труднощі переключення і концентрації уваги.
45. Рухи і міміка звичайно мляві; мовлення дуже тихе, невиразне.
46. Погано керовані при порушенні режиму дня, зміні стереотипів.
47. Потребують тривалого відпочинку для відновлення сил.
48. Вважають за краще гратись на самоті в спокійні ігри (режисерські, настільно-дидактичні).

Програмований контроль знань

1. Визначте правильну відповідь. Зміни режиму дня особливо негативно позначаються на дітях із:
- а) врівноваженою нервовою системою;
  - б) неврівноваженою нервовою системою;
  - в) незалежно від типу нервової системи;
  - г) сильною нервовою системою.
2. Зниження у дитини інтересу до роботи, погіршення показників уваги, сприймання, пам'яті, мовлення, зниження керованості, погіршення координації рухів є ознаками:
- а) темпераменту;
  - б) нервової системи;
  - в) втоми;
  - г) хворобливого стану.
3. Визначте правильну відповідь. Відмінності у динаміці поведінки, діяльності, спілкування дітей переважно залежать від:
- а) стану здоров'я;
  - б) темпераменту;
  - в) вікових особливостей нервової системи;
  - г) умов виховання.
2. Оберіть найбільш точну відповідь. Дитині важко довго всидіти на місці не рухаючись; виконувати роботу, що включає кілька послідовних етапів; повертатись до продовження того, що розпочала вчора, внаслідок:
- а) відсутності інтересу до роботи;
  - б) переважанням збудження над гальмуванням;
  - в) відсутності необхідних умінь та навичок;
  - г) недостатньої вихованості.
3. Оберіть найбільш точну відповідь. Провідною задачею у вихованні холерика є:
- а) привчати до посидючості й стриманості;
  - б) навчати таких дітей взаємодіяти з іншими, знаходити з ними спільну мову;
  - в) використовувати переважно заохочення та схвалення;
  - г) використовувати переважно покарання.

4. Оберіть найбільш точну відповідь. Провідною задачею у вихованні меланхоліка є:

- а) привчати до посидючості й стриманості;
- б) навчати таких дітей взаємодіяти з іншими, знаходити з ними спільну мову;
- в) використовувати переважно заохочення та схвалення;
- г) використовувати переважно покарання.

5. Маля (8 міс.), прокинувшись, відразу відкриває очі, посміхається і поспішає стати на ноги, простягає руки до дорослого. Так само легко воно засинає. Прояви якого типу темпераменту спостерігаються:

- а) сангвінік;
- б) холерик;
- в) меланхолік;
- г) флегматик.

6. Маля засинає не відразу, довго лежить з розкритими очима, перебирає ковдру, ворухить пальцями і розглядає їх, повертається з боку на бік. Під час сну іноді здригається. Просинається, часто плачучи, деякий час після пробудження перебуває у напівсонному стані. Прояви якого типу темпераменту спостерігаються:

- а) сангвінік;
- б) холерик;
- в) меланхолік;
- г) флегматик.

7. Як змінюється тип темпераменту з віком?

- а) темперамент не змінюється;
- б) змінюється тип темпераменту;
- в) змінюються окремі властивості при незмінному типі;
- г) змінюється, але не у всіх людей.

8. Яке поняття позначає зміни темпераменту, що відбуваються з розвитком особистості:

- а) розвиток;
- б) формування;
- в) дозрівання;
- г) виховання.

ТЕМА 25. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО СИСТЕМАТИЧНОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого навчального закладу в школу;
- Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання;
- Пізнавальна готовність дошкільника до систематичного навчання;

4. Оберіть найбільш точну відповідь. Провідною задачею у вихованні меланхоліка є:

- а) привчати до посидючості й стриманості;
- б) навчати таких дітей взаємодіяти з іншими, знаходити з ними спільну мову;
- в) використовувати переважно заохочення та схвалення;
- г) використовувати переважно покарання.

5. Маля (8 міс.), прокинувшись, відразу відкриває очі, посміхається і поспішає стати на ноги, простягає руки до дорослого. Так само легко воно засинає. Прояви якого типу темпераменту спостерігаються:

- а) сангвінік;
- б) холерик;
- в) меланхолік;
- г) флегматик.

6. Маля засинає не відразу, довго лежить з розкритими очима, перебирає ковдру, ворухить пальцями і розглядає їх, повертається з боку на бік. Під час сну іноді здригається. Просинається, часто плачучи, деякий час після пробудження перебуває у напівсонному стані. Прояви якого типу темпераменту спостерігаються:

- а) сангвінік;
- б) холерик;
- в) меланхолік;
- г) флегматик.

7. Як змінюється тип темпераменту з віком?

- а) темперамент не змінюється;
- б) змінюється тип темпераменту;
- в) змінюються окремі властивості при незмінному типі;
- г) змінюється, але не у всіх людей.

8. Яке поняття позначає зміни темпераменту, що відбуваються з розвитком особистості:

- а) розвиток;
- б) формування;
- в) дозрівання;
- г) виховання.

ТЕМА 25. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО СИСТЕМАТИЧНОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого навчального закладу в школу;
- Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання;
- Пізнавальна готовність дошкільника до систематичного навчання;

- Вольова готовність дитини виконувати вимоги школи;
- Емоційна готовність дошкільника до входження у соціальний простір школи.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 334-348.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 119-133.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 407-422.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Філоненко О. Здоровий випускник дитсадка – успішний школяр // Дошкільне виховання. – 2014. – №5. – С.17-19).

III. Практична робота „Аналіз матеріалів малюнкових та графічних методик на визначення психологічної готовності дитини до школи”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Аналіз матеріалів малюнкових та графічних методик на визначення психологічної готовності дитини до школи”.

Обладнання: матеріали малюнково-графічної методики Керна-Їрасека (малюнок людини, копіювання розташування точок та записаної фрази); графічних методик „Лабіринт”, „Продовжи візерунок”.

Хід роботи:

1. Вступне слово викладача. Викладач пояснює порядок виконання малюнків та графічних завдань дітьми, передбачений методиками.

2. Група студентів поділяється на 5 підгруп, кожна з яких отримує матеріали однієї з методик.

3. Завдання до групового виконання полягають в наступному:

- розподілити роботи за якістю виконання на три рівня, визначивши їх кількісне співвідношення у відсотках;
- встановити критерії, за якими зроблено поділ робіт на рівні виконання;
- визначити, рівень яких психічних та особистісних властивостей дитини розкриває її робота;
- сформулювати рекомендації батькам щодо усунення недоліків у підготовці їх дітей до школи, виявлених при аналізі;

- Вольова готовність дитини виконувати вимоги школи;
- Емоційна готовність дошкільника до входження у соціальний простір школи.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 334-348.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 119-133.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С. 407-422.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Філоненко О. Здоровий випускник дитсадка – успішний школяр // Дошкільне виховання. – 2014. – №5. – С.17-19).

III. Практична робота „Аналіз матеріалів малюнкових та графічних методик на визначення психологічної готовності дитини до школи”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Аналіз матеріалів малюнкових та графічних методик на визначення психологічної готовності дитини до школи”.

Обладнання: матеріали малюнково-графічної методики Керна-Їрасека (малюнок людини, копіювання розташування точок та записаної фрази); графічних методик „Лабіринт”, „Продовжи візерунок”.

Хід роботи:

1. Вступне слово викладача. Викладач пояснює порядок виконання малюнків та графічних завдань дітьми, передбачений методиками.

2. Група студентів поділяється на 5 підгруп, кожна з яких отримує матеріали однієї з методик.

3. Завдання до групового виконання полягають в наступному:

- розподілити роботи за якістю виконання на три рівня, визначивши їх кількісне співвідношення у відсотках;
- встановити критерії, за якими зроблено поділ робіт на рівні виконання;
- визначити, рівень яких психічних та особистісних властивостей дитини розкриває її робота;
- сформулювати рекомендації батькам щодо усунення недоліків у підготовці їх дітей до школи, виявлених при аналізі;

- зробити гіпотетичний висновок про рівень психологічної готовності обстежених дітей до систематичного навчання у школі.

4. Обговорення результатів проведеного аналізу. Студентам пропонується висловити думку про можливості та показники у діагностиці психологічної готовності дітей до школи; про роль вихователів та батьків у підготовці дітей до школи.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Сергій був досить розвинутою дитиною. До моменту вступу у школу він міг читати, знав багато віршів. Не зважаючи на те, що Сергій пішов до школи з великою радістю, з перших днів навчання він став порушувати дисципліну: крутився під час уроку, не слухав пояснень учительки.

Допоки домашні завдання викликали у нього інтерес, він хоча й не досить акуратно, але виконував їх. Щойно Сергій зустрів труднощі в навчанні, подолання яких вимагало систематичних занять, розумових зусиль, хлопчик став недбало виконувати завдання.

Що стало причиною невдач Сергія у школі?

Як допомогти хлопчику добре навчатися?

2. Євген (6 років) був активним, допитливим хлопчиком. У дитячому садку він швидко засвоював зміст занять, любив читати, спілкуватися, але водночас був неуважним та непосидючим.

У першому класі на уроці він часто відволікався, не слухав пояснень учителя та відповідей товаришів, тому часто отримував зауваження, на які реагував боляче.

Які якості особистості не були сформовані у Євгена?

Як допомогти хлопчику вчитись?

3. „Як визначити, чи готова дитина до навчання у школі? Особливо зараз, коли можна віддавати її до школи і у 6, і у 7 років. Я хотіла б віддати свого шестирічного сина до школи, але мені не радять вихователі. Та й дитина не виявляє великого бажання вчитись”, – засмучується мати майбутнього школяра. Такі питання ставить багато батьків.

Як визначити психологічну готовність дітей до навчання у школі?

Чи можна передбачити, як дитина буде навчатись?

4. Іринку виховувала бабуся. Дівчинка росла слухняною, але дуже несміливою, у неї не було подруг. Іра любила гратися на самоті, і бабусі це подобалося. Коли Іринці виповнилось 6 років, батьки забрали її у бабусі. Іноді батько просив розповісти віршик, розв'язати нескладні, на його погляд, завдання. Іра невпевнено відповідала, помилялась, а батько сердився: „Як же ти будеш вчитись у школі? Тобі будуть ставити двійки!”.

- зробити гіпотетичний висновок про рівень психологічної готовності обстежених дітей до систематичного навчання у школі.

4. Обговорення результатів проведеного аналізу. Студентам пропонується висловити думку про можливості та показники у діагностиці психологічної готовності дітей до школи; про роль вихователів та батьків у підготовці дітей до школи.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Сергій був досить розвинутою дитиною. До моменту вступу у школу він міг читати, знав багато віршів. Не зважаючи на те, що Сергій пішов до школи з великою радістю, з перших днів навчання він став порушувати дисципліну: крутився під час уроку, не слухав пояснень учительки.

Допоки домашні завдання викликали у нього інтерес, він хоча й не досить акуратно, але виконував їх. Щойно Сергій зустрів труднощі в навчанні, подолання яких вимагало систематичних занять, розумових зусиль, хлопчик став недбало виконувати завдання.

Що стало причиною невдач Сергія у школі?

Як допомогти хлопчику добре навчатися?

2. Євген (6 років) був активним, допитливим хлопчиком. У дитячому садку він швидко засвоював зміст занять, любив читати, спілкуватися, але водночас був неуважним та непосидючим.

У першому класі на уроці він часто відволікався, не слухав пояснень учителя та відповідей товаришів, тому часто отримував зауваження, на які реагував боляче.

Які якості особистості не були сформовані у Євгена?

Як допомогти хлопчику вчитись?

3. „Як визначити, чи готова дитина до навчання у школі? Особливо зараз, коли можна віддавати її до школи і у 6, і у 7 років. Я хотіла б віддати свого шестирічного сина до школи, але мені не радять вихователі. Та й дитина не виявляє великого бажання вчитись”, – засмучується мати майбутнього школяра. Такі питання ставить багато батьків.

Як визначити психологічну готовність дітей до навчання у школі?

Чи можна передбачити, як дитина буде навчатись?

4. Іринку виховувала бабуся. Дівчинка росла слухняною, але дуже несміливою, у неї не було подруг. Іра любила гратися на самоті, і бабусі це подобалося. Коли Іринці виповнилось 6 років, батьки забрали її у бабусі. Іноді батько просив розповісти віршик, розв'язати нескладні, на його погляд, завдання. Іра невпевнено відповідала, помилялась, а батько сердився: „Як же ти будеш вчитись у школі? Тобі будуть ставити двійки!”.

З острахом дівчинка чекала першого дня навчання. Їй не хотілось йти до школи. Результати виявились швидко. Через тиждень Іра відмовилась йти до школи.

Проаналізуйте психічний стан дівчинки.

Як повинен діяти педагог і батьки, щоб у дівчинки з'явилося бажання вчитись?

5. „Наш Павлик швидко і рано навчився розмовляти. Ми сприяли цьому. У дитячий садок він не ходив. Зараз йому 6 років. У нього добре розвинене мовлення. Правда, він не малює, не ліпить, як інші діти у дитячому садку, та він і не прагне цього. І ми не сприяли цьому. Вважаємо, що він буде гарно навчатись, він так по-дорослому міркує!”

Оцініть сімейне виховання Павлика.

Які результати навчання Павлика можна передбачити?

6. *Про яку складову психологічної готовності до школи говорить учителька першого класу?*

Діти після дитячого садка приходять до школи зі знаннями правил поведінки, дисциплінованими. Вони здатні давати належну оцінку вчинкам товаришів та об'єктивно оцінювати власну поведінку. Випускники дитсадків мають необхідні навички культурної поведінки. Ці діти відзначаються досить розвиненим почуттям відповідальності й обов'язку.

7. Надмірна регламентованість, зайва опіка і допомога з боку вихователів дитячих садків – основна причина того, що далеко не в усіх випускників садка розвинені самостійність, наполегливість, а також довільні психічні процеси – сприймання, увага, пам'ять, здатність володіти собою. Такі діти не спроможні обходитися без додаткових вказівок і персонального опікування.

На яку сторону готовності дітей до навчання в школі має звернути серйозну увагу вихователь підготовчої групи, а згодом і вчитель?

8. *Чи поділяєте впевненість мами в тому, що її донька цілком підготовлена до школи? Дайте обґрунтовану відповідь.*

Я спокійна за свою Юлю. Вона вміє читати, писати, користується мобільником і навіть планшетом. Лічити вона навчилася до ста. Що ж їй ще треба?

9. Які поради ви дасте батькам тих дітей, які перед школою мало спілкуються з ровесниками, вдома звикли до того, що батьки їм потурають, поспішають задовольняти всі їхні бажання, примхи? Дайте обґрунтовану відповідь.

10. Поясніть можливі причини того, що в частини випускників дошкільних закладів нестійка увага, вони не вміють зосереджуватись, їхня

З острахом дівчинка чекала першого дня навчання. Їй не хотілось йти до школи. Результати виявились швидко. Через тиждень Іра відмовилась йти до школи.

Проаналізуйте психічний стан дівчинки.

Як повинен діяти педагог і батьки, щоб у дівчинки з'явилося бажання вчитись?

5. „Наш Павлик швидко і рано навчився розмовляти. Ми сприяли цьому. У дитячий садок він не ходив. Зараз йому 6 років. У нього добре розвинене мовлення. Правда, він не малює, не ліпить, як інші діти у дитячому садку, та він і не прагне цього. І ми не сприяли цьому. Вважаємо, що він буде гарно навчатись, він так по-дорослому міркує!”

Оцініть сімейне виховання Павлика.

Які результати навчання Павлика можна передбачити?

6. *Про яку складову психологічної готовності до школи говорить учителька першого класу?*

Діти після дитячого садка приходять до школи зі знаннями правил поведінки, дисциплінованими. Вони здатні давати належну оцінку вчинкам товаришів та об'єктивно оцінювати власну поведінку. Випускники дитсадків мають необхідні навички культурної поведінки. Ці діти відзначаються досить розвиненим почуттям відповідальності й обов'язку.

7. Надмірна регламентованість, зайва опіка і допомога з боку вихователів дитячих садків – основна причина того, що далеко не в усіх випускників садка розвинені самостійність, наполегливість, а також довільні психічні процеси – сприймання, увага, пам'ять, здатність володіти собою. Такі діти не спроможні обходитися без додаткових вказівок і персонального опікування.

На яку сторону готовності дітей до навчання в школі має звернути серйозну увагу вихователь підготовчої групи, а згодом і вчитель?

8. *Чи поділяєте впевненість мами в тому, що її донька цілком підготовлена до школи? Дайте обґрунтовану відповідь.*

Я спокійна за свою Юлю. Вона вміє читати, писати, користується мобільником і навіть планшетом. Лічити вона навчилася до ста. Що ж їй ще треба?

9. Які поради ви дасте батькам тих дітей, які перед школою мало спілкуються з ровесниками, вдома звикли до того, що батьки їм потурають, поспішають задовольняти всі їхні бажання, примхи? Дайте обґрунтовану відповідь.

10. Поясніть можливі причини того, що в частини випускників дошкільних закладів нестійка увага, вони не вміють зосереджуватись, їхня

- б) вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; бажання вчитись; уміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям;
- в) вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; вміння не піддаватися неприємним емоціям; організованість і дисциплінованість;
- г) вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; вміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям.
6. Який компонент готовності дитини до навчання у школі виявляється як здатність виконувати вимоги, правила, інструкції, діяти за наданим зразком:
- а) емоційна готовність;
- б) мотиваційна готовність;
- в) вольова готовність;
- г) пізнавальна готовність.
7. Який компонент готовності дитини до навчання у школі виявляється як рівень розвитку уваги, сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, уяви:
- а) емоційна готовність;
- б) мотиваційна готовність;
- в) вольова готовність;
- г) пізнавальна готовність.
8. У структурі мотиваційної готовності дитини до навчання у школі співвідношення між пізнавальними й соціальними мотивами є таким:
- а) переважають пізнавальні мотиви;
- б) переважають соціальні мотиви;
- в) соціальні й пізнавальні мотиви знаходяться на однаковому рівні;
- г) спочатку переважають соціальні мотиви, а потім – пізнавальні.
9. Прагнення дитини до схвалення, до підтримки дорослих, до завоювання авторитету серед однолітків, бажання зайняти «позицію школяра» належать до такої групи мотивів, як:
- а) соціальні мотиви;
- б) пізнавальні мотиви;
- в) престижні;
- г) мотиви самовдосконалення.
10. У чому полягає головна суперечність, що виступає джерелом розвитку особистості дитини у період вступу до школи:
- а) невідповідність між старими можливостями ігрової і новими можливостями навчальної діяльності дітей;
- б) невідповідність між старим “дошкільним” способом життя і новими можливостями дітей, що вже випередили його;
- в) невідповідність між новими вимогами дорослих і можливостями дітей їх виконувати;
- г) невідповідність між актуальним Я-образом дитини і Я-образом у майбутньому.

- б) вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; бажання вчитись; уміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям;
- в) вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; вміння не піддаватися неприємним емоціям; організованість і дисциплінованість;
- г) вміння спілкуватися з учителями і товаришами; правильна моральна поведінка; вміння перебороти своє небажання і не піддаватися неприємним емоціям.
6. Який компонент готовності дитини до навчання у школі виявляється як здатність виконувати вимоги, правила, інструкції, діяти за наданим зразком:
- а) емоційна готовність;
- б) мотиваційна готовність;
- в) вольова готовність;
- г) пізнавальна готовність.
7. Який компонент готовності дитини до навчання у школі виявляється як рівень розвитку уваги, сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, уяви:
- а) емоційна готовність;
- б) мотиваційна готовність;
- в) вольова готовність;
- г) пізнавальна готовність.
8. У структурі мотиваційної готовності дитини до навчання у школі співвідношення між пізнавальними й соціальними мотивами є таким:
- а) переважають пізнавальні мотиви;
- б) переважають соціальні мотиви;
- в) соціальні й пізнавальні мотиви знаходяться на однаковому рівні;
- г) спочатку переважають соціальні мотиви, а потім – пізнавальні.
9. Прагнення дитини до схвалення, до підтримки дорослих, до завоювання авторитету серед однолітків, бажання зайняти «позицію школяра» належать до такої групи мотивів, як:
- а) соціальні мотиви;
- б) пізнавальні мотиви;
- в) престижні;
- г) мотиви самовдосконалення.
10. У чому полягає головна суперечність, що виступає джерелом розвитку особистості дитини у період вступу до школи:
- а) невідповідність між старими можливостями ігрової і новими можливостями навчальної діяльності дітей;
- б) невідповідність між старим “дошкільним” способом життя і новими можливостями дітей, що вже випередили його;
- в) невідповідність між новими вимогами дорослих і можливостями дітей їх виконувати;
- г) невідповідність між актуальним Я-образом дитини і Я-образом у майбутньому.

ХІД ЗАНЯТТЯ**I. Обговорення теоретичного матеріалу.**

- Психофізіологічні особливості дитини, яка вступає до школи;
- Соціально-психологічна адаптація першокласників до умов шкільного навчання;
- Діяльність молодшого школяра;
- Пізнавальні психічні процеси молодшого школяра;
- Емоційно-вольові процеси молодшого школяра;
- Особистість молодшого школяра.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 116-146.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 141-168.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 186-201.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 348-369.
5. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С.
6. Скрипченко О. В. Психолого-педагогічні основи навчання: Навч. посібник для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студ. пед. навч. закл. та курсантів військових училищ / С. О. Васильович, О. С. Падалка, Скрипченко Л. О. — 2. вид., доп. та перероб. — К.: Український Центр духовної культури, 2005. — 712 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект Савицька О.В. Учіння, учбова діяльність та навчання: проблеми співвідношення та розмежування понять / Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Вип. 26, в 4-х томах. – Т.4. – К.: Главник, 2005. – С. 8-13).

III. Практична робота „Порівняння особливостей психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

ХІД ЗАНЯТТЯ**I. Обговорення теоретичного матеріалу.**

- Психофізіологічні особливості дитини, яка вступає до школи;
- Соціально-психологічна адаптація першокласників до умов шкільного навчання;
- Діяльність молодшого школяра;
- Пізнавальні психічні процеси молодшого школяра;
- Емоційно-вольові процеси молодшого школяра;
- Особистість молодшого школяра.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 116-146.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010. – 141-168.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 186-201.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 348-369.
5. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С.
6. Скрипченко О. В. Психолого-педагогічні основи навчання: Навч. посібник для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студ. пед. навч. закл. та курсантів військових училищ / С. О. Васильович, О. С. Падалка, Скрипченко Л. О. — 2. вид., доп. та перероб. — К.: Український Центр духовної культури, 2005. — 712 с.

II. Контроль самостійної роботи (конспект Савицька О.В. Учіння, учбова діяльність та навчання: проблеми співвідношення та розмежування понять / Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Вип. 26, в 4-х томах. – Т.4. – К.: Главник, 2005. – С. 8-13).

III. Практична робота „Порівняння особливостей психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Порівняння особливостей психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів”.

Обладнання: набір з 20 карток, на кожній з яких містяться певні особливості психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів. Кількість наборів дорівнює половині кількості студентів у академічній групі.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють пари, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано особливості психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів. Кожен студент у парі повинен зібрати картки, що містять властивості психічного розвитку лише одного вікового періоду (або старших дошкільників, або молодших школярів)”.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік особливостей психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів, поданих на картках

1. Виникає супротивність мотивів
2. Виникають елементи довільності
3. Виникає довільність пам'яті
4. Виникає свідомо моральна поведінка
5. Поява моральних інстанцій
6. Переважають взаємини з ровесниками
7. Переважають взаємини з дорослими
8. Переважає мотиваційна сторона діяльності
9. Переважає операційна сторона діяльності
10. Виникає теоретичне мислення
11. Виникає наочно-образне мислення
12. Формуються елементи навчальної діяльності
13. Формується повна структура навчальної діяльності
14. Властиве цілеспрямоване набуття знань, умінь, навичок
15. Властиве стихійне набуття знань, умінь, навичок
16. Формуються елементи самоконтролю
17. Самоконтроль сформований
18. Виникає прагнення діяти за правилами
19. Переважає пам'ять над мисленням
20. Переважає мислення над пам'яттю

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

I. Руслан охоче співає, добре малює, охоче займається фізкультурою. Перед навчанням у школі умів читати. Перші два тижні шкільних занять минули благополучно. А на третій, коли при підготовці до уроків хлопчик наштовхнувся

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота „Порівняння особливостей психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів”.

Обладнання: набір з 20 карток, на кожній з яких містяться певні особливості психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів. Кількість наборів дорівнює половині кількості студентів у академічній групі.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють пари, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано особливості психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів. Кожен студент у парі повинен зібрати картки, що містять властивості психічного розвитку лише одного вікового періоду (або старших дошкільників, або молодших школярів)”.
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік особливостей психічного розвитку старших дошкільників і молодших школярів, поданих на картках

1. Виникає супротивність мотивів
2. Виникають елементи довільності
3. Виникає довільність пам'яті
4. Виникає свідомо моральна поведінка
5. Поява моральних інстанцій
6. Переважають взаємини з ровесниками
7. Переважають взаємини з дорослими
8. Переважає мотиваційна сторона діяльності
9. Переважає операційна сторона діяльності
10. Виникає теоретичне мислення
11. Виникає наочно-образне мислення
12. Формуються елементи навчальної діяльності
13. Формується повна структура навчальної діяльності
14. Властиве цілеспрямоване набуття знань, умінь, навичок
15. Властиве стихійне набуття знань, умінь, навичок
16. Формуються елементи самоконтролю
17. Самоконтроль сформований
18. Виникає прагнення діяти за правилами
19. Переважає пам'ять над мисленням
20. Переважає мислення над пам'яттю

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

I. Руслан охоче співає, добре малює, охоче займається фізкультурою. Перед навчанням у школі умів читати. Перші два тижні шкільних занять минули благополучно. А на третій, коли при підготовці до уроків хлопчик наштовхнувся

на труднощі, засумував. Вдома без постійної допомоги з боку батьків не міг виконувати домашні завдання.

Який компонент психологічної готовності до школи не сформовано в Руслана?

2. Першокласники на письмі часто пропускають голосні і переставляють літери у словах. Чим пояснити ці типові помилки і як можна допомогти учневі їх усунути? (Див.: *Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. - Луцьк, 2005.- С.18).*

3. Поясніть твердження.

Л.С.Виготський зазначав, що для дошкільників подумати – означає згадати, а для молодшого школяра згадати – означає подумати (Див.: *Виготський Л.С. Проблемы общей психологии / Л.С.Виготский. – Собр. соч. в 6 т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – С. 390).*

4. Поясніть твердження.

Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати (За В.Сухомлинським).

5. Намагаючись вплинути на Сергія (9 років, розумовий розвиток повноцінний, до навчання ставиться несерйозно), вчитель каже: „Як ти поводишся? Невже тобі не соромно перед твоїми товаришами, переді мною? Невже не совісно перед батьками, які так багато працюють і піклуються про тебе? Невже тобі не соромно на кожному уроці отримувати зауваження й двійки? Ти і перед учителем, який на тебе витрачає стільки сил і часу, не відчуваєш незручності. Ти ж і сам себе не поважаєш”.

а) До яких моральних почуттів апелює вчитель?

б) Які прогалини особистісному розвитку хлопчика спричинили низьку продуктивність його навчальної праці, байдуже ставлення до результатів навчання?

в) Чи правильно застосовувати метод осуду?

г) Що б ви порадили зробити вчителю з метою виховання старанності, відповідальності та дисциплінованості Сергія?

6. Дві дівчинки другого класу отримали за диктант по двійці. Одна з них подумала: «Зараз я прийду додому, мама запитас, що я отримала за диктант, побачить у зошиті двійку, рознервується, заплаче. А вона і так хвора». І вона вирішила: «Не буду її тривожити, перероблю червоним кольором двійку на вищу оцінку і скажу, що це вчителька виправила». Інша дівчинка теж знала, що її мама хвора і що її не можна хвилювати, але вона оцінку не виправила. Коли мама подивилась у зошит, їй стало погано, вона заплакала, лягла у ліжку, пила ліки.

а) Хто з дівчаток вчинив гірше?

на труднощі, засумував. Вдома без постійної допомоги з боку батьків не міг виконувати домашні завдання.

Який компонент психологічної готовності до школи не сформовано в Руслана?

2. Першокласники на письмі часто пропускають голосні і переставляють літери у словах. Чим пояснити ці типові помилки і як можна допомогти учневі їх усунути? (Див.: *Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. - Луцьк, 2005.- С.18).*

3. Поясніть твердження.

Л.С.Виготський зазначав, що для дошкільників подумати – означає згадати, а для молодшого школяра згадати – означає подумати (Див.: *Виготський Л.С. Проблемы общей психологии / Л.С.Виготский. – Собр. соч. в 6 т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – С. 390).*

4. Поясніть твердження.

Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати (За В.Сухомлинським).

5. Намагаючись вплинути на Сергія (9 років, розумовий розвиток повноцінний, до навчання ставиться несерйозно), вчитель каже: „Як ти поводишся? Невже тобі не соромно перед твоїми товаришами, переді мною? Невже не совісно перед батьками, які так багато працюють і піклуються про тебе? Невже тобі не соромно на кожному уроці отримувати зауваження й двійки? Ти і перед учителем, який на тебе витрачає стільки сил і часу, не відчуваєш незручності. Ти ж і сам себе не поважаєш”.

а) До яких моральних почуттів апелює вчитель?

б) Які прогалини особистісному розвитку хлопчика спричинили низьку продуктивність його навчальної праці, байдуже ставлення до результатів навчання?

в) Чи правильно застосовувати метод осуду?

г) Що б ви порадили зробити вчителю з метою виховання старанності, відповідальності та дисциплінованості Сергія?

6. Дві дівчинки другого класу отримали за диктант по двійці. Одна з них подумала: «Зараз я прийду додому, мама запитас, що я отримала за диктант, побачить у зошиті двійку, рознервується, заплаче. А вона і так хвора». І вона вирішила: «Не буду її тривожити, перероблю червоним кольором двійку на вищу оцінку і скажу, що це вчителька виправила». Інша дівчинка теж знала, що її мама хвора і що її не можна хвилювати, але вона оцінку не виправила. Коли мама подивилась у зошит, їй стало погано, вона заплакала, лягла у ліжку, пила ліки.

а) Хто з дівчаток вчинив гірше?

- б) Даний текст був зачитаний шестирічним і десятирічним дітям. Яке завдання, на вашу думку, ставили дослідники?
- в) Які відповіді переважно давали діти шестирічного віку? Чому?
- г) Як оцінюють моральну поведінку десятирічні діти?
- д) Що заважає дітям дати повний аналіз учинку?

7. Учня четвертого класу запропонували написати твір на тему «Якщо ти уявиш собі своє шкільне життя як кінострічку, то які кадри з неї ти б вирізав, а які б хотів зберегти?»

- а) Що, на вашу думку, серед „вирізаних” епізодів займало основне місце?
- б) Які «кадри» молодші школярі хотіли б зберегти?
- в) Яка педагогічна цінність даного дослідження?
- г) Які особисті епізоди шкільного життя (6-10 років) вам неприємно згадувати, а які переповнюють радістю?

8. На уроках у першому класі нерідко можна чути, як учні доповідають учителю: «А Іра не ті стовпчики розв'язала, їй Валя не так показала» або «Коля зовсім не розв'язав» тощо.

Інші, побачивши у товариша неправильний розв'язок, голосно викрикують: «А у нього помилка!», або серед класної тиші встають і стурбовано зауважують: «А Вова тут приклад пропустив».

- а) Чим можна пояснити такі вчинки першокласників?
- б) Як повинен чинити вчитель у таких випадках, щоб його дії мали позитивний вплив на розвиток особистості учня і сприяли формуванню дружніх стосунків у класі?
- (За: Вікова і педагогічна психологія. Практикум. – Черкаси : ЧДТУ, 2003. – С.28-30).

9. Світланка навчається у першому класі. Вона добре читає, пише, любить танцювати, співати, декламувати. Мама пишається нею, а Світланка – сама собою.

Одного разу, повертаючись додому з мамою, дівчинка сказала: „Вчителька мене ненавидить. Не хвалить. Мені дає завдання, складніші ніж іншим, щоб я не знала, як відповісти. В дитсадку було краще.”

- а) Назвіть можливі причини, що вплинули на стосунки Світланки з учителькою.
- б) В чому відмінність стосунків у системі «дитина–педагог» в дитсадку і у школі?
- в) Чого не врахувала педагог у роботі зі Світланкою?
- (За: Волков Б.С., Волкова Н.В. Задачи и упражнения по детской психологии. – М.: Просвещение, 1991. – 144 с.)

Програмований контроль знань

1. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:

- б) Даний текст був зачитаний шестирічним і десятирічним дітям. Яке завдання, на вашу думку, ставили дослідники?
- в) Які відповіді переважно давали діти шестирічного віку? Чому?
- г) Як оцінюють моральну поведінку десятирічні діти?
- д) Що заважає дітям дати повний аналіз учинку?

7. Учня четвертого класу запропонували написати твір на тему «Якщо ти уявиш собі своє шкільне життя як кінострічку, то які кадри з неї ти б вирізав, а які б хотів зберегти?»

- а) Що, на вашу думку, серед „вирізаних” епізодів займало основне місце?
- б) Які «кадри» молодші школярі хотіли б зберегти?
- в) Яка педагогічна цінність даного дослідження?
- г) Які особисті епізоди шкільного життя (6-10 років) вам неприємно згадувати, а які переповнюють радістю?

8. На уроках у першому класі нерідко можна чути, як учні доповідають учителю: «А Іра не ті стовпчики розв'язала, їй Валя не так показала» або «Коля зовсім не розв'язав» тощо.

Інші, побачивши у товариша неправильний розв'язок, голосно викрикують: «А у нього помилка!», або серед класної тиші встають і стурбовано зауважують: «А Вова тут приклад пропустив».

- а) Чим можна пояснити такі вчинки першокласників?
- б) Як повинен чинити вчитель у таких випадках, щоб його дії мали позитивний вплив на розвиток особистості учня і сприяли формуванню дружніх стосунків у класі?
- (За: Вікова і педагогічна психологія. Практикум. – Черкаси : ЧДТУ, 2003. – С.28-30).

9. Світланка навчається у першому класі. Вона добре читає, пише, любить танцювати, співати, декламувати. Мама пишається нею, а Світланка – сама собою.

Одного разу, повертаючись додому з мамою, дівчинка сказала: „Вчителька мене ненавидить. Не хвалить. Мені дає завдання, складніші ніж іншим, щоб я не знала, як відповісти. В дитсадку було краще.”

- а) Назвіть можливі причини, що вплинули на стосунки Світланки з учителькою.
- б) В чому відмінність стосунків у системі «дитина–педагог» в дитсадку і у школі?
- в) Чого не врахувала педагог у роботі зі Світланкою?
- (За: Волков Б.С., Волкова Н.В. Задачи и упражнения по детской психологии. – М.: Просвещение, 1991. – 144 с.)

Програмований контроль знань

1. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:

- а) ігрова діяльність;
  - б) спілкування;
  - в) навчальна діяльність;
  - г) образотворча діяльність.
2. Новоутворенням особистості дитини молодшого шкільного віку є:
- а) наочно-образне мислення;
  - б) рефлексія;
  - в) мимовільна увага;
  - г) самоідентифікація.
3. Взаємини між дітьми молодшого шкільного віку визначаються:
- а) моральними якостями дітей;
  - б) мірою самостійності дітей;
  - в) ставленням учителя до дітей;
  - г) ставленням батьків до дітей.
4. Криза 7-и років пов'язана із:
- а) усвідомленням самого себе як активного суб'єкта в світі предметів;
  - б) зародженням соціального "Я";
  - в) формуванням нового образу фізичного "Я";
  - г) формування образу «Я» у майбутньому.
5. Інтереси молодших школярів:
- а) стійкі;
  - б) нестійкі, ситуативні;
  - в) широкі;
  - г) спортивні.
6. Яке з тверджень є правильним?
- а) навчання йде за розвитком;
  - б) змінюючи методи та зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини;
  - в) навчання веде за собою розвиток;
  - г) навчання і розвиток відбуваються паралельно
7. Новоутворенням психіки дитини молодшого шкільного віку є:
- а) наочно-образне мислення;
  - б) теоретичне мислення;
  - в) дивергентне мислення;
  - г) візуальне мислення.
8. Діяльність школяра, спрямовану свідомою метою засвоїти певні знання, називають:
- а) навчанням;
  - б) навчінням;
  - в) учінням;
  - г) пізнанням.
9. Мотиви, що спонукають школяра до учіння як до своєї мети, є:
- а) зовнішніми;
  - б) внутрішніми;

- а) ігрова діяльність;
  - б) спілкування;
  - в) навчальна діяльність;
  - г) образотворча діяльність.
2. Новоутворенням особистості дитини молодшого шкільного віку є:
- а) наочно-образне мислення;
  - б) рефлексія;
  - в) мимовільна увага;
  - г) самоідентифікація.
3. Взаємини між дітьми молодшого шкільного віку визначаються:
- а) моральними якостями дітей;
  - б) мірою самостійності дітей;
  - в) ставленням учителя до дітей;
  - г) ставленням батьків до дітей.
4. Криза 7-и років пов'язана із:
- а) усвідомленням самого себе як активного суб'єкта в світі предметів;
  - б) зародженням соціального "Я";
  - в) формуванням нового образу фізичного "Я";
  - г) формування образу «Я» у майбутньому.
5. Інтереси молодших школярів:
- а) стійкі;
  - б) нестійкі, ситуативні;
  - в) широкі;
  - г) спортивні.
6. Яке з тверджень є правильним?
- а) навчання йде за розвитком;
  - б) змінюючи методи та зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини;
  - в) навчання веде за собою розвиток;
  - г) навчання і розвиток відбуваються паралельно
7. Новоутворенням психіки дитини молодшого шкільного віку є:
- а) наочно-образне мислення;
  - б) теоретичне мислення;
  - в) дивергентне мислення;
  - г) візуальне мислення.
8. Діяльність школяра, спрямовану свідомою метою засвоїти певні знання, називають:
- а) навчанням;
  - б) навчінням;
  - в) учінням;
  - г) пізнанням.
9. Мотиви, що спонукають школяра до учіння як до своєї мети, є:
- а) зовнішніми;
  - б) внутрішніми;

- в) соціальними;
- г) стійкими.

10. Від класу до класу мотиви навчальної діяльності молодших школярів змінюються таким чином:

- а) зростає значення соціальних мотивів;
- б) зростає інтерес до навчання;
- в) зростає значення і соціальних мотивів, і інтерес до навчання;
- г) інтерес і соціальні мотиви знаходяться на постійному рівні.

ТЕМА 27. РОЗВИТОК ПСИХІКИ ТА ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Біологічні та соціальні умови психічного розвитку підлітка;
- Криза підліткового віку;
- Самосвідомість – новоутворення особистості підлітка;
- Взаємини підлітка з оточуючими;
  - *Взаємини підлітка з дорослими;*
  - *Взаємини підлітка з ровесниками;*
- Особливості навчальної діяльності підлітка;
- Розвиток пізнавальних процесів підлітка.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долінська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-те вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 152-201.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.– С. 176-228.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 369-386.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 167-184.
5. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Булах І.С. Специфіка особистісного зростання підлітка: ракурс сучасного психологічного дослідження // Практична психологія та соціальна робота. – № 8. – 2002).

III. Практична робота „Психологічний аналіз підліткових конфліктів”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

- в) соціальними;
- г) стійкими.

10. Від класу до класу мотиви навчальної діяльності молодших школярів змінюються таким чином:

- а) зростає значення соціальних мотивів;
- б) зростає інтерес до навчання;
- в) зростає значення і соціальних мотивів, і інтерес до навчання;
- г) інтерес і соціальні мотиви знаходяться на постійному рівні.

ТЕМА 27. РОЗВИТОК ПСИХІКИ ТА ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Біологічні та соціальні умови психічного розвитку підлітка;
- Криза підліткового віку;
- Самосвідомість – новоутворення особистості підлітка;
- Взаємини підлітка з оточуючими;
  - *Взаємини підлітка з дорослими;*
  - *Взаємини підлітка з ровесниками;*
- Особливості навчальної діяльності підлітка;
- Розвиток пізнавальних процесів підлітка.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долінська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-те вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 152-201.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.– С. 176-228.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 369-386.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 167-184.
5. Павелків, Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – С.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Булах І.С. Специфіка особистісного зростання підлітка: ракурс сучасного психологічного дослідження // Практична психологія та соціальна робота. – № 8. – 2002).

III. Практична робота „Психологічний аналіз підліткових конфліктів”.

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

- V. Програмований контроль знань.
VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Психологічний аналіз підліткових конфліктів».

Обладнання: картки з описом підліткових конфліктів.

Хід роботи:

1. Кожен зі студентів отримує картку з описом підліткового конфлікту.
2. Аналіз конфліктів за наведеною нижче схемою (за М.М.Рибаковою):
  - Причини конфліктної ситуації (зовнішні і внутрішні, умови її виникнення).
  - Смысл конфлікту для кожного учасника.
  - Помилки спілкування в ситуації.
  - Перспективні виховні та пізнавальні цілі при різних варіантах розв'язання конфлікту.
3. Виступи студентів з аналізом підліткових конфліктів, їх обговорення у навчальній групі. За розглянутими прикладами студенти пропонують класифікацію підліткових конфліктів, з'ясовують їх вікові особливості.
4. Формулювання висновку про особливості підліткових конфліктів та їх аналізу. Висловлюються побажання щодо вдосконалення схеми аналізу підліткового конфлікту.

Картки з описом підліткових конфліктів

1. Йде урок української мови. Вчитель, йдучи класом, зупиняється біля парти семикласника.
  - Що ти робиш? – запитує вчитель.
  - Пишу, – спокійно відповідає учень.
  - Покажи.
  - Ага, а Ви заберете.
  - Покажи, тобі говорять!Учень з гордою посмішкою витягує сирий від акварельних фарб номер журналу.
  - Ось, журнал свій пишу.Вчитель у гніві вириває з рук учня журнал.
  - Я ставлю тобі двійку за семестр!

2. Щойно вчитель заходив у клас та починав урок, у класі лунало тихе гудіння, яке поступово зростало і переходило в ревіння. Перевага цього методу була в тому, що неможливо було когось запідозрити. Діти сиділи струнко, стиснувши губи, і через ніс гуділи. Хто гудить – з'ясувати було неможливо. Лиш учитель підходив до когось, той одразу замовкав, учитель відходив – гудіння починалося знову. Говорити неможливо, уроки зривалися один за одним.

Знесилені вчителі втікали з середини уроку.

- V. Програмований контроль знань.
VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота «Психологічний аналіз підліткових конфліктів».

Обладнання: картки з описом підліткових конфліктів.

Хід роботи:

1. Кожен зі студентів отримує картку з описом підліткового конфлікту.
2. Аналіз конфліктів за наведеною нижче схемою (за М.М.Рибаковою):
  - Причини конфліктної ситуації (зовнішні і внутрішні, умови її виникнення).
  - Смысл конфлікту для кожного учасника.
  - Помилки спілкування в ситуації.
  - Перспективні виховні та пізнавальні цілі при різних варіантах розв'язання конфлікту.
3. Виступи студентів з аналізом підліткових конфліктів, їх обговорення у навчальній групі. За розглянутими прикладами студенти пропонують класифікацію підліткових конфліктів, з'ясовують їх вікові особливості.
4. Формулювання висновку про особливості підліткових конфліктів та їх аналізу. Висловлюються побажання щодо вдосконалення схеми аналізу підліткового конфлікту.

Картки з описом підліткових конфліктів

1. Йде урок української мови. Вчитель, йдучи класом, зупиняється біля парти семикласника.
  - Що ти робиш? – запитує вчитель.
  - Пишу, – спокійно відповідає учень.
  - Покажи.
  - Ага, а Ви заберете.
  - Покажи, тобі говорять!Учень з гордою посмішкою витягує сирий від акварельних фарб номер журналу.
  - Ось, журнал свій пишу.Вчитель у гніві вириває з рук учня журнал.
  - Я ставлю тобі двійку за семестр!

2. Щойно вчитель заходив у клас та починав урок, у класі лунало тихе гудіння, яке поступово зростало і переходило в ревіння. Перевага цього методу була в тому, що неможливо було когось запідозрити. Діти сиділи струнко, стиснувши губи, і через ніс гуділи. Хто гудить – з'ясувати було неможливо. Лиш учитель підходив до когось, той одразу замовкав, учитель відходив – гудіння починалося знову. Говорити неможливо, уроки зривалися один за одним.

Знесилені вчителі втікали з середини уроку.

3. Учитель образотворчого мистецтва зайшов у клас і, підійшовши до столу, поставив на нього ящик з олівцями та гіпсовий зрізаний конус.

- Візьміть для виконання малюнку по олівцю.

В кінці уроку:

- А де ж олівці ?

Ніхто не відповідає вчителю і не повертає олівці, взяті на початку уроку.

- Де ж олівці? – ще раз повторює вчитель.

Знову у відповідь тиша. Учні розходяться і не звертають увагу на слова та дії вчителя.

- Віддайте мені олівці! – вже у відчаї промовляє вчитель.

- Відчепись, - відповідає один з учнів, а інші підтримуючи його, сміються.

4. Йде урок. Для виконання завдання потрібний олівець. Учитель помічає, що в одного з учнів його немає. З'ясовує причину відсутності необхідного приладдя. У відповідь чує:

- Я десь олівець загубив...

- Так, – вигукує вчитель, – загубив? Стривай-но ти, навчу я тебе!

Чому саме хотів навчити вчитель свого учня, ніхто не знав. Але школярі знали, що два дні тому вчитель дуже сварився з батьком Миколки і, певне, лише шукав привід, щоб за батька помститися хлопцеві.

- Марш на середину класу! – крикнув учитель до Миколки. Бідний хлопчина знав, що його чекає, і не поспішаючи поплівся на середину класу.

5. Йшов урок фізики. Вчитель перевіряв домашнє завдання.

-Ти знову не виконав завдання? - звернувся він до одного з учнів.

-Я...я - спробував пояснити причину Юрко.

Але вчитель перервав його:

-Що ти мелеш! Я тебе знаю. Тебе могила виправить!

Обличчя хлопця поступово наливалося кров'ю і врешті-решт він вигукнув:

-Так, не виконую – хоча це був перший випадок – і не буду виконувати. Я не розумію матеріалу, а Ви ніколи не влаштовуєте додаткових занять та консультацій, нікому нічого не роз'яснюєте.

Юрко замовк, опутивши голову, а вчитель спокійно продовжував урок.

6. Урок історії в дев'ятому класі. Вчитель пояснює захопливо і цікаво. Всі учні уважно слухають. Крім трьох. Кожен з них по черзі щось пише на клаптику паперу і передає іншому. Для них зараз не існує ні однокласників, ні вчителя, а ті, в свою чергу, здається, теж не помічають порушників спокою та порядку.

7. Вчитель фізики був улюбленцем семикласників. Не зважаючи на всю складність предмету, вони любили і вчили фізику, здавалося з півслова розуміли його. Але якось перед уроком фізики, вони випадково дізналися, що тепер фізику викладатиме молода вчителька. Учні, не довго думаючи, після дзвінка на урок позалізали по-під парти, висловлюючи цим протест проти заміни вчителя.

3. Учитель образотворчого мистецтва зайшов у клас і, підійшовши до столу, поставив на нього ящик з олівцями та гіпсовий зрізаний конус.

- Візьміть для виконання малюнку по олівцю.

В кінці уроку:

- А де ж олівці ?

Ніхто не відповідає вчителю і не повертає олівці, взяті на початку уроку.

- Де ж олівці? – ще раз повторює вчитель.

Знову у відповідь тиша. Учні розходяться і не звертають увагу на слова та дії вчителя.

- Віддайте мені олівці! – вже у відчаї промовляє вчитель.

- Відчепись, - відповідає один з учнів, а інші підтримуючи його, сміються.

4. Йде урок. Для виконання завдання потрібний олівець. Учитель помічає, що в одного з учнів його немає. З'ясовує причину відсутності необхідного приладдя. У відповідь чує:

- Я десь олівець загубив...

- Так, – вигукує вчитель, – загубив? Стривай-но ти, навчу я тебе!

Чому саме хотів навчити вчитель свого учня, ніхто не знав. Але школярі знали, що два дні тому вчитель дуже сварився з батьком Миколки і, певне, лише шукав привід, щоб за батька помститися хлопцеві.

- Марш на середину класу! – крикнув учитель до Миколки. Бідний хлопчина знав, що його чекає, і не поспішаючи поплівся на середину класу.

5. Йшов урок фізики. Вчитель перевіряв домашнє завдання.

-Ти знову не виконав завдання? - звернувся він до одного з учнів.

-Я...я - спробував пояснити причину Юрко.

Але вчитель перервав його:

-Що ти мелеш! Я тебе знаю. Тебе могила виправить!

Обличчя хлопця поступово наливалося кров'ю і врешті-решт він вигукнув:

-Так, не виконую – хоча це був перший випадок – і не буду виконувати. Я не розумію матеріалу, а Ви ніколи не влаштовуєте додаткових занять та консультацій, нікому нічого не роз'яснюєте.

Юрко замовк, опутивши голову, а вчитель спокійно продовжував урок.

6. Урок історії в дев'ятому класі. Вчитель пояснює захопливо і цікаво. Всі учні уважно слухають. Крім трьох. Кожен з них по черзі щось пише на клаптику паперу і передає іншому. Для них зараз не існує ні однокласників, ні вчителя, а ті, в свою чергу, здається, теж не помічають порушників спокою та порядку.

7. Вчитель фізики був улюбленцем семикласників. Не зважаючи на всю складність предмету, вони любили і вчили фізику, здавалося з півслова розуміли його. Але якось перед уроком фізики, вони випадково дізналися, що тепер фізику викладатиме молода вчителька. Учні, не довго думаючи, після дзвінка на урок позалізали по-під парти, висловлюючи цим протест проти заміни вчителя.

8. Вчителька української мови часто повторювала, що вона справедлива, що завжди об'єктивно оцінює учнів, а якщо вона випадково помилиться, то нехай учні скажуть їй про це, і вона це врахує при оцінюванні або ж перегляне ще раз роботу і дасть всі необхідні пояснення.

І ось після самостійної роботи до вчительки підійшла найкраща учениця класу з проханням пояснити, чому робота, в якій немає жодної помилки, виправлення, оцінена балом “вісім”.

Таке зауваження дуже роздратувало вчительку. Вона голосно, щоб чули всі, сказала, що не для того вчилася в університеті, щоб учні вказували їй, як правильно оцінювати роботи. І після цього зауваження поставила в журнал замість 8 балів – 5.

9. Учениця восьмого класу вважає, що ті, хто посміхається, вітаючись з учителями, ввічливо розмовляє з ними, просто запобігливі і нещирі люди. Тому вона підкреслено сухо вітається з вчителями, а часто її поведінка межує з невихованістю та нетактовністю. Вчителі почали звертати на це увагу дівчинки, але у відповідь чують лише грубощі.

10. Зробивши уроки і прибравши у квартирі, Микола з сестрою Танею чекали з роботи батьків. Першою прийшла мати. Вона була не в настрої. Зайшла на кухню і голосно гукнула Тані:

- Як ти помила посуд? А чашки як стоять?
- Я старалася, матусю, – виправдовувалася Таня.
- Замовкни, ледащо! – продовжувала мати.
- А ти чого витріщився? – переключилася мати на сина.

І син, і дочка ні в чому не відчували своєї провини. Обоє не знали, як поводитись.

11. Василько, учень шостого класу, вчиться нерівно, середній бал його 6. Він дуже погано працює на уроці: часто буває неуважний, не виконує завдання, але нікому при цьому не заважає. Вчитель спробував залучити його до роботи, на що учень досить зверхньо відповів:

- Я сам умію підготувати домашнє завдання, слухати ж Ваші пояснення нецікаво мені і взагалі немає потреби.

12. На уроці географії у восьмому класі Олексій написав записку своєму однокласнику. Він дав у своїй записці оцінку здібностей вчительки, не особливо вибираючи слова та вирази. Вчителька перехопила записку, прочитала і вже не змогла далі проводити урок. Вона об'явила учням, що не пустить їх обох додому, поки в школу не придуть батьки. Про конфлікт стало одразу відомо всій школі, але зміст записки знали лише її автор і вчителька. Виконати вимогу вчительки Олексій не міг. У нього не було батьків, він сирота, а бабусю, яка була його опікуншею він просто жалів. Другий хлопчик взагалі не розумів, чому повинен

8. Вчителька української мови часто повторювала, що вона справедлива, що завжди об'єктивно оцінює учнів, а якщо вона випадково помилиться, то нехай учні скажуть їй про це, і вона це врахує при оцінюванні або ж перегляне ще раз роботу і дасть всі необхідні пояснення.

І ось після самостійної роботи до вчительки підійшла найкраща учениця класу з проханням пояснити, чому робота, в якій немає жодної помилки, виправлення, оцінена балом “вісім”.

Таке зауваження дуже роздратувало вчительку. Вона голосно, щоб чули всі, сказала, що не для того вчилася в університеті, щоб учні вказували їй, як правильно оцінювати роботи. І після цього зауваження поставила в журнал замість 8 балів – 5.

9. Учениця восьмого класу вважає, що ті, хто посміхається, вітаючись з учителями, ввічливо розмовляє з ними, просто запобігливі і нещирі люди. Тому вона підкреслено сухо вітається з вчителями, а часто її поведінка межує з невихованістю та нетактовністю. Вчителі почали звертати на це увагу дівчинки, але у відповідь чують лише грубощі.

10. Зробивши уроки і прибравши у квартирі, Микола з сестрою Танею чекали з роботи батьків. Першою прийшла мати. Вона була не в настрої. Зайшла на кухню і голосно гукнула Тані:

- Як ти помила посуд? А чашки як стоять?
- Я старалася, матусю, – виправдовувалася Таня.
- Замовкни, ледащо! – продовжувала мати.
- А ти чого витріщився? – переключилася мати на сина.

І син, і дочка ні в чому не відчували своєї провини. Обоє не знали, як поводитись.

11. Василько, учень шостого класу, вчиться нерівно, середній бал його 6. Він дуже погано працює на уроці: часто буває неуважний, не виконує завдання, але нікому при цьому не заважає. Вчитель спробував залучити його до роботи, на що учень досить зверхньо відповів:

- Я сам умію підготувати домашнє завдання, слухати ж Ваші пояснення нецікаво мені і взагалі немає потреби.

12. На уроці географії у восьмому класі Олексій написав записку своєму однокласнику. Він дав у своїй записці оцінку здібностей вчительки, не особливо вибираючи слова та вирази. Вчителька перехопила записку, прочитала і вже не змогла далі проводити урок. Вона об'явила учням, що не пустить їх обох додому, поки в школу не придуть батьки. Про конфлікт стало одразу відомо всій школі, але зміст записки знали лише її автор і вчителька. Виконати вимогу вчительки Олексій не міг. У нього не було батьків, він сирота, а бабусю, яка була його опікуншею він просто жалів. Другий хлопчик взагалі не розумів, чому повинен

запрошувати батьків, адже йому навіть невідомий зміст записки, її він не отримував і не читав. Тому обидва “чесно” не стали ходити на уроки цієї вчительки.

13. Конфлікт виник між Андрієм, учнем 8 класу, та класним керівником з приводу модної зачіски Андрія. Андрій почав носити таку зачіску і заразив нею своїх товаришів. Це дуже не сподобалося класному керівникові, яка робила Андрію та його товаришам зауваження, висміювала їх. Несподівано для вчителя в журналі “Однокласник” з’явилася стаття про такі зачіски. В статті висловлювалася думка, про те, що школярі можуть самостійно вибирати свої зачіски. Андрій показав класному керівникові статтю. Вона не захотіла читати статтю і знову говорила про всю огидність хлопчачих зачісок. Тоді Андрій сказав, що зачіска вчительки гірша, ніж у нього. Вчителька вигнала хлопця з класу, сама пішла до директора з вимогою “Або я, або він”. Директор намагався умовити Андрія, радив вибачитися перед класним керівником за грубість, але хлопець цього не зробив. Конфлікт триває.

14. Олена – учениця середніх здібностей. До сьомого класу її середній бал був 6-8, а у дев’ятому класі успішність різко знизилася, вона часто відмовлялася відповідати, не виконувала домашніх завдань, байдуже ставилася до одиниць. Дівчинка часто була мрійливою, замкненою, на відверті розмови не погоджувалася. Причини такого пригніченого настрою дівчинки не могли встановити ні вчителі, ні товариші. За перше півріччя Олена отримала “двійки” та “одиниці” з більшості предметів і оголосила, що залишає школу.

15. Перш ніж викликати в школу батьків, директор вирішила поговорити з Оленою по-материнськи, широко розібратися в усьому. Дівчинка була відвертою і зі сльозами на очах розповіла, що батько її правдами і неправдами заганяв у десятий клас, а вона хотіла поступити в кулінарний коледж, виїхати з дому. І зараз батько не тільки погрожує, але й б’є дівчинку, а вона на знак протесту не вчиться добре, вирішила кинути школу і втікти з дому.

16. Учениця багато разів висловлювала своє невдоволення уроками вчительки з літератури: спочатку у формі пустощів – постріл паперовою скріпкою, іншим разом у відповідь на зауваження вчительки зухвало заявляла, що їй нудно на уроці, бувало кидала глузливі репліки тощо. І нарешті відверто пояснила: “Вчитель паралельного класу розповідає багато цікавого, а в нашому класі на уроках літератури нудно”.

Вчителька почала ігнорувати ученицю, але оцінки їй зі свого предмету не занижувала.

17. Під час уроку біології учень шостого класу дістав з кишені люстерко і спробував навести сонячного “зайчика” на свого приятеля, який сидів в іншому кінці класу. Вчителька помітила це, наказала відкласти люстерко. Коли ж

запрошувати батьків, адже йому навіть невідомий зміст записки, її він не отримував і не читав. Тому обидва “чесно” не стали ходити на уроки цієї вчительки.

13. Конфлікт виник між Андрієм, учнем 8 класу, та класним керівником з приводу модної зачіски Андрія. Андрій почав носити таку зачіску і заразив нею своїх товаришів. Це дуже не сподобалося класному керівникові, яка робила Андрію та його товаришам зауваження, висміювала їх. Несподівано для вчителя в журналі “Однокласник” з’явилася стаття про такі зачіски. В статті висловлювалася думка, про те, що школярі можуть самостійно вибирати свої зачіски. Андрій показав класному керівникові статтю. Вона не захотіла читати статтю і знову говорила про всю огидність хлопчачих зачісок. Тоді Андрій сказав, що зачіска вчительки гірша, ніж у нього. Вчителька вигнала хлопця з класу, сама пішла до директора з вимогою “Або я, або він”. Директор намагався умовити Андрія, радив вибачитися перед класним керівником за грубість, але хлопець цього не зробив. Конфлікт триває.

14. Олена – учениця середніх здібностей. До сьомого класу її середній бал був 6-8, а у дев’ятому класі успішність різко знизилася, вона часто відмовлялася відповідати, не виконувала домашніх завдань, байдуже ставилася до одиниць. Дівчинка часто була мрійливою, замкненою, на відверті розмови не погоджувалася. Причини такого пригніченого настрою дівчинки не могли встановити ні вчителі, ні товариші. За перше півріччя Олена отримала “двійки” та “одиниці” з більшості предметів і оголосила, що залишає школу.

15. Перш ніж викликати в школу батьків, директор вирішила поговорити з Оленою по-материнськи, широко розібратися в усьому. Дівчинка була відвертою і зі сльозами на очах розповіла, що батько її правдами і неправдами заганяв у десятий клас, а вона хотіла поступити в кулінарний коледж, виїхати з дому. І зараз батько не тільки погрожує, але й б’є дівчинку, а вона на знак протесту не вчиться добре, вирішила кинути школу і втікти з дому.

16. Учениця багато разів висловлювала своє невдоволення уроками вчительки з літератури: спочатку у формі пустощів – постріл паперовою скріпкою, іншим разом у відповідь на зауваження вчительки зухвало заявляла, що їй нудно на уроці, бувало кидала глузливі репліки тощо. І нарешті відверто пояснила: “Вчитель паралельного класу розповідає багато цікавого, а в нашому класі на уроках літератури нудно”.

Вчителька почала ігнорувати ученицю, але оцінки їй зі свого предмету не занижувала.

17. Під час уроку біології учень шостого класу дістав з кишені люстерко і спробував навести сонячного “зайчика” на свого приятеля, який сидів в іншому кінці класу. Вчителька помітила це, наказала відкласти люстерко. Коли ж

підліток відмовився виконати цю вимогу, вона вигнала його з класу. Потім зробила запис у щоденнику, викликала до школи батьків, вжила ряд інших стандартних заходів, які призвели до непотрібного загострення взаємин учительки з учнем.

18. Марійка з матір'ю чекали на автовокзалі автобус. Поруч стояла незнайома жінка. Вона подивилася на Марійку і запитала у матері:

- Це ваша дочка? Гарна, мабуть, дівчинка? Ось мої діти всі нерви мені зіпсували!

- Та всі вони однакові! – несподівано відповіла мати. – Якби ви знали, яка моя дочка ледарка, яка вона неакуратна дівчинка! Завжди у неї все брудне: і плаття, і взуття, і обличчя, і руки.

- Мамочко, навіщо ти так? – промовила дівчинка.

- Мовчи! Дивитися на тебе іноді соромно.

- Коли вони приїхали додому, дочка, плачучи, дорікала матері:

- Яке кому діло, яка я в тебе?

Дівчина довго ображалась на матір. Але після цього випадку все ж змінилася на краще: стала більше допомагати матері. стежити за одягом.

19. Вчителька увійшла в клас, розпочала урок. Чітко сформулювала запитання. Для відповіді викликала учня. Проте високий дев'ятикласник, не вважаючи за потрібне встати, недбало, відповів:

- А я сьогодні відповідати не буду!

- Чому?

- Не хочу, та й настрою немає.

Клас дружнім реготом зреагував на зухвалість. Вчителька викликає іншого, але й він в тон попередньому промовляє:

- Я до уроку не готовий!

- З якої причини?

- Не хотілося вчора займатися вашою біологією.

Викликають відповідати ще п'ятьох учнів, і всі вони відмовляються.

Людина, яка не працювала в школі, може не зрозуміти складності такої ситуації: мовляв, звичайна хлопчача бравада, прагнення похизуватися. Чи варто звертати увагу? Поставити їм усім “двійки” – і все тут.

20. Підліток вилетів з-за рогу раптово і ледве не збив з ніг директора школи, який йшов назустріч.

Винуватого залишили після уроків і вчинили рознос. У повітрі лунали залякуючі слова: неподобство... хуліганство...

- Якщо ти не розумієш цього, тоді підемо у поліцію, – сказав, нарешті, класний керівник. – Там тобі пояснять, що до чого.

21. Світлана не підготувала урок.

- Одиниця, – сказав учитель. – Давай щоденник!

151

підліток відмовився виконати цю вимогу, вона вигнала його з класу. Потім зробила запис у щоденнику, викликала до школи батьків, вжила ряд інших стандартних заходів, які призвели до непотрібного загострення взаємин учительки з учнем.

18. Марійка з матір'ю чекали на автовокзалі автобус. Поруч стояла незнайома жінка. Вона подивилася на Марійку і запитала у матері:

- Це ваша дочка? Гарна, мабуть, дівчинка? Ось мої діти всі нерви мені зіпсували!

- Та всі вони однакові! – несподівано відповіла мати. – Якби ви знали, яка моя дочка ледарка, яка вона неакуратна дівчинка! Завжди у неї все брудне: і плаття, і взуття, і обличчя, і руки.

- Мамочко, навіщо ти так? – промовила дівчинка.

- Мовчи! Дивитися на тебе іноді соромно.

- Коли вони приїхали додому, дочка, плачучи, дорікала матері:

- Яке кому діло, яка я в тебе?

Дівчина довго ображалась на матір. Але після цього випадку все ж змінилася на краще: стала більше допомагати матері. стежити за одягом.

19. Вчителька увійшла в клас, розпочала урок. Чітко сформулювала запитання. Для відповіді викликала учня. Проте високий дев'ятикласник, не вважаючи за потрібне встати, недбало, відповів:

- А я сьогодні відповідати не буду!

- Чому?

- Не хочу, та й настрою немає.

Клас дружнім реготом зреагував на зухвалість. Вчителька викликає іншого, але й він в тон попередньому промовляє:

- Я до уроку не готовий!

- З якої причини?

- Не хотілося вчора займатися вашою біологією.

Викликають відповідати ще п'ятьох учнів, і всі вони відмовляються.

Людина, яка не працювала в школі, може не зрозуміти складності такої ситуації: мовляв, звичайна хлопчача бравада, прагнення похизуватися. Чи варто звертати увагу? Поставити їм усім “двійки” – і все тут.

20. Підліток вилетів з-за рогу раптово і ледве не збив з ніг директора школи, який йшов назустріч.

Винуватого залишили після уроків і вчинили рознос. У повітрі лунали залякуючі слова: неподобство... хуліганство...

- Якщо ти не розумієш цього, тоді підемо у поліцію, – сказав, нарешті, класний керівник. – Там тобі пояснять, що до чого.

21. Світлана не підготувала урок.

- Одиниця, – сказав учитель. – Давай щоденник!

151

- Я вдома забула, – відповіла учениця.
- Завтра подаси, а одиницю я поставлю в журнал.
- Потім вийшов відповідати Левко. Учитель здивувався: Левко ще ніколи так добре не відповідав...
- Молодець! Дванадцять, – посміхнувся педагог.

Левко не міг приховати своєї радості: це була чи не перша в його житті “дванадцятка”.

- Давай щоденник! – повернувся вчитель до Левка.

Учень незграбно переступає з ноги на ногу.

- У мене немає щоденника.

Тоді вчитель сухо відповів:

- В такому випадку я тобі “дванадцятку” в журнал не ставлю, буде щоденник, тоді ще раз викличу тебе.

22. “Вийди з класу!” – тоном, що не терпить заперечень, сказала вчителька.

- Що я зробив? – задирливо спитав підліток.
- В тому-то й справа, що ти нічого не робиш. А треба працювати! Де у тебе підручник? Зошит? Щоденник? Що за хаос на парті?
- Ніякого хаосу немає. Це книги.
- Книги, та не ті. Вийди! Ти і вчора байдкував, заважав нам.
- Не піду!
- Тоді я піду і уроку не буде.
- То й не треба!.. – зауважує учень і, повертаючись до класу, радісно оголосив: - Уроку не буде...
- А, – обурюється вчителька, – ти ще й інших підбурюєш.

22. За сім кілометрів ходив Борис до школи. Щоб дорога не здавалася нудною, довгою, хлопчисько брав з собою собаку. Поки йшли уроки, пес чекав свого хазяїна на вулиці. Побачив один учитель собаку і запитав:

- Чий же це пес?
- Мій, - відповів Борис. Учитель посміхнувся і сказав.
- Гарний пес. З ним тобі в дорозі веселіше, та й охороняє він тебе.

Прийшов на урок інший вчитель, побачив собаку і розсердився:

- Щоб більше цього собаки тут не було!
- Це мій пес, - намагався пояснити хлопець, - він мене проводить до школи, охороняє в дорозі.
- Негайно забери собаку. Тут не цирк!

Другого дня Борис не пішов на урок до цього вчителя. Він сидів з собакою під яблунею у шкільному саду.

23. На загальношкільних учнівських зборах покрикували восьмикласників. За пасивність і безпорадність, за невміння прийняти якусь самостійне рішення. Учні червоніли, переживали. І видно було, що їм соромно за таку свою роботу. Раптом піднялася їх класний керівник, обурена й схвильована.

- Я вдома забула, – відповіла учениця.
- Завтра подаси, а одиницю я поставлю в журнал.
- Потім вийшов відповідати Левко. Учитель здивувався: Левко ще ніколи так добре не відповідав...
- Молодець! Дванадцять, – посміхнувся педагог.

Левко не міг приховати своєї радості: це була чи не перша в його житті “дванадцятка”.

- Давай щоденник! – повернувся вчитель до Левка.

Учень незграбно переступає з ноги на ногу.

- У мене немає щоденника.

Тоді вчитель сухо відповів:

- В такому випадку я тобі “дванадцятку” в журнал не ставлю, буде щоденник, тоді ще раз викличу тебе.

22. “Вийди з класу!” – тоном, що не терпить заперечень, сказала вчителька.

- Що я зробив? – задирливо спитав підліток.
- В тому-то й справа, що ти нічого не робиш. А треба працювати! Де у тебе підручник? Зошит? Щоденник? Що за хаос на парті?
- Ніякого хаосу немає. Це книги.
- Книги, та не ті. Вийди! Ти і вчора байдкував, заважав нам.
- Не піду!
- Тоді я піду і уроку не буде.
- То й не треба!.. – зауважує учень і, повертаючись до класу, радісно оголосив: - Уроку не буде...
- А, – обурюється вчителька, – ти ще й інших підбурюєш.

22. За сім кілометрів ходив Борис до школи. Щоб дорога не здавалася нудною, довгою, хлопчисько брав з собою собаку. Поки йшли уроки, пес чекав свого хазяїна на вулиці. Побачив один учитель собаку і запитав:

- Чий же це пес?
- Мій, - відповів Борис. Учитель посміхнувся і сказав.
- Гарний пес. З ним тобі в дорозі веселіше, та й охороняє він тебе.

Прийшов на урок інший вчитель, побачив собаку і розсердився:

- Щоб більше цього собаки тут не було!
- Це мій пес, - намагався пояснити хлопець, - він мене проводить до школи, охороняє в дорозі.
- Негайно забери собаку. Тут не цирк!

Другого дня Борис не пішов на урок до цього вчителя. Він сидів з собакою під яблунею у шкільному саду.

23. На загальношкільних учнівських зборах покрикували восьмикласників. За пасивність і безпорадність, за невміння прийняти якусь самостійне рішення. Учні червоніли, переживали. І видно було, що їм соромно за таку свою роботу. Раптом піднялася їх класний керівник, обурена й схвильована.

- Яка несправедливість! Я ображена. – І вона почала перераховувати всі відомі заходи, які проводилися в її класі і яких ніхто “не захотів помітити” і відзначити. Їй намагалися пояснити, що йшлося зовсім про інше. Не про заходи, якими вона охоплювала всіх учнів, а про юнаків та дівчат, яких охопила байдужість, бездіяльність. Вона не слухала. Не хотіла. Встала і грюкнувши дверима, залишила збори. Ображена.

24. Так, усього два крижані рядки: “Тамара! Перестань висовуватися. Інакше ми таке влаштуємо, що ніяке хворе серце тобі не допоможе”. І двадцять дев’ять підписів під ними. Таких, що утрималися, серед дев’ятикласників не виявилось...

За що? Знайти відповідь на це запитання нам, дорослим, важливіше, ніж самій Тамарі. Інакше, як запобігти надалі подібним конфліктам?

“За діло”. За те, що в чужий монастир зі своїм уставом влізла. За те, що всі – не в ногу, а вона одна – в ногу. За те, що “розумна занадто”...

А Тамара і справді була розумною. Без усяких лапок. Її батько – військовий – привчив дівчинку і до дисципліни, і до відповідального ставлення до роботи. За що б не бралася, все робила серйозно, ґрунтовно. Навчання винятком не було. І, звичайно, її рука піднімалася у відповідь на будь-яке запитання педагогів.

Якби Тамара вчилася у цьому класі раніше, знали б, що тут високі бали не мають ціни, що піднято тут на п’єдестал невидиме прокрустове ложе середняка. А вона, на біду свою, була новенькою: тому й “поплатилася”.

У школу прийшов батько: “Я не лятайся... Я зрозуміти хочу”.

“Зрозуміти? – перепитав його директор і гірко посміхнувся. – Що тут розуміти?.. Ваша дочка і, мабуть, клас, де вона навчалася раніше, - це... не хочу сказати виняток, але й далеко не правило в сучасній школі. Я кажу про свідомо чесне ставлення до навчання. Нині, на жаль, престиж знань у дітей не дуже високий. І не тільки в моїй школі. повірте.”

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Проаналізуйте подані ситуації.

а) Вчитель їде в автобусі і бачить, що підліток, роздратований грубим тоном жінки похилого віку, яка стоїть поряд і вимагає звільнити місце для неї, не погоджується це зробити і показує на вільні місця, які розміщені далі від дверей.

б) Хлопчики шостого класу навідріз відмовилися готувати поздоровлення дівчатам до 8-го Березня, пояснюючи своє небажання тим, що дівчатка не привітали їх з Днем захисника України.

в) Здібний учень не хоче утруднювати себе і виконує завдання без особливої старанності, впевнений у тому, що його роботи будуть не гірші ніж у однокласників.

г) На початку уроку вчитель помітив, що двоє учнів на останній парті розглядають журнал еротичного спрямування.

- Яка несправедливість! Я ображена. – І вона почала перераховувати всі відомі заходи, які проводилися в її класі і яких ніхто “не захотів помітити” і відзначити. Їй намагалися пояснити, що йшлося зовсім про інше. Не про заходи, якими вона охоплювала всіх учнів, а про юнаків та дівчат, яких охопила байдужість, бездіяльність. Вона не слухала. Не хотіла. Встала і грюкнувши дверима, залишила збори. Ображена.

24. Так, усього два крижані рядки: “Тамара! Перестань висовуватися. Інакше ми таке влаштуємо, що ніяке хворе серце тобі не допоможе”. І двадцять дев’ять підписів під ними. Таких, що утрималися, серед дев’ятикласників не виявилось...

За що? Знайти відповідь на це запитання нам, дорослим, важливіше, ніж самій Тамарі. Інакше, як запобігти надалі подібним конфліктам?

“За діло”. За те, що в чужий монастир зі своїм уставом влізла. За те, що всі – не в ногу, а вона одна – в ногу. За те, що “розумна занадто”...

А Тамара і справді була розумною. Без усяких лапок. Її батько – військовий – привчив дівчинку і до дисципліни, і до відповідального ставлення до роботи. За що б не бралася, все робила серйозно, ґрунтовно. Навчання винятком не було. І, звичайно, її рука піднімалася у відповідь на будь-яке запитання педагогів.

Якби Тамара вчилася у цьому класі раніше, знали б, що тут високі бали не мають ціни, що піднято тут на п’єдестал невидиме прокрустове ложе середняка. А вона, на біду свою, була новенькою: тому й “поплатилася”.

У школу прийшов батько: “Я не лятайся... Я зрозуміти хочу”.

“Зрозуміти? – перепитав його директор і гірко посміхнувся. – Що тут розуміти?.. Ваша дочка і, мабуть, клас, де вона навчалася раніше, - це... не хочу сказати виняток, але й далеко не правило в сучасній школі. Я кажу про свідомо чесне ставлення до навчання. Нині, на жаль, престиж знань у дітей не дуже високий. І не тільки в моїй школі. повірте.”

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Проаналізуйте подані ситуації.

а) Вчитель їде в автобусі і бачить, що підліток, роздратований грубим тоном жінки похилого віку, яка стоїть поряд і вимагає звільнити місце для неї, не погоджується це зробити і показує на вільні місця, які розміщені далі від дверей.

б) Хлопчики шостого класу навідріз відмовилися готувати поздоровлення дівчатам до 8-го Березня, пояснюючи своє небажання тим, що дівчатка не привітали їх з Днем захисника України.

в) Здібний учень не хоче утруднювати себе і виконує завдання без особливої старанності, впевнений у тому, що його роботи будуть не гірші ніж у однокласників.

г) На початку уроку вчитель помітив, що двоє учнів на останній парті розглядають журнал еротичного спрямування.

2. Окрім вікових відхилень, у розвитку підлітків існують також певні індивідуально-типологічні особливості становлення індивідуальності, що є передумовами формування особистісних дисгармоній.

а) Наведіть приклади відхилень поведінки підлітків, пов'язаних з акцентуаціями характеру.

б) У чому полягає корекційна робота педагога щодо кожного типу дисгармонійного особистісного розвитку підлітка?

3. Прогулювання уроків підлітками – одне з розповсюджених явищ. Слід визнати, що інколи існують об'єктивні причини втечі учнів з уроку.

а) Як учні пояснюють свою поведінку?

б) Як ви можете пояснити причини, що зумовлюють пропуски уроків учнями, які не є зловмисними порушниками порядку?

4. Під час роботи групи один учасник (Юрко, 15 р.) не виконує вправи, сміється, задає питання не за темою обговорення, усіяло привертаючи до себе увагу групи і дезорганізуючи роботу. На пряме запитання тренера, навіщо він це робить, він реагує: «Я чекаю, коли ви мене виженете, адже усі вчителі рано чи пізно мене з класу виганяють!»

а) З чим пов'язана така поведінка старшокласника?

б) Як би ви діяли на місці тренера, щоб відновити «робочий стан» групи?

5. Сашкові 15 років. До шкільного психолога звернулася мати, занепокоєна змінами у поведінці сина. Протягом останнього року Сашко чимдалі рідше буває вдома. Став більш потайним, менше розповідає про свої справи, хоча раніше, за словами матері, вони були «одне ціле» (батько Сашка загинув 10 років тому). У сина з'явились нові друзі, набагато старші за нього. Сашко став гірше вчитися: якщо раніше з усіх предметів були тільки хороші оцінки, то тепер він учить уроки «вибірково» – тільки ті предмети, які він вважає потрібними. Особливо матір турбує те, що син прагне мати гроші: спочатку продавав газети, потім поліетиленові пакети, тепер сувеніри іноземним туристам. Зароблені гроші витрачає переважно на свої потреби (придбав планшет, куртку), а частину віддає матері. При психологічному обстеженні в Сашка відзначається високий рівень розвитку інтелекту, екстраверсія. Виявлено гіпертимний тип акцентуації, прагнення до емансипації. Низький рівень схильності до алкоголізації. Самооцінка в підлітка адекватна. Життєві плани відповідають ранній професіоналізації підлітка, який прагне поступити в бізнес-лицей.

а) Як пояснити зміни в поведінці Сашка?

б) Які рекомендації можна дати матері?

(За: Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. – Луцьк, 2005. – С. 19).

2. Окрім вікових відхилень, у розвитку підлітків існують також певні індивідуально-типологічні особливості становлення індивідуальності, що є передумовами формування особистісних дисгармоній.

а) Наведіть приклади відхилень поведінки підлітків, пов'язаних з акцентуаціями характеру.

б) У чому полягає корекційна робота педагога щодо кожного типу дисгармонійного особистісного розвитку підлітка?

3. Прогулювання уроків підлітками – одне з розповсюджених явищ. Слід визнати, що інколи існують об'єктивні причини втечі учнів з уроку.

а) Як учні пояснюють свою поведінку?

б) Як ви можете пояснити причини, що зумовлюють пропуски уроків учнями, які не є зловмисними порушниками порядку?

4. Під час роботи групи один учасник (Юрко, 15 р.) не виконує вправи, сміється, задає питання не за темою обговорення, усіяло привертаючи до себе увагу групи і дезорганізуючи роботу. На пряме запитання тренера, навіщо він це робить, він реагує: «Я чекаю, коли ви мене виженете, адже усі вчителі рано чи пізно мене з класу виганяють!»

а) З чим пов'язана така поведінка старшокласника?

б) Як би ви діяли на місці тренера, щоб відновити «робочий стан» групи?

5. Сашкові 15 років. До шкільного психолога звернулася мати, занепокоєна змінами у поведінці сина. Протягом останнього року Сашко чимдалі рідше буває вдома. Став більш потайним, менше розповідає про свої справи, хоча раніше, за словами матері, вони були «одне ціле» (батько Сашка загинув 10 років тому). У сина з'явились нові друзі, набагато старші за нього. Сашко став гірше вчитися: якщо раніше з усіх предметів були тільки хороші оцінки, то тепер він учить уроки «вибірково» – тільки ті предмети, які він вважає потрібними. Особливо матір турбує те, що син прагне мати гроші: спочатку продавав газети, потім поліетиленові пакети, тепер сувеніри іноземним туристам. Зароблені гроші витрачає переважно на свої потреби (придбав планшет, куртку), а частину віддає матері. При психологічному обстеженні в Сашка відзначається високий рівень розвитку інтелекту, екстраверсія. Виявлено гіпертимний тип акцентуації, прагнення до емансипації. Низький рівень схильності до алкоголізації. Самооцінка в підлітка адекватна. Життєві плани відповідають ранній професіоналізації підлітка, який прагне поступити в бізнес-лицей.

а) Як пояснити зміни в поведінці Сашка?

б) Які рекомендації можна дати матері?

(За: Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. – Луцьк, 2005. – С. 19).

Програмований контроль знань

1. Центральним новоутворенням особистості у підлітковому віці є:
  - а) почуття дорослості;
  - б) адекватна самооцінка;
  - в) професійне самовизначення;
  - г) рефлексія.
2. Основною суперечністю підліткового віку є:
  - а) суперечність між тим, якою дитина могла б бути і тим, якою вона є;
  - б) розбіжність у динаміці статевого, загальноорганічного і соціального дозрівання;
  - в) суперечність у спілкуванні підлітка з дорослими;
  - г) суперечність між індивідуальністю і групою.
3. Оберіть позицію, властиву для Стенлі Холла, Зигмунда Фрейда у визначенні сутності кризи підліткового віку:
  - а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
  - б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
  - в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
  - г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.
4. Оберіть позицію, властиву для Л.С.Виготського у визначенні сутності кризи підліткового віку:
  - а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
  - б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
  - в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
  - г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.
5. Оберіть позицію, властиву для Маргарет Мід та Рут Бенедикт у визначенні сутності кризи підліткового віку:
  - а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
  - б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
  - в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
  - г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.

Програмований контроль знань

1. Центральним новоутворенням особистості у підлітковому віці є:
  - а) почуття дорослості;
  - б) адекватна самооцінка;
  - в) професійне самовизначення;
  - г) рефлексія.
2. Основною суперечністю підліткового віку є:
  - а) суперечність між тим, якою дитина могла б бути і тим, якою вона є;
  - б) розбіжність у динаміці статевого, загальноорганічного і соціального дозрівання;
  - в) суперечність у спілкуванні підлітка з дорослими;
  - г) суперечність між індивідуальністю і групою.
3. Оберіть позицію, властиву для Стенлі Холла, Зигмунда Фрейда у визначенні сутності кризи підліткового віку:
  - а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
  - б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
  - в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
  - г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.
4. Оберіть позицію, властиву для Л.С.Виготського у визначенні сутності кризи підліткового віку:
  - а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
  - б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
  - в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
  - г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.
5. Оберіть позицію, властиву для Маргарет Мід та Рут Бенедикт у визначенні сутності кризи підліткового віку:
  - а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
  - б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
  - в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
  - г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.

6. Оберіть позицію, властиву для І.С.Булах, Т.В.Драгунової, Д.Б.Ельконіна у визначенні сутності кризи підліткового віку:

- а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
- б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
- в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
- г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.

7. У підлітковому віці домінує увага:

- а) довільна;
- б) мимовільна;
- в) післядовільна;
- г) чуттєва.

8. Термін "акселерація" означає:

- а) процес прискореного росту дітей;
- б) процес прискореного психічного розвитку дітей;
- в) процес прискореного соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей;
- г) процес уповільненого психічного розвитку дітей.

9. Провідним видом діяльності підліткового віку є:

- а) спілкування з ровесниками;
- б) спілкування з дорослими;
- в) інтимно-особистісне спілкування;
- г) навчальна діяльність.

10. Підліток починає усвідомлювати себе:

- а) як діяча;
- б) як особистість;
- в) як індивідуальність;
- г) як члена своєї родини.

6. Оберіть позицію, властиву для І.С.Булах, Т.В.Драгунової, Д.Б.Ельконіна у визначенні сутності кризи підліткового віку:

- а) є наслідком неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування;
- б) є біологічно зумовленою і неминучою, виявляється обов'язково в усіх підлітків;
- в) не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов;
- г) не є обов'язковою, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими.

7. У підлітковому віці домінує увага:

- а) довільна;
- б) мимовільна;
- в) післядовільна;
- г) чуттєва.

8. Термін "акселерація" означає:

- а) процес прискореного росту дітей;
- б) процес прискореного психічного розвитку дітей;
- в) процес прискореного соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей;
- г) процес уповільненого психічного розвитку дітей.

9. Провідним видом діяльності підліткового віку є:

- а) спілкування з ровесниками;
- б) спілкування з дорослими;
- в) інтимно-особистісне спілкування;
- г) навчальна діяльність.

10. Підліток починає усвідомлювати себе:

- а) як діяча;
- б) як особистість;
- в) як індивідуальність;
- г) як члена своєї родини.

ТЕМА 28. ПСИХОЛОГІЯ РАННЬОЇ ЮНОСТІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Загальна характеристика раннього юнацького віку;
- Система спілкування і взаємин у старшокласників;
- Розвиток пізнавальних процесів старшокласника;
- Емоційно-вольова сфера у ранній юності;
- Розвиток самосвідомості старшокласника.

ТЕМА 28. ПСИХОЛОГІЯ РАННЬОЇ ЮНОСТІ

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Обговорення теоретичного матеріалу.

- Загальна характеристика раннього юнацького віку;
- Система спілкування і взаємин у старшокласників;
- Розвиток пізнавальних процесів старшокласника;
- Емоційно-вольова сфера у ранній юності;
- Розвиток самосвідомості старшокласника.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долінська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 386-400.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 194-216.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Засади впровадження здорового способу життя української молоді / [Г.О.Балл, Н.А.Бастун, О.В.Завгородня та ін.] // Практична психологія і соціальна робота. – 2010. – № 12 (141). – С. 70–71).

III. Практична робота „Контент-аналіз творів старшокласників на тему: «Як я розумію дружбу»; «Порівняння вікових особливостей дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота (частина перша) „Контент-аналіз творів старшокласників на тему: «Як я розумію дружбу».

Обладнання: твори старшокласників на тему «Як я розумію дружбу».

Хід роботи:

1. Розробити критерії та схему контент-аналізу творів старшокласників на тему: «Як я розумію дружбу».

2. Групове обговорення і ухвалення критеріїв та схеми контент-аналізу творів.

Наприклад, схема може передбачати такі пункти:

- для чого існує дружба;
- які якості друга називають старшокласники;
- які прояви наводять як приклад справжньої дружби;
- яким є зміст спілкування між друзями;
- яким є емоційне забарвлення дружби;
- яку кількість друзів називають;
- чи називають імена своїх друзів;
- роль комп'ютерних засобів у підтриманні дружби;
- розуміння дружби як однонаправленого явища (як ставлення лише до себе), чи двоспрямованого явища (як свого ставлення до друга);

Література

1. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібн. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долінська, З.В.Огороднійчук та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2012. – С. 99-115.
2. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. Навч. посіб. – Кіровоград, поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛДТ”, 2010.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 386-400.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навч. посіб. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – С. 194-216.
5. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – С.

II. Контроль самостійної роботи (конспект: Засади впровадження здорового способу життя української молоді / [Г.О.Балл, Н.А.Бастун, О.В.Завгородня та ін.] // Практична психологія і соціальна робота. – 2010. – № 12 (141). – С. 70–71).

III. Практична робота „Контент-аналіз творів старшокласників на тему: «Як я розумію дружбу»; «Порівняння вікових особливостей дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах».

IV. Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями.

V. Програмований контроль знань.

VI. Підсумок.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТТЯ

Практична робота (частина перша) „Контент-аналіз творів старшокласників на тему: «Як я розумію дружбу».

Обладнання: твори старшокласників на тему «Як я розумію дружбу».

Хід роботи:

1. Розробити критерії та схему контент-аналізу творів старшокласників на тему: «Як я розумію дружбу».

2. Групове обговорення і ухвалення критеріїв та схеми контент-аналізу творів.

Наприклад, схема може передбачати такі пункти:

- для чого існує дружба;
- які якості друга називають старшокласники;
- які прояви наводять як приклад справжньої дружби;
- яким є зміст спілкування між друзями;
- яким є емоційне забарвлення дружби;
- яку кількість друзів називають;
- чи називають імена своїх друзів;
- роль комп'ютерних засобів у підтриманні дружби;
- розуміння дружби як однонаправленого явища (як ставлення лише до себе), чи двоспрямованого явища (як свого ставлення до друга);

- чи характеризує автор твору себе як друга;
- які вікові особливості розуміння дружби віддзеркалює твір.

3. Висновок про вікові особливості розуміння дружби старшокласниками, роль дружби у розвитку особистості в період ранньої юності.

Практична робота (частина друга) «Порівняння вікових особливостей дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах».

Обладнання: набір з 20 карток, на кожній з яких містяться певні особливості психічного розвитку дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах. Кількість наборів дорівнює половині кількості студентів у академічній групі. На картках подано по 10 вказівок на психічні особливості кожного з вікових періодів, що дає змогу визначити у відсотках якість виконання завдання.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють пари, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано особливості психічного розвитку дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах. Кожен студент у парі повинен зібрати картки, що містять властивості психічного розвитку дітей лише одного вікового періоду (або підліткового, або раннього юнацького).
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік особливостей психічного розвитку дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах, поданих на картках

1. Завершується підготовка до самостійного життя.
2. Нерідко трапляються випадки пустування і бешкетування.
3. Різко зростає інтерес до теоретичних знань.
4. Посилюється бажання завоювати авторитет і визнання товаришів.
5. Визначаються ціннісні орієнтації.
6. Спостерігається значне зростання соціальної активності.
7. Формуються мотиви обов'язку.
8. Починається процес статевого дозрівання.
9. Різко зростає громадська активність.
10. Характерною рисою є безпосередність і комунікабельність.
11. Вік інтенсивного формування світогляду.
12. Інтенсивно розвивається самосвідомість.
13. Помітного розвитку досягає почуття дружби.
14. Інтенсивно формуються окремі риси характеру.
15. Завершується вибір професії.
16. Посилюється ріст і збільшується маса тіла.
17. Утверджується громадянська зрілість особистості.
18. Зміцнюється прагнення до самовиховання.
19. Закінчується процес статевого дозрівання.
20. Розширюється коло активних інтересів.

- чи характеризує автор твору себе як друга;
- які вікові особливості розуміння дружби віддзеркалює твір.

3. Висновок про вікові особливості розуміння дружби старшокласниками, роль дружби у розвитку особистості в період ранньої юності.

Практична робота (частина друга) «Порівняння вікових особливостей дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах».

Обладнання: набір з 20 карток, на кожній з яких містяться певні особливості психічного розвитку дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах. Кількість наборів дорівнює половині кількості студентів у академічній групі. На картках подано по 10 вказівок на психічні особливості кожного з вікових періодів, що дає змогу визначити у відсотках якість виконання завдання.

Хід роботи:

1. Студенти утворюють пари, кожна з яких отримує набір карток.
2. Виконання завдання проводиться за інструкцією: „На картках у безсистемному порядку подано особливості психічного розвитку дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах. Кожен студент у парі повинен зібрати картки, що містять властивості психічного розвитку дітей лише одного вікового періоду (або підліткового, або раннього юнацького).
3. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Перелік особливостей психічного розвитку дітей у підлітковому і ранньому юнацькому періодах, поданих на картках

1. Завершується підготовка до самостійного життя.
2. Нерідко трапляються випадки пустування і бешкетування.
3. Різко зростає інтерес до теоретичних знань.
4. Посилюється бажання завоювати авторитет і визнання товаришів.
5. Визначаються ціннісні орієнтації.
6. Спостерігається значне зростання соціальної активності.
7. Формуються мотиви обов'язку.
8. Починається процес статевого дозрівання.
9. Різко зростає громадська активність.
10. Характерною рисою є безпосередність і комунікабельність.
11. Вік інтенсивного формування світогляду.
12. Інтенсивно розвивається самосвідомість.
13. Помітного розвитку досягає почуття дружби.
14. Інтенсивно формуються окремі риси характеру.
15. Завершується вибір професії.
16. Посилюється ріст і збільшується маса тіла.
17. Утверджується громадянська зрілість особистості.
18. Зміцнюється прагнення до самовиховання.
19. Закінчується процес статевого дозрівання.
20. Розширюється коло активних інтересів.

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Сучасним юнакам аж ніяк не притаманна дитяча наївність, підлітковий негативізм. Нинішньому поколінню молодих людей, незважаючи на те, що за своїми поглядами і поведінкою вони мало відрізняються від юнаків і дівчат, що жили багато століть тому, притаманний більш раціональний та прагматичний погляд на життя, більша незалежність і самостійність.

- а) Що змушує сучасну молодь бути прагматиками, рано робити самостійний вибір, займати певні життєві позиції?*
- б) Як повинен ставитися педагог до відкритих, сміливих (хоч і не завжди правильних) поглядів юнаків на питання релігії, бізнесу, сексу, поведінки вчителів і батьків, їх критики тощо?*

2. Хоч перехід від підліткового до раннього юнацького віку відбувається з такими психологічними симптомами, які вказують на значні індивідуальні відмінності, тим не менш спостерігається ряд загальних тенденцій.

- а) Назвіть основні характеристики юнацького віку, порівнюючи дані з характеристиками підлітків.*
- б) Як слід враховувати дані зміни у навчально-виховній роботі зі старшокласниками?*

3. Зі щоденника старшокласниці:

«Так, все-таки головне, що прийшло з віком, бажання сперечатися. Але це не жовчна злобливість, це інше, хороше, якщо хочете знати, дзвінке і життєрадісне почуття – сперечатися. Адже я пізнаю світ. Це бажання до всього дійти самій. Мені хочеться сперечатися не тільки з людьми, але і з книгою природи. Геть байдужість! Суперечка краще!».

- а) У чому якісна сутність пізнавальної діяльності юнаків (змістовна і мотиваційна сторони пізнавальної діяльності)?*
- б) Які проблеми готові обговорювати старшокласники?*
- в) У чому проявляється емоційність мислення юнаків?*
- г) Як навчити старшокласників вести дискусію в навчальній діяльності і в позаурочний час?*

4. Центральним новоутворенням ранньої юності стає самовизначення не лише особистісне, але й професійне. У минулому сторіччі при виборі професії старшокласники, передусім, орієнтувалися на престижність професії (соціальну значущість), її вимоги до особистості, принципи й норми взаємовідносин, характерні для даного професійного кола.

- а) Який найважливіший фактор вибору професії характерний для сучасної молоді?*
  - б) Яка роль педагога у вихованні професійної спрямованості старшокласників?*
- (За: Вікова і педагогічна психологія. Практикум. - Черкаси. - 2003. - с.33-34).

Індивідуальна робота над запитаннями і психологічними завданнями

1. Сучасним юнакам аж ніяк не притаманна дитяча наївність, підлітковий негативізм. Нинішньому поколінню молодих людей, незважаючи на те, що за своїми поглядами і поведінкою вони мало відрізняються від юнаків і дівчат, що жили багато століть тому, притаманний більш раціональний та прагматичний погляд на життя, більша незалежність і самостійність.

- а) Що змушує сучасну молодь бути прагматиками, рано робити самостійний вибір, займати певні життєві позиції?*
- б) Як повинен ставитися педагог до відкритих, сміливих (хоч і не завжди правильних) поглядів юнаків на питання релігії, бізнесу, сексу, поведінки вчителів і батьків, їх критики тощо?*

2. Хоч перехід від підліткового до раннього юнацького віку відбувається з такими психологічними симптомами, які вказують на значні індивідуальні відмінності, тим не менш спостерігається ряд загальних тенденцій.

- а) Назвіть основні характеристики юнацького віку, порівнюючи дані з характеристиками підлітків.*
- б) Як слід враховувати дані зміни у навчально-виховній роботі зі старшокласниками?*

3. Зі щоденника старшокласниці:

«Так, все-таки головне, що прийшло з віком, бажання сперечатися. Але це не жовчна злобливість, це інше, хороше, якщо хочете знати, дзвінке і життєрадісне почуття – сперечатися. Адже я пізнаю світ. Це бажання до всього дійти самій. Мені хочеться сперечатися не тільки з людьми, але і з книгою природи. Геть байдужість! Суперечка краще!».

- а) У чому якісна сутність пізнавальної діяльності юнаків (змістовна і мотиваційна сторони пізнавальної діяльності)?*
- б) Які проблеми готові обговорювати старшокласники?*
- в) У чому проявляється емоційність мислення юнаків?*
- г) Як навчити старшокласників вести дискусію в навчальній діяльності і в позаурочний час?*

4. Центральним новоутворенням ранньої юності стає самовизначення не лише особистісне, але й професійне. У минулому сторіччі при виборі професії старшокласники, передусім, орієнтувалися на престижність професії (соціальну значущість), її вимоги до особистості, принципи й норми взаємовідносин, характерні для даного професійного кола.

- а) Який найважливіший фактор вибору професії характерний для сучасної молоді?*
  - б) Яка роль педагога у вихованні професійної спрямованості старшокласників?*
- (За: Вікова і педагогічна психологія. Практикум. - Черкаси. - 2003. - с.33-34).

Програмований контроль знань

- Для сучасних юнаків притаманне:
  - уповільнення біологічного дозрівання і прискорення соціального дозрівання;
  - прискорення біологічного і соціального дозрівання з випередженням біологічного;
  - прискорення біологічного дозрівання і уповільнення соціального дозрівання з випередженням біологічного;
  - уповільнення соціального і біологічного дозрівання.
- Соціальна ситуація розвитку особистості у ранній юності зумовлюється:
  - підготовкою старшокласника до вибору професії;
  - підготовкою старшокласника до вступу в самостійне життя;
  - підготовкою старшокласника до сімейного життя;
  - підготовкою старшокласника до трудової діяльності.
- Центральним новоутворенням особистості у ранній юності є:
  - готовність до життєвого самовизначення;
  - готовність до сімейного життя;
  - готовність до вибору професії;
  - готовність дитини до трудової діяльності.
- Головне новоутворення психіки старшокласника:
  - довільність;
  - самооцінка;
  - світогляд;
  - інтелект.
- Провідне прагнення старшокласників у взаєминах з батьками:
  - до партнерства;
  - до рівності й автономії;
  - до автономії;
  - до поваги.
- Розумовий розвиток людини в період ранньої юності:
  - прискорюється у темпах і ускладнюється;
  - залишається, як і у підлітковому віці;
  - уповільнюється за темпами, значно ускладнюється;
  - прискорюється у темпах, але не ускладнюється.
- Пізнавальні процеси старшокласників набувають:
  - особистісної спрямованості, стійкої довільності, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості;
  - стійкої довільності, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості;
  - організованості, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості;
  - регульованості, інтелектуальної складності, диференційованості та

Програмований контроль знань

- Для сучасних юнаків притаманне:
  - уповільнення біологічного дозрівання і прискорення соціального дозрівання;
  - прискорення біологічного і соціального дозрівання з випередженням біологічного;
  - прискорення біологічного дозрівання і уповільнення соціального дозрівання з випередженням біологічного;
  - уповільнення соціального і біологічного дозрівання.
- Соціальна ситуація розвитку особистості у ранній юності зумовлюється:
  - підготовкою старшокласника до вибору професії;
  - підготовкою старшокласника до вступу в самостійне життя;
  - підготовкою старшокласника до сімейного життя;
  - підготовкою старшокласника до трудової діяльності.
- Центральним новоутворенням особистості у ранній юності є:
  - готовність до життєвого самовизначення;
  - готовність до сімейного життя;
  - готовність до вибору професії;
  - готовність дитини до трудової діяльності.
- Головне новоутворення психіки старшокласника:
  - довільність;
  - самооцінка;
  - світогляд;
  - інтелект.
- Провідне прагнення старшокласників у взаєминах з батьками:
  - до партнерства;
  - до рівності й автономії;
  - до автономії;
  - до поваги.
- Розумовий розвиток людини в період ранньої юності:
  - прискорюється у темпах і ускладнюється;
  - залишається, як і у підлітковому віці;
  - уповільнюється за темпами, значно ускладнюється;
  - прискорюється у темпах, але не ускладнюється.
- Пізнавальні процеси старшокласників набувають:
  - особистісної спрямованості, стійкої довільності, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості;
  - стійкої довільності, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості;
  - організованості, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості;
  - регульованості, інтелектуальної складності, диференційованості та

інтегрованості.

8. Старшокласникам складно спрямовувати свою пізнавальну активність на навчальний матеріал через:

- а) вони не можуть відірватись від мобільних телефонів;
- б) вони погано сплять;
- в) вони надто втомлені великою кількістю занять;
- г) вони надто заглиблені у свої особистісні проблеми.

9. Самоосвіта дозволяє старшокласнику:

- а) досягати результатів нижчого рівня, ніж в умовах навчання;
- б) досягати результатів вищого рівня, ніж в умовах навчання;
- в) досягати результатів того ж рівня, що й в умовах навчання.

10. Самосвідомість старшокласника відзначається:

- а) егоцентризмом, що відіграє негативну роль у його розвитку;
- б) егоцентризмом, що відіграє позитивну роль у його розвитку;
- в) завищеною самооцінкою, що відіграє позитивну роль у його розвитку;
- г) завищеною самооцінкою, що відіграє негативну роль у його розвитку.

інтегрованості.

8. Старшокласникам складно спрямовувати свою пізнавальну активність на навчальний матеріал через:

- а) вони не можуть відірватись від мобільних телефонів;
- б) вони погано сплять;
- в) вони надто втомлені великою кількістю занять;
- г) вони надто заглиблені у свої особистісні проблеми.

9. Самоосвіта дозволяє старшокласнику:

- а) досягати результатів нижчого рівня, ніж в умовах навчання;
- б) досягати результатів вищого рівня, ніж в умовах навчання;
- в) досягати результатів того ж рівня, що й в умовах навчання.

10. Самосвідомість старшокласника відзначається:

- а) егоцентризмом, що відіграє негативну роль у його розвитку;
- б) егоцентризмом, що відіграє позитивну роль у його розвитку;
- в) завищеною самооцінкою, що відіграє позитивну роль у його розвитку;
- г) завищеною самооцінкою, що відіграє негативну роль у його розвитку.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

Основні етапи історичного становлення дитячої психології

1. Костюк Г.С. З історії поглядів на психіку і психічний розвиток. – В кн.: Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 476-584.
2. Махній М.М., Скок М.А. Історія психологічної думки: Навч. посібник. [Електронний ресурс]. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – Режим доступу: <http://makhnii-history.blogspot.com/>
3. Приходько Ю.О. Дитяча психологія: Нариси становлення та розвитку. – К.: Міленіум, 2003. – 192 с.
4. Роменець В.А. Історія психології епохи Просвітництва: Навч. пос. – К.: Вища школа, 1993. – 568 с.
5. Роменець В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – 916 с.

Розвиток вольової регуляції особистості

1. Варій М.Й. Психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / М.Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
2. Главацька О.Л. Основи самовиховання особистості: навч.-метод. посіб./ О.Л. Главацька. – К.: КОНДОР, 2008. – 228 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк ; під ред. Л.М. Проколієнко [упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура]. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
4. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посібник / С.Д. Максименко. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.

Роль гри у процесі соціалізації дитини

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Богущ А.М., Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник. — К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. — 251 с.
3. Марінушкіна О. Є. Корекційні програми на допомогу практичному психологу ДНЗ / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. – Х.: Основа, 2008. – 204 с.
4. Моляко В. А. Психология творческой деятельности / В. О. Моляко. – М. : Высшая школа. – 2007. – 431с.
5. Музыка О. Л. Развитие творческой направленности личности в дошкольном возрасте / О. Л. Музыка, Н. Ф. Портницька // Обдарована дитина. – 2007. – № 7. – С. 50–55.
6. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

Основні етапи історичного становлення дитячої психології

1. Костюк Г.С. З історії поглядів на психіку і психічний розвиток. – В кн.: Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 476-584.
2. Махній М.М., Скок М.А. Історія психологічної думки: Навч. посібник. [Електронний ресурс]. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – Режим доступу: <http://makhnii-history.blogspot.com/>
3. Приходько Ю.О. Дитяча психологія: Нариси становлення та розвитку. – К.: Міленіум, 2003. – 192 с.
4. Роменець В.А. Історія психології епохи Просвітництва: Навч. пос. – К.: Вища школа, 1993. – 568 с.
5. Роменець В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – 916 с.

Розвиток вольової регуляції особистості

1. Варій М.Й. Психологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / М.Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
2. Главацька О.Л. Основи самовиховання особистості: навч.-метод. посіб./ О.Л. Главацька. – К.: КОНДОР, 2008. – 228 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк ; під ред. Л.М. Проколієнко [упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура]. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
4. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посібник / С.Д. Максименко. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.

Роль гри у процесі соціалізації дитини

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Богущ А.М., Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник. — К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. — 251 с.
3. Марінушкіна О. Є. Корекційні програми на допомогу практичному психологу ДНЗ / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. – Х.: Основа, 2008. – 204 с.
4. Моляко В. А. Психология творческой деятельности / В. О. Моляко. – М. : Высшая школа. – 2007. – 431с.
5. Музыка О. Л. Развитие творческой направленности личности в дошкольном возрасте / О. Л. Музыка, Н. Ф. Портницька // Обдарована дитина. – 2007. – № 7. – С. 50–55.
6. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко. – Навчально-методичний посібник / Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.

7. Піроженко Т. О. Зберегти та розвинути творчу активність дитини / Т. О. Піроженко; за наук. ред. Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, Ю. С. Манилюк. // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2010. – № 5. – С. 4–9.

8. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології [Текст] : монографія / Г.В. Беленька [та ін.] ; ред. І.І.Загарницька ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Інститут розвитку дитини. – К. : НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2009. – 272 с.

9. Шуть М. Школа ігровостерності / М. Шуть. – К. : Шкільний світ. Видавець Л. Галіцина, 2006. – 128 с.

Емоційний розвиток та корекція його порушень у дитини дошкільного віку

1. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.

2. Бреслав Г.М. Психологія емоцій / Г.М. Бреслав. — М.: Смысл, 2004. — 544 с.

3. Карелина И.О. Эмоциональное развитие детей. – Ярославль: Академия развития, 2006. – 144 с.

4. Котырло В.К. Воспитание гуманных чувств у детей / В.К. Котырло [Под ред. Проколиенко Л.Н.]. – К. : Рад. шк., 1987. – 174 с.

5. Кулачківська С. Новий погляд на стару проблему. Гуманістичний підхід до розвитку дітей / С. Кулачківська // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С. 17–15.

6. Мельничук І.В. Особливості емоційного розвитку дітей різного віку та статі / І.В.Мельничук // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб.наук.пр. — 2002. — № 11-12. — С. 149-154.

7. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі / Ю.О. Приходько. – К. : Рад. шк., 1987. – 124 с.

8. Складенко О.М. Психологічні особливості дитячих страхів у контексті психокорекційної діяльності шкільного психолога / О.М. Складенко // Психологія: зб. наукових праць. — К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. — Вип. 20. — С. 133-141.

9. Сухомлинський В.О. Естетичне виховання і культура почуттів. — К. : Радянська школа, 1976. – Вибр. тв. в 5 т. – Т.1. – 496 с.

Поняття про інтелект, його розвиток і діагностика

1. Арагон О. Розвитку мислительної активності сприяє психолог // Рідна школа. – 1997. – №6. – С. 37-39.

2. Комінко С.Б. Кращі методики психодіагностики: Навч. посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 406 с.

3. Максименко С.Д. Основи загальної психології.– К.: “Перспектива”, 2008. – 255 с.

7. Піроженко Т. О. Зберегти та розвинути творчу активність дитини / Т. О. Піроженко; за наук. ред. Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, Ю. С. Манилюк. // Вихователь-методист дошк. закладу. – 2010. – № 5. – С. 4–9.

8. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології [Текст] : монографія / Г.В. Беленька [та ін.] ; ред. І.І.Загарницька ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Інститут розвитку дитини. – К. : НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2009. – 272 с.

9. Шуть М. Школа ігровостерності / М. Шуть. – К. : Шкільний світ. Видавець Л. Галіцина, 2006. – 128 с.

Емоційний розвиток та корекція його порушень у дитини дошкільного віку

1. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.

2. Бреслав Г.М. Психологія емоцій / Г.М. Бреслав. — М.: Смысл, 2004. — 544 с.

3. Карелина И.О. Эмоциональное развитие детей. – Ярославль: Академия развития, 2006. – 144 с.

4. Котырло В.К. Воспитание гуманных чувств у детей / В.К. Котырло [Под ред. Проколиенко Л.Н.]. – К. : Рад. шк., 1987. – 174 с.

5. Кулачківська С. Новий погляд на стару проблему. Гуманістичний підхід до розвитку дітей / С. Кулачківська // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С. 17–15.

6. Мельничук І.В. Особливості емоційного розвитку дітей різного віку та статі / І.В.Мельничук // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб.наук.пр. — 2002. — № 11-12. — С. 149-154.

7. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі / Ю.О. Приходько. – К. : Рад. шк., 1987. – 124 с.

8. Складенко О.М. Психологічні особливості дитячих страхів у контексті психокорекційної діяльності шкільного психолога / О.М. Складенко // Психологія: зб. наукових праць. — К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. — Вип. 20. — С. 133-141.

9. Сухомлинський В.О. Естетичне виховання і культура почуттів. — К. : Радянська школа, 1976. – Вибр. тв. в 5 т. – Т.1. – 496 с.

Поняття про інтелект, його розвиток і діагностика

1. Арагон О. Розвитку мислительної активності сприяє психолог // Рідна школа. – 1997. – №6. – С. 37-39.

2. Комінко С.Б. Кращі методики психодіагностики: Навч. посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 406 с.

3. Максименко С.Д. Основи загальної психології.– К.: “Перспектива”, 2008. – 255 с.

4. Сергеєнкова О.П. та ін. Загальна психологія : навч. посібник / [Сергеєнкова О. П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
5. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб., М., Харьков, Минск: ПИТЕР, 2002. – 592 с.

Психологічні особливості розвитку інтелекту дитини

1. Бенеш Г. Психологія: довідник/ Гельмут Бенеш: [пер.з.нім] худож. Герман і Катаріна Зеельфельд, наук. ред. пер. В.О. Васютинський. – К.: Знання- Прес, 2007.– 510 с.
2. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. – К.: Вища школа, 2008. – 263 с.
3. Косма Т.В. Мислення учнів молодшого шкільного віку. – К.: Рад. Школа. 1968. – 206 с.
4. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей. – К.: Знання, 1963. – 80 с.
5. Максименко С.Д. Індивідуальні особливості мислення дитини. – К.: Знання, 1977. – 47 с.

Психологічні основи роботи вихователя ДНЗ з батьками дітей

1. Анненко В. Дитячий садок + батьки / В. Анненко // Дит. садок. – 2002. – №17. – С. 3–8.
2. Бессонова, Т. П. Особенности развития ребенка в неблагополучной семье / Т. П. Бессонова // Практик. психология та соц. робота. – 2002. – № 1. – С. 39–41.
3. Богуш А.М. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Богуш А. М., Варениця Л. О. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
4. Говорун Т.В. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.В. Говорун, В.П. Кравець, О.М. Кікінежді, О.Б. Кізь. – Т.: Навч. кн. – Богдан, 2004. – 143 с.
5. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / Автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семігіна Т.В., Шипіленко О.С. – К.: ЕКМО, 2008. – 160 с.
6. Луценко І.О. Дитина і дорослий. Вчимося спілкуватись : готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками / І. Луценко. — К. : Світич, 2008. — 204 с.
7. Максименко С. Д. Психічне здоров'я дітей / С. Д. Максименко // Психолог. – 2002. – № 1. – С. 2.
8. Михальчук Т. Сім'я в системі Монтессорі / Т. Михальчук // Освіта. – 1994. – № 46/49 (6 лип.). – С. 5.

Психологічна характеристика конфліктів дошкільників та способи їх подолання

1. Клепцова Е. Детская нетерпимость / Е. Клепцова // Дошкольное воспитание. – 2008. – № 7. – С. 78-81.

4. Сергеєнкова О.П. та ін. Загальна психологія : навч. посібник / [Сергеєнкова О. П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
5. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб., М., Харьков, Минск: ПИТЕР, 2002. – 592 с.

Психологічні особливості розвитку інтелекту дитини

1. Бенеш Г. Психологія: довідник/ Гельмут Бенеш: [пер.з.нім] худож. Герман і Катаріна Зеельфельд, наук. ред. пер. В.О. Васютинський. – К.: Знання- Прес, 2007.– 510 с.
2. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. – К.: Вища школа, 2008. – 263 с.
3. Косма Т.В. Мислення учнів молодшого шкільного віку. – К.: Рад. Школа. 1968. – 206 с.
4. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей. – К.: Знання, 1963. – 80 с.
5. Максименко С.Д. Індивідуальні особливості мислення дитини. – К.: Знання, 1977. – 47 с.

Психологічні основи роботи вихователя ДНЗ з батьками дітей

1. Анненко В. Дитячий садок + батьки / В. Анненко // Дит. садок. – 2002. – №17. – С. 3–8.
2. Бессонова, Т. П. Особенности развития ребенка в неблагополучной семье / Т. П. Бессонова // Практик. психология та соц. робота. – 2002. – № 1. – С. 39–41.
3. Богуш А.М. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Богуш А. М., Варениця Л. О. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
4. Говорун Т.В. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.В. Говорун, В.П. Кравець, О.М. Кікінежді, О.Б. Кізь. – Т.: Навч. кн. – Богдан, 2004. – 143 с.
5. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / Автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семігіна Т.В., Шипіленко О.С. – К.: ЕКМО, 2008. – 160 с.
6. Луценко І.О. Дитина і дорослий. Вчимося спілкуватись : готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками / І. Луценко. — К. : Світич, 2008. — 204 с.
7. Максименко С. Д. Психічне здоров'я дітей / С. Д. Максименко // Психолог. – 2002. – № 1. – С. 2.
8. Михальчук Т. Сім'я в системі Монтессорі / Т. Михальчук // Освіта. – 1994. – № 46/49 (6 лип.). – С. 5.

Психологічна характеристика конфліктів дошкільників та способи їх подолання

1. Клепцова Е. Детская нетерпимость / Е. Клепцова // Дошкольное воспитание. – 2008. – № 7. – С. 78-81.

2. Макарова Т.В. Толерантність и правова культура дошкільників : методическіе рекомендації / Т.В. Макарова, Г.Ф. Ларионова. – М. : Сфера, 2008. – 80 с.
3. Маралов В.Г. Педагогика ненасилія в практиці дитячого садка : методическе посібник / В.Г. Маралов. – М. : Сфера, 2009. – 128 с.
4. Смирнова Е.О. Межличностніе відносини дошкільників : діагностика, проблеми, корекція / Е.О. Смирнова, В.М. Холмогорова. – М. : ВЛАДОС, 2005. – 158 с.
5. Томчук С.М. Негативні психічні стани молодших школярів та їх корекція: навчально-методичний посібник / С.М. Томчук. – Вінниця: ВСЕІ Університету „Україна”, 2005. – 95с.
6. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика,1987 . – 142 с.

Розвиток спілкування і взаємодії між дітьми

1. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О.Л.Кононко. — К.: Світич, 2009. — 201 с.
2. Кузьменко В.У. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості показники та шляхи розвитку / Віра Улянівна Кузьменко // Дошк. виховання. – 2001. – № 9 – С. 15–20.
3. Мовленнєвий етикет і розвиток комунікативних здібностей старших дошкільнят : інтегровані заняття / Упор. В.Л. Сухар. – Х. : Ранок, 2008. – 80 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти в ХХІ столітті / О. П. Корнілова // Мистецтво та освіта. – 2002. – №1. – С. 2–3.
5. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Т. О. Піроженко; за наук. ред. Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, Ю. С. Манилюк. – Т.: Мандрівець, 2010. – 152 с.
6. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика: Монографія / С.Я. Харченко. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 320 с.
7. Томчук С.М. Негативні психічні стани молодших школярів та їх корекція: навчально-методичний посібник / С.М. Томчук. – Вінниця: ВСЕІ Університету „Україна”, 2005. – 95с.
8. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика,1987 . – 142 с.

Діагностика психологічної готовності дитини до навчання у школі

1. Завтра в школу / Під заг. ред. В.К.Котырло. – К.: Рад. школа, 1977. – 128 с.
2. Кондратенко Т.Д., Котырло В.К., Ладывир С.А. Обучение старших дошкольников. – К.: Рад школа, 1986. – 152 с.
3. Котырло В.К. Початковий період у навчанні школярів. – К.: "Знання". – №7. – 1985. – 48 с.

2. Макарова Т.В. Толерантність и правова культура дошкільників : методическіе рекомендації / Т.В. Макарова, Г.Ф. Ларионова. – М. : Сфера, 2008. – 80 с.
3. Маралов В.Г. Педагогика ненасилія в практиці дитячого садка : методическе посібник / В.Г. Маралов. – М. : Сфера, 2009. – 128 с.
4. Смирнова Е.О. Межличностніе відносини дошкільників : діагностика, проблеми, корекція / Е.О. Смирнова, В.М. Холмогорова. – М. : ВЛАДОС, 2005. – 158 с.
5. Томчук С.М. Негативні психічні стани молодших школярів та їх корекція: навчально-методичний посібник / С.М. Томчук. – Вінниця: ВСЕІ Університету „Україна”, 2005. – 95с.
6. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика,1987 . – 142 с.

Розвиток спілкування і взаємодії між дітьми

1. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О.Л.Кононко. — К.: Світич, 2009. — 201 с.
2. Кузьменко В.У. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості показники та шляхи розвитку / Віра Улянівна Кузьменко // Дошк. виховання. – 2001. – № 9 – С. 15–20.
3. Мовленнєвий етикет і розвиток комунікативних здібностей старших дошкільнят : інтегровані заняття / Упор. В.Л. Сухар. – Х. : Ранок, 2008. – 80 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти в ХХІ столітті / О. П. Корнілова // Мистецтво та освіта. – 2002. – №1. – С. 2–3.
5. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Т. О. Піроженко; за наук. ред. Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, Ю. С. Манилюк. – Т.: Мандрівець, 2010. – 152 с.
6. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика: Монографія / С.Я. Харченко. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 320 с.
7. Томчук С.М. Негативні психічні стани молодших школярів та їх корекція: навчально-методичний посібник / С.М. Томчук. – Вінниця: ВСЕІ Університету „Україна”, 2005. – 95с.
8. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К.Котырло. – М.: Педагогика,1987 . – 142 с.

Діагностика психологічної готовності дитини до навчання у школі

1. Завтра в школу / Під заг. ред. В.К.Котырло. – К.: Рад. школа, 1977. – 128 с.
2. Кондратенко Т.Д., Котырло В.К., Ладывир С.А. Обучение старших дошкольников. – К.: Рад школа, 1986. – 152 с.
3. Котырло В.К. Початковий період у навчанні школярів. – К.: "Знання". – №7. – 1985. – 48 с.

4. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. – М.: Педагогика, 1991. – 152 с.
5. Максименко С.Д. Готовність дитини до навчання / С.Д.Максименко. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 112 с.

Роль сімейного виховання у розвитку особистості дитини

1. Алексеева М.І. Взаємодія батьків і дітей в сім'ї як виховний чинник / М.І.Алексеева // Розвиток ідей Г.С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях / За ред. ак. С.Д. Максименка. – К., 2000. – Вип. 20. – Ч. 1. – С. 24-30.
2. Капська А.Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: Посібник / А.Й.Капська, Н.С.Олексюк, С.М. Калаур, З.З.Фалинська. – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с.
3. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї. Книга 1. Навч.посібник (у 3 книгах) / З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмушевич. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
4. Кухаренко Л. К. Насильство в сім'ї – серйозна проблема сьогодення / Л. К. Кухаренко // Імідж сучас. педагога. – 2006. – № 9/10. – С. 93–94.
5. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви / В.А.Сухомлинский. – М. : Мол. гвардия, 1988. – 304 с.
6. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин : [монографія] / Т.М.Яблонська. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. – 444 с.

Психологічні особливості навчальної діяльності молодших школярів

1. Коробко С.Л. Робота психолога з молодшими школярами / С.Л. Коробко, О.І. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк ; під ред. Л.М. Проколієнко [упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура]. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
3. Котирло В.К. Початковий період у навчанні школярів / В.К. Котирло. – К.: Знання. – 1985. – №7. – 48 с.
4. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. / С. Д. Максименко. – К.: Форум. – Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 2002. – 319 с; Т.2: Моделювання психічних новоутворень: генетичний аспект. – 2002. – 355 с.
5. Осадько О. Молодший шкільний вік: адаптаційні, навчальні, поведінкові труднощі / О.Осадько // Основи практичної психології: підручник / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. – К.: Либідь, 2001. – С. 423-432.
6. Скрипченко О.В. Психолого-педагогічні основи навчання / О.В.Скрипченко, О.С.Падалка, Л.О.Скрипченко. – К.: Український Центр духовної культури, 2003. – 328 с.

4. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. – М.: Педагогика, 1991. – 152 с.
5. Максименко С.Д. Готовність дитини до навчання / С.Д.Максименко. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 112 с.

Роль сімейного виховання у розвитку особистості дитини

1. Алексеева М.І. Взаємодія батьків і дітей в сім'ї як виховний чинник / М.І.Алексеева // Розвиток ідей Г.С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях / За ред. ак. С.Д. Максименка. – К., 2000. – Вип. 20. – Ч. 1. – С. 24-30.
2. Капська А.Й. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: Посібник / А.Й.Капська, Н.С.Олексюк, С.М. Калаур, З.З.Фалинська. – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с.
3. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї. Книга 1. Навч.посібник (у 3 книгах) / З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмушевич. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
4. Кухаренко Л. К. Насильство в сім'ї – серйозна проблема сьогодення / Л. К. Кухаренко // Імідж сучас. педагога. – 2006. – № 9/10. – С. 93–94.
5. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви / В.А.Сухомлинский. – М. : Мол. гвардия, 1988. – 304 с.
6. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин : [монографія] / Т.М.Яблонська. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. – 444 с.

Психологічні особливості навчальної діяльності молодших школярів

1. Коробко С.Л. Робота психолога з молодшими школярами / С.Л. Коробко, О.І. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк ; під ред. Л.М. Проколієнко [упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура]. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
3. Котирло В.К. Початковий період у навчанні школярів / В.К. Котирло. – К.: Знання. – 1985. – №7. – 48 с.
4. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. / С. Д. Максименко. – К.: Форум. – Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 2002. – 319 с; Т.2: Моделювання психічних новоутворень: генетичний аспект. – 2002. – 355 с.
5. Осадько О. Молодший шкільний вік: адаптаційні, навчальні, поведінкові труднощі / О.Осадько // Основи практичної психології: підручник / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. – К.: Либідь, 2001. – С. 423-432.
6. Скрипченко О.В. Психолого-педагогічні основи навчання / О.В.Скрипченко, О.С.Падалка, Л.О.Скрипченко. – К.: Український Центр духовної культури, 2003. – 328 с.

Психологічні особливості розвитку обдарованої дитини

1. Довгань Н. О. Обдарованість дошкільників як предмет психологічного дослідження / Н. О. Довгань // Педагогічна освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / Редкол. : В. О. Огнев юк, І.Д.Бех, Л.Л.Хоружа – К.: Університет, 2008. – №9. – С.114-120
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин 3-е изд. — СПб. : Питер, 2007. — 368 с.
3. Жизнь знаменитых детей. – К.: Богдана, ЛТД, 1993. – 256 с.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.;
5. Палій А.. Диференціальна психологія : навч. посіб. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.

Поняття про характер особистості та особливості його розвитку у дитини

1. Ветров І. Модель особистості ХХІ століття // Директор школи, 2001.- №14 (158). – с.6, 11-12.
2. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С. 316-328.
3. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
4. Лучинин А.С. Психогенетика. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 158 с.
5. Максименко С.Д. Психологія особистості : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В.]; за ред. С.Д. Максименка. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
6. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. – К.:Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
7. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія : навч. посіб. для студ. вузів. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 235 с.

Психологічні особливості мовленнєвого розвитку дітей

1. Богущ А.М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах / А.М. Богущ, Н. Гавриш, Т. Котик. – К. : Слово, 2006. – 302 с.
2. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят : навч.-метод. посіб. / Н. Гавриш. К. : Шкільний світ, 2006. – 119 с.
3. Дуткевич Т.В. Особливості розвитку мовлення у дитини дошкільного віку // Педагогічна освіта: теорія і практика : збірник наукових праць – Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 7. – С.306-310.
4. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Калмикова. – К. : НМЦВО, 2003. – 299 с.
5. Мовленнєвий етикет і розвиток комунікативних здібностей старших дошкільнят : інтегровані заняття / Упор. В.Л. Сухар. – Х. : Ранок, 2008. – 80 с.

Психологічні особливості розвитку обдарованої дитини

1. Довгань Н. О. Обдарованість дошкільників як предмет психологічного дослідження / Н. О. Довгань // Педагогічна освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / Редкол. : В. О. Огнев юк, І.Д.Бех, Л.Л.Хоружа – К.: Університет, 2008. – №9. – С.114-120
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин 3-е изд. — СПб. : Питер, 2007. — 368 с.
3. Жизнь знаменитых детей. – К.: Богдана, ЛТД, 1993. – 256 с.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.;
5. Палій А.. Диференціальна психологія : навч. посіб. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.

Поняття про характер особистості та особливості його розвитку у дитини

1. Ветров І. Модель особистості ХХІ століття // Директор школи, 2001.- №14 (158). – с.6, 11-12.
2. Загальна психологія: Підручник // О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С. 316-328.
3. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
4. Лучинин А.С. Психогенетика. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 158 с.
5. Максименко С.Д. Психологія особистості : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В.]; за ред. С.Д. Максименка. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
6. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. – К.:Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
7. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія : навч. посіб. для студ. вузів. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 235 с.

Психологічні особливості мовленнєвого розвитку дітей

1. Богущ А.М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах / А.М. Богущ, Н. Гавриш, Т. Котик. – К. : Слово, 2006. – 302 с.
2. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят : навч.-метод. посіб. / Н. Гавриш. К. : Шкільний світ, 2006. – 119 с.
3. Дуткевич Т.В. Особливості розвитку мовлення у дитини дошкільного віку // Педагогічна освіта: теорія і практика : збірник наукових праць – Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 7. – С.306-310.
4. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Калмикова. – К. : НМЦВО, 2003. – 299 с.
5. Мовленнєвий етикет і розвиток комунікативних здібностей старших дошкільнят : інтегровані заняття / Упор. В.Л. Сухар. – Х. : Ранок, 2008. – 80 с.

6. Ніколайчук Г.І. Підвищення ефективності мовленнєвого розвитку дошкільників / Г.І. Ніколайчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закл. освіти : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2004. – Вип. 29. – С. 51–53.
7. Розвиток мовленнєвих навичок у дітей старшого дошкільного віку : Методичний посібник для вихователів. / Упор. Лапшина І.М., Литовченко В.М. – К. : Кобза, 2002. – 142 с.
8. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам [навч.-метод. посіб.] / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. – К. : Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

Психологічні причини агресивної поведінки у підлітковому віці

1. Білоус Т. Запобігання та обмеження проявів агресивної поведінки молодших підлітків // Психолог. – 2008. – №30-32. – С. 30-31.
2. Киричук Г. О. Асоціальна поведінка підлітків // Психологічна газета. – 2005. – №7. – С. 16-17.
3. Прищепя Т. Агресивна дитина. // Психолог. – 2008. – №10. – С. 18-19.
4. Решетіло С.В. Вплив агресивності на самопочуття та налагодження стосунків з оточуючими // Шкільному психологу. Все для роботи. – 2009. – №7. – С. 19-22
5. Рогозинська О. Агресивна поведінка дітей // Психолог. – 2006. – №19. – С. 15-17.
6. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
7. Туріщева Л. В. Настільна книга шкільного психолога: Навч. мет. посіб. для вчителя. – Харків: Основа, 2008. – 256 с.
8. Шинкарук-Корзук Л. Чинники агресивності дітей // Психолог. – 2009. – №41. – С. 20-22.
9. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція // Психолог. – 2009. – №35. – С. 18-20.

6. Ніколайчук Г.І. Підвищення ефективності мовленнєвого розвитку дошкільників / Г.І. Ніколайчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закл. освіти : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2004. – Вип. 29. – С. 51–53.
7. Розвиток мовленнєвих навичок у дітей старшого дошкільного віку : Методичний посібник для вихователів. / Упор. Лапшина І.М., Литовченко В.М. – К. : Кобза, 2002. – 142 с.
8. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам [навч.-метод. посіб.] / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. – К. : Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

Психологічні причини агресивної поведінки у підлітковому віці

1. Білоус Т. Запобігання та обмеження проявів агресивної поведінки молодших підлітків // Психолог. – 2008. – №30-32. – С. 30-31.
2. Киричук Г. О. Асоціальна поведінка підлітків // Психологічна газета. – 2005. – №7. – С. 16-17.
3. Прищепя Т. Агресивна дитина. // Психолог. – 2008. – №10. – С. 18-19.
4. Решетіло С.В. Вплив агресивності на самопочуття та налагодження стосунків з оточуючими // Шкільному психологу. Все для роботи. – 2009. – №7. – С. 19-22
5. Рогозинська О. Агресивна поведінка дітей // Психолог. – 2006. – №19. – С. 15-17.
6. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
7. Туріщева Л. В. Настільна книга шкільного психолога: Навч. мет. посіб. для вчителя. – Харків: Основа, 2008. – 256 с.
8. Шинкарук-Корзук Л. Чинники агресивності дітей // Психолог. – 2009. – №41. – С. 20-22.
9. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція // Психолог. – 2009. – №35. – С. 18-20.

ЕТАЛОННІ ВІДПОВІДІ, КЛЮЧІ

Ключі до практичних робіт

Тема 3

Г.Сковорода

1. навчався у Києво-Могилянській Академії;
2. дійсність поділена на макрокосм (зовнішній світ), мікрокосм (внутрішній світ) та світ символів (Біблія, література);
3. щаслива доля людини й суспільства загалом можлива лише у випадку, коли зовнішні умови, відповідатимуть вродженим схильностям людини;
4. у вихованні слід спиратися на вроджені задатки людини, розвивати їх у вправах;
5. «Буде хто чого хочет научиться, к сему подобает ему родиться»;
6. «Он (*отец*) родил мне крила, а я сам научился летать»;
7. внутрішній світ володіє значною силою, впливає на зовнішній, через самопізнання можна змінити дійсність, олюднити її.

С.Ф.Русова

1. кожна дитина є продукт біологічної та історичної еволюції;
2. джерела розвитку особистості – спадщина та оточення, з якого дитина бере те, „до чого прагне її індивідуальність”;
3. розвиток індивіду скорочено повторює розвиток роду;
4. кожна людина народжується неповторною та унікальною, але всіх людей єднає їхня спільна спадщина;
5. вплив спадщини на процес особистісного розвитку – переважно вроджений;
6. оточення, яке впливає на розвиток дитини, включає фізичний та соціальний типи;
7. соціальні фактори впливають через свідомість дитини, а фізичні — несвідомі й тому є сильнішими;
8. механізмом прилучення дитини до соціального досвіду виступає наслідування.

Л.С.Виготський

1. розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні;
2. вищі психічні функції не представлені в матеріальній структурі організму, а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства;
3. процес культурного розвитку – це зміна основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин;
4. вищі психічні функції виникають у процесі навчання і виховання в людському суспільстві й відсутні в тваринному світі;
5. розвиток людини відбувається в процесі засвоєння засобів діяльності (зовнішніх і внутрішніх) шляхом навчання;

ЕТАЛОННІ ВІДПОВІДІ, КЛЮЧІ

Ключі до практичних робіт

Тема 3

Г.Сковорода

1. навчався у Києво-Могилянській Академії;
2. дійсність поділена на макрокосм (зовнішній світ), мікрокосм (внутрішній світ) та світ символів (Біблія, література);
3. щаслива доля людини й суспільства загалом можлива лише у випадку, коли зовнішні умови, відповідатимуть вродженим схильностям людини;
4. у вихованні слід спиратися на вроджені задатки людини, розвивати їх у вправах;
5. «Буде хто чого хочет научиться, к сему подобает ему родиться»;
6. «Он (*отец*) родил мне крила, а я сам научился летать»;
7. внутрішній світ володіє значною силою, впливає на зовнішній, через самопізнання можна змінити дійсність, олюднити її.

С.Ф.Русова

1. кожна дитина є продукт біологічної та історичної еволюції;
2. джерела розвитку особистості – спадщина та оточення, з якого дитина бере те, „до чого прагне її індивідуальність”;
3. розвиток індивіду скорочено повторює розвиток роду;
4. кожна людина народжується неповторною та унікальною, але всіх людей єднає їхня спільна спадщина;
5. вплив спадщини на процес особистісного розвитку – переважно вроджений;
6. оточення, яке впливає на розвиток дитини, включає фізичний та соціальний типи;
7. соціальні фактори впливають через свідомість дитини, а фізичні — несвідомі й тому є сильнішими;
8. механізмом прилучення дитини до соціального досвіду виступає наслідування.

Л.С.Виготський

1. розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні;
2. вищі психічні функції не представлені в матеріальній структурі організму, а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства;
3. процес культурного розвитку – це зміна основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин;
4. вищі психічні функції виникають у процесі навчання і виховання в людському суспільстві й відсутні в тваринному світі;
5. розвиток людини відбувається в процесі засвоєння засобів діяльності (зовнішніх і внутрішніх) шляхом навчання;

- зона найближчого розвитку – це те, що дитина вміє у спільній діяльності з дорослим;
- зона актуального розвитку – це те, що дитина вміє самостійно, без підтримки дорослих;
- навчання посідає центральне місце в житті людини, визначаючи її психічний розвиток.

Тема 4

Грудна фаза – до 1 року.

- Головна особа на цій фазі – мати.
- Провідні суперечності: довіра-недовіра; надія-безнадійність.
- Основне завдання полягає у виробленні ще неусвідомленого почуття "базової довіри" дитини до зовнішнього світу
- Головний метод — турбота і любов батьків.
- При несприятливих умовах виникає "базова недовіра".
- Невирішена суперечність призводить до появи тривожності, замкнутості, втечі у свій внутрішній світ тощо.

Повзункова фаза – до 3-х років.

- Головні особи – батьки.
- Основна суперечність: автономія-сумнів, сором.
- При сприятливих умовах формується почуття самостійності та особистої цінності.
- Головний метод — підтримка батьками самостійності дитини.
- Невирішена суперечність призводить до появи сором'язливості і сумнівів у собі.
- Закладаються основи відповідальності, дисциплінованості, повага до порядку тощо.

Дошкільна фаза – до 6 років.

- Значущі особи – батьки, брати, сестри.
- Базова суперечність: ініціативність-пасивність.
- При сприятливих умовах формується ініціативність.
- Невирішена суперечність призводить до виникнення почуття провини, яка знижує активність дитини.
- Вирішальну роль відіграють ігри, спілкування з однолітками.
- Закладається почуття справедливості, прагнення виконувати правила.

Передпубертатна фаза – до 12 років.

- Головні особи – ровесники, старші діти, сусіди.
- Базова суперечність: спроможність-неповноцінність.
- При сприятливих умовах формується почуття підприємливості та ефективності, цілеспрямованість.
- Найважливішими цінностями стають ефективність і компетентність.
- У негативному варіанті розвитку формується почуття власної неповноцінності, усвідомлення своєї неспроможності у вирішенні якихось конкретних задач.

- зона найближчого розвитку – це те, що дитина вміє у спільній діяльності з дорослим;
- зона актуального розвитку – це те, що дитина вміє самостійно, без підтримки дорослих;
- навчання посідає центральне місце в житті людини, визначаючи її психічний розвиток.

Тема 4

Грудна фаза – до 1 року.

- Головна особа на цій фазі – мати.
- Провідні суперечності: довіра-недовіра; надія-безнадійність.
- Основне завдання полягає у виробленні ще неусвідомленого почуття "базової довіри" дитини до зовнішнього світу
- Головний метод — турбота і любов батьків.
- При несприятливих умовах виникає "базова недовіра".
- Невирішена суперечність призводить до появи тривожності, замкнутості, втечі у свій внутрішній світ тощо.

Повзункова фаза – до 3-х років.

- Головні особи – батьки.
- Основна суперечність: автономія-сумнів, сором.
- При сприятливих умовах формується почуття самостійності та особистої цінності.
- Головний метод — підтримка батьками самостійності дитини.
- Невирішена суперечність призводить до появи сором'язливості і сумнівів у собі.
- Закладаються основи відповідальності, дисциплінованості, повага до порядку тощо.

Дошкільна фаза – до 6 років.

- Значущі особи – батьки, брати, сестри.
- Базова суперечність: ініціативність-пасивність.
- При сприятливих умовах формується ініціативність.
- Невирішена суперечність призводить до виникнення почуття провини, яка знижує активність дитини.
- Вирішальну роль відіграють ігри, спілкування з однолітками.
- Закладається почуття справедливості, прагнення виконувати правила.

Передпубертатна фаза – до 12 років.

- Головні особи – ровесники, старші діти, сусіди.
- Базова суперечність: спроможність-неповноцінність.
- При сприятливих умовах формується почуття підприємливості та ефективності, цілеспрямованість.
- Найважливішими цінностями стають ефективність і компетентність.
- У негативному варіанті розвитку формується почуття власної неповноцінності, усвідомлення своєї неспроможності у вирішенні якихось конкретних задач.

6. У цьому віці закладається ставлення до праці.

Юність – до 18 р.

1. Значущі оточуючі – ровесники.
2. Основна суперечність: визнання, ідентичність – невизнання.
3. З'являється почуття власної унікальності, відмінності від інших.
4. При негативному варіанті формується невиразне, дифузне, нестійке "Я", рольова й особистісна невизначеність.
5. Стрімко розширюється репертуар особистісних ролей, кожна з яких дитина випробує, не заглиблюючись у виконання якоїсь окремої з них.
6. Головна умова подолання суперечності – повага і визнання серед ровесників.

Тема 6

ВАРІАНТ 1. пізнавальний, позаситуативного, позаситуативно-пізнавальної, поваги з боку дорослого. Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування.

ВАРІАНТ 2. 6 місяців; ситуативно-особистісній; особистісний. Ситуативно-особистісна форма спілкування.

ВАРІАНТ 3. 6 місяців, трьох років, діловий, ранньому, другого. Ситуативно-ділова форма спілкування.

ВАРІАНТ 4. пізнавальними, особистісними, позаситуативно-особистісною, зрозуміти. Позаситуативно-особистісна форма спілкування.

ВАРІАНТ 5. немовлячого, ситуативно-ділової, 1-річного, доброзичливої уваги. Ситуативно-ділова форма спілкування.

Тема 7

Емоційно-практична форма спілкування між дітьми

1. у спілкуванні з ровесником проходить задоволення потреб в активності та нових враженнях
2. спільність з ровесниками обмежується безпосередніми емоційними зв'язками
3. виникає комплекс поживлення стосовно ровесника
4. дитина наслідує окремі дії ровесника, епізодично включається в його дію виразне пізнавальне ставлення до ровесника
5. ініціативи до пошуку партнера серед одноліток не виявляють
6. становить фундамент для появи власне спілкування з ровесниками у ранньому віці
7. прагне до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження
8. властиві окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками
9. гра поряд, але не разом
10. відбувається засвоєння дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, виявлення ініціативи, розширення спектру емоцій

Ситуативно-ділова форма спілкування між дітьми

1. є найбільш типовою для дошкільного дитинства
2. потреба у спілкуванні з ровесником виходить на перший план

6. У цьому віці закладається ставлення до праці.

Юність – до 18 р.

1. Значущі оточуючі – ровесники.
2. Основна суперечність: визнання, ідентичність – невизнання.
3. З'являється почуття власної унікальності, відмінності від інших.
4. При негативному варіанті формується невиразне, дифузне, нестійке "Я", рольова й особистісна невизначеність.
5. Стрімко розширюється репертуар особистісних ролей, кожна з яких дитина випробує, не заглиблюючись у виконання якоїсь окремої з них.
6. Головна умова подолання суперечності – повага і визнання серед ровесників.

Тема 6

ВАРІАНТ 1. пізнавальний, позаситуативного, позаситуативно-пізнавальної, поваги з боку дорослого. Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування.

ВАРІАНТ 2. 6 місяців; ситуативно-особистісній; особистісний. Ситуативно-особистісна форма спілкування.

ВАРІАНТ 3. 6 місяців, трьох років, діловий, ранньому, другого. Ситуативно-ділова форма спілкування.

ВАРІАНТ 4. пізнавальними, особистісними, позаситуативно-особистісною, зрозуміти. Позаситуативно-особистісна форма спілкування.

ВАРІАНТ 5. немовлячого, ситуативно-ділової, 1-річного, доброзичливої уваги. Ситуативно-ділова форма спілкування.

Тема 7

Емоційно-практична форма спілкування між дітьми

1. у спілкуванні з ровесником проходить задоволення потреб в активності та нових враженнях
2. спільність з ровесниками обмежується безпосередніми емоційними зв'язками
3. виникає комплекс поживлення стосовно ровесника
4. дитина наслідує окремі дії ровесника, епізодично включається в його дію виразне пізнавальне ставлення до ровесника
5. ініціативи до пошуку партнера серед одноліток не виявляють
6. становить фундамент для появи власне спілкування з ровесниками у ранньому віці
7. прагне до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження
8. властиві окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками
9. гра поряд, але не разом
10. відбувається засвоєння дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, виявлення ініціативи, розширення спектру емоцій

Ситуативно-ділова форма спілкування між дітьми

1. є найбільш типовою для дошкільного дитинства
2. потреба у спілкуванні з ровесником виходить на перший план

3. спілкування з ровесником є необхідною умовою організації гри
4. дитина прагне налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з ровесником – партнером по діяльності
5. співпраця дітей носить переважно ігровий характер та зосереджена не на результаті діяльності, а на її процесі
6. діти поступаються один одному іграшками, найпривабливішою роллю у грі заради збереження спілкування з ровесниками
7. дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання
8. діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості
9. у спілкуванні з ровесниками діти використовують виразні, зображувальні, знакові засоби спілкування
10. сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості

Позаситуативно-ділова форма спілкування між дітьми

1. кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників
2. зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником
3. гра має спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, урахуванням інтересів партнерів
4. формується чіткий образ ровесника,
5. взаємини з ровесниками стають більш стабільними
6. спостерігається таке явище, як дружба, виникають симпатії
7. формується суб'єктне ставлення до інших дітей
8. діти виявляють вміння бачити у ровесникові рівну собі особу, враховувати їх інтереси, готовність допомагати
9. характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо
10. внесок у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе

Тема 9

1 варіант - III рівень (ролі розподілено до початку гри, зображено взаємини між ролями, логіка дій визначається ролями). Див.: Эльконин Д.Б. Психология игры. – С. 206-207.

2 варіант - I рівень, 3 р. (фрагментарність “їсти-спати-їсти”, відсутність ролі, порушення послідовності дій, дії з предметами одноманітні). Див.: Эльконин Д.Б. Психология игры. – С. 204.

3 варіант - II рівень, Тамара близька до III рівня. Див.: Эльконин Д.Б. Психология игры. – С. 204.

3. спілкування з ровесником є необхідною умовою організації гри
4. дитина прагне налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з ровесником – партнером по діяльності
5. співпраця дітей носить переважно ігровий характер та зосереджена не на результаті діяльності, а на її процесі
6. діти поступаються один одному іграшками, найпривабливішою роллю у грі заради збереження спілкування з ровесниками
7. дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання
8. діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості
9. у спілкуванні з ровесниками діти використовують виразні, зображувальні, знакові засоби спілкування
10. сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості

Позаситуативно-ділова форма спілкування між дітьми

1. кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників
2. зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником
3. гра має спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, урахуванням інтересів партнерів
4. формується чіткий образ ровесника,
5. взаємини з ровесниками стають більш стабільними
6. спостерігається таке явище, як дружба, виникають симпатії
7. формується суб'єктне ставлення до інших дітей
8. діти виявляють вміння бачити у ровесникові рівну собі особу, враховувати їх інтереси, готовність допомагати
9. характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо
10. внесок у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе

Тема 9

1 варіант - III рівень (ролі розподілено до початку гри, зображено взаємини між ролями, логіка дій визначається ролями). Див.: Эльконин Д.Б. Психология игры. – С. 206-207.

2 варіант - I рівень, 3 р. (фрагментарність “їсти-спати-їсти”, відсутність ролі, порушення послідовності дій, дії з предметами одноманітні). Див.: Эльконин Д.Б. Психология игры. – С. 204.

3 варіант - II рівень, Тамара близька до III рівня. Див.: Эльконин Д.Б. Психология игры. – С. 204.

4 варіант - IV рівень (дії різноманітні, чітко відповідають ролі, не допускається порушень послідовності дій). Див.: Ельконин Д.Б. Психологія гри. – С. 207.

Тема 11

Ранній вік

51. допомога при сервіруванні столу (ставити хлібниці, тарілки, класти серветки);
52. розстібати та застібати гудзики;
53. виконання доручень покласти іграшку на місце, скласти сорочку, платтячко;
54. самостійне умивання, миття рук; самостійно їсти, вдягатися роздягатися, контролювати свої фізіологічні потреби;
55. складати одяг, шкарпетки, колготи, знімати взяття;
56. участь у приготуванні страв з тіста; вміння перемішувати салати;
57. витирати ганчіркою пил, підмітати підлогу;
58. самостійно взувати черевики, застібати їх;
59. спроби самостійно усунути неохайність в одязі;

Молодший дошкільний вік

1. самостійно мити руки перед їдою та після туалету;
2. застібати „змійку” на одязі, надягати головний убір; залучати до чергування в їдальні;
3. брати участь у догляді за живою істотою – домашньою тваринкою (хом’ячком, папугою);
4. навички мити вуха, шию, стежити за нігтями, вчасно просити підстригати їх; посильна допомога старшим дошкільнятам у їх роботі з папером, тканиною;
5. чистити зуби, полоскати рот, промивати зубну щітку;
6. мити іграшки, витирати їх, класти на місце дидактичний матеріал;
7. під контролем дорослого користуватись кухонним приладдям (м’ясорубкою, міксером);
8. збирати жолуді, каштани, кольорові камінці для виготовлення з них виробів.

Середній дошкільний вік

1. звички економно використовувати матеріал, охайно працювати, допомагати товаришеві;
2. привчати мити ноги, користуватись гребінцем;
3. самостійно стежити за чистотою одягу й взуття, чистити. Просушувати його;
4. прибирати у іграшковому куточку, прати ляльковий одяг, свої дрібні речі; декоративне плетіння, вирізування;
5. вміння розпушувати землю у горщику, мити листя квітів, годувати рибок і пташок;
6. вчити користувати лопаткою, граблями, садити великі насінини;
7. вчити згрібати листя, сніг; чистити вогкою щіткою одяг, мити й чистити взуття;

4 варіант - IV рівень (дії різноманітні, чітко відповідають ролі, не допускається порушень послідовності дій). Див.: Ельконин Д.Б. Психологія гри. – С. 207.

Тема 11

Ранній вік

51. допомога при сервіруванні столу (ставити хлібниці, тарілки, класти серветки);
52. розстібати та застібати гудзики;
53. виконання доручень покласти іграшку на місце, скласти сорочку, платтячко;
54. самостійне умивання, миття рук; самостійно їсти, вдягатися роздягатися, контролювати свої фізіологічні потреби;
55. складати одяг, шкарпетки, колготи, знімати взяття;
56. участь у приготуванні страв з тіста; вміння перемішувати салати;
57. витирати ганчіркою пил, підмітати підлогу;
58. самостійно взувати черевики, застібати їх;
59. спроби самостійно усунути неохайність в одязі;

Молодший дошкільний вік

1. самостійно мити руки перед їдою та після туалету;
2. застібати „змійку” на одязі, надягати головний убір; залучати до чергування в їдальні;
3. брати участь у догляді за живою істотою – домашньою тваринкою (хом’ячком, папугою);
4. навички мити вуха, шию, стежити за нігтями, вчасно просити підстригати їх; посильна допомога старшим дошкільнятам у їх роботі з папером, тканиною;
5. чистити зуби, полоскати рот, промивати зубну щітку;
6. мити іграшки, витирати їх, класти на місце дидактичний матеріал;
7. під контролем дорослого користуватись кухонним приладдям (м’ясорубкою, міксером);
8. збирати жолуді, каштани, кольорові камінці для виготовлення з них виробів.

Середній дошкільний вік

1. звички економно використовувати матеріал, охайно працювати, допомагати товаришеві;
2. привчати мити ноги, користуватись гребінцем;
3. самостійно стежити за чистотою одягу й взуття, чистити. Просушувати його;
4. прибирати у іграшковому куточку, прати ляльковий одяг, свої дрібні речі; декоративне плетіння, вирізування;
5. вміння розпушувати землю у горщику, мити листя квітів, годувати рибок і пташок;
6. вчити користувати лопаткою, граблями, садити великі насінини;
7. вчити згрібати листя, сніг; чистити вогкою щіткою одяг, мити й чистити взуття;

8. виготовлення іграшок згинанням паперу, з катушок, коробок, тканини;
Старший дошкільний вік

1. копати, садити цибулю, поливати грядки, виполювати з них бур'яни;
2. прибирати після їди; витирати стіл;
3. доручати готувати й засипати корм птахам, кроликам; мити годівниці, напувалки;
4. вчити самостійно сервірувати стіл (розстилати скатертину, розміщувати столові прибори, вази з квітами);
5. вчити стежити за порядком у шафі з дидактичним матеріалом;
6. співпраця з однолітками у митті іграшок, пранні лялькового начиння, ремонті книжок, прикрашання кімнати до свят; вчити виробляти з тіста коржі, бублики, вареники, печиво;
7. виготовлення виробів з пап'є-маше;
8. виготовлення листівок у техніках оригамі, флористики;
9. виготовлення іграшок-саморобок для ігор, декорацій для лялькового театру, лялькових прикрас;

6-7 років

1. пришивати гудзики, вішалки для рушників, курток, вишивати;
2. виконувати сезонні роботи на грядках.
3. прати й прасувати дрібні особисті речі, ляльковий одяг;
4. пошиття льлькового одягу, торбинок за готовою викрійкою;
5. допомагати у садінні дерев, кущів, в оформленні квітників;
6. доручати готувати бутерброди;
7. нарізати сирі й варені овочі для салатів, різати хліб;
8. залучати до участі у сушінні яблук, ягід;
9. фарбування клейовими фарбами;
10. без нагадувань підтримувати чистоту й порядок у ігровій кімнаті.

Тема 16

Немовлячий вік

1. переважає мимовільна образна пам'ять, але з'являються перші елементи довільної;
2. пам'ять функціонує «всередині» відчуттів і сприймань;
3. переважає процес впізнавання;
4. спочатку у малюка розвивається образна, рухова, емоційна пам'ять;
5. до кінця періоду складаються передумови для розвитку словесної пам'яті;

Ранній вік

1. зростає об'єм і міцність збереження матеріалу, що позначається на покращенні впізнавання і появи власне відтворення;
2. розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності;
3. панує мимовільне запам'ятовування;
4. бурхливий розвиток одержує словесна пам'ять, яка слугує основою активного словника і мовлення дитини;

174

8. виготовлення іграшок згинанням паперу, з катушок, коробок, тканини;
Старший дошкільний вік

1. копати, садити цибулю, поливати грядки, виполювати з них бур'яни;
2. прибирати після їди; витирати стіл;
3. доручати готувати й засипати корм птахам, кроликам; мити годівниці, напувалки;
4. вчити самостійно сервірувати стіл (розстилати скатертину, розміщувати столові прибори, вази з квітами);
5. вчити стежити за порядком у шафі з дидактичним матеріалом;
6. співпраця з однолітками у митті іграшок, пранні лялькового начиння, ремонті книжок, прикрашання кімнати до свят; вчити виробляти з тіста коржі, бублики, вареники, печиво;
7. виготовлення виробів з пап'є-маше;
8. виготовлення листівок у техніках оригамі, флористики;
9. виготовлення іграшок-саморобок для ігор, декорацій для лялькового театру, лялькових прикрас;

6-7 років

1. пришивати гудзики, вішалки для рушників, курток, вишивати;
2. виконувати сезонні роботи на грядках.
3. прати й прасувати дрібні особисті речі, ляльковий одяг;
4. пошиття льлькового одягу, торбинок за готовою викрійкою;
5. допомагати у садінні дерев, кущів, в оформленні квітників;
6. доручати готувати бутерброди;
7. нарізати сирі й варені овочі для салатів, різати хліб;
8. залучати до участі у сушінні яблук, ягід;
9. фарбування клейовими фарбами;
10. без нагадувань підтримувати чистоту й порядок у ігровій кімнаті.

Тема 16

Немовлячий вік

1. переважає мимовільна образна пам'ять, але з'являються перші елементи довільної;
2. пам'ять функціонує «всередині» відчуттів і сприймань;
3. переважає процес впізнавання;
4. спочатку у малюка розвивається образна, рухова, емоційна пам'ять;
5. до кінця періоду складаються передумови для розвитку словесної пам'яті;

Ранній вік

1. зростає об'єм і міцність збереження матеріалу, що позначається на покращенні впізнавання і появи власне відтворення;
2. розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності;
3. панує мимовільне запам'ятовування;
4. бурхливий розвиток одержує словесна пам'ять, яка слугує основою активного словника і мовлення дитини;

174

5. пам'ять відмежується від сприймання, з'являється власне відтворення;

Дошкільний вік

1. з'являється особистісна пам'ять (спогади), яка впливає на особистісний розвиток дитини;
2. у процесі мовленнєвого розвитку інтенсивно розвивається словесно-смілова пам'ять, яка розширює сферу пізнавальної діяльності дитини;
3. формуються елементи довільної пам'яті як здатності до регуляції даного процесу спочатку з боку дорослого, а потім і самої дитини;
4. пам'ять інтегрується з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру;
5. низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження.

Тема 24

Сангвінік

1. Чутливість до подразників знижена, тому не реагують на зауваження, зроблене тихим голосом. Життєрадісні, висока працездатність, довго можуть займатися цікавою справою, але швидко припиняють виконання, якщо зникає інтерес.
2. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну.
3. Люблять галасливі ігри і віддають перевагу діяльності, пов'язаній з руховою активністю.
4. Рухи дуже виразні, швидкі, жвава міміка. Переживання яскраво виявляються зовні. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні.
5. Мовлення гучне, енергійне, його темп швидкий.
6. Навички формуються швидко і легко перебудовуються.
7. Почуття, інтереси і настрої нестійкі.
8. Легко дисциплінувати.
9. На позитивні стимули реагують гучним сміхом, на негативні – не менш гучним плачем.
10. Легко просинаються і засинають, швидко звикають до нової обстановки.

Холерик

1. Важко дисциплінувати, часто порушують добре відомі їм правила, поведінки.
2. Настрій часто змінюється, переживання яскраво виявляються зовні.
3. Емоції мають крайні прояви: не плачуть, а ридають, не усміхаються, а регочуть.
4. Нестримані, нетерплячі, запальні.
5. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну. Чутливість знижена, не одразу реагують на зауваження, особливо, коли збуджені, захоплені грою тощо.
6. На заборони дорослих відповідають бурхливим протестом.
7. Погано засинають і неспокійно сплять, не можуть стримувати відчуття голоду, гучно і настирливо вимагають їжу.

5. пам'ять відмежується від сприймання, з'являється власне відтворення;

Дошкільний вік

1. з'являється особистісна пам'ять (спогади), яка впливає на особистісний розвиток дитини;
2. у процесі мовленнєвого розвитку інтенсивно розвивається словесно-смілова пам'ять, яка розширює сферу пізнавальної діяльності дитини;
3. формуються елементи довільної пам'яті як здатності до регуляції даного процесу спочатку з боку дорослого, а потім і самої дитини;
4. пам'ять інтегрується з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру;
5. низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження.

Тема 24

Сангвінік

1. Чутливість до подразників знижена, тому не реагують на зауваження, зроблене тихим голосом. Життєрадісні, висока працездатність, довго можуть займатися цікавою справою, але швидко припиняють виконання, якщо зникає інтерес.
2. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну.
3. Люблять галасливі ігри і віддають перевагу діяльності, пов'язаній з руховою активністю.
4. Рухи дуже виразні, швидкі, жвава міміка. Переживання яскраво виявляються зовні. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні.
5. Мовлення гучне, енергійне, його темп швидкий.
6. Навички формуються швидко і легко перебудовуються.
7. Почуття, інтереси і настрої нестійкі.
8. Легко дисциплінувати.
9. На позитивні стимули реагують гучним сміхом, на негативні – не менш гучним плачем.
10. Легко просинаються і засинають, швидко звикають до нової обстановки.

Холерик

1. Важко дисциплінувати, часто порушують добре відомі їм правила, поведінки.
2. Настрій часто змінюється, переживання яскраво виявляються зовні.
3. Емоції мають крайні прояви: не плачуть, а ридають, не усміхаються, а регочуть.
4. Нестримані, нетерплячі, запальні.
5. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну. Чутливість знижена, не одразу реагують на зауваження, особливо, коли збуджені, захоплені грою тощо.
6. На заборони дорослих відповідають бурхливим протестом.
7. Погано засинають і неспокійно сплять, не можуть стримувати відчуття голоду, гучно і настирливо вимагають їжу.

8. Навички формуються довго і важко перебудовуються.
9. Погано керовані при порушенні режиму дня, зміні стереотипів.
10. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні; рухи різкі, переривисті.
11. Мовлення швидке, плутане, нерідко незрозуміле.
12. Віддають перевагу рухливим іграм, з елементами спорту, а нерідко просто бігають по групі або ігровій кімнаті.

Флегматик

1. Легко дисциплінувати у звичних обставинах.
2. Зовнішні прояви емоцій збіднені: неголосно сміються і тихенько плачуть.
3. Навички і звички формуються довго, але дуже стійкі.
4. Вважають за краще гратись на самоті в спокійні ігри (режисерські, настільно-дидактичні). Легко засинають, багато сплять.
5. Висока працездатність, уміння робити все ретельно, наполегливо, тривало концентруватися на виконанні завдання (довго спостерігати за об'єктом, що зацікавив).
6. Інші діти важко до них пристосовуються, і вони самі довго сходяться з ними.
7. Низька емоційність, невиразна, бідна міміка. Уникають занять, пов'язаних з руховими навантаженнями.
8. Будь-яку діяльність виконують поволі, їм необхідний якийсь час, щоб зрозуміти, що ж від них вимагають.
9. Мовлення повільне, з тривалими паузами.
10. Хворобливо та довго переживають порушення режиму дня, зміну стереотипів, не можуть пристосуватись до них .

Меланхолік

1. Переважають негативні емоційні реакції: плаксивість, тривожність, страх.
2. У нових ситуаціях поведінка дітей погіршується.
3. Легко, сильно, надовго ображаються, схильні до страхів.
4. Труднощі переключення і концентрації уваги.
5. Рухи і міміка звичайно мляві; мовлення дуже тихе, невиразне.
6. Потребують тривалого відпочинку для відновлення сил.
7. Здатні глибоко співпереживати іншому, чуйно вловлювати настрої у витворах мистецтва.
8. Нервова система швидко виснажується, особливо при порушенні режиму дня.
9. Побачивши нахмурене обличчя дорослого, може заплакати, відмовитися від виконання діяльності.
10. У новій обстановці швидко настає перевтома, працездатність знижується.
11. До спілкування з однолітками не прагнуть, легко ображаються, віддають перевагу іграм на самоті.

8. Навички формуються довго і важко перебудовуються.
9. Погано керовані при порушенні режиму дня, зміні стереотипів.
10. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні; рухи різкі, переривисті.
11. Мовлення швидке, плутане, нерідко незрозуміле.
12. Віддають перевагу рухливим іграм, з елементами спорту, а нерідко просто бігають по групі або ігровій кімнаті.

Флегматик

1. Легко дисциплінувати у звичних обставинах.
2. Зовнішні прояви емоцій збіднені: неголосно сміються і тихенько плачуть.
3. Навички і звички формуються довго, але дуже стійкі.
4. Вважають за краще гратись на самоті в спокійні ігри (режисерські, настільно-дидактичні). Легко засинають, багато сплять.
5. Висока працездатність, уміння робити все ретельно, наполегливо, тривало концентруватися на виконанні завдання (довго спостерігати за об'єктом, що зацікавив).
6. Інші діти важко до них пристосовуються, і вони самі довго сходяться з ними.
7. Низька емоційність, невиразна, бідна міміка. Уникають занять, пов'язаних з руховими навантаженнями.
8. Будь-яку діяльність виконують поволі, їм необхідний якийсь час, щоб зрозуміти, що ж від них вимагають.
9. Мовлення повільне, з тривалими паузами.
10. Хворобливо та довго переживають порушення режиму дня, зміну стереотипів, не можуть пристосуватись до них .

Меланхолік

1. Переважають негативні емоційні реакції: плаксивість, тривожність, страх.
2. У нових ситуаціях поведінка дітей погіршується.
3. Легко, сильно, надовго ображаються, схильні до страхів.
4. Труднощі переключення і концентрації уваги.
5. Рухи і міміка звичайно мляві; мовлення дуже тихе, невиразне.
6. Потребують тривалого відпочинку для відновлення сил.
7. Здатні глибоко співпереживати іншому, чуйно вловлювати настрої у витворах мистецтва.
8. Нервова система швидко виснажується, особливо при порушенні режиму дня.
9. Побачивши нахмурене обличчя дорослого, може заплакати, відмовитися від виконання діяльності.
10. У новій обстановці швидко настає перевтома, працездатність знижується.
11. До спілкування з однолітками не прагнуть, легко ображаються, віддають перевагу іграм на самоті.

Тема 26

Старші дошкільники

1. Виникає супідрядність мотивів
2. Виникають елементи довільності
3. Поява моральних інстанцій
4. Переважають взаємини з ровесниками
5. Виникає наочно-образне мислення
6. Формуються елементи навчальної діяльності
7. Властиве стихійне набуття знань, умінь, навичок
8. Формуються елементи самоконтролю
9. Виникає прагнення діяти за правилами
10. Переважає мотиваційна сторона діяльності
11. Переважає пам'ять над мисленням

Молодші школярі

1. Виникає довільність пам'яті
2. Виникає свідомо моральна поведінка
3. Переважають взаємини з дорослими
4. Виникає теоретичне мислення
5. Формується повна структура навчальної діяльності
6. Властиве цілеспрямоване набуття знань, умінь, навичок
7. Самоконтроль сформований
8. Переважає операційна сторона діяльності
9. Переважає мислення над пам'яттю

Тема 28

Підлітковий вік

1. Нерідко трапляються випадки пустування і бешкетування.
2. Посилюється бажання завоювати авторитет і визнання товаришів.
3. Спостерігається значне зростання соціальної активності.
4. Починається процес статевого дозрівання.
5. Характерною рисою є безпосередність і комунікабельність.
6. Інтенсивно розвивається самосвідомість.
7. Інтенсивно формуються окремі риси характеру.
8. Посилюється ріст і збільшується маса тіла.
9. Зміцнюється прагнення до самовиховання.
10. Розширюється коло активних інтересів.

Ранній юнацький вік

1. Завершується підготовка до самостійного життя.
2. Вік інтенсивного формування світогляду.
3. Формуються мотиви обов'язку.
4. Різко зростає інтерес до теоретичних знань.
5. Різко зростає громадська активність.
6. Помітного розвитку досягає почуття дружби.

Тема 26

Старші дошкільники

1. Виникає супідрядність мотивів
2. Виникають елементи довільності
3. Поява моральних інстанцій
4. Переважають взаємини з ровесниками
5. Виникає наочно-образне мислення
6. Формуються елементи навчальної діяльності
7. Властиве стихійне набуття знань, умінь, навичок
8. Формуються елементи самоконтролю
9. Виникає прагнення діяти за правилами
10. Переважає мотиваційна сторона діяльності
11. Переважає пам'ять над мисленням

Молодші школярі

1. Виникає довільність пам'яті
2. Виникає свідомо моральна поведінка
3. Переважають взаємини з дорослими
4. Виникає теоретичне мислення
5. Формується повна структура навчальної діяльності
6. Властиве цілеспрямоване набуття знань, умінь, навичок
7. Самоконтроль сформований
8. Переважає операційна сторона діяльності
9. Переважає мислення над пам'яттю

Тема 28

Підлітковий вік

1. Нерідко трапляються випадки пустування і бешкетування.
2. Посилюється бажання завоювати авторитет і визнання товаришів.
3. Спостерігається значне зростання соціальної активності.
4. Починається процес статевого дозрівання.
5. Характерною рисою є безпосередність і комунікабельність.
6. Інтенсивно розвивається самосвідомість.
7. Інтенсивно формуються окремі риси характеру.
8. Посилюється ріст і збільшується маса тіла.
9. Зміцнюється прагнення до самовиховання.
10. Розширюється коло активних інтересів.

Ранній юнацький вік

1. Завершується підготовка до самостійного життя.
2. Вік інтенсивного формування світогляду.
3. Формуються мотиви обов'язку.
4. Різко зростає інтерес до теоретичних знань.
5. Різко зростає громадська активність.
6. Помітного розвитку досягає почуття дружби.

7. Визначаються ціннісні орієнтації.
8. Завершується вибір професії.
9. Утверджується громадянська зрілість особистості.
10. Закінчується процес статевого дозрівання.

Еталонні відповіді на запитання і психологічні завдання

Тема 1

1. Розвиток на рівні 4-х років, оскільки процеси формування психіки, особистості дитини були неможливими.
2. Якості особистості, як позитивні, так і негативні, не є вродженими, не передаються за спадковістю, а є результатом прижиттєвого формування.
3. Дитина складала фігуру з двох-трьох частин без зразка, з пам'яті; брала дві фігурки, необхідні для конструювання, поєднувала їх спочатку у повітрі, а потім уже ставила їх на стіл; не включала непотрібний елемент у конструкцію.
4. а) Невіддільність процесів розвитку, виховання і навчання; неможливість проходження розвитку поза вихованням і навчанням і – навпаки.
б) Вирішальна роль для розвитку особистості – її спілкування і взаємодії з довколишніми людьми – носіями суспільного досвіду.
5. Психічні процеси і властивості розвиваються з різними темпами у різні вікові періоди. На дошкільне дитинство припадає значна кількість сензитивних періодів, коли психічні процеси і властивості розвиваються особливо інтенсивно. У своєму розвитку пам'ять дитини спочатку спирається на краще розвинене сприймання, потім – на мовлення, згодом – на мислення.

Тема 2

1. Обґрунтований висновок можна робити за результатами цілої низки однорідних психічних фактів та їх проявів у поведінці. Повинна дотримуватись вимога систематичності спостереження.
2. “Фотографічний запис” результатів спостереження.
3. Природний експеримент.
4. Бесіда.
5. Вивчення продуктів діяльності дітей — малюнків.
6. Аналіз продуктів діяльності дитини — казки.

Тема 3

1. Л.С.Виготський, культурно-історична концепція розвитку вищих психічних функцій.
2. А) С.Л.Рубінштейн; Б) О.М.Леонтьєв.
3. а) навчання, дорослого; б) соціальних, особистості; в) вчорашній, завтрашній; г) зовнішніх, внутрішніх, внутрішнім.

7. Визначаються ціннісні орієнтації.
8. Завершується вибір професії.
9. Утверджується громадянська зрілість особистості.
10. Закінчується процес статевого дозрівання.

Еталонні відповіді на запитання і психологічні завдання

Тема 1

1. Розвиток на рівні 4-х років, оскільки процеси формування психіки, особистості дитини були неможливими.
2. Якості особистості, як позитивні, так і негативні, не є вродженими, не передаються за спадковістю, а є результатом прижиттєвого формування.
3. Дитина складала фігуру з двох-трьох частин без зразка, з пам'яті; брала дві фігурки, необхідні для конструювання, поєднувала їх спочатку у повітрі, а потім уже ставила їх на стіл; не включала непотрібний елемент у конструкцію.
4. а) Невіддільність процесів розвитку, виховання і навчання; неможливість проходження розвитку поза вихованням і навчанням і – навпаки.
б) Вирішальна роль для розвитку особистості – її спілкування і взаємодії з довколишніми людьми – носіями суспільного досвіду.
5. Психічні процеси і властивості розвиваються з різними темпами у різні вікові періоди. На дошкільне дитинство припадає значна кількість сензитивних періодів, коли психічні процеси і властивості розвиваються особливо інтенсивно. У своєму розвитку пам'ять дитини спочатку спирається на краще розвинене сприймання, потім – на мовлення, згодом – на мислення.

Тема 2

1. Обґрунтований висновок можна робити за результатами цілої низки однорідних психічних фактів та їх проявів у поведінці. Повинна дотримуватись вимога систематичності спостереження.
2. “Фотографічний запис” результатів спостереження.
3. Природний експеримент.
4. Бесіда.
5. Вивчення продуктів діяльності дітей — малюнків.
6. Аналіз продуктів діяльності дитини — казки.

Тема 3

1. Л.С.Виготський, культурно-історична концепція розвитку вищих психічних функцій.
2. А) С.Л.Рубінштейн; Б) О.М.Леонтьєв.
3. а) навчання, дорослого; б) соціальних, особистості; в) вчорашній, завтрашній; г) зовнішніх, внутрішніх, внутрішнім.

Тема 5

1. Правильно. Без мовленнєвого спілкування дорослого з немовлям є неможливим формування мовлення у дитини, оскільки механізмами засвоєння мовлення є наслідування і самонаслідування.
2. Образи пам'яті є нестійкими, навіть незначна зміна у вигляді призводить до того, що дитина не впізнає, здавалось би, добре знайомих людей.
3. Зорово-рухові координації є недосконалими, тільки формуються. Дитина недостатньо оволоділа рухами свого тіла. Дорослому варто разом з дитиною виконувати різноманітні предметні дії, коментуючи їх.
4. Це є нормальна поведінка дитини, яка ознайомлюється шляхом маніпуляцій з властивостями предметів. Наочно-дійове мислення.
5. Сергійко – маніпуляції; Катруся – предметні дії. Маніпуляції не відображають соціальні функції предметів. Предметні дії відображають призначення предмету (ложкою – їсти; олівцем – малювати, тощо).
6. Це є проявом розвитку самосвідомості – усвідомлення себе діячем. Заохочувати слід ті дії, які малюк може виконати правильно і самостійно при мінімальній підтримці дорослого.
7. а) так, людська істота від свого народження потребує догляду, любові й піклування;
8. б) перша форма спілкування з дитиною – безпосередньо емоційна. Дорослий використовує емоційно забарвлене мовлення, а дитина – лише емоційні прояви. Відбувається обмін емоціями.
9. в) Середнього дошкільного, 5 років («чомучки»).

Тема 7

1. а) Ровесниками, дорослими.
б) Активності та нових враженнях.
в) Співучасті в іграх та розвагах; ранньому; поряд, але не разом, мовлення.
г) Ситуативно-ділова; 4-6 років.
д) Емоційно-практичне, до 2-х років.
е) Немовляти, безпосередніми.
2. До кінця немовлячого віку виникає пізнавальне ставлення малюка до ровесника.
3. Потреба в активному функціонуванні, у спілкуванні з дорослими, у нових враженнях, у спілкуванні з ровесником.
4. П'яти років.
5. У спілкуванні з однолітками діти почуваються більш розкуто, говорять несподівані слова, передражнюють один одного, проявляючи творчість і фантазію.
6. Ситуативно-ділова форма. Прагнення до суперництва з ровесником. Межа середнього і старшого дошкільного віку.
7. Ситуативно-ділова форма спілкування дошкільників. Прагнення діяти спільно настільки сильно виражено, що діти йдуть на компроміс, поступаючись один одному іграшками, найпривабливішою роллю в грі і т.д. Старший дошкільний вік.

Тема 5

1. Правильно. Без мовленнєвого спілкування дорослого з немовлям є неможливим формування мовлення у дитини, оскільки механізмами засвоєння мовлення є наслідування і самонаслідування.
2. Образи пам'яті є нестійкими, навіть незначна зміна у вигляді призводить до того, що дитина не впізнає, здавалось би, добре знайомих людей.
3. Зорово-рухові координації є недосконалими, тільки формуються. Дитина недостатньо оволоділа рухами свого тіла. Дорослому варто разом з дитиною виконувати різноманітні предметні дії, коментуючи їх.
4. Це є нормальна поведінка дитини, яка ознайомлюється шляхом маніпуляцій з властивостями предметів. Наочно-дійове мислення.
5. Сергійко – маніпуляції; Катруся – предметні дії. Маніпуляції не відображають соціальні функції предметів. Предметні дії відображають призначення предмету (ложкою – їсти; олівцем – малювати, тощо).
6. Це є проявом розвитку самосвідомості – усвідомлення себе діячем. Заохочувати слід ті дії, які малюк може виконати правильно і самостійно при мінімальній підтримці дорослого.
7. а) так, людська істота від свого народження потребує догляду, любові й піклування;
8. б) перша форма спілкування з дитиною – безпосередньо емоційна. Дорослий використовує емоційно забарвлене мовлення, а дитина – лише емоційні прояви. Відбувається обмін емоціями.
9. в) Середнього дошкільного, 5 років («чомучки»).

Тема 7

1. а) Ровесниками, дорослими.
б) Активності та нових враженнях.
в) Співучасті в іграх та розвагах; ранньому; поряд, але не разом, мовлення.
г) Ситуативно-ділова; 4-6 років.
д) Емоційно-практичне, до 2-х років.
е) Немовляти, безпосередніми.
2. До кінця немовлячого віку виникає пізнавальне ставлення малюка до ровесника.
3. Потреба в активному функціонуванні, у спілкуванні з дорослими, у нових враженнях, у спілкуванні з ровесником.
4. П'яти років.
5. У спілкуванні з однолітками діти почуваються більш розкуто, говорять несподівані слова, передражнюють один одного, проявляючи творчість і фантазію.
6. Ситуативно-ділова форма. Прагнення до суперництва з ровесником. Межа середнього і старшого дошкільного віку.
7. Ситуативно-ділова форма спілкування дошкільників. Прагнення діяти спільно настільки сильно виражено, що діти йдуть на компроміс, поступаючись один одному іграшками, найпривабливішою роллю в грі і т.д. Старший дошкільний вік.

8. Перехід від емоційно-практичної до ситуативно-ділової форми спілкування. Вік – молодший-середній дошкільний.
9. Вибірковість, наявність уподобань, симпатій-антипатій. Виникає у середнього-старшого дошкільника.
10. Займаючи у молодших особливе місце, такі теми зберігаються протягом всього дошкільного віку; діти прагнуть поділитися враженнями, привернути увагу однолітків за допомогою предметів, якими володіють.

Тема 8

1. Гра – моделювання взаємин між дорослими, які дитина спостерігає навколо себе. Джерелом гри є попередній досвід дитини.
2. Оцінка гри, зроблена А.С.Макаренком, відповідає сучасним даним дитячої психології. Гра – перший вид діяльності у житті людини, оволодіваючи грою, дитина оволодіває загальною структурою діяльності, що згодом матиме місце і в учінні, і у праці.
3. Потреба увійти у доросле життя, діяти як дорослий.
4. Ігри за правилами – це ігри за правилами поведінки людини у певній соціальній ролі. За фрагментом видно, що діти визначили ролі перед початком гри. Протягом гри поведінка дітей визначається прийнятими на себе ролями. Діти усвідомлюють необхідність дотримуватись правил поведінки відповідно до кожної ролі, тобто формується свідоме підкорення ним. Діти прагнуть змоделювати систему міжособистісних взаємин між гостями і господарями. Ці взаємини розгортаються так, як це прийнято серед дорослих.
5. Рольові взаємини. Полягають у моделюванні взаємин, що виникають між людьми у певній соціальній позиції (ролі): між мамою і донькою, пасажирами і водієм, лікарем, хворою та її мамою.

Тема 9

1. У фрагменті А діти молодші – 4-5 р. – і гра їх менш розвинена. У ній рольові та реальні відносини чітко не розмежовані. Фрагмент Б відображає гру дітей віком 5-6 р. Їх поведінка цілком визначається взятою на себе роллю.
2. Діти починають використовувати замітники у молодшому дошкільному віці. Використання заміників у грі розвиває символічну функцію свідомості дитини.
3. У середньому дошкільному віці діти починають планувати сюжет до початку гри відповідно до своїх інтересів. Діти обговорюють можливі сюжети, намагаються дійти згоди у виборі сюжету.
4. Причиною суперечок є розподіл ролей між учасниками гри. Середні дошкільники ще не вміють самостійно долати ці суперечки і потребують допомоги дорослого. Старші дошкільники можуть домовитись самостійно.
5. Виникають взаємини лідерства-підпорядкування. Старший дошкільник заради збереження взаємин з ровесником поступається йому при розподілі ролей у грі.
6. Спочатку діти не порівнюють зміст своїх ігрових дій з реальними явищами. Середній дошкільник протестує проти невідповідності, але не аргументує.

8. Перехід від емоційно-практичної до ситуативно-ділової форми спілкування. Вік – молодший-середній дошкільний.
9. Вибірковість, наявність уподобань, симпатій-антипатій. Виникає у середнього-старшого дошкільника.
10. Займаючи у молодших особливе місце, такі теми зберігаються протягом всього дошкільного віку; діти прагнуть поділитися враженнями, привернути увагу однолітків за допомогою предметів, якими володіють.

Тема 8

1. Гра – моделювання взаємин між дорослими, які дитина спостерігає навколо себе. Джерелом гри є попередній досвід дитини.
2. Оцінка гри, зроблена А.С.Макаренком, відповідає сучасним даним дитячої психології. Гра – перший вид діяльності у житті людини, оволодіваючи грою, дитина оволодіває загальною структурою діяльності, що згодом матиме місце і в учінні, і у праці.
3. Потреба увійти у доросле життя, діяти як дорослий.
4. Ігри за правилами – це ігри за правилами поведінки людини у певній соціальній ролі. За фрагментом видно, що діти визначили ролі перед початком гри. Протягом гри поведінка дітей визначається прийнятими на себе ролями. Діти усвідомлюють необхідність дотримуватись правил поведінки відповідно до кожної ролі, тобто формується свідоме підкорення ним. Діти прагнуть змоделювати систему міжособистісних взаємин між гостями і господарями. Ці взаємини розгортаються так, як це прийнято серед дорослих.
5. Рольові взаємини. Полягають у моделюванні взаємин, що виникають між людьми у певній соціальній позиції (ролі): між мамою і донькою, пасажирами і водієм, лікарем, хворою та її мамою.

Тема 9

1. У фрагменті А діти молодші – 4-5 р. – і гра їх менш розвинена. У ній рольові та реальні відносини чітко не розмежовані. Фрагмент Б відображає гру дітей віком 5-6 р. Їх поведінка цілком визначається взятою на себе роллю.
2. Діти починають використовувати замітники у молодшому дошкільному віці. Використання заміників у грі розвиває символічну функцію свідомості дитини.
3. У середньому дошкільному віці діти починають планувати сюжет до початку гри відповідно до своїх інтересів. Діти обговорюють можливі сюжети, намагаються дійти згоди у виборі сюжету.
4. Причиною суперечок є розподіл ролей між учасниками гри. Середні дошкільники ще не вміють самостійно долати ці суперечки і потребують допомоги дорослого. Старші дошкільники можуть домовитись самостійно.
5. Виникають взаємини лідерства-підпорядкування. Старший дошкільник заради збереження взаємин з ровесником поступається йому при розподілі ролей у грі.
6. Спочатку діти не порівнюють зміст своїх ігрових дій з реальними явищами. Середній дошкільник протестує проти невідповідності, але не аргументує.

Старший дошкільник аргументує свій протест посиланням на необхідність точно передавати у грі реальний стан справ. У фрагменті Таня аргументує свою незгоду з Катею у питанні, чи приходити мамі за донькою до школи?

7. Сюжетно-рольова та будівельна гра. Ці різновиди ігор стимулюють один один. Спорудження будиночка спонукає поселити там звірят, а потім розігравати відносини між ними (ходять у гості, допомагають).

Тема 10

1. Побутова діяльність дошкільника. Виконання процесу миття рук. Дитина виконує дії у правильній послідовності, без підказки і безпосереднього контролю дорослих. Середній дошкільний вік.
2. У середньому дошкільному віці.
3. Середній дошкільник. Елементи самоконтролю, не вмiє контролювати всі сторони своєї поведінки. Олена М. помічає порушення поведінки у іншої дитини: робить зауваження Артему Г. не розмовляти за столом, хоча сама розмовляє.
4. 5-7 р. Дотримання культурно-гігієнічних вимог починає розумітись дитиною як етична норма поведінки.
5. Потреба не просто виконати побутову процедуру, а виконати якісно. Старший дошкільник.
6. Внутрішній мотив, коли приваблює саме виконання побутового процесу, а його якісне виконання приносить задоволення. Середній дошкільний.

Тема 11

1. Ці мотиви носять егоїстичний корисливий характер. У дошкільному віці складаються найсприятливіші умови для становлення суспільних мотивів трудової діяльності. Дорослий зайняв неадекватну позицію в трудовому вихованні.
2. До початку трудової діяльності старший дошкільник виділяє ціль та умови, засоби і способи її досягнення. Дівчинка контролює себе за результатом, має завищену самооцінку – це відповідає віковій нормі.
3. Доручення малюк може виконати за умови, що трудова дія йому добре знайома. У прикладі бачимо виконання доручення при постійному контролі вихователя, що характерно для середнього дошкільника.
4. Спільна трудова діяльність дошкільників. Самостійно організовується дітьми у старшому дошкільному віці. Передбачає вміння розподілити ділянки роботи, враховувати бажання та інтереси партнера, оцінювати один одного і приймати оцінки партнера до уваги.

Тема 12

1. Діти зображають предмет відповідно до свого досвіду його обстеження та дій з ним.
2. Зв'язок між об'єктами, розвиток ситуації, динаміку події. Виникає у старшому дошкільному віці.

Старший дошкільник аргументує свій протест посиланням на необхідність точно передавати у грі реальний стан справ. У фрагменті Таня аргументує свою незгоду з Катею у питанні, чи приходити мамі за донькою до школи?

7. Сюжетно-рольова та будівельна гра. Ці різновиди ігор стимулюють один один. Спорудження будиночка спонукає поселити там звірят, а потім розігравати відносини між ними (ходять у гості, допомагають).

Тема 10

1. Побутова діяльність дошкільника. Виконання процесу миття рук. Дитина виконує дії у правильній послідовності, без підказки і безпосереднього контролю дорослих. Середній дошкільний вік.
2. У середньому дошкільному віці.
3. Середній дошкільник. Елементи самоконтролю, не вмiє контролювати всі сторони своєї поведінки. Олена М. помічає порушення поведінки у іншої дитини: робить зауваження Артему Г. не розмовляти за столом, хоча сама розмовляє.
4. 5-7 р. Дотримання культурно-гігієнічних вимог починає розумітись дитиною як етична норма поведінки.
5. Потреба не просто виконати побутову процедуру, а виконати якісно. Старший дошкільник.
6. Внутрішній мотив, коли приваблює саме виконання побутового процесу, а його якісне виконання приносить задоволення. Середній дошкільний.

Тема 11

1. Ці мотиви носять егоїстичний корисливий характер. У дошкільному віці складаються найсприятливіші умови для становлення суспільних мотивів трудової діяльності. Дорослий зайняв неадекватну позицію в трудовому вихованні.
2. До початку трудової діяльності старший дошкільник виділяє ціль та умови, засоби і способи її досягнення. Дівчинка контролює себе за результатом, має завищену самооцінку – це відповідає віковій нормі.
3. Доручення малюк може виконати за умови, що трудова дія йому добре знайома. У прикладі бачимо виконання доручення при постійному контролі вихователя, що характерно для середнього дошкільника.
4. Спільна трудова діяльність дошкільників. Самостійно організовується дітьми у старшому дошкільному віці. Передбачає вміння розподілити ділянки роботи, враховувати бажання та інтереси партнера, оцінювати один одного і приймати оцінки партнера до уваги.

Тема 12

1. Діти зображають предмет відповідно до свого досвіду його обстеження та дій з ним.
2. Зв'язок між об'єктами, розвиток ситуації, динаміку події. Виникає у старшому дошкільному віці.

3. Із мовленням. У цьому фрагменті мовлення виконує функцію пояснення, доповнення зображеного, словесного малювання зовні неспостережуваних ознак.
4. Задум нестійкий, легко руйнується під впливом відволікаючих подразників або труднощів у малюванні. Молодший дошкільний вік.
5. Задум формується по ходу малювання, що характерно для середнього дошкільного віку, але при відсутності спеціального навчання дорослого і для старшого дошкільника.
6. Технічні вміння дітей та нездатність дитини правильно оцінити їх наявність у себе при плануванні задуму.
7. Зміст малюнків різноманітний, носить серійний характер. Дитина зображає свої уявлення, виражаючи у малюнку свої уподобання, ставлення, інтереси. Старший дошкільник.

Тема 13

1. Недосконалість переключення уваги. Притаманна дітям раннього віку.
2. Недостатня стійкість уваги. Притаманна дітям раннього віку.
3. Перевага мимовільної уваги, яка цілком залежить від властивостей навколишніх предметів. Притаманна дітям раннього віку.
4. Зв'язок уваги із її спрямуванням на вирішення певних пізнавальних задач. Притаманний дітям середнього дошкільного віку.
5. Увага набуває довільності. В старшому дошкільному віці засобом довільної уваги стає плануюча функція мовлення самої дитини, а також постановка мети. Дошкільник намічає мету «подивитися», а потім уважно розглядає об'єкти, що цікавлять його.
6. Розвиток довільної уваги тісно зв'язаний не тільки з розвитком мовлення, але і з розумінням значення майбутньої діяльності, усвідомленням її мети. Розвиток цього виду уваги також пов'язаний з засвоєнням норм і правил поведінки, становленням вольової дії. На основі довільної уваги в старшому дошкільному віці виникає післядовільна.
7. Найважливіша задача дошкільного виховання – розвиток довільної уваги, що обумовлено необхідністю підготувати дитину до цілеспрямованого навчання у школі.
8. Розвиток уваги у тісному зв'язку з ігровою діяльністю дошкільника.
9. Проявляється природна (вроджена) увага.
10. На першому місяці життя у малюка виявляється орієнтовний рефлекс «що таке?». Якщо у тварин такий рефлекс виконує тільки біологічну функцію, то дитині він стає вродженою основою розвитку пізнавальної діяльності.
11. Центральним об'єктом уваги стає дорослий. Так, дитина у віці 2-3 міс. тривало зосереджується на обличчі матері, а потім на оточуючих її предметах.
12. Розподіл уваги. Виникає в кінці 1-го року життя. 13
13. Переключення уваги. Виникає в кінці 1-го року життя.
14. Реакція зосередження у малюка забезпечує йому виділення з навколишнього світу емоцій, рухів, мовлення людини, як її відмітних ознак, а також предметів і дій з ними. Виникає на 2 місяці життя.

3. Із мовленням. У цьому фрагменті мовлення виконує функцію пояснення, доповнення зображеного, словесного малювання зовні неспостережуваних ознак.
4. Задум нестійкий, легко руйнується під впливом відволікаючих подразників або труднощів у малюванні. Молодший дошкільний вік.
5. Задум формується по ходу малювання, що характерно для середнього дошкільного віку, але при відсутності спеціального навчання дорослого і для старшого дошкільника.
6. Технічні вміння дітей та нездатність дитини правильно оцінити їх наявність у себе при плануванні задуму.
7. Зміст малюнків різноманітний, носить серійний характер. Дитина зображає свої уявлення, виражаючи у малюнку свої уподобання, ставлення, інтереси. Старший дошкільник.

Тема 13

1. Недосконалість переключення уваги. Притаманна дітям раннього віку.
2. Недостатня стійкість уваги. Притаманна дітям раннього віку.
3. Перевага мимовільної уваги, яка цілком залежить від властивостей навколишніх предметів. Притаманна дітям раннього віку.
4. Зв'язок уваги із її спрямуванням на вирішення певних пізнавальних задач. Притаманний дітям середнього дошкільного віку.
5. Увага набуває довільності. В старшому дошкільному віці засобом довільної уваги стає плануюча функція мовлення самої дитини, а також постановка мети. Дошкільник намічає мету «подивитися», а потім уважно розглядає об'єкти, що цікавлять його.
6. Розвиток довільної уваги тісно зв'язаний не тільки з розвитком мовлення, але і з розумінням значення майбутньої діяльності, усвідомленням її мети. Розвиток цього виду уваги також пов'язаний з засвоєнням норм і правил поведінки, становленням вольової дії. На основі довільної уваги в старшому дошкільному віці виникає післядовільна.
7. Найважливіша задача дошкільного виховання – розвиток довільної уваги, що обумовлено необхідністю підготувати дитину до цілеспрямованого навчання у школі.
8. Розвиток уваги у тісному зв'язку з ігровою діяльністю дошкільника.
9. Проявляється природна (вроджена) увага.
10. На першому місяці життя у малюка виявляється орієнтовний рефлекс «що таке?». Якщо у тварин такий рефлекс виконує тільки біологічну функцію, то дитині він стає вродженою основою розвитку пізнавальної діяльності.
11. Центральним об'єктом уваги стає дорослий. Так, дитина у віці 2-3 міс. тривало зосереджується на обличчі матері, а потім на оточуючих її предметах.
12. Розподіл уваги. Виникає в кінці 1-го року життя. 13
13. Переключення уваги. Виникає в кінці 1-го року життя.
14. Реакція зосередження у малюка забезпечує йому виділення з навколишнього світу емоцій, рухів, мовлення людини, як її відмітних ознак, а також предметів і дій з ними. Виникає на 2 місяці життя.

15.Переміщення в просторі відкриває для малюка нові можливості, тепер він сам вибирає об'єкт, на який направляє увагу. Оволодіння ходінням відбувається на початку раннього віку.

Тема 14

1. Розвиток мовлення дитини нерозривно пов'язаний з виникненням і зростанням потреби у спілкуванні з дорослим.
2. третьому тижні, другому півріччі.
3. Дитина немовлячого віку краще розуміє жести міміку, інтонації мовлення дорослих, ніж зміст мовлення дорослих.
4. Факт відображає вікову динаміку встановлення дитиною зв'язку між словом і предметом, який воно позначає. Виникає цей зв'язок у 2-му півріччі і спочатку нестійкий. В 9 міс. зв'язок зберігається навіть при зміні місця розташування предмета, і дитина здатна шукати позначений словом предмет у своєму оточенні.
5. Регулятивна функція мовлення.
6. Зв'язок між предметом і його назвою, що дає можливість уявно діяти з предметами за їх відсутності (абстрагування).
7. Лепет, чи жестикуляторне мовлення, з'являється після 6 міс.
8. Узагальнююча функція. Початковий етап її розвитку – після 1 року.
9. Механізмами засвоєння мовлення є наслідування і самонаслідування.
10. На 2 р. комунікативну функцію реалізує особлива форма мовлення – ситуативна.
11. Узагальнююча функція мовлення, 3-й етап її розвитку, що виникає до кінця 3-го року.
12. Мовлення як засіб пізнання. Виникає у віці близько 2 років і особливо на третьому році життя.
13. Описове мовлення. Виникає у 3 р.
14. Узагальнююча функція мовлення, 2-й етап її розвитку після 2, 5 років.
15. Регулююча функція. Описується її розвиток на третьому році життя дитини. Виникає ця функція наприкінці немовлячого віку.
16. Засвоєння граматичної будови мовлення.
17. Потреба у ситуативно-діловій формі спілкування з дорослим, опосередкованому спільною з дорослим предметною діяльністю стимулює розвиток активного мовлення, яке перетворюється на засіб спілкування. Описана поведінка характерна для дитини після 1,5 р.
18. На 2 р. починається засвоєння граматичної будови мовлення.
19. Засвоєння морфологічної сторони мовлення, зокрема суфіксів рідної мови. Виникає з 2 років.
20. Функція планування, яке складається з прийняття рішення і планування його практичного виконання.
21. Мовне експериментування, виникає на 5-му році життя.
22. Контекстне мовлення. Його виникнення забезпечується збагаченням словника дитини і засвоєнням граматичної будови мовлення.

15.Переміщення в просторі відкриває для малюка нові можливості, тепер він сам вибирає об'єкт, на який направляє увагу. Оволодіння ходінням відбувається на початку раннього віку.

Тема 14

1. Розвиток мовлення дитини нерозривно пов'язаний з виникненням і зростанням потреби у спілкуванні з дорослим.
2. третьому тижні, другому півріччі.
3. Дитина немовлячого віку краще розуміє жести міміку, інтонації мовлення дорослих, ніж зміст мовлення дорослих.
4. Факт відображає вікову динаміку встановлення дитиною зв'язку між словом і предметом, який воно позначає. Виникає цей зв'язок у 2-му півріччі і спочатку нестійкий. В 9 міс. зв'язок зберігається навіть при зміні місця розташування предмета, і дитина здатна шукати позначений словом предмет у своєму оточенні.
5. Регулятивна функція мовлення.
6. Зв'язок між предметом і його назвою, що дає можливість уявно діяти з предметами за їх відсутності (абстрагування).
7. Лепет, чи жестикуляторне мовлення, з'являється після 6 міс.
8. Узагальнююча функція. Початковий етап її розвитку – після 1 року.
9. Механізмами засвоєння мовлення є наслідування і самонаслідування.
10. На 2 р. комунікативну функцію реалізує особлива форма мовлення – ситуативна.
11. Узагальнююча функція мовлення, 3-й етап її розвитку, що виникає до кінця 3-го року.
12. Мовлення як засіб пізнання. Виникає у віці близько 2 років і особливо на третьому році життя.
13. Описове мовлення. Виникає у 3 р.
14. Узагальнююча функція мовлення, 2-й етап її розвитку після 2, 5 років.
15. Регулююча функція. Описується її розвиток на третьому році життя дитини. Виникає ця функція наприкінці немовлячого віку.
16. Засвоєння граматичної будови мовлення.
17. Потреба у ситуативно-діловій формі спілкування з дорослим, опосередкованому спільною з дорослим предметною діяльністю стимулює розвиток активного мовлення, яке перетворюється на засіб спілкування. Описана поведінка характерна для дитини після 1,5 р.
18. На 2 р. починається засвоєння граматичної будови мовлення.
19. Засвоєння морфологічної сторони мовлення, зокрема суфіксів рідної мови. Виникає з 2 років.
20. Функція планування, яке складається з прийняття рішення і планування його практичного виконання.
21. Мовне експериментування, виникає на 5-му році життя.
22. Контекстне мовлення. Його виникнення забезпечується збагаченням словника дитини і засвоєнням граматичної будови мовлення.

23. Пояснювальне мовлення, виникає у 4-5 років.
24. Ситуативне мовлення, виникає у ранньому віці, але зберігається і у дорослих, бо характерне взагалі для діалогу.
25. Пояснювальне мовлення - найскладніша форма мовлення в дошкільному віці. Інтенсивно розвивається в спільній з однолітками діяльності, коли потрібно домовлятися про спільну гру, вибирати тему малювання, пояснювати товаришу способи дії.
26. Регулююча функція. Виникає у старшому дошкільному віці.

Тема 15

1. Новонароджений по-різному реагує на неприємні або приємні зорові подразники, починає прислухатись до звуків, навіть тихих, і по-різному на них реагує: радіє, перестає рухатися і кричати при розмові дорослого або брязкання. Його лякають різкі, гучні звуки, тому він здригається або плаче. У 2-4 міс. навчається повертати обличчя до джерела звуку (голос дорослого, іграшка).
2. У 10-11 міс. зорове сприйняття дитиною ознак об'єктів починає спрямовувати її рухи, тобто виникають зорово-рухові координації.
3. Функціонування аналізаторів неможливе без рухової активності індивіда. Водночас аналізатори забезпечують контроль за рухами, їх послідовність, напрямок, силу залежно від особливостей оточуючої ситуації. Для сенсорного розвитку дитини немовлячого віку важливим є розвиток дії хапання та прямоходіння, які відкривають можливість широкого і вільного маніпулювання предметами, в ході якого формуються уявлення про різноманітні властивості предметів та здатність до відповідних дій з ними.
4. У ранньому віці дитина найкраще виділяє ті ознаки предметів, які пов'язані з виконанням дій з ними: форму, величину. Гірше – колір, бо він прямо не впливає на дії з предметами.
5. Дії примірювання – перший різновид орієнтувальних дій. Їх інтеріоризація відбувається спочатку у ході практичних дій, потім у плані сприймання, нарешті – у плані уявлення (при відсутності порівнюваного предмету).
6. Орієнтувальні дії. Дітям пропонують певний зразок, наприклад червоний квадрат і просять вибрати такий же серед набору різних фігур. Дитина виконує до кінця раннього віку.
7. Дитина раннього віку найкраще засвоює те, що необхідне для здійснення нею предметної діяльності, найважливіше в предметі для неї - його функції, представлені у назві, а не ознаки.
8. Б. До 1 р. - «сенсомоторні передеталони». А. На 2-3 р. - «предметні передеталони». С. Після 3 р. - власне сенсорні еталони.
9. Обстежувальні дії, виникають у ранньому віці, набувають розвитку у дошкільному.
10. Б. Предмет сприймається в цілому; В. виділення його головних частин, визначення їх властивостей (форми, величини тощо); А. виділення просторових взаємозв'язків частин (вище, нижче, справа, зліва); розрізнення

23. Пояснювальне мовлення, виникає у 4-5 років.
24. Ситуативне мовлення, виникає у ранньому віці, але зберігається і у дорослих, бо характерне взагалі для діалогу.
25. Пояснювальне мовлення - найскладніша форма мовлення в дошкільному віці. Інтенсивно розвивається в спільній з однолітками діяльності, коли потрібно домовлятися про спільну гру, вибирати тему малювання, пояснювати товаришу способи дії.
26. Регулююча функція. Виникає у старшому дошкільному віці.

Тема 15

1. Новонароджений по-різному реагує на неприємні або приємні зорові подразники, починає прислухатись до звуків, навіть тихих, і по-різному на них реагує: радіє, перестає рухатися і кричати при розмові дорослого або брязкання. Його лякають різкі, гучні звуки, тому він здригається або плаче. У 2-4 міс. навчається повертати обличчя до джерела звуку (голос дорослого, іграшка).
2. У 10-11 міс. зорове сприйняття дитиною ознак об'єктів починає спрямовувати її рухи, тобто виникають зорово-рухові координації.
3. Функціонування аналізаторів неможливе без рухової активності індивіда. Водночас аналізатори забезпечують контроль за рухами, їх послідовність, напрямок, силу залежно від особливостей оточуючої ситуації. Для сенсорного розвитку дитини немовлячого віку важливим є розвиток дії хапання та прямоходіння, які відкривають можливість широкого і вільного маніпулювання предметами, в ході якого формуються уявлення про різноманітні властивості предметів та здатність до відповідних дій з ними.
4. У ранньому віці дитина найкраще виділяє ті ознаки предметів, які пов'язані з виконанням дій з ними: форму, величину. Гірше – колір, бо він прямо не впливає на дії з предметами.
5. Дії примірювання – перший різновид орієнтувальних дій. Їх інтеріоризація відбувається спочатку у ході практичних дій, потім у плані сприймання, нарешті – у плані уявлення (при відсутності порівнюваного предмету).
6. Орієнтувальні дії. Дітям пропонують певний зразок, наприклад червоний квадрат і просять вибрати такий же серед набору різних фігур. Дитина виконує до кінця раннього віку.
7. Дитина раннього віку найкраще засвоює те, що необхідне для здійснення нею предметної діяльності, найважливіше в предметі для неї - його функції, представлені у назві, а не ознаки.
8. Б. До 1 р. - «сенсомоторні передеталони». А. На 2-3 р. - «предметні передеталони». С. Після 3 р. - власне сенсорні еталони.
9. Обстежувальні дії, виникають у ранньому віці, набувають розвитку у дошкільному.
10. Б. Предмет сприймається в цілому; В. виділення його головних частин, визначення їх властивостей (форми, величини тощо); А. виділення просторових взаємозв'язків частин (вище, нижче, справа, зліва); розрізнення

дрібних деталей і визначення їх просторового розташування щодо основних частин; Г. повторне цілісне сприйняття предмету.

11. При сприйнятті нового предмету діти називають його відповідно до свого минулого досвіду, відносять до вже відомої їм категорії схожих об'єктів. Категоризація – включення у систему власного досвіду. У дошкільному віці.
12. На 2 р.
13. Дитина займає позицію усередині твору, а позиція слухача формується тільки до семи років.

Тема 16

1. Одразу після народження проявляється елементарна форма образної пам'яті. Дитина впізнає раніше діючий подразник та реагує на нього подібно до першого знайомства.
2. Впізнавання — це відтворення матеріалу при повторному сприйманні. Для впізнавання властива єдність процесу пам'яті зі сприйманням.
3. Елементи емоційної та рухової пам'яті, виникають до 1 р.
4. Впізнавання предметів у немовлячому віці відбувається за однією, часто несуттєвою, ознакою. Незначна зміна зовнішнього вигляду об'єкту призводить до того, що дитина не впізнає маму в новому вбранні. Хлопчику 7 міс.
5. Рухова пам'ять; її розвиток активізується з 6 міс.

Тема 17

1. Мислення дошкільника позаситуативне, значно розширюються межі пізнання. Встановлюються більш тісні взаємозв'язки мислення з мовленням, з'являється міркування. Наявність питання свідчить про самостійність мислення, оскільки в ньому відображається виникла перед дитиною інтелектуальна або практична задача. Питання набувають пізнавального характеру, свідчать про розвиток допитливості, прагнення пізнавати світ, а не тільки безпосереднє оточення. За уявною невинністю дитячих питань стоїть прагнення осягнути складні проблеми буття, проникнути в єство явища або процесу. Приблизний вік дітей –5-6 років.
2. Питання дитини відображають її інтереси і особливе бачення світу. Виникають вони з різних причин. Частіше всього в результаті зустрічі дитини з новим об'єктом, який малюк не може зрозуміти. Він хоче познайомитися з ним, знайти йому місце серед свого минулого досвіду, засвоєних знань.
3. У старшому дошкільному віці виникає чутливість до суперечностей, елементи критичності мислення, внаслідок чого дитина реагує на небиліці. Малюк помічає в них невідповідність з дійсністю, протестує проти невідповідностей.
4. Старший дошкільник переходить до рішення інтелектуальних задач якісно іншого рівня, ніж у ранньому дитинстві. Він будує свої власні теорії. Зростає тенденція до самостійності, незалежності й оригінальності мислення. Внаслідок обмеженості досвіду малюк об'єднує об'єкти, ознаки і властивості, непомітні з погляду дорослого.

дрібних деталей і визначення їх просторового розташування щодо основних частин; Г. повторне цілісне сприйняття предмету.

11. При сприйнятті нового предмету діти називають його відповідно до свого минулого досвіду, відносять до вже відомої їм категорії схожих об'єктів. Категоризація – включення у систему власного досвіду. У дошкільному віці.
12. На 2 р.
13. Дитина займає позицію усередині твору, а позиція слухача формується тільки до семи років.

Тема 16

1. Одразу після народження проявляється елементарна форма образної пам'яті. Дитина впізнає раніше діючий подразник та реагує на нього подібно до першого знайомства.
2. Впізнавання — це відтворення матеріалу при повторному сприйманні. Для впізнавання властива єдність процесу пам'яті зі сприйманням.
3. Елементи емоційної та рухової пам'яті, виникають до 1 р.
4. Впізнавання предметів у немовлячому віці відбувається за однією, часто несуттєвою, ознакою. Незначна зміна зовнішнього вигляду об'єкту призводить до того, що дитина не впізнає маму в новому вбранні. Хлопчику 7 міс.
5. Рухова пам'ять; її розвиток активізується з 6 міс.

Тема 17

1. Мислення дошкільника позаситуативне, значно розширюються межі пізнання. Встановлюються більш тісні взаємозв'язки мислення з мовленням, з'являється міркування. Наявність питання свідчить про самостійність мислення, оскільки в ньому відображається виникла перед дитиною інтелектуальна або практична задача. Питання набувають пізнавального характеру, свідчать про розвиток допитливості, прагнення пізнавати світ, а не тільки безпосереднє оточення. За уявною невинністю дитячих питань стоїть прагнення осягнути складні проблеми буття, проникнути в єство явища або процесу. Приблизний вік дітей –5-6 років.
2. Питання дитини відображають її інтереси і особливе бачення світу. Виникають вони з різних причин. Частіше всього в результаті зустрічі дитини з новим об'єктом, який малюк не може зрозуміти. Він хоче познайомитися з ним, знайти йому місце серед свого минулого досвіду, засвоєних знань.
3. У старшому дошкільному віці виникає чутливість до суперечностей, елементи критичності мислення, внаслідок чого дитина реагує на небиліці. Малюк помічає в них невідповідність з дійсністю, протестує проти невідповідностей.
4. Старший дошкільник переходить до рішення інтелектуальних задач якісно іншого рівня, ніж у ранньому дитинстві. Він будує свої власні теорії. Зростає тенденція до самостійності, незалежності й оригінальності мислення. Внаслідок обмеженості досвіду малюк об'єднує об'єкти, ознаки і властивості, непомітні з погляду дорослого.

5. Узагальнення. Для дітей 4-5 років.
6. Ситуативні узагальнення, коли дитина утворює групи за несуттєвими зовнішніми спільними ознаками.
7. Узагальнення способу дій, у віці від 1 року 4 місяців до 2 років 7 місяців
8. Використання людських якостей для пояснення явищ природи (анімізм). 4-5 років.
9. Опосередкованість мислення, старший дошкільник.
10. Дитина розуміє слово «ручка» по-своєму і однозначно, мислення не набуло достатньої гнучкості, щоб зрозуміти, яку «ручку» має на увазі дорослий. Розуміння, яку ручку має на увазі дорослий спирається на порівнянні її з олівцем.
11. а) Міркування ґрунтуються на чуттєвому досвіді, на знайомих літературних творах. Їм властива конкретна образність. Особливістю таких пояснень є анімізм (одухотворення неживих предметів).
б) недостатність знань, обмеженість, нечіткість досвіду дитини; спроможність вирізняти і формулювати суперечності у своєму досвіді.
12. На кінець дошкільного віку у зв'язку із позаситуативно-особистісною формою спілкування з дорослим виникає мислення, спрямоване на вирішення моральних проблем.
13. Порівняння. Старший дошкільник виділяє більшу кількість порівнюваних ознак, ніж дитина в ранньому дитинстві. Він помічає навіть незначну схожість між зовнішніми ознаками предметів і виражає відмінності в слові.
14. Знаходячи спільні ознаки в об'єктах, дитина вирізняє найяскравіші і не завжди істотні ознаки, що приводить до незвичайних, на погляд дорослого, узагальнень і висновків.

Тема 18

1. 5 років, покорова побудова;
2. 6 років, цілісний задум, побудований наперед;
3. пізнавальну;
4. відчуття самотності, прагнення мати друга, який би захищав і допомагав;
5. Опора на власний досвід, переказ сприйнятого з додаванням незначних змін. 4 роки 5 міс.;
6. антропоморфізація;
7. антропоморфізація;
8. аглютинація;
9. доповнення;
10. емоційність, зв'язок з естетичними, пізнавальними почуттями, особистісним значенням.
11. відтворювальна уява; уявлення у дії, що пов'язане з розвитком пам'яті.

Тема 19

1. Переживання сорому, ніяковості, незручності дитиною з приводу порушення нею правил поведінки. Старший дошкільник.

5. Узагальнення. Для дітей 4-5 років.
6. Ситуативні узагальнення, коли дитина утворює групи за несуттєвими зовнішніми спільними ознаками.
7. Узагальнення способу дій, у віці від 1 року 4 місяців до 2 років 7 місяців
8. Використання людських якостей для пояснення явищ природи (анімізм). 4-5 років.
9. Опосередкованість мислення, старший дошкільник.
10. Дитина розуміє слово «ручка» по-своєму і однозначно, мислення не набуло достатньої гнучкості, щоб зрозуміти, яку «ручку» має на увазі дорослий. Розуміння, яку ручку має на увазі дорослий спирається на порівнянні її з олівцем.
11. а) Міркування ґрунтуються на чуттєвому досвіді, на знайомих літературних творах. Їм властива конкретна образність. Особливістю таких пояснень є анімізм (одухотворення неживих предметів).
б) недостатність знань, обмеженість, нечіткість досвіду дитини; спроможність вирізняти і формулювати суперечності у своєму досвіді.
12. На кінець дошкільного віку у зв'язку із позаситуативно-особистісною формою спілкування з дорослим виникає мислення, спрямоване на вирішення моральних проблем.
13. Порівняння. Старший дошкільник виділяє більшу кількість порівнюваних ознак, ніж дитина в ранньому дитинстві. Він помічає навіть незначну схожість між зовнішніми ознаками предметів і виражає відмінності в слові.
14. Знаходячи спільні ознаки в об'єктах, дитина вирізняє найяскравіші і не завжди істотні ознаки, що приводить до незвичайних, на погляд дорослого, узагальнень і висновків.

Тема 18

1. 5 років, покорова побудова;
2. 6 років, цілісний задум, побудований наперед;
3. пізнавальну;
4. відчуття самотності, прагнення мати друга, який би захищав і допомагав;
5. Опора на власний досвід, переказ сприйнятого з додаванням незначних змін. 4 роки 5 міс.;
6. антропоморфізація;
7. антропоморфізація;
8. аглютинація;
9. доповнення;
10. емоційність, зв'язок з естетичними, пізнавальними почуттями, особистісним значенням.
11. відтворювальна уява; уявлення у дії, що пов'язане з розвитком пам'яті.

Тема 19

1. Переживання сорому, ніяковості, незручності дитиною з приводу порушення нею правил поведінки. Старший дошкільник.

2. Здатність стримувати свої емоції за допомогою слова, виникає у старшому дошкільному віці.
3. Етичні почуття (співпереживання, симпатія), інтенсивно формуються у старшого дошкільника.
4. Естетичні почуття.
5. Страх. Їх причиною є негативний минулий досвід, індивідуальні особливості уяви, емоційної чутливості дитини, високий рівень її тривожності, невпевненості.
6. Інтелектуальні почуття, які сприяють розвитку пізнавальних інтересів, спрямовують пізнавальну діяльність дитини.

Тема 20

1. Боротьба мотивів, яка призводить до підпорядкованості мотивів, характерна для старшого дошкільника.
2. У Максима в другій ситуації виявились етичні мотиви, які з'являються у старшого дошкільника.
3. Потреба у самоствердженні і визнанні. Старший дошкільник.
4. Потреба у спілкуванні з ровесниками набуває домінуючого значення у старшого дошкільника. Заради відновлення взаємовідносин з ровесником дитина здатна поступатись своїми особистими інтересами.
5. Прийом створення ситуації вибору, сприяє розвитку самостійності, умінь планувати, аналізувати свою поведінку.
6. Контроль за результатом діяльності. Відсутній контроль за процесом. Середній дошкільний вік.
7. До кінця дошкільного дитинства у багатьох дітей не сформована потреба у самоконтролі. Для її розвитку необхідне керівництво з боку дорослого.

Тема 21

1. Переважає позитивна емоційна самооцінка, прагнення підкреслити перед оточуючими свої позитивні якості, викликати їх схвалення. До кінця дошкільного віку виникають прояви самокритичності.
2. У старшого дошкільника виникає незадоволеність собою, прагнення змінити щось у собі.
3. У старшого дошкільника виникає усвідомлення мотивів своєї поведінки.
4. Усвідомлення мотивів вчинків своїх та інших людей, мотивування спирається на досвід дитини, на її розуміння дійсності ("ця машина їй самій сподобалась"). Старший дошкільник – 6 р.
5. Усвідомлення власних психічних станів ("мені скучно"), виникає у старшого дошкільника.
6. До 7 р. самооцінка із узагальною стас диференційованою.
7. Усвідомлення себе в часі виникає у старшого дошкільника.
8. Дитина усвідомлює не тільки свої етичні якості, але і переживання, емоційні стани. Здатність виникає у середньому дошкільному віці.

2. Здатність стримувати свої емоції за допомогою слова, виникає у старшому дошкільному віці.
3. Етичні почуття (співпереживання, симпатія), інтенсивно формуються у старшого дошкільника.
4. Естетичні почуття.
5. Страх. Їх причиною є негативний минулий досвід, індивідуальні особливості уяви, емоційної чутливості дитини, високий рівень її тривожності, невпевненості.
6. Інтелектуальні почуття, які сприяють розвитку пізнавальних інтересів, спрямовують пізнавальну діяльність дитини.

Тема 20

1. Боротьба мотивів, яка призводить до підпорядкованості мотивів, характерна для старшого дошкільника.
2. У Максима в другій ситуації виявились етичні мотиви, які з'являються у старшого дошкільника.
3. Потреба у самоствердженні і визнанні. Старший дошкільник.
4. Потреба у спілкуванні з ровесниками набуває домінуючого значення у старшого дошкільника. Заради відновлення взаємовідносин з ровесником дитина здатна поступатись своїми особистими інтересами.
5. Прийом створення ситуації вибору, сприяє розвитку самостійності, умінь планувати, аналізувати свою поведінку.
6. Контроль за результатом діяльності. Відсутній контроль за процесом. Середній дошкільний вік.
7. До кінця дошкільного дитинства у багатьох дітей не сформована потреба у самоконтролі. Для її розвитку необхідне керівництво з боку дорослого.

Тема 21

1. Переважає позитивна емоційна самооцінка, прагнення підкреслити перед оточуючими свої позитивні якості, викликати їх схвалення. До кінця дошкільного віку виникають прояви самокритичності.
2. У старшого дошкільника виникає незадоволеність собою, прагнення змінити щось у собі.
3. У старшого дошкільника виникає усвідомлення мотивів своєї поведінки.
4. Усвідомлення мотивів вчинків своїх та інших людей, мотивування спирається на досвід дитини, на її розуміння дійсності ("ця машина їй самій сподобалась"). Старший дошкільник – 6 р.
5. Усвідомлення власних психічних станів ("мені скучно"), виникає у старшого дошкільника.
6. До 7 р. самооцінка із узагальною стас диференційованою.
7. Усвідомлення себе в часі виникає у старшого дошкільника.
8. Дитина усвідомлює не тільки свої етичні якості, але і переживання, емоційні стани. Здатність виникає у середньому дошкільному віці.

Тема 22

- 3-4 роки. Аргументи пов'язані з перевагами, які приносить самій дитині дотримання норм. Етична поведінка залежна від зовнішнього контролю.
- 5-7 років. Аргументи пов'язані із значенням дотримання норм для оточуючих людей. Етична поведінка залежна від самоконтролю і самооцінки.
- 5-6 р. Судження ситуативні, пов'язані із життєвим досвідом дитини.
- Сфера морального оцінювання. З віком оцінки етичних якостей диференціюються і уточнюються.
- Рівень свідомої моральності у розвитку когнітивної (моральні судження і уявлення), емоційної (моральні почуття) та оцінної (розрізнення доброго і негідного) сфер етичного розвитку. Характерні ознаки: узагальненість, аргументування норм на основі їх соціальної значущості. Вік – старший дошкільник.
- Етична норма добре засвоєна, стала мотивом поведінки дівчинки. У поведінці переважає внутрішній контроль над зовнішнім. Поведінка набула соціальної значущості. Етична свідомість та етична поведінка взаємообумовлені. Вік – старший дошкільник.
- Дитяче фантазування. Відрізняється від брехні відсутністю корисливого мотиву. Причиною є потреба у самоствердженні, домагання визнання оточуючими.
- Моральні уявлення дітей змінюються від морального реалізму до морального релятивізму, що спостерігається у дітей з 11 років.
- Молодші і середні дошкільники не тільки формулюють норми поведінки, але й пояснюють необхідність їх дотримання у випадку недотримання негативними наслідками для себе.
- У 5-7 років дитина розуміє суспільне значення етичної норми, усвідомлює її об'єктивну необхідність, негативні наслідки її недотримання для інших.
- Наявність усвідомлюваних моральних норм, які суперечать бажанням дитини; засвоєння дитьми норм на рівні знань, а не переживань.
- Сформованість внутрішніх моральних інстанцій, уявлення про належну поведінку витупають водночас мотивами поведінки дитини.

Тема 23

- Досягнення успіху відмінниками може бути більш чи менш легким. Відмінники, які досягають успіху без особливих зусиль, є здібними. Серед невстигаючих учнів можуть бути такі, які виявлять свої здібності за умови включення у відповідну діяльність.
- Обдарованістю.
- Схильність, здібності.
- Геніальність.
- Вундеркінди – діти, які особливо швидкими темпами вчаться, засвоюють навчальний матеріал (дуже рано починають читати, рахувати тощо). У цьому виявляються репродуктивні здібності. Видатні науковці і винахідники, натомість, відзначаються творчими здібностями, які у вундеркіндів можуть бути не розвиненими.

Тема 22

- 3-4 роки. Аргументи пов'язані з перевагами, які приносить самій дитині дотримання норм. Етична поведінка залежна від зовнішнього контролю.
- 5-7 років. Аргументи пов'язані із значенням дотримання норм для оточуючих людей. Етична поведінка залежна від самоконтролю і самооцінки.
- 5-6 р. Судження ситуативні, пов'язані із життєвим досвідом дитини.
- Сфера морального оцінювання. З віком оцінки етичних якостей диференціюються і уточнюються.
- Рівень свідомої моральності у розвитку когнітивної (моральні судження і уявлення), емоційної (моральні почуття) та оцінної (розрізнення доброго і негідного) сфер етичного розвитку. Характерні ознаки: узагальненість, аргументування норм на основі їх соціальної значущості. Вік – старший дошкільник.
- Етична норма добре засвоєна, стала мотивом поведінки дівчинки. У поведінці переважає внутрішній контроль над зовнішнім. Поведінка набула соціальної значущості. Етична свідомість та етична поведінка взаємообумовлені. Вік – старший дошкільник.
- Дитяче фантазування. Відрізняється від брехні відсутністю корисливого мотиву. Причиною є потреба у самоствердженні, домагання визнання оточуючими.
- Моральні уявлення дітей змінюються від морального реалізму до морального релятивізму, що спостерігається у дітей з 11 років.
- Молодші і середні дошкільники не тільки формулюють норми поведінки, але й пояснюють необхідність їх дотримання у випадку недотримання негативними наслідками для себе.
- У 5-7 років дитина розуміє суспільне значення етичної норми, усвідомлює її об'єктивну необхідність, негативні наслідки її недотримання для інших.
- Наявність усвідомлюваних моральних норм, які суперечать бажанням дитини; засвоєння дитьми норм на рівні знань, а не переживань.
- Сформованість внутрішніх моральних інстанцій, уявлення про належну поведінку витупають водночас мотивами поведінки дитини.

Тема 23

- Досягнення успіху відмінниками може бути більш чи менш легким. Відмінники, які досягають успіху без особливих зусиль, є здібними. Серед невстигаючих учнів можуть бути такі, які виявлять свої здібності за умови включення у відповідну діяльність.
- Обдарованістю.
- Схильність, здібності.
- Геніальність.
- Вундеркінди – діти, які особливо швидкими темпами вчаться, засвоюють навчальний матеріал (дуже рано починають читати, рахувати тощо). У цьому виявляються репродуктивні здібності. Видатні науковці і винахідники, натомість, відзначаються творчими здібностями, які у вундеркіндів можуть бути не розвиненими.

6. Звужена спеціалізація у розвитку здібностей призводить до деформацій загального розвитку психіки і особистості.
7. Розвиток занадто багатьох здібностей призводить до їх поверховості.
8. Розвиток здібностей приблизно на 42-48% визначається задатками і на 52-58% умовами виховання.
9. Зовнішніх анатомо-фізіологічних показників, помітних з першого погляду, які могли б засвідчити здібності нормальної людини наука не знайшла
10. Зв'язок діяльності із сенсом життя людини.
11. Прагнення до досконалості, перфекціонізм.
12. Наполегливість і цілеспрямованість.

Тема 25

1. Недостатня сформованість вольового компоненту психологічної готовності до школи. Розвивати здатність до подолання перешкод, цілеспрямованість і наполегливість.
2. Недостатня сформованість емоційного і вольового компонентів психологічної готовності до школи. Розвивати стриманість, самовладання, об'єктивну самооцінку.
3. За допомогою відповідних психодіагностичних методик, що дозволять визначити сформованість усіх компонентів психологічної готовності дитини до школи. Від сформованості психологічної готовності до школи залежить успіх навчання дитини.
4. Дівчинка не вміє спілкуватись і взаємодіяти з ровесниками, бажання вступати до школи не сформоване, батько ще більше налякав її. Слід розвивати комунікабельність, формувати позитивне ставлення до школи.
5. Сімейне виховання вузько спрямоване, позбавлене багатьох важливих для розвитку дитини видів діяльності і спілкування. Прогноз результатів навчання – несприятливий.
6. Емоційно-вольова готовність до школи.
7. На формування вольового компоненту психологічної готовності, зокрема, на розвиток самостійності, цілеспрямованості.
8. Психологічна готовність вузько спрямована (пізнавальна), позбавлена багатьох важливих для навчання компонентів. Прогноз результатів навчання – несприятливий.
9. Дитина потребує простору для розвитку своєї самостійності, зокрема, у налагодженні стосунків з однолітками.
10. Завдання на виконання за зразком, які викликають інтерес дитини. Правильне використання схвалення і покарання.

Тема 26

1. Недостатня сформованість вольового компоненту психологічної готовності до школи. Розвивати здатність до подолання перешкод, цілеспрямованість і наполегливість.
2. Навчати розрізненню фонем, звуковому аналізу слів.

6. Звужена спеціалізація у розвитку здібностей призводить до деформацій загального розвитку психіки і особистості.
7. Розвиток занадто багатьох здібностей призводить до їх поверховості.
8. Розвиток здібностей приблизно на 42-48% визначається задатками і на 52-58% умовами виховання.
9. Зовнішніх анатомо-фізіологічних показників, помітних з першого погляду, які могли б засвідчити здібності нормальної людини наука не знайшла
10. Зв'язок діяльності із сенсом життя людини.
11. Прагнення до досконалості, перфекціонізм.
12. Наполегливість і цілеспрямованість.

Тема 25

1. Недостатня сформованість вольового компоненту психологічної готовності до школи. Розвивати здатність до подолання перешкод, цілеспрямованість і наполегливість.
2. Недостатня сформованість емоційного і вольового компонентів психологічної готовності до школи. Розвивати стриманість, самовладання, об'єктивну самооцінку.
3. За допомогою відповідних психодіагностичних методик, що дозволять визначити сформованість усіх компонентів психологічної готовності дитини до школи. Від сформованості психологічної готовності до школи залежить успіх навчання дитини.
4. Дівчинка не вміє спілкуватись і взаємодіяти з ровесниками, бажання вступати до школи не сформоване, батько ще більше налякав її. Слід розвивати комунікабельність, формувати позитивне ставлення до школи.
5. Сімейне виховання вузько спрямоване, позбавлене багатьох важливих для розвитку дитини видів діяльності і спілкування. Прогноз результатів навчання – несприятливий.
6. Емоційно-вольова готовність до школи.
7. На формування вольового компоненту психологічної готовності, зокрема, на розвиток самостійності, цілеспрямованості.
8. Психологічна готовність вузько спрямована (пізнавальна), позбавлена багатьох важливих для навчання компонентів. Прогноз результатів навчання – несприятливий.
9. Дитина потребує простору для розвитку своєї самостійності, зокрема, у налагодженні стосунків з однолітками.
10. Завдання на виконання за зразком, які викликають інтерес дитини. Правильне використання схвалення і покарання.

Тема 26

1. Недостатня сформованість вольового компоненту психологічної готовності до школи. Розвивати здатність до подолання перешкод, цілеспрямованість і наполегливість.
2. Навчати розрізненню фонем, звуковому аналізу слів.

3. Прояв гетерохронності розвитку психічних процесів. У дошкільному віці розвиток пам'яті випереджує розвиток мислення, й у вирішенні розумових задач дитина спирається на пам'ять. У молодшому шкільному віці розвиток мислення випереджує розвиток пам'яті, й у вирішенні мнемічних задач дитина спирається на мислення.
4. Основою засвоєння знань є розумові дії (мислительні, сенсорно-перцептивні тощо).
5. а) Почуття сорому, самоповаги, поваги до вчителя і батьків, відповідальності.
б) Лінкуватість, безвідповідальність, знижені самолюбство і рівень домагань.
в) Більш ефективним є педагогічна робота, спрямована на усунення вище перелічених недоліків.
г) Виконувати завдання при підтримці дорослого, вимагати при цьому зусиль і старанності, забезпечити досягнення успіху і переживання радості.
6. а) Гірше вчинила дівчинка, яка не врахувала реакції хворої матері на погану оцінку.
б) Визначити критерії, якими користуються діти різного віку, коли роблять моральні оцінки.
в) Шестирічки засуджували дівчинку, яка сказала мамі неправду. Діти не вміють давати моральну оцінку наслідкам дії.
г) Десятирічки дають моральну оцінку за наслідками, виправдовують дівчинку, яка сказала неправду.
д) Невміння вирішувати суперечливі моральні ситуації.
7. а) Там, де дитина виглядає не у кращому світлі.
б) Ситуації успіху.
в) Доводять значення успіху для розвитку особистості дитини.
8. а) мотиви суперництва, конкуренції; бажання отримати схвалення вчителя;
б) Давати об'єктивну оцінку робіт всіх дітей; показувати недоліки і переваги кожного. Стимулювати дітей до виправлення помилок.
9. а) Недостатня сформованість емоційної готовності до школи.
б) У дитсадку оцінка носить стимулювальний характер; у школі оцінка набуває навчальної спрямованості.
в) Дітей слід навчати адекватній самооцінці. Розкрити перед дитиною, що вчитель надає оцінку результату роботи, а не особистості дитини, продемонструвати своє позитивне ставлення до дитини.

Тема 27

1. а) Реакція підлітка є протестом проти грубоців і агресивності дорослих, він ніби намагається довести до колишнім своє право на власний вибір і рішення.
б) Вияв прагнення до партнерства, справедливості, рівноправності.
в) Завищена самооцінка, самовпевненість, недостатньо критичне ставлення до себе;
г) Зароджується інтерес до протилежної статі.
2. Демонстративна акцентуація виявляється як бажання підлітка похизуватись своїми модними речами, незвичайною зачіскою, зухвалими вчинками тощо.

3. Прояв гетерохронності розвитку психічних процесів. У дошкільному віці розвиток пам'яті випереджує розвиток мислення, й у вирішенні розумових задач дитина спирається на пам'ять. У молодшому шкільному віці розвиток мислення випереджує розвиток пам'яті, й у вирішенні мнемічних задач дитина спирається на мислення.
4. Основою засвоєння знань є розумові дії (мислительні, сенсорно-перцептивні тощо).
5. а) Почуття сорому, самоповаги, поваги до вчителя і батьків, відповідальності.
б) Лінкуватість, безвідповідальність, знижені самолюбство і рівень домагань.
в) Більш ефективним є педагогічна робота, спрямована на усунення вище перелічених недоліків.
г) Виконувати завдання при підтримці дорослого, вимагати при цьому зусиль і старанності, забезпечити досягнення успіху і переживання радості.
6. а) Гірше вчинила дівчинка, яка не врахувала реакції хворої матері на погану оцінку.
б) Визначити критерії, якими користуються діти різного віку, коли роблять моральні оцінки.
в) Шестирічки засуджували дівчинку, яка сказала мамі неправду. Діти не вміють давати моральну оцінку наслідкам дії.
г) Десятирічки дають моральну оцінку за наслідками, виправдовують дівчинку, яка сказала неправду.
д) Невміння вирішувати суперечливі моральні ситуації.
7. а) Там, де дитина виглядає не у кращому світлі.
б) Ситуації успіху.
в) Доводять значення успіху для розвитку особистості дитини.
8. а) мотиви суперництва, конкуренції; бажання отримати схвалення вчителя;
б) Давати об'єктивну оцінку робіт всіх дітей; показувати недоліки і переваги кожного. Стимулювати дітей до виправлення помилок.
9. а) Недостатня сформованість емоційної готовності до школи.
б) У дитсадку оцінка носить стимулювальний характер; у школі оцінка набуває навчальної спрямованості.
в) Дітей слід навчати адекватній самооцінці. Розкрити перед дитиною, що вчитель надає оцінку результату роботи, а не особистості дитини, продемонструвати своє позитивне ставлення до дитини.

Тема 27

1. а) Реакція підлітка є протестом проти грубоців і агресивності дорослих, він ніби намагається довести до колишнім своє право на власний вибір і рішення.
б) Вияв прагнення до партнерства, справедливості, рівноправності.
в) Завищена самооцінка, самовпевненість, недостатньо критичне ставлення до себе;
г) Зароджується інтерес до протилежної статі.
2. Демонстративна акцентуація виявляється як бажання підлітка похизуватись своїми модними речами, незвичайною зачіскою, зухвалими вчинками тощо.

Циклоїдна акцентуація виявляється як швидка і раптова зміна настрою підлітка, його нестриманість, запальність у деяких ситуаціях і повна байдужість – у інших.

Корекція передбачає спокійну зважену реакцію педагога, проведення бесіди, спрямованої на поглиблення самопізнання і саморозуміння у підлітка.

3. а) Учні майже завжди намагаються навести поважні, об'єктивні причини своїх прогулів. А якщо їх немає, то вигадати.
б) Часто пропуски уроків є проявом недостатньо сформованих вольових якостей підлітків (неорганізованості, незібраності, недисциплінованості тощо).
4. а) Бажання привернути до себе увагу, виявити свою індивідуальність, сміливість, незалежність
б) Дати завдання, яке зацікавить підлітка і дасть можливість виявити себе з кращого боку.
5. а) У поведінці з'явилися типові прояви підліткової поведінки (прагнення бути самостійним, незалежним; до спілкування з тими, хто прийме його дорослість), які стали неочікуваними для матері.
б) Хлопчик має багато позитивних рис. Матері потрібно спокійно і зважено прийняти новий стиль взаємин з сином, дати йому більший простір для самостійності.

Тема 28

1. а) Соціальні умови налаштовують молодь на самостійне життя, відповідальність за нього; молодь усвідомлює, що від її позиції залежить її подальша доля.
б) З повагою і розумінням, виявляти толерантність, суперечливі питання виносити на відкриті обговорення, дискусії; бути на рівних з молодими людьми у обговореннях і використовувати розумні аргументи.
2. а) В юнацькому віці особистість стає більш поміркованою, виваженою; добре володіє собою, своїми емоційними проявами; зростає свідоме й відповідальне ставлення до життя; має сформовані ціннісні орієнтації і світогляд; приймає рішення про вибір подальшого життєвого шляху.
б) Навчально-виховна робота повинна ґрунтуватися на засадах поваги і розуміння до молодшої людини; стимулювати самоуправління і самоорганізацію в учнівському колективі.
3. а) Особистісне ставлення до пізнання, бажання у всіх питаннях мати свою особливу думку; пізнання спрямоване на формування цілісного світогляду, тому молода людина намагається узгодити суперечності у розумній дійсності.
б) Широкі філософські проблеми сенсу людського життя, ставлення людини і суспільства до різних сторін дійсності, моральні проблеми.
в) Педагог демонструє готовність до обговорення, наводить аргументи, доводить, не тисне авторитетом.
4. а) Можливість забезпечити своє життя, гідна платня і умови праці.

Циклоїдна акцентуація виявляється як швидка і раптова зміна настрою підлітка, його нестриманість, запальність у деяких ситуаціях і повна байдужість – у інших.

Корекція передбачає спокійну зважену реакцію педагога, проведення бесіди, спрямованої на поглиблення самопізнання і саморозуміння у підлітка.

3. а) Учні майже завжди намагаються навести поважні, об'єктивні причини своїх прогулів. А якщо їх немає, то вигадати.
б) Часто пропуски уроків є проявом недостатньо сформованих вольових якостей підлітків (неорганізованості, незібраності, недисциплінованості тощо).
4. а) Бажання привернути до себе увагу, виявити свою індивідуальність, сміливість, незалежність
б) Дати завдання, яке зацікавить підлітка і дасть можливість виявити себе з кращого боку.
5. а) У поведінці з'явилися типові прояви підліткової поведінки (прагнення бути самостійним, незалежним; до спілкування з тими, хто прийме його дорослість), які стали неочікуваними для матері.
б) Хлопчик має багато позитивних рис. Матері потрібно спокійно і зважено прийняти новий стиль взаємин з сином, дати йому більший простір для самостійності.

Тема 28

1. а) Соціальні умови налаштовують молодь на самостійне життя, відповідальність за нього; молодь усвідомлює, що від її позиції залежить її подальша доля.
б) З повагою і розумінням, виявляти толерантність, суперечливі питання виносити на відкриті обговорення, дискусії; бути на рівних з молодими людьми у обговореннях і використовувати розумні аргументи.
2. а) В юнацькому віці особистість стає більш поміркованою, виваженою; добре володіє собою, своїми емоційними проявами; зростає свідоме й відповідальне ставлення до життя; має сформовані ціннісні орієнтації і світогляд; приймає рішення про вибір подальшого життєвого шляху.
б) Навчально-виховна робота повинна ґрунтуватися на засадах поваги і розуміння до молодшої людини; стимулювати самоуправління і самоорганізацію в учнівському колективі.
3. а) Особистісне ставлення до пізнання, бажання у всіх питаннях мати свою особливу думку; пізнання спрямоване на формування цілісного світогляду, тому молода людина намагається узгодити суперечності у розумній дійсності.
б) Широкі філософські проблеми сенсу людського життя, ставлення людини і суспільства до різних сторін дійсності, моральні проблеми.
в) Педагог демонструє готовність до обговорення, наводить аргументи, доводить, не тисне авторитетом.
4. а) Можливість забезпечити своє життя, гідна платня і умови праці.

б) Педагог спонукає до самопізнання і саморозуміння.

КЛЮЧ ДО ЗАВДАНЬ ПРОГРАМОВАНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

№ з/п теми	№ з/п завдання програмованого контролю знань									
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1.	г	б	г	б	б	г	в	а	а	в
2.	в	а	а	а	в	а	б	а	в	б
3.	б	г	в	а	б	б	а	в	б	а
4.	г	б	а	в	а	б	г	г	б	а
5.	г	а	б	б	а	а	а	а	б	б
6.	в	в	г	б	г	в	б	а	б	в
7.	б	а	а	б	а	а	в	б	б	в
8.	б	а	а	г	г	а	в	г	б	а
9.	а	б	б	в	а	б	в	г	а	в
10.	б	в	а	г	а	б	б	г	г	б
11.	б	б	б	а	г	в	в	а	б	в
12.	а	а	г	б	в	в	б	а	б	а
13.	а	г	б	в	б	г	б	б	а	в
14.	а	а	б	г	а	в	б	в	г	а
15.	г	а	б	а	в	г	г	в	в	в
16.	а	б	г	б	в	в	б	а	б	г
17.	а	г	б	г	в	а	б	а	б	в
18.	г	в	а	б	в	а	б	б	а	в
19.	г	б	б	в	г	а	б	а	в	б
20.	г	а	б	в	а	б	в	в	г	а

б) Педагог спонукає до самопізнання і саморозуміння.

КЛЮЧ ДО ЗАВДАНЬ ПРОГРАМОВАНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

№ з/п теми	№ з/п завдання програмованого контролю знань									
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1.	г	б	г	б	б	г	в	а	а	в
2.	в	а	а	а	в	а	б	а	в	б
3.	б	г	в	а	б	б	а	в	б	а
4.	г	б	а	в	а	б	г	г	б	а
5.	г	а	б	б	а	а	а	а	б	б
6.	в	в	г	б	г	в	б	а	б	в
7.	б	а	а	б	а	а	в	б	б	в
8.	б	а	а	г	г	а	в	г	б	а
9.	а	б	б	в	а	б	в	г	а	в
10.	б	в	а	г	а	б	б	г	г	б
11.	б	б	б	а	г	в	в	а	б	в
12.	а	а	г	б	в	в	б	а	б	а
13.	а	г	б	в	б	г	б	б	а	в
14.	а	а	б	г	а	в	б	в	г	а
15.	г	а	б	а	в	г	г	в	в	в
16.	а	б	г	б	в	в	б	а	б	г
17.	а	г	б	г	в	а	б	а	б	в
18.	г	в	а	б	в	а	б	б	а	в
19.	г	б	б	в	г	а	б	а	в	б
20.	г	а	б	в	а	б	в	в	г	а

21.	а	б	в	а	г	а	б	в	а	б
22.	б	а	в	г	в	б	г	а	в	а
23.	б	в	б	б	б	в	а	г	в	в
24.	б	в	б	б	б	в	а	г	в	в
25.	в	а	г	б	г	в	г	б	а	б
26.	в	б	в	б	б	в	б	в	б	а
27.	а	б	б	а	в	г	а	в	в	б
28.	в	б	а	в	б	в	б	г	в	б

21.	а	б	в	а	г	а	б	в	а	б
22.	б	а	в	г	в	б	г	а	в	а
23.	б	в	б	б	б	в	а	г	в	в
24.	б	в	б	б	б	в	а	г	в	в
25.	в	а	г	б	г	в	г	б	а	б
26.	в	б	в	б	б	в	б	в	б	а
27.	а	б	б	а	в	г	а	в	в	б
28.	в	б	а	в	б	в	б	г	в	б

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ КУРСУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1. **Амнезії** — розлади пам'яті, за яких відбувається втрата минулого досвіду людини, її вмінь, навичок, знань.
2. **Ампліфікація** — максимальне розкриття всіх можливостей віку для психічного розвитку особистості (О.В.Запорожець).
3. **Аналіз** — одна з основних операцій мислення, що полягає у виділенні в об'єктах елементів, властивостей, зв'язків, у поділі предмету на частини.
4. **Асинхронність** — закономірність психічного розвитку, згідно з якою різні психічні функції мають різні сензитивні періоди і за тривалістю, і за віком їх настання.
5. **Афект** — форма переживання емоцій, ознаками якої є швидке виникнення, бурхливий та короткочасний перебіг, супроводження порушеннями свідомості, втратою самоконтролю. Викликаються гострими життєвими ситуаціями. Схильність до афектів свідчить про невихованість, невміння володіти собою.
6. **Біологізаторський** підхід — психологічні теорії, у яких перебільшується роль біологічних факторів розвитку особистості.
7. **Відчуття** — елементарний психічний процес, що полягає у відображенні окремих властивостей предметів та явищ оточуючого, а також станів внутрішніх органів при безпосередньому впливі подразників на органи чуттів.
8. **Вік психологічний** — новий тип будови особистості й її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі і які у найголовнішому і основному визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, її зовнішнє і внутрішнє життя, весь хід її розвитку в даний період (Л.С.Виготський).
9. **Вікові новоутворення** — новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у певному віковому періоді й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя.
10. **Виховання** — процес здійснення суспільних впливів, зумовлюючих формування особистості, тобто індивіда як члена суспільства, з тими якостями, які дозволяють йому відповідати на вимоги суспільства і дають підстави користуватись правами члена суспільства.
11. **Властивість психічна** — система усталених, фіксованих і повторюваних ознак психічного факту (якості характеру, темпераменту, здібностей).
12. **Воля** — психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей.
13. **Вольова готовність дитини до шкільного навчання** — рівень розвитку довільності в організації дитиною своєї пізнавальної діяльності.
14. **Впізнання** — відтворення індивідом об'єкту при повторному його сприйманні.
15. **Вчинок** — різновид вольової дії, що спрямована на досягнення суспільно значущої мети, становить акт моральної поведінки, регульований певними етичними нормами.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ КУРСУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1. **Амнезії** — розлади пам'яті, за яких відбувається втрата минулого досвіду людини, її вмінь, навичок, знань.
2. **Ампліфікація** — максимальне розкриття всіх можливостей віку для психічного розвитку особистості (О.В.Запорожець).
3. **Аналіз** — одна з основних операцій мислення, що полягає у виділенні в об'єктах елементів, властивостей, зв'язків, у поділі предмету на частини.
4. **Асинхронність** — закономірність психічного розвитку, згідно з якою різні психічні функції мають різні сензитивні періоди і за тривалістю, і за віком їх настання.
5. **Афект** — форма переживання емоцій, ознаками якої є швидке виникнення, бурхливий та короткочасний перебіг, супроводження порушеннями свідомості, втратою самоконтролю. Викликаються гострими життєвими ситуаціями. Схильність до афектів свідчить про невихованість, невміння володіти собою.
6. **Біологізаторський** підхід — психологічні теорії, у яких перебільшується роль біологічних факторів розвитку особистості.
7. **Відчуття** — елементарний психічний процес, що полягає у відображенні окремих властивостей предметів та явищ оточуючого, а також станів внутрішніх органів при безпосередньому впливі подразників на органи чуттів.
8. **Вік психологічний** — новий тип будови особистості й її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі і які у найголовнішому і основному визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, її зовнішнє і внутрішнє життя, весь хід її розвитку в даний період (Л.С.Виготський).
9. **Вікові новоутворення** — новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у певному віковому періоді й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя.
10. **Виховання** — процес здійснення суспільних впливів, зумовлюючих формування особистості, тобто індивіда як члена суспільства, з тими якостями, які дозволяють йому відповідати на вимоги суспільства і дають підстави користуватись правами члена суспільства.
11. **Властивість психічна** — система усталених, фіксованих і повторюваних ознак психічного факту (якості характеру, темпераменту, здібностей).
12. **Воля** — психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей.
13. **Вольова готовність дитини до шкільного навчання** — рівень розвитку довільності в організації дитиною своєї пізнавальної діяльності.
14. **Впізнання** — відтворення індивідом об'єкту при повторному його сприйманні.
15. **Вчинок** — різновид вольової дії, що спрямована на досягнення суспільно значущої мети, становить акт моральної поведінки, регульований певними етичними нормами.

- 16.Геніальність** — найвищий рівень здібностей, проявом яких є відкриття особистістю нових напрямків, шляхів в галузі наукових досліджень, техніки, мистецтва.
- 17.Гетерохронність** — закономірність психічного розвитку, що полягає у нерівномірному, хвилеподібному характері розвитку окремих психічних процесів.
- 18.Гра** — вид діяльності, ціллю якої виступає сам процес діяльності, а не предметний результат; джерелом якої слугує наслідування і досвід і спонукуваний потребою особистості в активності.
- 19.Гра будівельна** — різновид гри, у якій розгортання певного сюжету пов'язано із предметними діями по спорудженню та конструюванню з кубиків, конструкторів, допоміжних матеріалів з використанням піску, глини, камінців тощо.
- 20.Гра дидактична (навчальна)** — різновид гри, яка дозволяє наблизити процес навчання до вікових особливостей дошкільника; в ній тісно переплітаються ігрова та навчальна цілі, поєднується ігрова й пізнавальна мотивація.
- 21.Група соціальна** — будь-які більш чи менш стійкі об'єднання людей.
- 22.Дозрівання** — прояв онтогенезу, визначений генотипом, що полягає у послідовному становленні всіх систем організму.
- 23.Детермінізму принцип** — принцип дослідження психіки, за яким реагування людини на зовнішні впливи залежить не тільки від характеристик цього впливу, а й від особливостей психіки людини (інтересів, досвіду, освіченості, знань тощо): “зовнішні причини діють через внутрішні умови” (С.Л.Рубінштейн).
- 24.Діяльність** — внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що регулюється усвідомленою метою.
- 25.Діяльність мнемічна** — система складних за структурою психічних процесів, керованих мнемічною метою, що формується у дошкільника на основі вроджених, біологічних форм пам'яті.
- 26.Діяльність побутова** — різновид діяльності, що виступає засобом задоволення біологічних потреб людини в їжі, теплі, чистоті та має соціальну природу, оскільки її виконання передбачає засвоєння людиною принципів організації свого побуту, прийнятого у суспільстві, оволодіння нею соціально виробленими культурно-гігієнічними навичками.
- 27.Діяльність продуктивна** — образотворча й конструктивна діяльність дитини, націлена на отримання результату, що має творчий та оригінальний характер.
- 28.Диференціація психіки** — закономірність психічного розвитку, що полягає у послідовному ускладненні психіки шляхом накопичення новоутворень.
- 29.Експеримент психологічний** — один з основних дослідницьких методів психології, специфіка якого полягає у спеціальному створенні умов, за яких виникають очікувані психічні процеси, акти поведінки дитини, у повторенні їх для перевірки істинності експериментальних висновків, у зміні цих умов з метою виявлення їх впливу на перебіг досліджуваних процесів.

- 16.Геніальність** — найвищий рівень здібностей, проявом яких є відкриття особистістю нових напрямків, шляхів в галузі наукових досліджень, техніки, мистецтва.
- 17.Гетерохронність** — закономірність психічного розвитку, що полягає у нерівномірному, хвилеподібному характері розвитку окремих психічних процесів.
- 18.Гра** — вид діяльності, ціллю якої виступає сам процес діяльності, а не предметний результат; джерелом якої слугує наслідування і досвід і спонукуваний потребою особистості в активності.
- 19.Гра будівельна** — різновид гри, у якій розгортання певного сюжету пов'язано із предметними діями по спорудженню та конструюванню з кубиків, конструкторів, допоміжних матеріалів з використанням піску, глини, камінців тощо.
- 20.Гра дидактична (навчальна)** — різновид гри, яка дозволяє наблизити процес навчання до вікових особливостей дошкільника; в ній тісно переплітаються ігрова та навчальна цілі, поєднується ігрова й пізнавальна мотивація.
- 21.Група соціальна** — будь-які більш чи менш стійкі об'єднання людей.
- 22.Дозрівання** — прояв онтогенезу, визначений генотипом, що полягає у послідовному становленні всіх систем організму.
- 23.Детермінізму принцип** — принцип дослідження психіки, за яким реагування людини на зовнішні впливи залежить не тільки від характеристик цього впливу, а й від особливостей психіки людини (інтересів, досвіду, освіченості, знань тощо): “зовнішні причини діють через внутрішні умови” (С.Л.Рубінштейн).
- 24.Діяльність** — внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що регулюється усвідомленою метою.
- 25.Діяльність мнемічна** — система складних за структурою психічних процесів, керованих мнемічною метою, що формується у дошкільника на основі вроджених, біологічних форм пам'яті.
- 26.Діяльність побутова** — різновид діяльності, що виступає засобом задоволення біологічних потреб людини в їжі, теплі, чистоті та має соціальну природу, оскільки її виконання передбачає засвоєння людиною принципів організації свого побуту, прийнятого у суспільстві, оволодіння нею соціально виробленими культурно-гігієнічними навичками.
- 27.Діяльність продуктивна** — образотворча й конструктивна діяльність дитини, націлена на отримання результату, що має творчий та оригінальний характер.
- 28.Диференціація психіки** — закономірність психічного розвитку, що полягає у послідовному ускладненні психіки шляхом накопичення новоутворень.
- 29.Експеримент психологічний** — один з основних дослідницьких методів психології, специфіка якого полягає у спеціальному створенні умов, за яких виникають очікувані психічні процеси, акти поведінки дитини, у повторенні їх для перевірки істинності експериментальних висновків, у зміні цих умов з метою виявлення їх впливу на перебіг досліджуваних процесів.

30. **Екстеріоризація** — процес переходу внутрішньої сторони діяльності (внутрішніх дій) у зовнішню (зовнішні дії); відбувається при здійсненні планів.
31. **Емоції** — психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, обумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.
32. **Емпатія** — один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в емоційному відгуку на переживання іншої людини (співчуття, співпереживання).
33. **Еталони-зразки етичні** — емоційно-когнітивні узагальнення щодо способів поведінки; відображають певну сферу життя дитини та містять у собі суспільну оцінку і емоційне ставлення.
34. **Ідеал** — форма прагнення особистості, що відображає її потребу діяти у відповідності зі зразком, обраним для наслідування.
35. **Ідентифікація** — один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в уподібненні себе іншій людині, здатності розкрити її точку зору.
36. **Індетермінізм** — позиція, протилежна до принципу детермінізму, стверджує замкнений характер психіки, її повну незалежність від зовнішніх умов, заперечуючи, що можна дізнатись про внутрішній світ людини за її поведінкою; єдино можливим методом при цьому проголошується самопостереження або інтроспекція.
37. **Індивід** — це окремий представник виду живих істот, якому властиві і загальні, і часткові, і неповторні якості.
38. **Індивідуальність** — це сукупність особливостей, що відрізняють одну людину від інших.
39. **Інтерес** — усвідомлюваний людиною мотив, що є емоційним проявом пізнавальних потреб та виявляється у бажанні більше дізнатися про об'єкт інтересу, глибше зрозуміти його. Задоволення інтересу не веде до зникнення потреби, а навпаки – до її посилення, тому його називають ненасичуваним мотивом.
40. **Інтеріоризація** — процес переходу від зовнішньої до внутрішньої сторони діяльності, яскраво проявляється у діяльності учіння.
41. **Інтеграція психіки** — закономірність психічного розвитку, що полягає у зміцненні та розширенні зв'язків між окремими психічними утвореннями.
42. **Задатки** — природна основа здібностей, ще нерозвинених, яка виявляється при перших спробах людини зайнятися діяльністю.
43. **Здібності** — система властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення в ній.
44. **Здібності інтелектуальні** — перші прояви здібностей дитини, основу яких складають дії наочного моделювання: заміщення, використання готових моделей і побудова моделі на основі встановлення відношень між заміником і заміщуваним об'єктом.
45. **Здібності сенсорні** — перші прояви здібностей дитини, пов'язані із сприйняттям дитиною предметів та їх якостей, що складають основу розумового розвитку; інтенсивно формуються з 3-4 років.

30. **Екстеріоризація** — процес переходу внутрішньої сторони діяльності (внутрішніх дій) у зовнішню (зовнішні дії); відбувається при здійсненні планів.
31. **Емоції** — психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, обумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.
32. **Емпатія** — один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в емоційному відгуку на переживання іншої людини (співчуття, співпереживання).
33. **Еталони-зразки етичні** — емоційно-когнітивні узагальнення щодо способів поведінки; відображають певну сферу життя дитини та містять у собі суспільну оцінку і емоційне ставлення.
34. **Ідеал** — форма прагнення особистості, що відображає її потребу діяти у відповідності зі зразком, обраним для наслідування.
35. **Ідентифікація** — один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в уподібненні себе іншій людині, здатності розкрити її точку зору.
36. **Індетермінізм** — позиція, протилежна до принципу детермінізму, стверджує замкнений характер психіки, її повну незалежність від зовнішніх умов, заперечуючи, що можна дізнатись про внутрішній світ людини за її поведінкою; єдино можливим методом при цьому проголошується самопостереження або інтроспекція.
37. **Індивід** — це окремий представник виду живих істот, якому властиві і загальні, і часткові, і неповторні якості.
38. **Індивідуальність** — це сукупність особливостей, що відрізняють одну людину від інших.
39. **Інтерес** — усвідомлюваний людиною мотив, що є емоційним проявом пізнавальних потреб та виявляється у бажанні більше дізнатися про об'єкт інтересу, глибше зрозуміти його. Задоволення інтересу не веде до зникнення потреби, а навпаки – до її посилення, тому його називають ненасичуваним мотивом.
40. **Інтеріоризація** — процес переходу від зовнішньої до внутрішньої сторони діяльності, яскраво проявляється у діяльності учіння.
41. **Інтеграція психіки** — закономірність психічного розвитку, що полягає у зміцненні та розширенні зв'язків між окремими психічними утвореннями.
42. **Задатки** — природна основа здібностей, ще нерозвинених, яка виявляється при перших спробах людини зайнятися діяльністю.
43. **Здібності** — система властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення в ній.
44. **Здібності інтелектуальні** — перші прояви здібностей дитини, основу яких складають дії наочного моделювання: заміщення, використання готових моделей і побудова моделі на основі встановлення відношень між заміником і заміщуваним об'єктом.
45. **Здібності сенсорні** — перші прояви здібностей дитини, пов'язані із сприйняттям дитиною предметів та їх якостей, що складають основу розумового розвитку; інтенсивно формуються з 3-4 років.

46. **Здібності творчі** — різновид здібностей дитини, пов'язаний з уявою, які дозволяють дитині знаходити оригінальні способи і засоби рішення задач, придумати казку або історію, створити задум гри або малюнка.
47. **Зміст гри** — той момент дійсності й відносин між дорослими, що виділяється у відповідній сфері дійсності як найбільш значущий у розумінні дітей та відтворюється ними у грі.
48. **Зона найближчого розвитку** — одне з основних понять культурно-історичної концепції розвитку Л.С.Виготського, що охоплює ті способи діяльності, якими дитина не володіє самостійно, але може їх виконати при допомозі дорослого. Розвивальне навчання повинно орієнтуватися на зону найближчого розвитку.
49. **Колектив** — група об'єднаних спільними цілями і задачами людей, що досягла в процесі соціально-цінної спільної діяльності високого рівня розвитку (Петровський А.В.).
50. **Компетентність педагога професійна** — особистісні можливості педагога, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу; єдність теоретичної й практичної готовності педагога до здійснення педагогічної діяльності. У педагогічній компетентності вирізняють такі гармонійно поєднані складові: знання, уміння, навички, способи й прийоми їх реалізації у діяльності, спілкуванні, розвитку особистості (Мітіна Л.М.).
51. **Комплекс поживлення** — важливе психічне новоутворення періоду новонародженості, що виникає під час контакту дитини з дорослим і включає емоційні та рухові реакції: посмішку, вокалізації, дитина тягнеться ручками і спрямовує погляд у напрямку дорослого.
52. **Конвергенції теорії** — психологічні теорії, які спираються на положення про конвергенцію (схрещування) біологічних (спадковості) та соціальних (середовище) факторів розвитку особистості при визначальній ролі біологічних (німецький психолог В. Штерн).
53. **Криза 3-х років** — одна з криз психічного розвитку, що виникає на межі раннього та дошкільного вікових періодів; відзначається кризовими явищами у поведінці дитини (негативізм, протест, знецінення дорослих, свавілля, непокоря, впертість) і відбувається при невідповідності між операційно-технічною (володіння способами і засобами діяльності) і мотиваційною (прагнення, інтереси, бажання щодо виконання діяльності) сторонами предметно-маніпулятивної гри. Виникає при блокуванні дорослим прагнень дитини до самостійності.
54. **Культурно-історична концепція розвитку вищих психічних функцій** (теорія Л. С. Виготського (1896-1934 рр.)) — теорія особистісного й психічного розвитку, згідно якої розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні; вищі психічні функції (мовлення, теоретичне мислення, довільна увага, словесно-логічна пам'ять, уява, воля) ніяк не представлені в матеріальній структурі організму, а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства.

46. **Здібності творчі** — різновид здібностей дитини, пов'язаний з уявою, які дозволяють дитині знаходити оригінальні способи і засоби рішення задач, придумати казку або історію, створити задум гри або малюнка.
47. **Зміст гри** — той момент дійсності й відносин між дорослими, що виділяється у відповідній сфері дійсності як найбільш значущий у розумінні дітей та відтворюється ними у грі.
48. **Зона найближчого розвитку** — одне з основних понять культурно-історичної концепції розвитку Л.С.Виготського, що охоплює ті способи діяльності, якими дитина не володіє самостійно, але може їх виконати при допомозі дорослого. Розвивальне навчання повинно орієнтуватися на зону найближчого розвитку.
49. **Колектив** — група об'єднаних спільними цілями і задачами людей, що досягла в процесі соціально-цінної спільної діяльності високого рівня розвитку (Петровський А.В.).
50. **Компетентність педагога професійна** — особистісні можливості педагога, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу; єдність теоретичної й практичної готовності педагога до здійснення педагогічної діяльності. У педагогічній компетентності вирізняють такі гармонійно поєднані складові: знання, уміння, навички, способи й прийоми їх реалізації у діяльності, спілкуванні, розвитку особистості (Мітіна Л.М.).
51. **Комплекс поживлення** — важливе психічне новоутворення періоду новонародженості, що виникає під час контакту дитини з дорослим і включає емоційні та рухові реакції: посмішку, вокалізації, дитина тягнеться ручками і спрямовує погляд у напрямку дорослого.
52. **Конвергенції теорії** — психологічні теорії, які спираються на положення про конвергенцію (схрещування) біологічних (спадковості) та соціальних (середовище) факторів розвитку особистості при визначальній ролі біологічних (німецький психолог В. Штерн).
53. **Криза 3-х років** — одна з криз психічного розвитку, що виникає на межі раннього та дошкільного вікових періодів; відзначається кризовими явищами у поведінці дитини (негативізм, протест, знецінення дорослих, свавілля, непокоря, впертість) і відбувається при невідповідності між операційно-технічною (володіння способами і засобами діяльності) і мотиваційною (прагнення, інтереси, бажання щодо виконання діяльності) сторонами предметно-маніпулятивної гри. Виникає при блокуванні дорослим прагнень дитини до самостійності.
54. **Культурно-історична концепція розвитку вищих психічних функцій** (теорія Л. С. Виготського (1896-1934 рр.)) — теорія особистісного й психічного розвитку, згідно якої розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні; вищі психічні функції (мовлення, теоретичне мислення, довільна увага, словесно-логічна пам'ять, уява, воля) ніяк не представлені в матеріальній структурі організму, а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства.

55. **Лепет** — див.: мовлення жестикуляторне.
56. **Макросередовище** — джерело психічного розвитку особистості, що становить суспільство, його соціально-економічну і політичну систему.
57. **Мезосередовище** — джерело психічного розвитку особистості, що полягає у національно-культурних та соціально-демографічних особливостях населення за місцем проживання дитини.
58. **Методи діагностичні (тести)** — група методів психологічного дослідження, що використовуються для з'ясування того, наскільки психічні якості людини відповідають раніше виявленим нормам та стандартам.
59. **Метод лонгітюдний** — один з двох основних способів організації психологічного дослідження (другий спосіб — поперечних зрізів), поширений у дитячій психології, що передбачає дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних людей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років).
60. **Метод порівняльний (вікових або поперечних зрізів)** — один з двох основних способів організації психологічного дослідження, що передбачає одночасне вивчення певного психічного явища у різних вікових груп з метою виявлення його динаміки.
61. **Методи інформаційні** — група методів психологічного дослідження, в результаті яких отримують нові знання; основними з них виступають спостереження та експеримент.
62. **Методи психології допоміжні** — група методів психологічного дослідження (анкета, бесіда, інтерв'ю, самоспостереження), які самі по собі не відзначаються достатньою об'єктивністю та використовуються на доповнення до спостереження та експерименту.
63. **Методи психологічного дослідження** — певні шляхи збору наукових психологічних фактів, які відображають специфіку психічних фактів або явищ і слугують предметом теоретичного аналізу.
64. **Мікросередовище** — джерело психічного розвитку особистості, що включає її безпосереднє оточення, близьких дорослих, сім'ю.
65. **Мислення** — процес пізнавальної діяльності людини, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності.
66. **Мова** — система знаків, що слугує засобом людського спілкування і діяльності мислення, способом вираження самосвідомості, передачі від покоління до покоління і зберігання інформації; мова існує і реалізується через мовлення.
67. **Мовлення** — це форма спілкування за допомогою мови, що склалась історично в процесі матеріальної перетворюючої діяльності людей.
68. **Мовлення жестикуляторне (лепет)** — перша форма мовлення дитини немовлячого віку, що складається з перших слів, зрозуміти які дорослий може лише з врахуванням міміки, жестів дитини та ситуації.
69. **Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання** — бажання вчитися, ставлення до школи і навчання як до серйозної діяльності.

55. **Лепет** — див.: мовлення жестикуляторне.
56. **Макросередовище** — джерело психічного розвитку особистості, що становить суспільство, його соціально-економічну і політичну систему.
57. **Мезосередовище** — джерело психічного розвитку особистості, що полягає у національно-культурних та соціально-демографічних особливостях населення за місцем проживання дитини.
58. **Методи діагностичні (тести)** — група методів психологічного дослідження, що використовуються для з'ясування того, наскільки психічні якості людини відповідають раніше виявленим нормам та стандартам.
59. **Метод лонгітюдний** — один з двох основних способів організації психологічного дослідження (другий спосіб — поперечних зрізів), поширений у дитячій психології, що передбачає дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних людей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років).
60. **Метод порівняльний (вікових або поперечних зрізів)** — один з двох основних способів організації психологічного дослідження, що передбачає одночасне вивчення певного психічного явища у різних вікових груп з метою виявлення його динаміки.
61. **Методи інформаційні** — група методів психологічного дослідження, в результаті яких отримують нові знання; основними з них виступають спостереження та експеримент.
62. **Методи психології допоміжні** — група методів психологічного дослідження (анкета, бесіда, інтерв'ю, самоспостереження), які самі по собі не відзначаються достатньою об'єктивністю та використовуються на доповнення до спостереження та експерименту.
63. **Методи психологічного дослідження** — певні шляхи збору наукових психологічних фактів, які відображають специфіку психічних фактів або явищ і слугують предметом теоретичного аналізу.
64. **Мікросередовище** — джерело психічного розвитку особистості, що включає її безпосереднє оточення, близьких дорослих, сім'ю.
65. **Мислення** — процес пізнавальної діяльності людини, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності.
66. **Мова** — система знаків, що слугує засобом людського спілкування і діяльності мислення, способом вираження самосвідомості, передачі від покоління до покоління і зберігання інформації; мова існує і реалізується через мовлення.
67. **Мовлення** — це форма спілкування за допомогою мови, що склалась історично в процесі матеріальної перетворюючої діяльності людей.
68. **Мовлення жестикуляторне (лепет)** — перша форма мовлення дитини немовлячого віку, що складається з перших слів, зрозуміти які дорослий може лише з врахуванням міміки, жестів дитини та ситуації.
69. **Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання** — бажання вчитися, ставлення до школи і навчання як до серйозної діяльності.

70. **Мотивація** — система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтереси, цілі установки, ідеали), які регулюють поведінку і діяльність людини.
71. **Мотивів підпорядкованість** — важливе особистісне новоутворення; зумовлена прагненням відповідати вимогам дорослого здатність дитини обирати між мотивами “хочу” і “треба” другий як пріоритетний.
72. **Мрія** — форма прагнення особистості, змістом якого є створений фантазією образ бажаного майбутнього.
73. **Навичка** — дія, неодноразове виконання якої призвело до її автоматизації, ознаками якої є максимально швидке виконання, відсутність зайвих рухів, мінімальна психофізична напруга, зниження контролю при збереженні якості виконання.
74. **Навчання** — процес взаємодії між тим, хто навчає (педагог), і тим, хто навчається (учень), у результаті якого в останнього формуються певні знання, вміння, навички.
75. **Настрій** — форма переживання емоцій, що становить загальний емоційний стан, фон перебігу психічних процесів та поведінки людини (діяльність відбувається на певному емоційному фоні).
76. **Научіння** — стійкі доцільні зміни діяльності, які виникають завдяки попередній діяльності й не викликані безпосередньо-вродженими фізіологічними реакціями організму.
77. **Несвідоме** — нижчий рівень психіки людини; форма відображення, при якій людина не контролює свою поведінку, неповно орієнтується в часі й просторі, порушується мовлення.
78. **Обдарованість** — сукупність здібностей, що зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах.
79. **Онтогенез** — розвиток живих істот у процесі їх індивідуального життя, що полягає у змінах, які несуть закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення.
80. **Особистість** — суспільний індивід, об’єкт і суб’єкт історичного процесу (Б.Г.Ананьєв); спосіб буття людини у суспільстві, індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв’язків (Л.І.Анциферова); система властивостей, яку набуває індивід у предметній діяльності і спілкуванні, що характеризує його з боку включення у суспільні відносини (А.В.Петровський); соціальна властивість індивіда (Б.Ф.Ломов); особлива якість, яку набуває індивід у суспільстві (О.М.Леонтьєв).
81. **Пам’ять** — запам’ятовування, збереження і відтворення індивідом його досвіду.
82. **Передаталони предметні** — конкретні предмети-мірки, використовувани дитиною у ході практичного співвіднесення предметів за певними ознаками (передовсім, за формою й величиною); виникають у ранньому віці.

70. **Мотивація** — система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтереси, цілі установки, ідеали), які регулюють поведінку і діяльність людини.
71. **Мотивів підпорядкованість** — важливе особистісне новоутворення; зумовлена прагненням відповідати вимогам дорослого здатність дитини обирати між мотивами “хочу” і “треба” другий як пріоритетний.
72. **Мрія** — форма прагнення особистості, змістом якого є створений фантазією образ бажаного майбутнього.
73. **Навичка** — дія, неодноразове виконання якої призвело до її автоматизації, ознаками якої є максимально швидке виконання, відсутність зайвих рухів, мінімальна психофізична напруга, зниження контролю при збереженні якості виконання.
74. **Навчання** — процес взаємодії між тим, хто навчає (педагог), і тим, хто навчається (учень), у результаті якого в останнього формуються певні знання, вміння, навички.
75. **Настрій** — форма переживання емоцій, що становить загальний емоційний стан, фон перебігу психічних процесів та поведінки людини (діяльність відбувається на певному емоційному фоні).
76. **Научіння** — стійкі доцільні зміни діяльності, які виникають завдяки попередній діяльності й не викликані безпосередньо-вродженими фізіологічними реакціями організму.
77. **Несвідоме** — нижчий рівень психіки людини; форма відображення, при якій людина не контролює свою поведінку, неповно орієнтується в часі й просторі, порушується мовлення.
78. **Обдарованість** — сукупність здібностей, що зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах.
79. **Онтогенез** — розвиток живих істот у процесі їх індивідуального життя, що полягає у змінах, які несуть закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення.
80. **Особистість** — суспільний індивід, об’єкт і суб’єкт історичного процесу (Б.Г.Ананьєв); спосіб буття людини у суспільстві, індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв’язків (Л.І.Анциферова); система властивостей, яку набуває індивід у предметній діяльності і спілкуванні, що характеризує його з боку включення у суспільні відносини (А.В.Петровський); соціальна властивість індивіда (Б.Ф.Ломов); особлива якість, яку набуває індивід у суспільстві (О.М.Леонтьєв).
81. **Пам’ять** — запам’ятовування, збереження і відтворення індивідом його досвіду.
82. **Передаталони предметні** — конкретні предмети-мірки, використовувани дитиною у ході практичного співвіднесення предметів за певними ознаками (передовсім, за формою й величиною); виникають у ранньому віці.

83. **Переконання** — система усвідомлених потреб особистості, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями.
84. **Персонологічні** (особистісні) теорії — психологічні теорії, для яких характерне заперечення визначальної дії біологічних чи соціальних детермінант; головною детермінантою психічного розвитку розглядається сама особистість, її самодетермінація (Е. Шпрангер, Ш. Бюлер, Л.Блетц, Г.Імре та ін.).
85. **Пізнавальна готовність дитини до шкільного навчання** — готовність до шкільного навчання з боку інтелектуального розвитку дитини, що полягає в рівні розвитку пізнавальних процесів, у якісних особливостях дитячого мислення (вміння виділяти істотне; порівнювати, бачити подібне й відмінне; міркувати, знаходити причини явищ, робити висновки).
86. **Пластичність** — здатність психіки до змін, яка лежить в основі психічного розвитку.
87. **Поведінка польова** — поведінка, безпосередню зумовлена переживаннями, бажаннями дитини, імпульсивна, ситуативна, непослідовна (О.М.Леонтьєв).
88. **Поняття** — думка чи форма мислення, у якій відображаються загальні, суттєві та одиничні ознаки предметів та яка становить основу наукових знань (поняття математичні, граматичні, фізичні тощо).
89. **Потреба** — стан нужди, що виражає залежність організму від конкретних умов існування, і виступає джерелом його активності .
90. **Потяг** — спонука діяльності, в основі якої знаходиться потреба, об'єкт задоволення якої особистість не усвідомлює.
91. **Почуття вищі** — різновид емоцій особистості, що відображають ставлення особистості до явищ соціальної дійсності та є результатом формування в умовах навчання та виховання.
92. **Прагнення** — це мотиви поведінки, у яких виявляється потреба людини в таких умовах існування і розвитку, що безпосередньо відсутні, але можуть бути створені у результаті діяльності.
93. **Праця** — вид діяльності, що спрямована на виробництво суспільно-корисних продуктів (матеріальних або ідеальних).
94. **Предмети-атрибути** — різновид ігрових предметів, що безпосередньо вказують на певну професійну діяльність дорослих і є їх обов'язковими ознаками (білий халат й шапочка у лікаря, указка й дошка у вчителя).
95. **Предмети ігрові** — предмети, використовувані в ігровому призначенні, за допомогою яких дитина унаочнює уявну ситуацію, як основу задуму гри; поділяються на три основних групи: іграшки, атрибути, предмети-замінники.
96. **Пристрасть** — форма прагнення, що відображає потреби непереборної сили; сильне, стійке, тривале почуття.
97. **Провідна діяльність** — діяльність, в якій формуються основні особистісні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникають нові види діяльності (О.М.Леонтьєв).
98. **Провина (дитяча)** — порушення дітьми встановлених у суспільстві правил (Г.О.Люблінська).

83. **Переконання** — система усвідомлених потреб особистості, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями.
84. **Персонологічні** (особистісні) теорії — психологічні теорії, для яких характерне заперечення визначальної дії біологічних чи соціальних детермінант; головною детермінантою психічного розвитку розглядається сама особистість, її самодетермінація (Е. Шпрангер, Ш. Бюлер, Л.Блетц, Г.Імре та ін.).
85. **Пізнавальна готовність дитини до шкільного навчання** — готовність до шкільного навчання з боку інтелектуального розвитку дитини, що полягає в рівні розвитку пізнавальних процесів, у якісних особливостях дитячого мислення (вміння виділяти істотне; порівнювати, бачити подібне й відмінне; міркувати, знаходити причини явищ, робити висновки).
86. **Пластичність** — здатність психіки до змін, яка лежить в основі психічного розвитку.
87. **Поведінка польова** — поведінка, безпосередню зумовлена переживаннями, бажаннями дитини, імпульсивна, ситуативна, непослідовна (О.М.Леонтьєв).
88. **Поняття** — думка чи форма мислення, у якій відображаються загальні, суттєві та одиничні ознаки предметів та яка становить основу наукових знань (поняття математичні, граматичні, фізичні тощо).
89. **Потреба** — стан нужди, що виражає залежність організму від конкретних умов існування, і виступає джерелом його активності .
90. **Потяг** — спонука діяльності, в основі якої знаходиться потреба, об'єкт задоволення якої особистість не усвідомлює.
91. **Почуття вищі** — різновид емоцій особистості, що відображають ставлення особистості до явищ соціальної дійсності та є результатом формування в умовах навчання та виховання.
92. **Прагнення** — це мотиви поведінки, у яких виявляється потреба людини в таких умовах існування і розвитку, що безпосередньо відсутні, але можуть бути створені у результаті діяльності.
93. **Праця** — вид діяльності, що спрямована на виробництво суспільно-корисних продуктів (матеріальних або ідеальних).
94. **Предмети-атрибути** — різновид ігрових предметів, що безпосередньо вказують на певну професійну діяльність дорослих і є їх обов'язковими ознаками (білий халат й шапочка у лікаря, указка й дошка у вчителя).
95. **Предмети ігрові** — предмети, використовувані в ігровому призначенні, за допомогою яких дитина унаочнює уявну ситуацію, як основу задуму гри; поділяються на три основних групи: іграшки, атрибути, предмети-замінники.
96. **Пристрасть** — форма прагнення, що відображає потреби непереборної сили; сильне, стійке, тривале почуття.
97. **Провідна діяльність** — діяльність, в якій формуються основні особистісні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникають нові види діяльності (О.М.Леонтьєв).
98. **Провина (дитяча)** — порушення дітьми встановлених у суспільстві правил (Г.О.Люблінська).

99.Процес психічний — система процесуальних ознак психічного явища з виділенням початку, проміжних стадій, та завершення.

100. **Психіка** — це властивість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності (О.М. Леонтьєв).

101. **Реакція зосередження** — прояв поведінки дитини немовлячого віку, коли вона спрямовує погляд, завмирає, тягнеться до об'єкту, що викликав інтерес. Слугує передумовою розвитку уваги.

102. **Режим дня** — обґрунтований розподіл у часі і правильна послідовність задоволення основних фізіологічних потреб дитини уві сні, годуванні й активності (за Н.М.Щеловановим).

103. **Реканітуляцій теорія** — теорія американського психолога Гренвілл Стенлі Холла (1846-1924), за якою онтогенез психіки включає скорочене відтворення стадій історичного розвитку людського суспільства.

104. **Рефлексія** — один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в усвідомленні людиною того, як вона сприймається партнером у спілкуванні.

105. **Рівень актуального розвитку** — одне з основних понять культурно-історичної концепції розвитку Л.С.Виготського, що охоплює ті способи діяльності, якими дитина володіє самостійно, без допомоги дорослого (самостійно читає, пише, розв'язує задачі, відповідає на тестові запитання).

106. **Розумові дії** — система інтелектуальних операцій людини, спрямованих на виявлення ознак предметів, які безпосередньо не сприймаються.

107. **Роль** — суспільно прийнятий спосіб поведінки людей у різних ситуаціях (Д.Б.Ельконін).

108. **Рушійні сили психічного розвитку** — внутрішні суперечності, що спонукають людину до активності, спрямованої на їх подолання. Г.С.Костюк вирізняє низку таких важливих внутрішніх суперечностей.

- Між новими потребами, цілями, прагненнями та досягнутим людиною рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення. Наприклад, внаслідок появи комунікативної потреби дитина оволодіває мовленням як засобом спілкування з оточуючими.

- Між інертністю, стабільністю, стійкістю й мінливістю, гнучкістю. Розв'язання цієї суперечності веде до появи „гнучкої стабільності”. Зокрема, узагальнення особистістю різних мінливих мотивів, способів поведінки призводить до її стійкості в різноманітних життєвих обставинах.

- Між досягнутим рівнем психічного розвитку індивіда й образом його життя.

- Між перспективними й близькими цілями.

109. **Самосвідомість** — один із проявів свідомості як відокремлення себе („Я”) від об'єктивного світу („не Я”); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо. Самосвідомість має ієрархічно побудовану структуру від елементарного самопочуття до самопізнання і найвищого рівня – самоставлення, що виявляються у самоконтролі та саморегуляції своєї поведінки (К.К. Платонов).

99.Процес психічний — система процесуальних ознак психічного явища з виділенням початку, проміжних стадій, та завершення.

100. **Психіка** — це властивість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності (О.М. Леонтьєв).

101. **Реакція зосередження** — прояв поведінки дитини немовлячого віку, коли вона спрямовує погляд, завмирає, тягнеться до об'єкту, що викликав інтерес. Слугує передумовою розвитку уваги.

102. **Режим дня** — обґрунтований розподіл у часі і правильна послідовність задоволення основних фізіологічних потреб дитини уві сні, годуванні й активності (за Н.М.Щеловановим).

103. **Реканітуляцій теорія** — теорія американського психолога Гренвілл Стенлі Холла (1846-1924), за якою онтогенез психіки включає скорочене відтворення стадій історичного розвитку людського суспільства.

104. **Рефлексія** — один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в усвідомленні людиною того, як вона сприймається партнером у спілкуванні.

105. **Рівень актуального розвитку** — одне з основних понять культурно-історичної концепції розвитку Л.С.Виготського, що охоплює ті способи діяльності, якими дитина володіє самостійно, без допомоги дорослого (самостійно читає, пише, розв'язує задачі, відповідає на тестові запитання).

106. **Розумові дії** — система інтелектуальних операцій людини, спрямованих на виявлення ознак предметів, які безпосередньо не сприймаються.

107. **Роль** — суспільно прийнятий спосіб поведінки людей у різних ситуаціях (Д.Б.Ельконін).

108. **Рушійні сили психічного розвитку** — внутрішні суперечності, що спонукають людину до активності, спрямованої на їх подолання. Г.С.Костюк вирізняє низку таких важливих внутрішніх суперечностей.

- Між новими потребами, цілями, прагненнями та досягнутим людиною рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення. Наприклад, внаслідок появи комунікативної потреби дитина оволодіває мовленням як засобом спілкування з оточуючими.

- Між інертністю, стабільністю, стійкістю й мінливістю, гнучкістю. Розв'язання цієї суперечності веде до появи „гнучкої стабільності”. Зокрема, узагальнення особистістю різних мінливих мотивів, способів поведінки призводить до її стійкості в різноманітних життєвих обставинах.

- Між досягнутим рівнем психічного розвитку індивіда й образом його життя.

- Між перспективними й близькими цілями.

109. **Самосвідомість** — один із проявів свідомості як відокремлення себе („Я”) від об'єктивного світу („не Я”); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо. Самосвідомість має ієрархічно побудовану структуру від елементарного самопочуття до самопізнання і найвищого рівня – самоставлення, що виявляються у самоконтролі та саморегуляції своєї поведінки (К.К. Платонов).

- 110. Світогляд** — сукупність переконань особистості, формування якого становить важливу задачу навчання і виховання; у загальних рисах утворюється до кінця шкільного віку.
- 111. Сензитивний період** — специфічний для кожної психічної властивості віковий інтервал, коли вона розвивається найбільш інтенсивно.
- 112. Сенсомоторні передеталони** — неусвідомлювані способи виділення просторових властивостей предметів за допомогою рухів тіла, руки, спочатку з реальним предметом, а потім з уявним; виникають у немовлячому віці.
- 113. Сенсорні еталони** — психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприймані властивості об'єктів; формуються у дитини з трьох років.
- 114. Синтез** — одна з основних операцій мислення, що полягає у поєднанні окремих елементів предметів, в об'єднанні окремих його частин у єдине ціле.
- 115. Соціальна ситуація розвитку** — співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки особистості (Л.С.Виготський).
- 116. Соціологізаторський підхід** — психологічні теорії, для яких характерне перебільшення ролі суспільних факторів (суспільства) у формуванні особистості.
- 117. Спілкування** — складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами у спільній діяльності, який передбачає обмін інформацією, взаємодію, сприймання та розуміння між його учасниками.
- 118. Спілкування педагогічне** — професійне спілкування педагога з вихованцями під час різноманітних форм роботи з дітьми, що виконує певні педагогічні функції та спрямоване на оптимізацію навчання та виховання (О.О.Леонтьєв).
- 119. Сприймання** — психічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ у цілому, у сукупності всіх їх якостей та властивостей при безпосередній дії подразників на аналізатори.
- 120. Спрямованість особистості** — моральна, етична характеристика особистості, яка виявляється у реальному змісті суспільної поведінки й визначається змістом домінуючих мотивів.
- 121. Стан психічний** — психічний факт, існуючий у деякий незначний проміжок часу і зумовлений ситуацією (прояви волі, уваги, мислення, почуттів).
- 122. Стрес** — форма переживання емоцій особистістю, ознаками якої є стан напруги при загрози або перевантаженні, що амбівалентно позначається на здоров'ї та діяльності особистості: позитивно (еустрес) чи негативно (дистрес).
- 123. Стрибок росту** — феномен фізичного розвитку, при якому спостерігаються швидкі й бурхливі зміни у зрості, вазі та інших параметрах.
- 124. Судження** — думка чи форма мислення, у якій узагальнено відображаються зв'язки між предметами або їх властивостями.
- 125. Сюжет** — складова структури сюжетно-рольової гри, що визначається тим колом явищ дійсності, які знаходять відображення у грі.

- 110. Світогляд** — сукупність переконань особистості, формування якого становить важливу задачу навчання і виховання; у загальних рисах утворюється до кінця шкільного віку.
- 111. Сензитивний період** — специфічний для кожної психічної властивості віковий інтервал, коли вона розвивається найбільш інтенсивно.
- 112. Сенсомоторні передеталони** — неусвідомлювані способи виділення просторових властивостей предметів за допомогою рухів тіла, руки, спочатку з реальним предметом, а потім з уявним; виникають у немовлячому віці.
- 113. Сенсорні еталони** — психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприймані властивості об'єктів; формуються у дитини з трьох років.
- 114. Синтез** — одна з основних операцій мислення, що полягає у поєднанні окремих елементів предметів, в об'єднанні окремих його частин у єдине ціле.
- 115. Соціальна ситуація розвитку** — співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки особистості (Л.С.Виготський).
- 116. Соціологізаторський підхід** — психологічні теорії, для яких характерне перебільшення ролі суспільних факторів (суспільства) у формуванні особистості.
- 117. Спілкування** — складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами у спільній діяльності, який передбачає обмін інформацією, взаємодію, сприймання та розуміння між його учасниками.
- 118. Спілкування педагогічне** — професійне спілкування педагога з вихованцями під час різноманітних форм роботи з дітьми, що виконує певні педагогічні функції та спрямоване на оптимізацію навчання та виховання (О.О.Леонтьєв).
- 119. Сприймання** — психічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ у цілому, у сукупності всіх їх якостей та властивостей при безпосередній дії подразників на аналізатори.
- 120. Спрямованість особистості** — моральна, етична характеристика особистості, яка виявляється у реальному змісті суспільної поведінки й визначається змістом домінуючих мотивів.
- 121. Стан психічний** — психічний факт, існуючий у деякий незначний проміжок часу і зумовлений ситуацією (прояви волі, уваги, мислення, почуттів).
- 122. Стрес** — форма переживання емоцій особистістю, ознаками якої є стан напруги при загрози або перевантаженні, що амбівалентно позначається на здоров'ї та діяльності особистості: позитивно (еустрес) чи негативно (дистрес).
- 123. Стрибок росту** — феномен фізичного розвитку, при якому спостерігаються швидкі й бурхливі зміни у зрості, вазі та інших параметрах.
- 124. Судження** — думка чи форма мислення, у якій узагальнено відображаються зв'язки між предметами або їх властивостями.
- 125. Сюжет** — складова структури сюжетно-рольової гри, що визначається тим колом явищ дійсності, які знаходять відображення у грі.

- 126. Талант** — високий рівень здібностей людини до певної діяльності, який виявляється в оригінальності та новизні підходу, супроводжується досягненнями найбільш високих результатів у цій сфері.
- 127. Темпераменту властивості** — стійкі індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, залишаються відносно незмінними при різному змісті, цілях діяльності та утворюють структуру, що характеризує тип темпераменту.
- 128. Увага** — спрямованість і зосередженість свідомості, що передбачають підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності індивіда.
- 129. Уміння** — готовність людини успішно виконувати діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.
- 130. Умовивід** — зв'язок між думками, форма мислення, в результаті якого із кількох пов'язаних відомих суджень випливає нове судження.
- 131. Учіння** — один з основних видів діяльності, коли дії людини скеровуються свідомою метою засвоїти певні знання, навички, вміння, форми поведінки; коли суб'єкт діє заради засвоєння нового досвіду.
- 132. Установка** — готовність особистості діяти певним чином.
- 133. Уява** — своєрідна форма відображення об'єктивної дійсності, психічний процес, що полягає у створенні нових образів шляхом переробки матеріалу сприймань і уявлень, утворених у попередньому досвіді.
- 134. Уява афективна** — одна з перших форм уяви дитини раннього віку, змістом якої виступають емоції й переживання дитини.
- 135. Уява пізнавальна** — одна з перших форм уяви дитини раннього віку, змістом якої є образи уявних предметів, ситуацій.
- 136. Уявлення через дію** — перші прояви уяви у дитини раннього віку, що виникають у процесі слухання дитячої літератури і полягають у тому, що дитина показує дії персонажів по ходу слухання; б'є ручкою об стіл, удавано плаче..
- 137. Фотографічний запис** — одна з можливих форм ведення протоколу спостереження, який, детально описує мімічні, пантомімічні прояви емоцій; дослівно, без змін передає мовлення дитини в прямій формі, відзначає паузи, інтонацію, силу голосу, темп (М.Я. Басов).
- 138. Характер особистості** — сукупність індивідуально-своєрідних психічних властивостей, які виявляються у типових для даної особистості способах діяльності при типових обставинах і визначаються ставленням особистості, до цих обставин.
- 139. Ціль (мета)** — провідний компонент структури діяльності, що є образом майбутнього результату діяльності.

- 126. Талант** — високий рівень здібностей людини до певної діяльності, який виявляється в оригінальності та новизні підходу, супроводжується досягненнями найбільш високих результатів у цій сфері.
- 127. Темпераменту властивості** — стійкі індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, залишаються відносно незмінними при різному змісті, цілях діяльності та утворюють структуру, що характеризує тип темпераменту.
- 128. Увага** — спрямованість і зосередженість свідомості, що передбачають підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності індивіда.
- 129. Уміння** — готовність людини успішно виконувати діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.
- 130. Умовивід** — зв'язок між думками, форма мислення, в результаті якого із кількох пов'язаних відомих суджень випливає нове судження.
- 131. Учіння** — один з основних видів діяльності, коли дії людини скеровуються свідомою метою засвоїти певні знання, навички, вміння, форми поведінки; коли суб'єкт діє заради засвоєння нового досвіду.
- 132. Установка** — готовність особистості діяти певним чином.
- 133. Уява** — своєрідна форма відображення об'єктивної дійсності, психічний процес, що полягає у створенні нових образів шляхом переробки матеріалу сприймань і уявлень, утворених у попередньому досвіді.
- 134. Уява афективна** — одна з перших форм уяви дитини раннього віку, змістом якої виступають емоції й переживання дитини.
- 135. Уява пізнавальна** — одна з перших форм уяви дитини раннього віку, змістом якої є образи уявних предметів, ситуацій.
- 136. Уявлення через дію** — перші прояви уяви у дитини раннього віку, що виникають у процесі слухання дитячої літератури і полягають у тому, що дитина показує дії персонажів по ходу слухання; б'є ручкою об стіл, удавано плаче..
- 137. Фотографічний запис** — одна з можливих форм ведення протоколу спостереження, який, детально описує мімічні, пантомімічні прояви емоцій; дослівно, без змін передає мовлення дитини в прямій формі, відзначає паузи, інтонацію, силу голосу, темп (М.Я. Басов).
- 138. Характер особистості** — сукупність індивідуально-своєрідних психічних властивостей, які виявляються у типових для даної особистості способах діяльності при типових обставинах і визначаються ставленням особистості, до цих обставин.
- 139. Ціль (мета)** — провідний компонент структури діяльності, що є образом майбутнього результату діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. – Луцьк, 2005. – С. 19.
2. Балацька Л.К. Уява в житті дитини. – К.: Знання, 1974. – 46 с.
3. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання. Монографія / Г.В. Беленька. – К.: Світлич, 2006. – 304 с.
4. Богінч О.Л. Шляхи вдосконалення системи підготовки фахівців дошкільної освіти / О.Л. Богінч // Зб. наук. пр. «Гуманізація навчально-виховного процесу». Вип 1, 2008. Режим доступу http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine
5. Вікова і педагогічна психологія. Практикум. – Черкаси : ЧДТУ, 2003.– С.28-30; 33-34.
6. Волков Б.С., Волкова Н.В. Задачи и упражнения по детской психологии. – М.: Просвещение, 1991. – 144 с.
7. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика. – 1978. – С. 206-207
8. Куліш Р.В. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до професійної діяльності / Р.В.Куліш // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського, 2014, Вип. 1.45 (106). — С. 73-76.
9. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Детская психология. – Мн.: Университетское, 1988. – 350 с.
10. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – С. 77-100.
11. Литвин Л.В. Характеристика наукових досліджень з професійної підготовки вихователя дошкільного навчального закладу / Л.В. Литвин // Педагогічний процес: теорія і практика. — 2013. — Вип. 4. — С. 136-144.
12. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – 356 с.
13. Новлянская З.Н. Почему дети фантазируют. – М.: Знание, 1978. – 48 с.
14. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
15. Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Навч.-методичний посібник / за ред.. В.А.Козакова. – К.: КНЕУ. – 2003. – С. 128-129.
16. Смирнова Е.О. Детская психология. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
17. Урунтаева Г.А. Детская психология. – 6-е изд., перераб. и допол. – М.: Изд. Центр «Академия», 2006. – 368 с.
18. Шаграева О.А. Детская психология. Теоретический и практический курс. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 368 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. – Луцьк, 2005. – С. 19.
2. Балацька Л.К. Уява в житті дитини. – К.: Знання, 1974. – 46 с.
3. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання. Монографія / Г.В. Беленька. – К.: Світлич, 2006. – 304 с.
4. Богінч О.Л. Шляхи вдосконалення системи підготовки фахівців дошкільної освіти / О.Л. Богінч // Зб. наук. пр. «Гуманізація навчально-виховного процесу». Вип 1, 2008. Режим доступу http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine
5. Вікова і педагогічна психологія. Практикум. – Черкаси : ЧДТУ, 2003.– С.28-30; 33-34.
6. Волков Б.С., Волкова Н.В. Задачи и упражнения по детской психологии. – М.: Просвещение, 1991. – 144 с.
7. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика. – 1978. – С. 206-207
8. Куліш Р.В. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до професійної діяльності / Р.В.Куліш // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського, 2014, Вип. 1.45 (106). — С. 73-76.
9. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Детская психология. – Мн.: Университетское, 1988. – 350 с.
10. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – С. 77-100.
11. Литвин Л.В. Характеристика наукових досліджень з професійної підготовки вихователя дошкільного навчального закладу / Л.В. Литвин // Педагогічний процес: теорія і практика. — 2013. — Вип. 4. — С. 136-144.
12. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – 356 с.
13. Новлянская З.Н. Почему дети фантазируют. – М.: Знание, 1978. – 48 с.
14. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р.В.Павелків, О.Г.Цигипало. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
15. Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Навч.-методичний посібник / за ред.. В.А.Козакова. – К.: КНЕУ. – 2003. – С. 128-129.
16. Смирнова Е.О. Детская психология. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
17. Урунтаева Г.А. Детская психология. – 6-е изд., перераб. и допол. – М.: Изд. Центр «Академия», 2006. – 368 с.
18. Шаграева О.А. Детская психология. Теоретический и практический курс. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 368 с.

Практикум

Дуткевич Тетяна Вікторівна

ДИТЯЧА ПСИХОЛОГІЯ

Здано до складання
Підписано до друку 10.11.2017
Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний.
Тираж 300 прим.
Зам. №

ТОВ «КНТ»
Тел. (099)-232-40-59, (096)555-19-80
E-mail: knt2012@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 581 від 03.08.2001.

Практикум

Дуткевич Тетяна Вікторівна

ДИТЯЧА ПСИХОЛОГІЯ

Здано до складання
Підписано до друку 10.11.2017
Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний.
Тираж 300 прим.
Зам. №

ТОВ «КНТ»
Тел. (099)-232-40-59, (096)555-19-80
E-mail: knt2012@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 581 від 03.08.2001.